Carl Martin Roos

Ersättnings rätt och Ersättnings system

NORSTEDTS

E-boken är publicerad av Juridiska fakulteten vid Lunds universitet 2021
eISBN: 9789198649796
ISBN: 9119070519 (originalutgåva i tryck)
DOI: https://doi.org/10.37852/oblu.124

Denna text är licensierad under CC BY-NC 4.0, Erkännande. (Se fullständiga villkor: https://creativecommons.org/licenses/ by-nc/4.0/deed.sv). Enligt licensen får verket spridas och bearbetas utan att tillstånd behövs, men ej användas i kommersiella syften. Verkets upphovsperson måste anges.

Juridikbok.se

Denna digitala version av verket är nedladdad från juridikbok.se.

Den licens som tillämpas för de verk som finns på juridikbok.se är **Creative Commons CC BY-NC 4.0**. Licensvillkoren måste följas i sin helhet och dessa finner du här https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.sv

Sammanfattningsvis innebär licensen följande:

Tillstånd för användaren att:

• Kopiera och vidaredistribuera materialet oavsett medium eller format

• Bearbeta och bygga vidare på materialet

Villkoren för tillståndet är:

• Att användaren ger ett korrekt erkännande, anger en hyperlänk till licensen och anger om bearbetningar är gjorda av verket. Detta ska göras enligt god sed.

• Att användaren inte använder materialet för kommersiella ändamål.

• Att användaren inte tillämpar rättsliga begränsningar eller teknik som begränsar andras rätt att gör något som licensen tillåter.

Se även information på
https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv

http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:juridikbokse-f4321

Ersättningsrätt och ersättningssystem

Carl Martin Roos

ERSÄTTNINGSRÄTT OCH ERSÄTTNINGSSYSTEM

En lärobok och idébok om ersättning vid personskada och sakskada

NORSTEDTS

Mångfaldigande av innehållet i denna bok, helt eller delvis, är enligt Lag (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk förbjudet utan medgivande av förlaget, Norstedts Förlag AB, Stockholm, Förbudet gäller varje form av mångfaldigande, genom tryckning, duplicering, stencilering, bandinspelning etc.

ISBN 91-1-907051-9
© Carl Martin Roos, Norstedts Förlag, Stockholm 1990
Norstedts Förlag AB ingår i Esselte Förlag AB och utger böcker även under förlagsnamnen Almqvist & Wiksell, AWE/Gebers och Bokförlaget PAN.
Omslag: Rolf Hernegran
Tryckt hos Fälths Tryckeri, Värnamo 1990

till Tove

Förord

Inspirationen till denna bok kommer främst från arbetet med kurser i ersättningsrätt vid Lunds och Stockholms universitet. Viktiga impulser kommer från Jan Hellners uppsats Värderingar i skadeståndsrätten, från samarbetet med Bo von Eyben, Trygve Bergsåker och Thomas Wilhelmsson i en nordisk arbetsgrupp, samt från ett mångårigt utbyte med Göran Skogh.

Meningen är att boken skall användas på specialkurser i främst juristutbildningen där grunderna i socialförsäkring, skadestånd och försäkring förutsätts inhämtade. Avsikten är också att framställningen skall vara en inspirationskälla för dem som arbetar praktiskt med ersättningsfrågor.

Svenska Försäkringsföreningen och Försäkringsjuridiska föreningen har genom stipendier möjliggjort en längre tids ostörd vistelse utomlands som varit en förutsättning för mitt skrivande. Försäkringsbranschens stöd och intresse för min verksamhet har varit helt avgörande för min arbetsglädje och arbetslust.

Jan Hellner och Göran Skogh har läst mitt manuskript och gjort viktiga påpekanden. Eva Lindell-Frantz och Lotti Ryberg har lagt ned ett stort arbete på att rensa ut felaktigheter ur framställningen. Katarina Olsson har med frikostigt understöd från Casselstiftelsen noggrant kontrollerat citat och referenser och upprättat register. Britta Annby har som alltid lagt ned utomordentlig omsorg på utskrift och redigering. Jag är gränslöst tacksam mot dessa mina vänner och medarbetare för deras uppoffrande insatser. (Ändå finns säkert många fel kvar – alltid gläder de någon!)

Boken tillägnas – kärleksfullt – min dotter Tove Cederborg (f Roos) i anledning av hennes snart förestående jur kandexamen.

Sollentuna i februari 1990 *Carl Martin Roos*

Använda förkortningar

AFA – Arbetsmarknadens Försäkringsaktiebolag
AD – Arbetsdomstolens domar
AGS – Avtalsgruppsjukförsäkring
AMF – Arbetsmarknadsförsäkringar
ARN – Allmänna reklamationsnämnden
ATP – Allmän tilläggspension
FFR – Försäkringsjuridiska föreningens rättsfallssamling
FÖD – Försäkringsöverdomstolens domar
HD – Högsta domstolen
ITP – Industrins och handelns tilläggspension för tjänstemän
LO – Landsorganisationen i Sverige
NFT – Nordisk försäkringstidskrift
NJA – Nytt juridiskt arkiv avd I
prop – Proposition
PTK – Privattjänstemannakartellen
RB – Rättegångsbalken
RFS – Rättsfall försäkring och skadestånd
RH – Rättsfall från hovrätterna
SAF – Svenska arbetsgivarföreningen
SFS – Svensk författningssamling
SGI – Sjukpenninggrundande inkomst
SkVN – Skadeförsäkringens villkorsnämnd
SML – Statens Miljömedicinska Laboratorium
SOU – Statens offentliga utredningar
SPP – Svenska Personalpensionskassan
STP – Särskild tilläggspension
SvJT – Svensk Juristtidning
TFA – Trygghetsförsäkring vid arbetsskada
TFF – Trygghetsförsäkring för fritid

TfR – Tidsskrift for rettsvitenskap
TGL – Tjänstegrupplivförsäkring

Innehåll

Använda förkortningar 9

INLEDANDE DEL
1. Om ämnet 15

ALLMÄN DEL
2. Ersättningsrätt och verklighetssyn 21
3. Urvalet av skador 26
4. Ersättningens storlek 33
5. Finansiering 40
6. Prevention 45
7. Transaktionskostnader 49

PERSONSKADOR
8. Allmän försäkring och arbetsskadeförsäkring 57
9. Arbetsmarknadens kollektiva försäkringar 73
10. Trafikförsäkring 83
11. Patientförsäkring 90
12. Läkemedelsförsäkring 96
13. Skadeståndsrätt – i vid mening 101
14. Ansvarsförsäkring 119
15. Brottsskadelagen 124
16. Överfallsskydd 128
17. Olycksfallsförsäkring och sjukförsäkring 131
18. Särskilt om skador som medför dödsfall 136
19. Ersättningens beräkning vid personskada, samordning 141
    19.1 Inledning
    19.2 Personskada
    19.3 Kostnader
    19.4 Realiserad inkomstförlust
    19.5 Inkomstförlust för framtiden
    19.6 Ersättning för ideell skada
    19.7 Sveda och värk

19.8 Lyte och men
19.9 Olägenheter i övrigt
19.10 Ersättning för personligt lidande
19.11 Ersättning för förlust av försörjare
19.12 Reduktionsgrunder
19.13 Reduktion enligt försäkringsrättens regler
19.14 Samordning
19.14.1 Inkomstförlust och underhåll
19.14.2 Kostnader
19.14.3 Ideell ersättning
19.15 Regress
20. Arbetsskador 176
21. Trafikskador 187
22. Skador i sjukvård 194
23. Skador på grund av brott 204
24. Miljöskador 211
25. Produktansvar 219
26. Fritidsskador och övriga skador 226

SAKSKADOR
27. Ersättningssystemet i översikt 235
28. Skadeståndsrätt 237
29. Ansvarsförsäkring 244
30. Brottsskadelagen 250
31. Trafikskadelagen 254
32. Egendomsförsäkring 260
33. Ersättningens beräkning vid sakskada 270
34. Trafikskador 276
35. Skador på grund av brott 282
36. Miljöskador 291
37. Produktskador 297

AVSLUTANDE DEL
38. Avslutande kommentarer – personskada 303
39. Avslutande kommentarer – sakskador 307
40. Om konfliktlösning 309

LITTERATUR 311

OFFENTLIGT MATERIAL 323
CITERADE RÄTTSFALL OCH NÄMNDFALL 325
LAGTEXT 329
SAKREGISTER 331

INLEDANDE DEL

1. Om ämnet

1.1. Ämnet för detta översiktsarbete är den svenska ersättningsrätten. Ersättningsrätt – compensation law – är en term som har börjat användas på senare tid. Den innefattar socialförsäkringsrätt, kollektiv och privat försäkringsrätt, skadeståndsrätt samt samspelet mellan alla dessa regelsystem. Ersättningsrätt innebär alltså ett brott mot tendensen att behandla ersättningsfrågor på olika områden isolerat och var för sig. (Hellner i Svensk rätt i omvandling s 169 f, Roos i Festskrift till Hellner s 501 ff.)

Forskning och utbildning i ersättningsrätt brukar dessutom utmärkas av andra drag som avviker från juridik i allmänhet. Med tanke på det stora och blandade materialet i ersättningsrätten måste uppmärksamheten koncentreras på stora linjer och huvudprinciper, inte på detaljfrågor i tillämpningen. Vidare analyseras stoffet med hjälp av material och frågeställningar från ekonomi och sociologi – ersättningsrätten blir på det viset ett tvärvetenskapligt ämne. Ett internationellt drag är också påtagligt.

Namnet ersättningsrätt kan fresta en godtrogen läsare att tro att reglerna kring ersättningens beräkning står i centrum. Så är det inte alltid. Ofta är det förutsättningarna för ersättning som intresserar mest. Ambitionen i den här boken är dock att belysa ersättningsberäkningen ingående. Allmänt gäller annars att de problem som genomgås noga i den skadeståndsrättsliga litteraturen behandlas översiktligt här, eftersom tonvikten ligger på hur ersättningssystemen samspelar.

1.2. Boken handlar om ersättning för personskada och sakskada. Som personskador beaktas försvårade levnadsomständigheter i allmänhet, både sådana som beror på olycksfall och sådana som beror på sjukdom. Sakskador är alla förändringar av egendom som kan medföra ersättningsanspråk.

Däremot utesluts två viktiga ämnesområden som delvis sammanfaller, nämligen ren förmögenhetsskada och statens ansvar vid myndighetsutövning. Här rör det sig vanligen om ekonomiska förluster utan koppling till skador på person eller egendom. Det blir fråga om andra överväganden än inom ersättningsrätten i övrigt. Sociala hänsyn kommer i bakgrunden för anknytningar till kontraktsförhållanden eller kontraktsliknande förhållanden.

I princip är det svensk rätt som behandlas. Men exempel och lösningar hämtas också från andra håll, främst då från grannländerna.

1.3. Begreppen person- och sakskada måste preciseras ytterligare. Man kan säga att dessa begrepp utgör de minsta gemensamma nämnarna i de ersättningssystem som studeras. Med den utgångspunkten är det lämpligt att bestämma begreppen så att de kan passa in i samtliga studerade ersättningssystem. Här gör sig principen gällande att juridiska begrepp om möjligt bör ha samma innehåll var de än förekommer.

Med personskada avses här kroppsliga skador och sjukdomar men också psykiska chock- och sjukdomstillstånd.

En del gränsfall dyker upp på olika rättsområden. I den allmänna försäkringen har det diskuterats om vissa störningar under graviditet utgör sjukdomstillstånd. Samma fråga har ställts när det gäller olika slag av psykiska störningar. (Se härtill Westerhäll-Gisselson, Sjukdom och arbetsoförmåga, 1983, Bratthall-Stenberg 1984 s 103.)

I skadeståndsrätten har särskilt psykisk chock diskuterats, t ex det fallet att en anhörig blivit ofrivilligt vittne till en närståendes död. (Jfr angående psykisk chock RFS B:7 1986:2, RFS B2 1987:1, RFS B7 1987:3, NJA 1971 s 78 och NJA 1979 s 620 samt Dufwa i SvJT 1986 s 44 f m hänv.)

Frågan om man kan sjukskriva sig för sorg har varit aktuell. Däremot anses efterlevandes sorg inte berättiga till ersättning enligt svensk skadeståndsrätt. I fransk rätt är en sådan skada ersättningsgill som "dommage de richochet".

Sakskada är svårare att definiera i och med att det praktiska syftet med bestämningen här ofta är att dra gränsen mot ren förmögenhetsskada. I många ersättningsordningar är ersättning

för ren förmögenhetsskada utesluten medan ersättning för sakskada är möjlig. Kleineman har (s 162–179) utförligt diskuterat och kritiserat gränsdragningsmetoden som den idag tillämpas. Jag ansluter mig till Kleinemans kritik och hävdar att ändamålsöverväganden bör läggas till grund för gränsdragningen. Ullman talar om ett funktionalistiskt sakskadebegrepp (Sakskada eller ren förmögenhetsskada, 1989 s 9). Enligt min mening borde principen i försäkringsavtalslagen 36 § om det försäkrade intresset kunna tjäna till viss ledning för en bestämning av vad som är sakskada, också utanför försäkringsavtalsområdet. Dvs ersättning för sakskada skall utgå när värdet av själva godset minskas eller går förlorat (och i förekommande fall vid följdskador till sådana skador). Jfr t ex RFS 1985:7. I andra fall får eventuella regler om ren förmögenhetsskada träda in.

Jag noterar att 36 § försäkringsavtalslagen har till syfte att ange att sakförsäkringar normalt är egendomsförsäkringar och att ytterligare förluster får täckas genom avbrottsförsäkring eller någon annan försäkring för ren förmögenhetsskada.

De flesta av de avgöranden som refereras i Lagerström-Roos,1988, avsnitt 22.7 – och även de av Ullman anförda fallen SkVN 72/1985 och 84/1986 – är förenliga med detta synsätt. Se dock t ex majoriteten i SkVN 14/1965.

1.4. Boken har lagts upp på följande sätt. Först presenteras de grundläggande instrumenten för ersättningsrättslig analys i en översikt över typiska inslag i ersättningssystem överhuvudtaget. Härefter delas framställningen upp i en del om sakskada och en del om personskada. Var och en av dessa delar sönderfaller i

en presentation av de aktuella ersättningsystemen
en djupdykning i värderingsfrågorna
en analys av ersättningen vid olika slags skador.

Det viktigaste är här att skildra reglerna i huvuddrag samt visa på samband och antyda problem. Uppläggningen har valts för att möjliggöra en allsidig belysning; detta medför nödvändigtvis en del upprepningar. I ett översiktsarbete som detta kan det knappast inte bli fråga om annat än att ventilera idéer. Djupanalyser får göras i mer specialiserade framställningar.

Avslutningsvis diskuterar jag några iakttagelser som jag bedömer som särskilt viktiga.

ALLMÄN DEL

2. Ersättningsrätt och verklighetssyn

2.1. I ersättningsrätten studeras regler i samspel. En enstaka lag eller en enda försäkring är sällan allenarådande på ett område; förekommer detta är det i så fall vid sakskador. Ser man samspelet mellan olika företeelser ligger det nära till hands att anlägga en systemsyn. Hellner konstaterar att man kan beskriva skadeståndsrätten som ett funktionellt system. Vidare kan man analysera den efter bestämda linjer som ett styrt system (Hellner, Värderingar, 1972 s 299 ff). Det är alltså möjligt att använda sig av en systemsyn på detta område såväl för beskrivning som för rättspolitisk diskussion.

Men vad är egentligen ett ersättningssystem, eller rättare sagt hur skall man välja ut ett ersättningssystem för studium? En väg är att utgå från reglerna och tex se skadeståndsrätten som ett ersättningssystem. Man kan bl a studera hur skadeståndslagen fungerar och kan förbättras. Ett sådant angreppssätt kan kallas normrelaterat. Men man kan också tänka sig ett skaderelaterat angreppssätt, att man tex beskriver och analyserar hur kompensation sker för en viss typ av skador, tex idrottsskador. Med ett sådant skaderelaterat angreppssätt får man bäst fram hur ersättningsregler samverkar med varandra, medan tillämpningen av varje enskild ersättningsanvändning kommer i bakgrunden.

Här har jag valt bägge angreppssätten, först en presentation av de aktuella lagarna och försäkringarna och hur de praktiskt fungerar. Därefter beskriver jag på viktiga sakområden hur reglerna samspelar.

2.2. En översikt eller undersökning av ersättningsrätten och hur den i olika avseenden fungerar kan ha olika värde beroende på vilket material som man utgår från. Juristen utgår på ersättningsrättsområdet från de lagar och den rättspraxis som finns, från förarbeten, nämndfall, försäkringsvillkor, litteratur etc. Det

är emellertid inte alls säkert att detta ger en riktig bild av hur systemet fungerar.

En mindre erfaren jurist brukar utgå från att en ny regel omedelbart medför ett ändrat beteende hos den som regeln riktar sig mot. Men det kan finnas många skäl till att regeln inte kommer att användas på avsett sätt eller inte får avsedd verkan.

För det första kan den sociala miljön innehålla hinder. Regeln är inte förankrad bland dem som skall tillämpa den och då fungerar inte heller reglerna. Här kan tex nämnas konsumentförsäkringslagens 24 § som ger försäkringsbolagen rätt att ta ut avgifter vid försenad premiebetalning. Eftersom förfarandet överhuvudtaget inte förekommer i praxis är det farligt att här ta lagens ord som en verklighetsbeskrivning.

Per Stjernquist skildrar i sin studie av skogsvårdslagstiftningen hur en stor grupp tjänstemän använder en give- and take-metod och inte lagens sanktionsregler för att genomdriva lagens system (Laws in the forests, 1973).

Inom socialförsäkringsrätten är det stora svårigheter att få tjänstemännen vid försäkringskassorna, som oftast inte är jurister, att följa försäkringsdomstolarnas prejudikat (jfr Christensen, 1980 s 17, Westerhäll-Gisselson, 1983 s 16).

För det andra kan lagen ge en oriktig verklighetsbild eftersom de som skall utnyttja den inte känner till sina rättigheter eller förmår utnyttja dem. Ofta talar man här om ett informationsproblem även om det är mer komplicerat än så. Sålunda torde det finnas ett stort antal arbetsskadade som inte har ansökt om den ersättning enligt lagen om arbetsskadeförsäkring och trygghetsförsäkringen som de är berättigade till. Vad vi ser av arbetsskador är toppen av ett isberg – det finns med andra ord ett stort "mörkertal" (se exv SOU 1985:54 s 126 f). Samma förhållande kan antas gälla på andra områden, tex skador som täcks av miljöskadelagen.

Slutligen finns det hos försäkringsbolagen särdrag i skaderegleringen som kan innebära avsteg från gällande regler. En faktor att tänka på är att försäkringstjänstemännen arbetar efter skadehandböcker eller annat informationsmaterial, som kan innehålla moment som inte är helt förenliga med gällande lag och villkor och som ofta inte skiljer mellan vad som föreskrivs i lag och vad som är bolagets egen praxis. Större betydelse har förmodligen

den s k kulansen. Den sammanhänger med att förhållandet mellan försäkringsbolag och kund inte bara styrs av juridik utan också av ekonomi. Sålunda kan det ibland vara lönsamt på längre eller kortare sikt att betala ut mer än vad man är skyldig att betala enligt försäkringsvillkoren till stora kunder, till socialt ömmande fall eller när det bråkas om rena småbelopp (Lindell-Frantz–Roos, 1985, jfr Albemark, 1988 s 173 ff).

2.3. Av det nyss sagda följer att ju mera material man har om tillämpningen – och särskilt på den s k gräsrotsnivån – desto bättre förutsättningar har man att göra korrekta analyser. Det finns en del undersökningar av det här slaget. – Hetzlers och Erikssons Arbetsskadeförsäkringens tillämpning torde vara den mest djupgående svenska. Av utländska framställningar är det främst von Eybens stora rättssociologiska undersökning Kompensation for personskade II, 1988, som har intresse här. (Se vidare Hellner, Rättssociologisk undersökning av skadeståndsrätten, SOU 1969:58, dens. Legislation and sociology: the law of torts, 1985.)

Jag skall i görligaste mån arbeta in uppgifter om olika ersättningssystems faktiska funktioner i den fortsatta framställningen och likaså ange när undersökningar av tillämpningen på gräsrotsnivå inte har gjorts. Man kan i regel utgå från att de fall som kommer till domstol inte ger någon rättvisande bild av tillämpningen i stort.

2.4. Analyser av ersättningssystem kan ske med olika metoder. I juridiska sammanhang har den vanligaste metoden varit den rättsdogmatiska. Detta innebär en noggrann beskrivning av regelsystemet med analys särskilt av punkter som enligt förarbeten, rättsfall eller litteratur har visat sig besvärliga i tillämpningen. (Ett klassiskt arbete om rättsdogmatisk metod är Ekelöf, Är den juridiska doktrinen en teknik eller en vetenskap? 1951.) Den rättsdogmatiska analysen kan byggas ut med en rättspolitisk som då – på grund av det begränsade material som analysen bygger på – huvudsakligen brukar inriktas på tekniska förändringar i lagstiftningen som kan undanröja de upptäckta tillämpningssvårigheterna. Den rättspolitiska analysen kan bedrivas på bredare front som s k utvärderingsforskning. (Se tex

Edlund m fl. Evaluation research. Proceedings from the MURA symposium, 1984.) Man undersöker då noga ersättningsystemets olika mål och tar fram material för att belysa om målen har uppnåtts. Slutsatserna från utvärderingen kan sedan läggas till grund för förslag för framtiden.

Ett ersättningssystem kan studeras med kvantitativa och kvalitativa instrument hämtade från sociologins metodarsenal. Kvantitativt kan man tex utreda hur många som får ersättning, hur mycket de får och för vilka typer av skador. Kvalitativt kan man försöka ta reda på eventuella variationer i skaderegleringen och vilka faktorer som styr denna. (Se till detta Hellner i SOU 1969:58, v Eyben II, 1988 s 13–24 m hänv.)

Rättsekonomisk forskning tillämpar ekonomisk teori på bl a ersättningsrätten. Här gäller frågorna ofta verkningar av skadestånd och försäkringar samt verkningarna av de transaktionskostnader som finns i ett ersättningssystem. (Se för svensk del Werin, 1982 och Skogh, 1977, jfr Shavell, 1987.)

Den analys som skall utföras här är ingen rättsdogmatisk analys eftersom en belysning av detaljerna i tillämpningen inte eftersträvas. Det är ingen utvärderingsforskning eller rättssociologisk forskning som ligger till grund för framställningen. Den anknyter dock till sociologiska undersökningar utomlands och i Sverige i den mån sådana finns. Det är inte heller fråga om någon rättsekonomisk framställning även om idéer från rättsekonomin ofta ligger i botten.

Avsikten är att ge en bild av det svenska ersättningssystemet för personskada och sakskada som är så bred och mångfacetterad att den leder till ökad förståelse för hur systemet eller systemen fungerar. Av den anledningen behandlas för varje ersättningssystem vilka skador som omfattas, ansvar eller andra förutsättningar för ersättning etc. Här finns det anledning att falla tillbaka på målsättningarna med ersättningsarrangemanget och belysa dess tillämpning med tillgängliga data. Även ersättningens beräkning belyser ideologin bakom det studerade ersättningssystemet. Hur ett ersättningsarrangemang finansieras aktualiserar frågor om rättvis fördelning och prevention. Överhuvudtaget är min ambition att belysa eventuella preventiva element på olika ersättningsområden. Slutligen skall transaktionskostnaderna och särskilt då möjligheten för den skadelidan-

de att smidigt få sin skada prövad, överprövad och eventuellt omprövad belysas för varje enskilt ersättningsarrangemang.

Den analysmetod som här används kan sägas vara en blandning av de renodlade metoder som nyss har genomgåtts. Erfarenhetsmässigt behövs åtminstone dessa olika infallsvinklar för att ge en bred och förståelig bild av ett ersättningssystem. Bland författare som arbetar på detta vis kan nämnas Atiyah, Hellner och von Eyben. (Se särskilt von Eyben, I:1, 1983 s 38 ff.) Min infallsvinkel är alltså ingalunda originell. Här beaktas möjligen transaktionskostnadsapekter i större utsträckning än vad som är brukligt. Jfr min uppsats Analys och värdering av ersättningssystem, 1987.

3. Urvalet av skador

3.1. Ett grundläggande drag i ett ersättningsarrangemang är hur man väljer ut de skador som skall ersättas. Påfallande är att man ingenstans i världen ger full ersättning för alla person- eller sakskador. Det skulle ta stora resurser i anspråk och framförallt bli ineffektivt genom att i alltför liten grad skapa incitament att undvika skador. Man måste därför göra prioriteringar. Vissa ersättningsformer blir obligatoriska för alla medan andra endast omfattar vissa kategorier eller är helt frivilliga.

De obligatoriska ersättningsarrangemangen är framför allt socialförsäkringarna, den allmänna försäkringen och arbetsskadeförsäkringen. Den allmänna försäkringen täcker inkomstbortfall vid kvalificerad arbetsoförmåga under en viss nivå upp till 90 procent (från skatteeffekterna bortser jag här och i fortsättningen). Arbetsskadeförsäkringen ger en i det närmaste hundraprocentig täckning av inkomstbortfallet i motsvarande situationer. Att denna obligatoriska mertäckning kommer in i arbetsskadefall har historiska skäl. En gång täckte detta arrangemang endast industriarbetare på grund av deras högre risk i arbetet. Numera, när även tjänstemän, som ofta lever farligare på fritid än under arbetstid, omfattas, förefaller prioriteringen tveksam. Arbetsskadeförsäkringen har blivit en löneförmån bland andra. Typiskt och förmodligen unikt för Sverige är de kollektivavtalade försäkringar som för de flesta anställda kompletterar den bastrygghet som socialförsäkringarna ger. Här kan nämnas trygghetsförsäkring vid arbetsskada, TFA, avtalsgruppsjukförsäkring, AGS, tjänstegrupplivförsäkring, TGL, samt kompletterande pensionsarrangemang av typ tilläggspension, STP, och industrins tilläggspension, ITP.

Prioriteringsmässigt kan man observera att samtliga nu nämnda försäkringsformer avser personskador och att trygghetsinsatserna alltså är begränsade till att tillgodose anställda. Vissa

kategorier av egenföretagare, tex lantbrukare och fiskare, har löst sina försäkringsproblem genom motsvarande frivilliga arrangemang. I socialförsäkringen finns förmåner som utgår även till icke anställda, såsom folkpension, tilläggspension, handikappersättning etc men nivån är här väsentligt lägre än vid motsvarande socialförsäkringsförmåner för anställda (skillnaden kan förklaras med mervärdesteorin, se Marx, Kapitalet).

Bland övriga obligatoriska system märks de som är knutna till skadeståndslagen, tex trafikskadelagen vars trygghetssystem via den obligatoriska försäkringen omfattar alla personer som skadas vid trafikolyckor och också i viss mån bilskador vid kollision etc. De särskilda lagarna om ersättning vid miljöskador, atomskador, skador på grund av elkraft och liknande hör också hit.

Frivilliga kollektiva arrangemang har träffats främst för livförsäkring men även för sjuk- och olycksfallsförsäkring. Dessa försäkringar tecknas främst av anställdagrupper och av föreningsgrupper. Numera tecknas även hemförsäkring av sådana grupper.

Till för ersättningsrätten viktiga frivilliga system hör ansvarsförsäkringen. Den ingår i villa- och hemförsäkringen respektive i företagsförsäkringen. Dessa försäkringspaket tecknas fortfarande oftast individuellt men ibland – som antytts – kollektivt. Man kan – med stöd av undersökningar som gjorts för ganska länge sedan – räkna med att 80–90 procent av svenska privatpersoner täcks av hem- eller villaförsäkring. (Jfr SOU 1972:29 s 96–97.)

Till de frivilliga systemen räknas också patient- och läkemedelsförsäkringarna, som i Sverige inte är lagreglerade. De vilar på frivilliga åtaganden av sjukvårdshuvudmännen resp läkemedelsindustrin. Arrangemangen är i praktiken obligatoriska och heltäckande eftersom staten annars skulle gå in med lagstiftning.

Redan denna korta och ofullständiga översikt visar att det är personskador och i första hand sådana personskador som drabbar anställda som prioriteras i systemet. Grupper med svag ställning i samhället såsom barn, studerande och handikappade prioriteras lägre och lägst prioriteras sakskadorna där staten endast undantagsvis – som vid skador på grund av brott i vissa fall – träder in med kompensation överhuvudtaget. Här är den skadelidande hänvisad till – främst – sin egen egendomsförsäkring och skadevållarens ansvarsförsäkring.

Prioriteringarna diskuteras ofta utifrån frågan varför skall jag få bättre ersättning om jag blir påkörd av en bil än om jag ramlar i badkaret, "the bath-tub argument". (Se tex Hellner, Värderingar, 1972 s 309 m hänv, von Eyben i Compensation for personal injury, 1988 s 251–253.) Den som blir skadad av en bil får enligt trafikskadelagen full ersättning upp till skadeståndsrättslig nivå, den som ramlar i badkaret får – om han saknar olycksfallsförsäkring – högst ersättning för inkomstförlusten upp till 90 procent (från ev avtalsgruppsjukförsäkring bortses). Överhuvudtaget är det svårt att med rättviseargument motivera varför tex en person skall få större ersättning vid skador i arbetet resp på fritiden (här finns numera för vissa grupper trygghetsförsäkring för fritid), varför den som blir skadad av läkemedel skall få full ersättning men inte den elev som skadas i skolan etc. Synpunkter som dessa leder tankarna till ett mera avplanat och enhetligt system än dagens lapptäcke av ersättningsformer.

3.2. I sin utformning brukar ersättningssystemen balansera mellan en uppläggning där skadevållarens ansvar står i centrum och sådana system där den enskilde skadelidandes behov är utslagsgivande. Tendensen är att ansvarstänkandet gradvis har reducerats medan behovstänkandet har accentuerats. Det nu sagda gäller de obligatoriska systemen, där lagstiftaren har gått in för att underlätta kompensation. De helt frivilliga arrangemangen bygger på en annan tanke. Kompensation förutsätter motprestation, i regel i form av en försäkringspremie.

3.2.1. Ansvaret för skadevållaren som urvalsgrund för vilka skador som skall ersättas kommer tydligast till uttryck i skadeståndsrätten. Historiskt ligger skadeståndsrätten straffrätten nära och det viktiga blir då att åstadkomma en påföljd för den som rättsstridigt vållar en skada. Ser man på den skadelidandes ställning innebär ju detta att han inte kan få ersättning annat än om han har lyckats göra sannolikt att någon har företagit en avsiktlig eller vårdslös handling (eller rättsstridigt har underlåtit att göra något) som på ett adekvat sätt har orsakat honom en sak- eller personskada eller en följdskada till en sådan skada. Men både vårdslöshets- och orsaksbedömningen bygger i sista hand på skälighetsöverväganden som kan vara svåra att förutse. Dess-

utom är det inte säkert att det finns några pengar att få ut av skadevållaren. För den skadelidande blir det något av ett hasardspel, alldeles bortsett från att han enligt skadeståndsrätten själv alltid måste bära sin skada i de ofta förekommande fall när det inte går att peka ut något ansvarssubjekt. Utgången är oviss och proceduren medför arbete och kostnader för den skadade. Dessa nackdelar med ansvarsinriktningen i skadeståndslagen har lagstiftaren naturligtvis observerat och även försäkringsbolagen. (Jfr Kjönstad, 1983 s 93.)

3.2.2. I nyare lagstiftning har det införts åtskilliga lättnader i skadeståndsrättslig lagstiftning som avser att gynna den skadelidande. I flera lagar har man infört ett strikt ansvar, dvs ett ansvar oavsett vållande. Detta gäller tex i viss utsträckning lagarna om ansvar för elkraft, järnvägstrafik, atomansvar och ansvar enligt miljöskadelagen samt ansvar för hund. Trafikskadelagen vilar också på det objektiva ansvarets grund. Det strikta ansvaret bör underlätta för den skadelidande att visa att han har rätt till ersättning.

När det gäller orsaksförhållandena har det på vissa områden i skadeståndssätten skett uppmjukningar i rättspraxis så att det numera räcker att det är övervägande sannolikt med orsakssamband mellan handlingen och skadan. En sådan bevislättnadsregel har tex lagfästs i miljöskadelagen (1986:225, 3 § 3 st).

Risken att skadegöraren saknar pengar att betala med är ju överhängande, eftersom de flesta privatpersoner saknar egendom som är utmätningsbar och åtkomlig för exekution. Här kommer försäkringen in, närmare bestämt ansvarsförsäkringen. Som nämnts finns denna i hem- eller villaförsäkringen för privatpersoner resp i företagsförsäkringen för näringsidkare. Ansvarsförsäkringen brukar ofta framställas som en trygghet för den skadeståndsberättigade. Den är emellertid på olika sätt begränsad. För det första är det inte alla skadevållare som har ansvarsförsäkring. För det andra är bl a ersättning vid brott undantaget från försäkringen. I de nu nämnda hänseendena träder brottsskadelagen in, alltid vid personskador men ganska sällan vid sakskador. De övriga undantag som begränsar ansvarsförsäkringens räckvidd har sin främsta betydelse vid sakskada. Betydelsefullt för alla skadekategorier är att hem- och villaförsäk-

ring inte täcker ansvarsskador inom det försäkrade hushållet.

3.2.3. I vissa sammanhang har systemet med att utpeka en ansvarig visat sig särskilt betungande för den skadelidande. Därför har nofault-system införts på flera områden. Detta medför att den skadade får ersättning upp till skadeståndsnivån om skadan kan hänföras till en viss aktivitet. Trafikskadelagens ersättningsförutsättningar vid personskada är utformade på det viset. Det innebär att försäkringen för det inblandade fordonet alltid täcker uppkommande personskador oavsett om det är föraren själv som skadas eller om olyckan träffar någon annan. Liknande bestämmelser gäller på patientskade- och läkemedelsskadeområdena. Medan det vid trafikskada förmodligen främst är den stora sociala och ekonomiska betydelsen av trafik och trafikskador som ligger bakom reglerna gäller på vårdområdet delvis andra överväganden. Framför allt har det visat sig besvärligt att göra sannolikt att läkare har varit vårdslösa – det tycks lättare att fastställa culpa för t ex sjuksköterskor – och på att kausalitetsfrågorna här och särskilt i läkemedelsfall visat sig svåra att bemästra.

Även trygghetsförsäkring vid arbetsskada bygger på ett no fault-system. Här beredde det tidigare stora svårigheter att styrka arbetsgivarens vårdslöshet. Ersättning utgår numera vid alla arbetsskador, även sådana som inte kan återföras på någon annans vårdslöshet.

3.2.4. Beträffande ansvars- och påföljdsfaktorn som grundläggande för ersättning kan man alltså se en utveckling från den grundläggande och renodlade culparegeln i skadeståndslagen till regler om strikt ansvar och bevislättnader för att underlätta för den skadelidande. Möjligheten att få ut fastställda skadestånd har vidare ökats genom ansvarsförsäkringen och genom tillkomsten av brottsskadelagen. Där skadeståndssystemet har visat sig alltför tungrott eller uppvisat alltför iögonfallande brister har man ersatt det med no fault-försäkringar finansierade av de presumtiva skadevållarna.

3.2.5. Behovet av ersättning till den skadelidande står i centrum särskilt vid den allmänna försäkringen. Där är förutsättningarna

för ersättning ytterst vitt utformade: sjukdom som förorsakar nedsättning av arbetsförmågan med minst hälften ger rätt till sjukpenning. De arbetsoförmögnas behov tillgodoses genom att sjukpenningen i det närmaste täcker inkomstförlusten. Vid invaliditet tillgodoses ersättningsbehovet genom pension upp till folkpensionsnivå. Den återstående delen av pensionen är inte avhängig av behov utan av intjänade pensionspoäng.

Även i arbetsskadeförsäkringen är det ersättningsbehovet som står i centrum. Men som jag har antytt tillkommer där ett riskresonemang, som skall rättfärdiga den högre ersättning som utgår här jämfört med den allmänna försäkringen. Även i trygghetsförsäkring vid arbetsskada utfaller ersättning oavsett konstaterat vållande vid skador på grund av olycksfall eller skadlig inverkan i arbetet samt vid färd till eller från arbetsplatsen.

Den allmänna försäkringen är det enda ersättningssystem som bygger på renodlade behovsöverväganden, men inte heller detta är ett rent exempel eftersom man tar hänsyn till intjänad arbetstid när det gäller ATP. På motsvarande sätt tillkommer vid arbetsskadeförsäkring och trygghetsförsäkring vid arbetsskada särskilda – om än ifrågasatta – risksynpunkter. Brottsskadelagen är ett klart behovsorienterat system, där ersättning utgår vid skador på grund av brott som inte kan ersättas på annat sätt. Här är det förutom behovssynpunkten viktigt att notera att det är staten som griper in för att tillgodose drabbade medborgare och att det finns en internationell tendens i den riktningen.

3.2.6. En annan urvalsgrund gäller vid frivilliga kollektiva eller individuella försäkringar som kompletterar det obligatoriska skydd som den statliga lagstiftningen och arbetsmarknaden erbjuder. Grunden för ersättningen blir i sådant fall premien, motprestationen. Ofta kan man variera skyddet. I skadeförsäkring får man i princip inte skydd mer än upp till det försäkrade objektets värde (från följdskador och avbrottsskador bortses), medan man i summaförsäkring i princip kan välja hur stor försäkringssumma man önskar (om skade- och summaförsäkring se Hellner Försäkringsrätt, 1965 s 56). Motprestationstänkandet kommer igen i andra ersättningssystem. Så ger som nämnts inarbetade och intjänade pensionspoäng en högre ersättnings-

nivå inom ramen för ålders- och förtidspensionens ATP-del. Den som å andra sidan inte har förvärvsarbetat har inte gjort någon motsvarande motprestation och får nöja sig med den lägre folkpensionsnivån.

3.2.7. När det gäller ersättning från privata försäkringar är det marknaden som styr. Detta innebär att försäkringen inte kan omfatta mer än att den är säljbar. Vidare tillkommer synpunkten att försäkringar enbart skall täcka plötsliga, oförutsedda händelser.

De nu antydda orsakerna gör att egendomsförsäkringen har ett på olika sätt begränsat tillämpningsområde. Det är bara vissa skaderisker som täcks och täckningen är i sin tur villkorad av att tex säkerhetsföreskrifter har följts och att premien har betalats. Även ansvarsförsäkringen har på detta sätt begränsningar. Vad som inte täcks av försäkringarna får försäkringstagaren eller den skadelidande själv stå för. Eventuellt kan det finnas andra mekanismer för riskavlastning.

Kostnadssynpunkterna avspeglas särskilt i försäkringens undantag. Det kan tex gälla undantag i en olycksfallsförsäkring för berusning vid skadetillfället eller för skador vid tävlingsidrott, undantag i företagsförsäkringen för egendom under bearbetning och reparation etc.

Det är också meningen att rätt risk skall täckas av rätt kostnad. Därför är tex handlingar i förvärvsverksamhet uteslutna från den privata ansvarsförsäkringen och privatlivets skador på samma sätt borttagna från företagsförsäkringen.

4. Ersättningens storlek

4.1. "There is no such thing as a free lunch – and no such thing as full compensation" (okänd tänkare). Full ersättning för skador är sällan rimlig eller möjlig. Full kompensation skulle innebära att den skadelidande var lika nöjd efter skadan som han var innan. Detta skulle i sin tur betyda att han fick lika mycket i ersättning som han hade velat ha för att låta skadan inträffa frivilligt. Om en näringsidkare får ett varuparti förstört kan han mot denna bakgrund sägas bli fullt kompenserad med ersättning för marknadsvärdet jämte den förväntade vinsten. Om däremot en villaägare får sitt hus nedbränt, och detta är en ersättningsgill skada, utgör den fulla ersättningen inte bara marknadsvärdet plus vinst utan också värdet att bo kvar, att slippa flytta, jämte affektionsvärdet och andra värden som villaägaren velat ha kompenserade vid en frivillig försäljning. Detta sammanlagda värde kallas för reservationspriset. Reservationspriset passar inte som grund för ersättning. Det blir för betungande för den ersättningsskyldige att betala avsevärt över marknadsvärdet på den förstörda egendomen. Framför allt innehåller reservationspriset så många subjektiva komponenter att det kan variera betydligt från person till person. (Se Werin, 1982 s 349–359.)

Komplicerat blir det att kräva full ersättning för personskador. Redan frågan om reservationspriset för en avhuggen tumme är problematisk – vad skulle den skadelidande ha tagit betalt för att frivilligt ha fått den avhuggen? Värre blir det om man ställer frågan om reservationspriset efter en våldtäkt eller efter en trafikolycka som har medfört invalidiserande hjärnskador. Det står klart att reservationspris inte kan användas i sådana fall. Det finns ju inte det pris som man frivilligt skulle ha underkastat sig skadan för. Det finns värden som ligger utanför räckvidden för en ekonomisk analys.

Min slutsats blir att den fulla ersättningen, reservationspriset,

inte är någon användbar måttstock vid beräkning av ersättning för främst personskada. De ersättningar som erbjuds kan möjligen ses som närmevärden till reservationspriset. Vanligen får man nöja sig med andra mått på ersättningen än reservationspriset, t ex en enkel differenskalkyl. Man jämför situationen före och efter skadan och söker försätta den skadade i samma ekonomiska situation som tidigare. Men det är alltså något annat än den fulla ersättningen enligt reservationsprismodellen.

4.2. Mot bakgrund av en differenskalkyl kan man vid sakskador beräkna ersättningen till ett återanskaffningsvärde (om differensmetoden Persson, 1954 s 19–42). Grundregeln är – försäkringsavtalslagen 37 § – att en skadad egendoms "verkliga värde" skall svara mot återanskaffningskostnaden minus avdrag för värdeminskning och bristande modernitet (avskrivningar). Men det finns varianter på detta, tex att viss egendom uppskattas till marknadsvärdet och annan egendom till vad det kostar att återanskaffa motsvarande ny egendom (hemförsäkring).

Vilken lösning som väljs beror på egendomens art, försäljnings- och inköpskanaler etc. Att det i vissa försäkringar finns möjligheter att få ersättning med nyvärde om återanskaffning sker, innebär ofta en vinst för försäkringstagaren jämfört med marknadsvärdet. Enligt det sk vinstförbudet i försäkringsavtalslagen 39 § skulle en sådan vinst vara förbjuden. Slutsatsen är inte lika självklar om man i stället ser reservationspriset som full ersättning.

4.3. Vid en personskada blir det främst den skadade personens inkomstläge som skall återställas. Blir skadan varaktig skall den uteblivna inkomsten kompenseras även för framtiden. Olika varianter finns för att kompensera inkomstförlust. I den allmänna försäkringen ger sjukpenningen normalt 90 procent kompensation för inkomstbortfall och anledningen till detta är dels att ett så vittomfattande system inte får bli för dyrt, dels att man lägger in en "självrisk" med syfte att göra det värt att arbeta i stället för att vara sjuk. Invaliditetsersättningarna för dem som skadas som barn eller som inte har intjänat pensionspoäng följer folkpensionsnivån och är så låga att de inte ens med pensionstillskott kan

svara mot en tänkt inkomst för en arbetsförmögen person.

I skadeståndsrätten gäller, till skillnad från socialförsäkringsrätten, genomgående principen om full kompensation för inkomstbortfall. Svårigheter uppkommer då att kalkylera inkomsterna för barn som på grund av sina skador inte kommer att gå ut i yrkeslivet. I det fallet går man efter schablonmässiga antaganden om medelinkomster för LO-kollektivet (Frisk). Motsvarande svårigheter uppkommer när hemmafruar skadas och det är osäkert om de skulle ha gått ut i arbetslivet när barnen hade vuxit upp. Man har inom skadeståndsrätten diskuterat men uppgivit tanken att låta särskilt höga inkomster förbli okompenserade. (Jfr om borgerligt jevnmål i skadeståndsrätten Kjönstad, 1983 s 25 f samt prop 1972:5 s 95 ff.)

4.4. I de fall där ersättning skall beräknas efter skadeståndsrättsliga grunder – och det gäller samtliga ersättningsarrangemang utom socialförsäkringsrätten – skall det utgå ideell ersättning för sveda och värk, lyte och men och olägenheter i övrigt. (Jfr även nedan under 13 om ersättning vid personligt lidande.) Dessa ersättningar följer i svensk rätt helt eller delvis ett schablonsystem med bl a tabeller upprättade av Trafikskadenämnden. Detta beräkningssätt har godtagits av domstolarna. Tabellerna för ideell ersättning inom TFA, patientförsäkring och läkemedelsförsäkring avviker något från normen.

Det har påstått att de svenska ideella ersättningarna skulle ligga avsevärt lägre än i USA och andra västeuropeiska länder. Det finns knappast något generellt stöd för detta. (Roos i SvJT 1989 m hänv.) I USA är systemet så nyckfullt att några direkta slutsatser inte kan dras. Däremot är det ett internationellt problem hur ideella ersättningar bäst skall beräknas i brist på säkra hållpunkter. Ser man den ideella ersättningen som ett närmevärde till reservationspriset får man en – om än bräcklig – teoretisk grund för utdömande och differentiering av sådana skadestånd.

Från ekonomisk synpunkt sett är det ingen skillnad på ekonomiska och ideella skadestånd. Bägge utgör de ett pris som skadevållaren får betala. Full kompensation är det inte om man använder reservationspriset som riktmärke. Ett accepterande av att det inte finns någon principskillnad mellan ideellt och ekonomiskt skadestånd hindrar ofruktbara diskussioner om vad ideell

skada "egentligen är". Dessutom blir det lättare att angripa det i svensk rätt ofta debatterade spörsmålet om olägenheter i övrigt, som innehåller både ekonomiska och ideella moment.

4.5. Den ersättning som sålunda har bestämts kan sedan komma att reduceras på olika sätt och av olika skäl. Ersättning som har beräknats på skadeståndsrättslig grund kan enligt skadeståndslagens regler jämkas för vissa kategorier av skadevållare samt om den skadelidande har medverkat till skadan. Socialförsäkringsförmåner kan dras in eller sättas ned. Försäkringsersättning kan reduceras på grund av brott mot biförpliktelser, underförsäkring samt enligt olika självriskarrangemang.

4.5.1. Ersättning enligt lagen om allmän försäkring kan enligt lagens 20 kap 3 § dras in eller sättas ned bl a om den som skall lyfta ersättning själv avsiktligt har åsamkat sig skadan eller medvetet eller av grov vårdslöshet har lämnat oriktiga eller ofullständiga uppgifter som är av betydelse för rätten till ersättning. Motsvarande gäller enligt lagen om arbetsskadeförsäkring 6 kap 7 §. Det anses allmänt att dessa regler saknar praktisk betydelse.

4.5.2. Enligt skadeståndslagen kan ersättningen reduceras om skadevållaren är under 18 år eller psykiskt störd. (Vad beträffar anställda svarar de endast om synnerliga skäl föreligger för skador som de vållar i tjänsten.) Den som är medvållande till en personskada får endast undantagsvis ersättningen jämkad på grund av detta medan vid sakskada jämkning kan inträda vid varje medvållande. Medvållandereglerna ger alltså klart belägg för lagstiftarens sociala omsorger om dem som lider personskada och motsvarande mindre omtanke om dem som lider egendomsskador. Skadeståndslagen innehåller dessutom en regel i 6 kap 2 § om möjlighet att jämka skadeståndsbeloppet om detta är alltför ekonomiskt betungande för skadevållaren.

4.5.3. Försäkringsersättning kan reduceras av flera skäl och ibland helt utebli. Detta inträffar vid brott mot biförpliktelser i försäkringsförhållandet som reglerna om upplysningsplikt eller avtalets säkerhetsföreskrifter. Enligt konsumentförsäkringslagen

är nedsättning av försäkringsersättningen det normala i sådana fall. Vid underförsäkring reduceras ersättningen med skäligt belopp eller i förhållande till den betalda premien beroende på om konsumentförsäkringslagen eller försäkringsavtalslagen gäller.

4.5.4. Särskilt på skadeförsäkringens område finns det självriskbelopp som dras av från försäkringsersättningen. Därigenom sorteras småskadorna bort. Självriskernas storlek kan i viss utsträckning varieras av försäkringstagarna. Vid försäkring för personskada finns det sällan självrisk. En tanke bakom självrisken, att låta den försäkrade i preventivt syfte bära en del av förlusten själv, är ju alltid uppfylld när det gäller personskada. Även vid ersättningar som stadgas i lag kan ersättning för självrisk dras; så sker t ex enligt brottsskadelagen. En funktion liknande självrisk fyller karenstiden i sjukförsäkring. På motsvarande sätt fungerar också den "samordningstid" som skall förflyta innan arbetsskadeförsäkringen tillämpas på ett fall av arbetsoförmåga.

4.5.5. Som synes finns det åtskilliga faktorer som kan reducera ett ersättningsbelopp. Som reglerna är utformade är det normalt mest vid sakskada som reduktion kan ske. Där anses också reglerna ha en viss styrande inverkan åt det skadeförebyggande hållet.

Man får skilja mellan jämkning, självrisk och annan reduktion på den skadelidandes sida och reduktion som endast drabbar den skadevållande. Självrisk och nedsättning i skadevållarens ansvarsförsäkring påverkar naturligtvis inte den skadelidandes rätt till skadestånd.

4.5.6 Det är åtminstone när det gäller personskador snarare regel än undantag att ersättning utgår från flera källor. Problemet blir alltså inte bara att beräkna ersättningen med hänsyn till olika faktorer utan också att samordna ersättning som kommer från olika håll. Om detta gäller ganska komplicerade regler. Problemen är för det första i vilken ordning olika ersättningar skall träda in och för det andra om de skall räknas av mot varandra eller kumuleras. Vid personskada är prioriteringsord-

ningen enligt skadeståndslagen 5 kap 3 §

1. socialförsäkring
2. sjuklön och pension enligt anställningsavtal
3. ersättning enligt kollektiv tjänstepensionsförsäkring
4. periodiska ersättningar från kollektivavtalad olycks- och sjukförsäkring.

Därefter följer ersättningar på skadeståndsrättslig grund. De ersättningar som kommer först i prioritetsordning avräknas mot skadeståndet. Övriga ersättningar avräknas om de avser kostnader men kumuleras om det är fråga om förmåner från summaförsäkringar.

Den praktiska effekten av dessa regler är att huvudbördan när det gäller att täcka inkomstförlust vältras över på socialförsäkringar och kollektivavtalade försäkringar och inte kommer att belasta ersättningar enligt skadeståndslagen, trafikskadeersättning eller andra skadeståndsbaserade ersättningar. Den som har tagit frivilliga olycksfalls- eller sjukförsäkringar av summakaraktär har en stor fördel framför andra skadelidande.

Vid egendomsskada gäller liksom vid personskada att samma förlust eller kostnad bara får täckas en gång. Det tillkommer den skadelidande att välja mellan t ex skadestånd och försäkring. Ibland, som vid brottsskadeersättning, finns en särskild avräkningsordning.

4.5.7. Samordningsreglerna bestämmer om och i vilken omfattning ersättning skall utgå ur olika källor. Nästa fråga blir i vilken utsträckning som denna fördelning ersättningskällorna emellan kan förändras genom inbördes återkrav eller regresser.

Staten har ingen möjlighet att kräva åter utgivna socialförsäkringsförmåner från den som har vållat en skada. Annars är huvudregeln för regress försäkringsavtalslagens 25 §, som innebär att regresskrav kan riktas mot skadevållaren eller det försäkringsbolag där han har ansvarsförsäkring av en försäkringsgivare som har ersatt skadan. Det måste då röra sig om en avsiktlig eller grovt vårdslös handling. Ersättning som utbetalas enligt summaförsäkring – liv-, sjuk- och olycksfallsförsäkring – får inte återkrävas regressvägen av en skadevållare.

Regressbilden kompliceras av många olika omständigheter. Lagreglerna är under omarbetning. Dessutom är lagbestämmelserna dispositiva. Regresskrav är en kostnadskrävande verksamhet och bolagen försöker därför begränsa regressverksamheten inbördes genom överenskommelser. För närvarande råder inget större samförstånd i regressfrågorna och överenskommelserna avlöser varandra.

Vad som kan sägas med bestämdhet är att regresser i huvudsak förekommer när det gäller stora sakskador inom vissa försäkringsområden som tex sjöförsäkring. På personskadesidan förekommer uppenbarligen regresser ganska sällan, och då främst i preventivt syfte, mot trafiksyndare enligt trafikskadelagen 20 §.

5. Finansiering

5.1. Som ersättningssystemet är uppbyggt kommer den som har lidit en personskada att dela de ekonomiska förlusterna med andra. Vid sakskador finns ibland ingen möjlighet till en sådan fördelning av förlusten. Detta gäller tex ofta självförvållade egendomsskador. De flesta egendomsskador kan man dock gardera sig mot genom en försäkring och på så vis fördela förlusterna över ett kollektiv.

Somliga riskbärare väljer att själv ta uppkommande förluster och agera som självförsäkrare. Hit hör främst staten men också vissa kommuner och större företag. Tanken är i dessa fall att verksamheten är så omfattande att man får en tillräcklig kostnadsspridning redan inom organisationens ram. När det gäller att välja om man vill vara självförsäkrare eller inte räcker det inte bara att jämföra en eventuell försäkringspremie med skadeutfallet. I en försäkring ingår service och det är inte uteslutet att det kan löna sig med en försäkring på grund av att ett försäkringsbolag snabbare, säkrare och billigare kan reglera uppkomna skador. Friktionen mellan skadevållare och skadelidande undviks.

I vissa större koncerner har man valt en medelväg mellan självförsäkring och direktförsäkring genom att bilda s k captivebolag, försäkringsbolag inom koncernen, för att försäkra koncernens risker. Därigenom får man en prissättning av och en kontroll över de koncerninterna riskerna. Arrangemanget kan ske i samverkan med ett vanligt försäkringsbolag som kan tjäna som en brygga ut mot återförsäkringsmarknaden, fronting. (Se härom bl a SOU 1983:5 särsk kap 3.)

Hur risktäckning än organiseras har den skadelidande som regel kvar en del av förlusten att bära själv. I en försäkring kommer detta till synes i självrisker och franchisearrangemang. När captivebolag används är det bl a för att lättare kunna kalky-

lera de maximala självriskerna som respektive koncernenhet kan bära. Som har framgått ovan är det ju inte heller alltid som det avtalade försäkringsbeloppet är avsett att täcka hela förlusten, jfr sjukpenningen i den allmänna försäkringen som enbart täcker 90 procent av inkomstbortfallet.

Den skadelidande kan bli tvungen att bära en del av förlusten själv om ersättningen jämkas på grund av hans medvållande eller på grund av skadevållarens ekonomiska situation. Samma blir resultatet om den skadelidande – försäkringstagaren – bryter mot någon biförpliktelse i försäkringsavtalet, tex en säkerhetsföreskrift, och ersättningen därför nedsätts. Även om inga av de nu nämnda omständigheterna skulle vara aktuella är det ändå alltid den skadelidande som – bortsett från kostnader i samband med skadan och ersättningsanspråket, som inte alltid är ersättningsgilla – får bära skillnaden mellan reservationspris och utgående ersättning.

5.2. Avsikten med ett ersättningsarrangemang är alltså att flytta över skadekostnaden eller i varje fall delar av den på andra kostnadsbärare. Vilka dessa är är inte alltid så lätt att veta. I exemplet nyss var det fråga om sjukpenning enligt den allmänna försäkringen och där är det ett större kollektiv som betalar egenavgifter, arbetsgivaravgifter och skatter.

Avgifterna är avdragsgilla kostnader som i sista hand torde belasta dem som tillgodogör sig varor och tjänster. Skatterna är inte avdragsgilla och belastar därför i princip varje skattesubjekt. Även skatter kan övervältras på kunder, leverantörer eller ägare.

Ett annat och likartat exempel är ett företag som tar en produktansvarsförsäkring. Därigenom slås kostnaden för produktskador i rörelsen ut på de försäkrade företagen, pulvrisering. Men de försäkrade företagen kan i sin tur – om marknaden medger det – lyfta över kostnaden genom att låta kunderna betala ett pris som inkluderar försäkringspremien.

Att hitta de verkliga kostnadsbärarna för ett ersättningsarrangemang är komplicerat. Utfallet beror på utbud och efterfrågan och graden av skattefinansiering. Vid försäkringar på konsumentområdet är bilden dock relativt enkel. En person som har tagit en reseförsäkring kan normalt inte vältra över premien på

någon annan. Samma förhållande gäller i regel för en privat motorfordonsförsäkring.

5.3. En del av bemödandena i ersättningsrätten går ut på att kanalisera ansvaret till de lämpligaste kostnadsbärarna. Ett exempel på detta är arbetsgivarens principalansvar. Meningen är att ersättningsansvaret för de anställdas skadehandlingar i tjänsten skall kanaliseras till den som har de största resurserna och de största möjligheterna att teckna försäkring och förebygga skador, nämligen arbetsgivaren. Motsvarande synsätt gör sig t ex gällande på atomansvarsområdet. Där kanaliseras allt ansvar till anläggningens ägare.

Att ansvaret har kanaliserats på detta sätt säger dock inget om de verkliga kostnadsbärarna. Kostnaderna för det aktuella ersättningssystemet kan lika väl ha koncentrerats till ett fåtal kostnadsbärare som pulvriserats över ett större kollektiv.

Ett begränsat antal kostnadsbärare kan tyckas föreligga i patient- resp läkemedelsförsäkringarna. Det är ju sjukvårdshuvudmännen resp läkemedelsindustrin som betalar premierna här. Emellertid kan dessa finansiärer genom skatter, avgifter, priser och statliga subventioner pulvrisera kostnaderna på större kollektiv. Ett bättre exempel på koncentration till ett fåtal kostnadsbärare är förmodligen atomansvaret där relativt få subjekt är inblandade.

Ett huvudsyfte med ersättningssystemen och särskilt försäkringarna brukar sägas vara att så effektivt som möjligt pulvrisera förlusterna genom att slå ut dem på stora kollektiv. Som vi har sett fungerar detta i skatte- och avgiftsfinansierade system men också i egendoms- och ansvarsförsäkring som omfattar stora grupper.

5.4. När en skadekostnad pulvriseras genom att slås ut på ett stort kollektiv av skatte-, avgifts- eller premiebetalare uppkommer vissa fördelningseffekter. Fördelningen kan vara antingen solidarisk eller differentierad.

Socialförsäkringen grundas på en solidaritetstanke. I den mån ersättningarna hamnar på olika nivå beror detta på inkomstförlustens storlek och hur stora avgifter som betalats in.

Solidariteten i socialförsäkringssystemet är alltså på det sättet

begränsad att avgifter och förmåner är olika, även om de följer generella och proportionella fördelningsprinciper. Det finns andra ersättningssystem där solidariteten går så långt att både avgifter och ersättningar är lika för alla. Jag tänker då bl a på de kollektiva hemförsäkringar som – med reservationsrätt för medlemmarna – har antagits av ett par fackförbund. I dessa försäkringar är såväl premien som normerna för ersättning lika för medlemmarna oberoende av bostad, förmögenhet etc.

En liknande solidaritetstanke kommer till uttryck när det gäller de s k AMF-försäkringarna, såsom TFA, AGS, STP och TGL. Här beräknas en enhetlig premie på varje företags löneunderlag. Detta innebär exempelvis att företag med olika stora skaderisker solidariskt stöder varandra. Vem som här är de egentliga kostnadsbärarna – arbetsgivarna eller arbetstagarna – är omtvistat.

I de flesta försäkringar råder dock en mer eller mindre långtgående differentiering av premierna i förhållande till aktuella riskfaktorer och premieargument. I egendomsförsäkring kan man ta hänsyn till egendomens värde och belägenhet, i trafikförsäkring till bilmärke, bonus, körsträcka och trafikzon, i livförsäkring till ålder och hälsotillstånd.

Avvägningen mellan solidarisk och differentierad premiesättning regleras av skälighetsprincipen i försäkringsrörelselagen. (SOU 1986:8, särsk kap 4.) Enligt denna måste primärt varje slag av försäkring bära sina egna kostnader. Fördelningen av premiekostnaden mellan de individuella försäkringstagarna måste göras på ett sätt som är skäligt med hänsyn till den risk som försäkringen skall täcka. Uppenbarligen är skälighetsprincipen i detta hänseende ganska rymlig eftersom tex kollektiv liv- och hemförsäkring tillåts ha enhetspremier medan tex trafikförsäkringen har starkt differentierade premier.

5.5. Av ovanstående framgår att det inte är alldeles lätt att fastställa vem som bär kostnaden för skador på ett visst område. Övervältring och pulvrisering kan göra bilden svåröverskådlig eller oöverskådlig.

Det är dock viktigt att försöka reda ut hur kostnaderna för skador är fördelade, dels på den skadelidande själv, dels på andra. Ju mer av kostnadsbördan som någon bär, desto större

incitament bör han ha att nedbringa skadekostnaden och förhindra skador.

Är kostnadsfördelningen mellan kostnadsbärarna solidarisk kan detta försvaga incitamenten att nedbringa skadorna. Är den å andra sidan differentierad innebär detta att det blir angeläget för dem som bär högre risker att nedbringa dessa för att därmed också kunna få en lägre kostnad eller premie. (Det här förda resonemanget renodlar den ekonomiska incitamentsstrukturen. Även andra faktorer spelar in. Jfr för en fullständigare bild kap 6 nedan).

6. Prevention

6.1. De preventiva effekterna av ersättningsansvar är sedan länge omdiskuterade i litteraturen. Frågan har stor praktisk betydelse för hur man skall konstruera ersättningssystem. Det gäller närmare bestämt att fastställa om det finns något samband mellan ersättnings- och kostnadsansvar för skador och beredskapen att hindra och motverka skador. Frågan brukar kopplas till ersättningsansvaret enligt skadeståndslagens culparegel men kan också ställas vid delat ansvar, t ex medvållande eller självrisk, samt vid regressansvar.

Några problem som kan diskuteras utifrån preventionsteorier är:

Håller villaägare trottoarerna bättre skottade och sandade om de måste betala skadestånd till dem som halkar och skadar sig på grund av brister i väglaget?

Kommer föräldrar att hålla efter sina barn bättre om de själva blir skadeståndsskyldiga för skador på grund av brott som barnen begår?

Innebär en höjd självrisk vid försäkring för cykelstöld att försäkringstagarna kommer att bli mera varsamma om sina cyklar?

Om preventionen har det diskuterats och skrivits mycket. Den ersättningsrättsliga litteraturen innehåller nu som förr ganska bestämda uttalanden om olika reglers preventiva effekter. Om motsvarande diskussion i straffrätten har Andenæs sagt, att de uttalanden om prevention som förekommer förbluffande ofta är dogmatiska och känslobetonade. De har närmast karaktär av trossatser som brukas som argument för eller emot det gällande systemet (Andenæs i TfR 1966 s 1). Uppenbarligen finns det anledning att se med skepsis på sådana utsagor.

Det kan vara lämpligt att hänföra vad som genom tiderna har tänkts om prevention till endera av tre olika skolor, som var och en har sin infallsvinkel till problemen. Sålunda kan man räkna med en rättsideologisk, en ekonomisk och en sociologisk skola.

6.2. Den rättsideologiska skolan bygger på tanken att om man ändrar lagen så ändrar man också folks beteende. På moraliska grunder anpassar folk sitt handlande till lagen för att inte kollidera med lagens påföljder. Lagen har sålunda – enligt t ex Lundstedt och Ekelöf (Grundlinjer i skadeståndsrätten 1944–1953; Straffet, skadeståndet och vitet, 1942) – en moralbildande verkan. I och med att skadeståndsansvar åläggs ändrar folk alltså sin moral och sitt beteende.

Dessa uttalanden grundar sig inte på iakttagelser om verkligheten utan på spekulationer. Detta sätt att arbeta, som var typiskt för rättsvetenskapsmän av den äldre skolan, har kommit ur bruk i och med den moderna samhällsvetenskapens framväxt. Detta hindrar naturligtvis inte att de genom introspektion tillkomna satserna kan vara riktiga. Teorierna ger dock upphov till en hel del frågetecken.

För det första förutsätter resonemanget att de som handlar har information om lagens innehåll. Detta är en tveksam punkt. Vidare förutsätts att lagen är effektiv, så att rättsstridiga handlingar verkligen upptäcks och beivras. Den handlande måste också själv bära skadeståndsansvaret – i praktiken betalar ju försäkringsbolaget ofta allt utom självrisken. Resonemanget förutsätter vidare att folk från olika sociala grupper handlar likartat. Redan dessa motargument är ju tillräckliga för att starkt ifrågasätta teorin. (Jfr Andenæs i TfR 1966 s 1–21.)

6.3. Under de senaste decennierna har rättsekonomin, analysen av rättsregler på grundval av ekonomisk teori, tagit fart. Rättsekonomerna har även ägnat sig åt preventionsproblemen. Särskilt skall nämnas den amerikanske forskaren Calabresi, som har utbildat en teori om general deterrence (The costs of accidents, New Haven and London 1970).

Bakom den ekonomiska skolans resonemang ligger en enkel kostnads- och intäktskalkyl. Om en skada innebär en kostnad men ingen motsvarande intäkt tenderar en "economic man" att

förebygga skadan (vidareutveckling av detta hos Skogh i Priser, skadestånd och straff, 1977).

Calabresi menar att man kan driva denna tanke långt i skadeförebyggande syfte. T ex skulle en bilfabrikant, som ju lättast kan förhindra skador beroende på hur en bil är konstruerad, kunna åläggas ansvar för skador på grund av konstruktionsfel i bilen.

Tanken att en ansvarig anpassar sitt handlande så att han minimerar framtida förluster förefaller tilltalande. Teorin har emellertid vissa begränsningar gemensamma med den ideologiska skolans modell. Som vanligt i sådana ekonomiska teorier får man utgå från verklighetsfrämmande antaganden, t ex att alla agenter är fullt informerade eller att alla inblandade är riskneutrala (Skogh a a s 35).

Mot Calabresis utveckling av teorin har det bl a anmärkts att det inte är lätt att avgränsa vem som är den slutlige kostnadsbäraren. (Se vidare Hellner, Skadeståndsrätt, 1985, s 37, von Eyben I, 1983 kap 8, K Williams och R Hawkins i Law & Society Review 20, 1986, s 545–572.)

6.4. Den sociologiska skolan när det gäller prevention är ett resultat av spridda, främst kriminologiska, forskningsinsatser. Den empiriska forskningen har rört straffets – och inte skadeståndets – allmänpreventiva funktioner. Den har lett till ökad kunskap men alltför många länkar i kedjan saknas för att man skall kunna tala om en teori (Kühlhorn i SOU 1986:15 s 30 f.) Forskningen har avsett såväl allmänpreventionens indirekta verkan, normbildningen som förändringar i brottsligheten beroende på ändrade straff. Kühlhorn menar att den långsiktiga normbildningen påverkas av straffsatserna, men att de avhållande kortsiktiga effekterna kan variera åtskilligt beroende på olika typer av brott, olika situationer och olika målgrupper. Det är osäkert om den kriminologiska forskningen om olika straffsatser är direkt överförbar till problemen på ersättningsrättens område. (Se Kühlhorn a st; jfr Wennberg i SvJT 1987 s 411–413.)

6.5. Kunskapen om preventionens betydelse i ersättningsrätten står i omvänt förhållande till alla tvärsäkra påståenden om de preventiva effekterna av olika regler. Men något av värde innehåller säkert de teorier som har förts fram. Sålunda är det troligt

att den ekonomiska preventionen gör sig gällande i ett samspel mellan välinformerade företag som i sitt handlande är underkastade vinstsyftet (Atiyah 1987, s 524).

7. Transaktionskostnader

7.1. Med termen transaktionskostnader avses i nationalekonomin de kostnader som måste läggas ned för att få ett avtal till stånd (Werin s 33). Med utgångspunkt från transaktionskostnadsresongemang kan man förklara spelregler och sociala institutioner som marknader och företag. Dispositiv lagstiftning kan ses som ett sätt att nedbringa kostnaderna vid avtal, aktiebolaget kan ses som en metod att få ned antalet avtalstransaktioner och därmed transaktionskostnaderna i näringslivet överhuvudtaget. Transaktionskostnadsaspekten framhölls först hos Coase (1960) och har på senare tid utvecklats av bl a Williamson. Här intresserar främst Williamsons insatser i kontrakts- och organisationsteori (1979, 1981).

Transaktionskostnadsresonemang har stor betydelse för förståelsen av olika ersättningssystem och för att uppnå förbättringar i sådana system. I juridiska sammanhang brukar det inte vara så noga att hålla nere transaktionskostnaderna. Andra angelägna mål som rättssäkerhet, precision och fullständighet får gå före. Svante Bergström har dock varit inne på tankar om transaktionskostnadernas betydelse i en festskriftsartikel (1972).

I den här boken har jag valt att använda termen transaktionskostnader på ett kanske bredare sätt än brukligt, nämligen för att beteckna samtliga kostnader som kan uppkomma i ett ersättningssystem innan ersättningen når den ersättningsberättigade. Jag utvidgar också begreppet till att infatta även utomkontraktuella relationer. Jag har valt att skilja mellan olika slags transaktionskostnader, nämligen

informationskostnader,
distributionskostnader,
skaderegleringskostnader,
kontrollkostnader och
konfliktkostnader.

Indelningen ansluter sig ganska väl till den brukliga: sökkostnader, kontraktskostnader och kontrollkostnader (Bjuggren mfl. Företaget. En kontraktekonomisk analys, 1989.)

7.2. Information är nödvändig för att den ersättningsberättigade skall få den ersättning han har rätt till. I vissa ersättningssystem behövs ganska litet information för att systemet skall fungera. När det gäller sjukförsäkringen i den allmänna försäkringen torde proceduren vid sjukanmälan till försäkringskassan eller arbetsgivaren vara känd av de flesta. Den som på egen hand har tagit en försäkring av visst innehåll är troligen också initiativkraftig nog att använda försäkringen när det behövs. Tvingade regler om information före och efter köp av försäkring samt vid skada finns för övrigt i konsumentförsäkringslagen 5–8 §§ och liknande regler föreslås ingå i personförsäkringslagen (SOU 1986:56) samt i en kommande skadeförsäkringslag.

Informationsbristerna märks mest i ersättningssystem som den berättigade inte ansluter sig till aktivt och individuellt, t ex arbetsskadeförsäkring, TFA och AGS. Det krävs bl a särskilda informationsinsatser för att de anställda skall ansöka om förmåner utöver den allmänna försäkringens vid arbetsrelaterade sjukdomar. Men det är inte bara den bristande anmälningsfrekvensen utan också de ständiga upptäckterna av tidigare okända kopplingar mellan arbete och sjukdom som gör mörkertalet så stort i arbetsskadeförsäkringen (jfr SOU 1985:54 s 126 f).

En liten udda ersättningsform där informationen är ett problem är brottsskadeersättningen. Det är många som inte känner till möjligheten att få en personskada på grund av brott ersatt genom Brottsskadenämnden (undantagsvis ersätts även sakskador). En undersökning från 1982 visar att anmälningarna strömmade in ganska ojämnt från olika delar av landet (Ersättning vid våld och vandalism).

Liknande svårigheter förekommer i kollektiv försäkring. En del livförsäkringsbelopp blir kanske inte uttagna eftersom de efterlevande inte känner till att den avlidne omfattades av en viss försäkring (jfr Roos, Grupplivskyddet 1974 s 258). Motsvarande svårigheter måste kunna uppstå även i annan kollektiv försäkring och kan möjligen ses som en nackdel med den kollektiva distributionsformen.

7.3. Distributionskostnader aktualiseras när det gäller att sprida försäkringar över ett större kollektiv.

Distributionskostnader vid individuella försäkringar är vanligtvis höga. De kan naturligtvis variera mellan t ex en reseförsäkring som säljs i en automat och en pensionsförsäkring som har föregåtts av en ingående utredning av försäkringstagarens privatekonomi. Distributionskostnaderna sjunker om försäkringsbolagen erbjuder i huvudsak likartade produkter. Den typen av konkurrensbegränsande samverkan är under observation från näringsfrihetsombudsmannen, NO, då den på sikt kan skada produkt- och prisutveckling och därmed konsumentintresset (Sporrberg, 1987).

Kollektiva försäkringar medför generellt sett låga distributionskostnader. Valet av försäkring sker i praktiken genom representanter för stora kollektiv, vilket möjliggör mängdaffärer och förutsätter standardiserade produkter.

7.4. Kostnaderna för skadereglering varierar mellan olika ersättningsområden. Man bode kunna vänta sig skillnader mellan den offentliga och den privata sektorn. Det framgår att man inom de offentliga systemen ibland lägger ner mycket tid på att göra utredningen i komplicerade fall fullständig och mångsidig. Detta gäller t ex Brottsskadenämnden. Inom de privata bolagen medverkar vinstsyftet och konkurrensen inom vissa försäkringsgrenar till en högre tidspress. Man skulle kunna misstänka att de statliga systemen har högre kostnader än de privata. Det klagas t ex på de höga kostnaderna för reglering av arbetsskador vid försäkringskassorna (SOU 1985:54 kap 6).

En jämförelse mellan de samlade driftskostnaderna ger emellertid inte den bild man skulle kunna tro. Brottsskadenämnden hade för 1985 en driftskostnad på 36 procent av utbetalda ersättningar medan samtliga hem- och villaförsäkringsbolag för samma år visar en driftskostnad på 43 procent av försäkringsersättningarna. Även om nu siffrorna inte är jämförbara manar de till försiktighet vid uttalanden om vilket av offentlig eller statlig förvaltning som är minst kostnadskrävande.

Slående är att trygghetsförsäkringen, TFA har en mycket låg driftskostnad, 10 procent på utbetalade försäkringsbelopp. Här avspeglas det faktum att själva arbetskadeklassificeringen sker i

det offentliga systemet till besvärande höga kostnader. De kollektiva försäkringarna visar genomgående låga driftskostnader eftersom många av försäkringens funktioner sköts på gruppföreståndarnivå. (Källa: prop 1986:100 bil G, Enskilda försäkringsföretag, 1987.)

7.5. Något skall också nämnas om kostnaderna för kontrollen av att ersättningssystemen fungerar väl. De statliga ersättningsanordningarna underkastas sedvanlig demokratisk kontroll. Anslagen beviljas av riksdagen och JO och JK sköter den fortlöpande granskningen. Någon skillnad mot annan statlig förvaltning finns inte.

De ordinära försäkringsbolagen står som andra företag under extern kontroll såtillvida att revisorer granskar räkenskap och förvaltning. Men därutöver har en statlig kontroll ansetts vara på sin plats. Kontrollen omfattar enligt försäkringsrörelselagen främst soliditeten – särskilt i livförsäkringsbolag – samt att premieuttag och villkor fyller kraven på skälighet. Den statliga tillsynen är i huvudsak inriktad på liv-, trafik- och konsumentförsäkring. Kostnaderna för kontrollorganet, försäkringsinspektionen, tas ut i form av bidrag från försäkringsbolagen. Bolagen kan sedan övervältra kontrollkostnaden helt eller delvis på sina kunder.

Det nu sagda innebär förmodligen att konsumentkollektivet får betala en högre kontrollkostnad för privat försäkringsverksamhet än för statliga ersättningsanordningar. Priset är förhållandevis lågt om man ser till de minskade riskerna att göra dåliga köp samt den större flexibilitet och valmöjlighet som en marknad under konkurrens normalt kan erbjuda jämfört med statligt reglerad verksamhet.

En särställning i kontrollhänseende har de bolag som administrerar arbetsmarknadens försäkringar samt patient- och läkemedelsförsäkringen. Dessa föreslås (i SOU 1986:8 kap 8.6–8.7) till stora delar bli undantagna från tillsyn beroende på produkttypen och företagens halvoffentliga karaktär. Detta är paradoxalt eftersom dessa bolag redan iakttar en slutenhetens politik såtillvida att de till stor del undandrar sig domstolarnas inblandning i skadefall och hittills inte publicerar några vägledande avgöranden. (Roos i SvJT 1988 s 311–312.) I de nämnda bolagen har

man alltså minimerat inte bara skaderegleringskostnader utan också kontrollkostnader.

I fortsättningen berörs inte vidare kostnaderna för den externa kontrollen vid behandlingen av olika ersättningssystem och ersättningsområden.

7.6. Konfliktkostnader är vad det kostar en skadelidande att komma till sin rätt om tvist om ersättningen skulle uppstå. I första hand brukar den missnöjde kunna få rättelse inom den utbetalande organisationen och på dess bekostnad. Konfliktkostnaden belastar då kassan, nämnden eller bolaget, eller med andra ord det ersättningsberättigade kollektivet. Därefter står normalt domstolsvägen öppen. Det finns dock ett antal ersättningsanordningar där den som är missnöjd med sin ersättning inte kan gå vidare till domstol. Detta strider mot Europakonventionens regler om "access to justice", eller i varje fall mot tankarna bakom denna. Enligt Europakoncventionen om de mänskliga rättigheterna art 6 är envar berättigad till en rättvis och offentlig rättegång inom rimlig tid vid civilrättsliga tvister. Domstolen skall vara oberoende, opartisk och upprättad med stöd av lag.

Brottsskadenämndens beslut kan enligt brottsskadelagen 12 § 2 st inte överklagas. Om konventionen är tillämplig här kan diskuteras (jfr prop 1983/84:184). I vissa av arbetsmarknadsförsäkringarna finns en fakultativ väg till domstol, i andra har man liksom i patient- och läkemedelsförsäkringen med varierande framgång försökt utesluta den klagande från möjligheten att gå till domstol genom skiljeklausuler och liknande bestämmelser. Detta strider inte direkt mot konventionen eftersom det gäller privata avtal och inte statliga åtgärder. Realiteterna är dock desamma. För dem som inte kan få sin rätt prävad av någon utomstående opartisk instans uppkommer stora om än svårmätbara kostnader.

Inom försäkringssektorn finns det normalt möjlighet att föra tvister till Allmänna reklamationsnämnden (ARN) eller till någon försäkringsnämnd typ Skadeförsäkringens villkorsnämnd (SkVN). Vid ARN tas en mindre avgift ut medan förfarandet vid nämnderna är kostnadsfritt. Rättshjälp eller i varje fall rättsskyddsförsäkring ger viss konstnadstäckning om man sedermera går till domstol.

När det gäller socialförsäkring finns försäkringsrätterna och försäkringsöverdomstolen att appellera till. Rättsskyddsförsäkringen täcker inte sådana överklaganden och möjligheterna till rättshjälp är begränsade (se t ex Jonsson m fl, 1982 s 19). Dessutom är handläggningstiden ofta lång.

Den nu gjorda genomgången visar att de lägsta kostnaderna vid konflikt torde finnas inom ramen för den privata försäkringen. Här finns snabba alternativa prövningsformer med domstol som sista utväg i de flesta fall. De direkta kostnaderna behöver sällan belasta den som klagar. I övriga fall kan kostnaderna bli långt högre, t ex i långdragna tvister om socialförsäkringsförmåner där rättshjälp eller rättsskydd inte har kunnat erhållas. De allra högsta kostnaderna i vid mening bör uppkomma i de system där domstols prövning – och för övrigt ibland också rättshjälp och rättsskydd – utesluts.

PERSONSKADOR

8. Allmän försäkring och arbetsskadeförsäkring

8.1. Den allmänna försäkringen är varierad och mångomfattande. Den innehåller enligt lagen om allmän försäkring 1 kap 1 § sjukförsäkring, folkpensionering och försäkring för tilläggspension samt frivillig sjukförsäkring och frivillig pensionsförsäkring. Detta ger ändå inte någon komplett och rättvisande bild. Under rubriken sjukförsäkring döljer sig kostnaderna för sjukvård och för tandvård som i stor utsträckning täcks av staten (se kap 2 i lagen om allmän försäkring) samt bestämmelserna om föräldraförsäkring. Under folkpensionering upptas regler om barntillägg, handikappersättning m m. (Ersättning kan vidare utgå enligt socialtjänstlagen; reglerna om detta behandlas inte här.)

Här koncentrerar vi oss på den ersättning som utgår till en skadad anställd vid en personskada. En förutsättning för förmåner överhuvudtaget är att den skadade är svensk medborgare eller utländsk medborgare bosatt i Sverige, lagen om allmän försäkring 1 kap 3 §. Den försäkrade skall från och med 16 års ålder vara inskriven vid den allmänna försäkringskassan på den ort där han är mantalsskriven.

De ersättningar som kan komma ifråga vid en skada är av tre slag: sjukpenning, sjukbidrag och förtidspension.

Förutsättningarna för att få sjukpenning framgår av 3 kap 7 §. Man skall ha ådragit sig en sjukdom som förorsakar en nedsättning av arbetsförmågan med minst hälften. Vid full nedsättning av arbetsförmågan utgår hel sjukpenning, i annat fall halv. (Försök med 25 procents och 75 procents sjukskrivning pågår). Försäkringskassan kan fordra läkarintyg. Trots ordalydelsen har man rätt till sjukpenning såväl om man är arbetsoförmögen på grund av en olycka som när man har insjuknat i någon sjukdom. (Försäkring och läkarintyg 1988 s 51.) Begreppet sjukdom i paragrafen är omdiskuterat även i andra hänseenden och en rik praxis har utbildats.

Ur Lotta Westerhäll-Gisselsons Sjukdom och arbetsoförmåga (1983) hämtas ett tänkvärt exempel:

> Den försäkrade sjukanmäldes hos försäkringskassan den 15 maj 1979. Enligt läkarintyg, utfärdat den 17 maj 1979, var den försäkrade på grund av stresshuvudvärk helt sjukskriven tiden 17–31 maj 1979. Sjukskrivningen förlängdes sedermera t o m den 17 juni. På intyget hade läkaren noterat att den försäkrade var dubbelarbetande, att hon hade tre minderåriga barn, varav det yngsta var ett år, att hennes önskan var att minska arbetstiden till sex timmar per dag samt att det var för arbetsamt som hon hade det. Den försäkrade uppgav till kassan vid hembesök den 23 maj, att hon hade haft ryggbesvär och huvudvärk under cirka tio års tid samt att hon sökt flera olika läkare, vilka samtliga konstaterat migrän och stressymptom. Enligt den försäkrade berodde besvären på hennes arbete – avsynare sedan tio år – som hon upplevde som ytterst pressande. Malmö allmänna försäkringskassa beslöt 790530, att sjukpenning inte skulle utgå och motiverade sitt beslut med att den försäkrades arbetsförmåga inte p g a sjukdom var nedsatt med minst hälften. – Den försäkrade hade alltså redan på den tredje sjukdagen inkommit med läkarintyg, dvs redan under den intygsfria tiden. Intyget tycks ha haft motsatt verkan än den avsedda på försäkringskassan bedömning, då kassan beslöt att inte utge sjukpenning överhuvud, dvs inte heller under den intygsfria tiden.
>
> Försäkringsrätten fann, att den försäkrade fick anses ha haft sin arbetsförmåga fullständigt nedsatt på grund av sjukdomen under tiden 15–21 maj 1979, dvs under den intygsfria tiden. För tiden därefter fann Försäkringsrätten inte tillförlitligen styrkt, att den försäkrades arbetsförmåga varit nedsatt med minst hälften (FRS 810413 mål nr 6836/79).
>
> I besvär hos Försäkringsöverdomstolen yrkade den försäkrade sjukpenning även för tiden 22 maj–17 juni 1979. Riksförsäkringsverket yrkade, att besvären skulle lämnas utan bifall. – Försäkringsöverdomstolen ansåg dock tillräckliga skäl inte föreligga att inte godta det läkarintyg,

som den behandlande läkaren utfärdat angående den försäkrades arbetsoförmåga under den ifrågavarande tiden. Därför fann domstolen, att den försäkrade var berättigad till hel sjukpenning även för denna tid (FÖD 820223 mål nr 842/81:5).

Visar sig nedsättningen av arbetsförmågan till minst hälften bli långvarig kan den skadade bli berättigad till sjukbidrag. Sjukbidrag utgår när nedsättningen av arbetsförmåga antas bli bestående under avsevärd tid utan att dock bli varaktig, 7 kap 1 § 3 st och 13 kap 1 § 2 st. Om nedsättningen av arbetsförmågan redan initialt eller så småningom visar sig bli varaktig är det förtidspension som är den rätta ersättningsformen, 7 kap 1 § 1 st och 13 kap 1 § 1 st. (Se närmare Bratthall-Stenberg s 203.)

Som ovan har antytts kan en skadad få bättre förmåner om skadan faller under lagen om arbetsskadeförsäkring. Vad gäller medborgarskap, bosättning och försäkringskassa är reglerna desamma.

Ersättning enligt lagen om arbetsskadeförsäkring kan utgå i tre fall, 2 kap 1 §, nämligen vid olycksfall i arbetet, vid sjukdom till följd av skadlig inverkan i arbetet (arbetssjukdom) samt vid olycksfall på väg till eller från arbetsstället. För att underlätta bevisläget för de skadade finns det i 2 kap 2 § en särskild bevislättnadsregel. Den innebär att skador på grund av olycksfall eller skadlig inverkan på arbetsplatsen skall anses orsakade av den skadliga inverkan, om inte betydligt starkare skäl talar emot det. Regeln har främst betydelse för arbetssjukdomar och innebär alltså att – sedan det har fastställts att skadlig inverkan har förelegat på arbetsplatsen – sjukdomen skall anses bero på arbetet om inte betydligt starkare skäl talar för att sjukdomen beror på något annat.

Stötestenen är emellertid "skadlig inverkan" – är t ex rökning på arbetsplatsen skadlig inverkan, monotona arbetsmoment, psykisk stress? Det måste göras sannolikt att en faktor på arbetsplatsen kan ge upphov till sjukdom (jfr Grönvall-Hessmark, 1987 s 77 ff.) Försäkringsöverdomstolen har gått i spetsen för en utvidgning av arbetsskadorna till exv vissa typer av belastningsskador, och skadeområdet vidgas fortlöpande (jfr SOU 1985:54).

Exempel på bedömning av skadlig inverkan och samband:

FÖD 1985:22.

En djurskötare hade drabbats av förslitning i knälederna. Mjölkningsarbetet innebar att han fick göra 400–600 knäböjningar per dag. Vidare utsattes han bl a för sparkar mot knäna av korna.

En sakkunnig läkare, Göran Bauer, fann att samband mellan inverkan i arbetet och skadan saknades. Försäkringsrätten för norra Sverige fann liksom tidigare försäkringskassan, att ersättning inte skulle utgå.

Djurskötaren besvärade sig till Försäkringsöverdomstolen. Riksförsäkringsverket medgav att sjukpenning skulle utgå i yrkad omfattning. Verket åberopade en annan läkare, Frykman, som fann att skötaren hade varit utsatt för skadlig inverkan och att denna hade orsakat en försämring av djurskötarens knästatus.

Försäkringsöverdomstolen fann att djurskötarens knän hade utsatts för påfrestningar. "Dessa påfrestningar har sannolikt kunnat utlösa sjukdomsbesvär av det slag som W har drabbats av i höger knä. Han har i vart fall så till vida varit utsatt för annan skadlig inverkan än olycksfall. Särskilt med hänsyn till vad Frykman har anfört kan de skäl som talar mot orsakssamband mellan den skadliga inverkan och W:s sjukdomsbesvär... inte anses som betydligt starkare än de skäl som talar för ett sådant samband. Orsakssamband skall därför anses föreligga. W är följaktligen berättigad till ersättning från arbetsskadeförsäkringen..."

FÖD 1985:56

P, som var född 1926, drabbades hösten 1980 av lungcancer. Hon avled 1982. 1981 hade P ingivit en ansökan där hon gjorde gällande att hennes lungsjukdom hade orsakats av tobaksrök för vilken hon hade exponerats på sin arbetsplats. Försäkringskassan vägrade ersättning medan försäkringsrätten för södra Sverige fann samband föreligga och återremitterade ärendet till försäkringskassan för utbetalande av ersättning enligt lagen om arbetsskadeförsäkring. Riksförsäkringsverket besvärade sig hos Försäkringsöverdomstolen. Domstolens majoritet uttalade bl a:

"Av utredningen framgår att P under en följd av år, sammanlagt 13 år, med början 18 år före sjukdomsdebuten, var utsatt för arbetskamraternas tobaksrök. Med hänvisning till det tidigare anförda finner domstolen utrett, att P i sitt arbete var utsatt för skadlig inverkan i den mening som avses i lagen om arbetsskadeförsäkring.

När det slutligen gäller frågan om orsakssamband mellan den skadliga inverkan för vilken P var utsatt i sitt arbete och hennes lungcancer gör försäkringsöverdomstolen följande bedömning.

Utgångspunkten ifråga om orsakssambandet är att den typ av lungcancer som drabbade P förekommer i stort sett uteslutande hos rökare. Vad de tidigare hörda medicinskt sakkunniga uttalat i sambandsfrågan vinner hos försäkrinsöverdomstolen ytterligare stöd genom SML:s (Statens Miljömedcinska Laboratorium) yttrande. Riksförsäkringsverket har i denna del instämt i SML:s bedömning. Mot den bakgrunden återstår enligt försäkringsöverdomstolens mening endast frågan om det kan förhålla sig så att P skulle ha drabbats av lungcancer oberoende av om hon hade förvärvsarbetat eller ej.

Försäkringsöverdomstolen anser att det vid bedömning av cancersjukdom sällan kan med säkerhet fastslås när sjukdomen har initierats. Orsaken härtill torde framgå av vad domstolen redan har anfört om sjukdomens uppkomst och förlopp – speciellt det förhållandet att cancer hos människa för sin uppkomst med all sannolikhet oftast är beroende av flera samverkande faktorer.

Försäkringsöverdomstolen finner med hänsyn till den medicinska utredningen inte uteslutet att P:s cancersjukdom initierade redan innan hon började sitt arbete som ritare eller under hennes fritid. Om så var fallet torde emellertid den ganska omfattande expositionen för tobaksrök i arbetsmiljön sannolikt ha utgjort den promotion som varit förutsättning för att okontrollerad celltillväxt, dvs tumörtillväxt, skulle komma till stånd hos P.

Vid nämnda förhållanden anser försäkringsöverdomstolen att de skäl som talar emot orsakssamband mellan den skadliga inverkan för vilken P var utsatt i sitt arbete och

hennes lungcancer inte är betydligt starkare än de skäl som talar för ett sådant samband.

På nu anförda skäl – och med gillande av vad försäkringsrätten anfört – fastställer försäkringsöverdomstolen det slut vartill rätten kommit."

Ersättningsförmånerna vid arbetsskada är sjukpenning, som kan vara hel eller halv, lagen som arbetsskadeförsäkring 2 kap 5 §. Nedsatt arbetsförmåga fordras liksom i den allmänna försäkringen. Den som sedan sjukdomen har upphört fortfarande har sin förvärvsförmåga nedsatt med minst en femtondel har rätt till livränta för att täcka sin inkomstförlust, 4 kap 1 §. Förmånerna skall utgå från tiden för olycksfallet respektive vid sjukdom från den dag som skadan visade sig, den s k visandedagen, 2 kap 4 §.

Som framgår är det här inte fråga om att peka ut någon som ansvarig för en skada. Förutsättning för ersättning är att den skadades tillstånd uppfyller lagens krav. Enligt lagen om allmän försäkring är kravet sjukdom som medför arbetsoförmåga. Som nämnts är sjukdomsbegreppet omdiskuterat. För den mera priviligierade behandlingen enligt arbetsskadelagen måste sjukdomen eller skadan knytas till arbetet. Det kan vid arbetssjukdomar uppkomma svårigheter att visa kausalsamband, varför en bevislättnadsregel har införts. Fortfarande måste det dock göras sannolikt att skadlig inverkan har förelegat på arbetsplatsen, vilket ofta har visat sig vara den springande punkten.

Den nyzeeländska kompensationsplanen från 1972 förekommer ofta i diskussionen. (Fahy, 1984, von Eyben, I, 1983 särskilt kap 14.) Där har man valt en annan infallsvinkel än hos oss genom att endast täcka personskador på grund av olycksfall men inga andra sjukdomar än arbetssjukdomar. Här uppkommer genast badkarsproblematiken: varför skall man ställas bättre när man förolyckas än när man blir sjuk? Svensk rätt ger kompensation vid både sjukdoms- och olycksfall men medger – på skäl som är omdiskuterade – högre ersättning till arbetsskadade, jfr nedan.

8.2. Avgörande för beräkningen av sjukpenning enligt lagen om allmän försäkring är den sjukpenninggrundande inkomsten, SGI. För att överhuvudtaget komma i fråga för sjukpenning

måste man ha en SGI om minst 6 000 kr. Den som inte når upp till denna imkomstnivå, t ex i många fall studerande och "hemmamakar", hänvisas till att ta frivillig sjukförsäkring enligt 21 kap i lagen.

SGI utgörs av den försäkrades årsinkomst inberäknat naturaförmåner. Den fastställs av försäkringskassan på grund av uppgifter från den försäkrade. Det bortses då från sådan inkomst av anställning eller annat förvärvsarbete som överstiger sju- och en halv gånger basbeloppet, se 3 kap 2 §. Basbeloppet enligt 1 kap 6 § lagen om allmän försäkring för 1989 är 27 900 kr. Basbeloppstaket ligger då vid en sammanlagd inkomst om 209 250 kr.

För varje försäkrad med SGI som är hänförlig till anställning fastställs normalt en årsarbetstid i timmar. Från och med dagen för sjukanmälan utbetalas sedan en sjukpenning som utgör 90 procent av SGI delat med 365 varvid hänsyn också tas till årsarbetstiden. Vid annat förvärvsarbete än anställning gäller viss karenstid. Vid sjukhusvård skall ersättningen minskas med 40 kr per dag. Se närmare lagen om allmän försäkring 3 kap 4 § och 10–10 b §§.

Vid arbetsskada gäller till en början motsvarande bestämmelser som inom den allmänna försäkringen. Under en samordningstid av 90 dagar uppbär den skadade sjukpennning i vanlig ordning. Efter denna samordningstid övertas kostnaden för alla försäkringsförmåner, även t ex läkarvård och tandvård, av arbetsskadeförsäkringen. Vid fortsatt till minst hälften nedsatt arbetsförmåga utgär hel eller halv sjukpenning beroende på den skadades förmåga att skaffa sig inkomst. Hel sjukpenning utgår per dag med en trehundrasextiofemtedel av den sjukpenninggrundande inkomsten, som inte heller här beräknas till högre belopp än sju och ett halvt basbelopp, se lagen om arbetsskadeförsäkring 3 kap 5–8 §§.

Skillnaden mellan allmän försäkring och arbetsskadeförsäkring så vitt avser sjukpenning är ju att arbetsskadeförsäkringen ger full kompensation upp till basbeloppstaket medan lagen om allmän försäkring innehåller en inkomstreduktion med tio procent. Här får den försäkrade själv bära en del av förlusten och det får han faktiskt också vid en arbetsskada under de första 90 dagarna, innan försäkringen träder in efter samordningstidens

utgång. (Ersättning för inkomstbortfallet under samordningstiden utgår emellertid enligt TFA utom för de åtta första dagarna.) Principiellt viktigt är att inkomster över en viss höjd inte alls beaktas: sju och en halv gånger basbeloppet inträder vid en månadsinkomst på ca 17 440 kr. Detta är en skillnad mot skadeståndsbaserad inkomstförlustberäkning där "borgerligt jevnmål" har diskuterats men inte införts (Kjönstad, 1983 s 25 f, prop 1972:5 s 95 ff.)

> Som en jämförelse med det nu angivna kan man åter ta upp den omdiskuterade ersättningsplanen ACA från Nya Zeeland. I den gäller som princip att inkomstbortfall kompenseras med 80 procent, dock inom ramen för ett visst maximum. Viss möjlighet till ersättning för ideell skada kan dock finnas (jfr von Eyben, I kap 14). Generellt sett kan kompensationsgraden i den svenska socialförsäkringen betecknas som tämligen hög jämfört med den nyzeeländska och med andra länder. (Hellner i Compensation for personal injury, 1988 s 26.)

Beträffande självrisk och karens noteras att den allmänna försäkringen vanligen saknar karenstid men att ett slags sådan finns för arbetsskadeförsäkringen genom samordningstiden. Samtidigt noteras att den skadade enligt den allmänna försäkringen bär en självrisk på 10 procent av inkomstbortfallet – det lönar sig inte att vara sjuk. Denna "självrisk" bortfaller vid en arbetsskada i och med att samordningstiden upphör. Höginkomsttagare får i högre grad än andra dela kostnaden för inkomstförlusten med försäkringen på grund av basbeloppstaket. Tanken är naturligtvis att denna inkomstgrupp skall ha råd att undvara en del av inkomsten eller ha resurser att försäkra sig mot inkomstförluster ovanför basbeloppstaket.

Jag övergår nu till beräkningen av inkomstkompensationen vid invaliditet. Som nämnts finns det vid nedsättning av arbetsförmågan med minst hälften en rätt enligt lagen om allmän försäkring till i första hand sjukbidrag och i sista hand förtidspension. Beräkningssättet är detsamma för bägge typerna av förmåner, 7 kap 1 §. Förtidspension kan beroende på arbetsförmågan vara halv, två tredjedels eller hel. Motsvarande gäller

sjukbidrag. Vid bedömningen av arbetsförmågan skall hänsyn tas till den skadades förmåga att fortsättningsvis bereda sig inkomst genom arbete som motsvarar hans krafter och färdigheter och som rimligen kan begäras av honom med hänsyn till utbildning, tidigare verksamhet m m. Det rör sig alltså här om ett ekonomiskt invaliditetsbegrepp. Hel förtidspension utgör enligt 7 kap 4 § 96 procent av basbeloppet om året, dvs 26 784 kr (1989). Viss reducering sker om den skadade är gift.

Till detta kommer sedan tilläggspension enligt ATP-systemet. Hel förtidspension motsvarar den tilläggspension i form av ålderspension som skulle börja utgå om den skadade fyllde 65 år, 13 kap 2 §. Pensionen utgör enligt 12 kap 2 § 60 procent av produkten av det basbelopp som har fastställts för året och medeltalet av de pensionspoäng som har tillgodoräknats den försäkrade eller medeltalet av de femton högsta pensionspoängen. Årets pensionspoäng får man fram genom att dela den pensionsgrundande inkomsten med det vid årets ingång gällande basbeloppet.

Jag förutsätter (1989) att den skadade har en pensionsgrundande inkomst – ungefär motsvarande den sjukpenninggrundande inkomsten – på 150 000 kr, att han före skadan har arbetat i 20 år och att hans genomsnittliga pensionspoäng de 15 bästa åren har varit 66,00. Enligt bestämmelsen i 12 kap 2 § 2 st skall en proportionell reducering ske om det rör sig om mindre än trettio intjänandeår, alltså 20/30 av 66,00 = 44,00. Den årliga tilläggspensionen blir då 73 656 kr. Tillsammans med folkpensionen blir förtidspensionen 100 440 vilket är ca 67 procent av den nuvarande lönen. Vid trettio års tjänst hade han fått ca 137 000 kr sammanlagt eller en kompensation för inkomstförlust på omkring 90 procent.

Vid arbetsskador skall ersättning för inkomstförlust vid invaliditet räknas enligt bestämmelserna i 4 kap lagen om arbetsskadeförsäkring. Vi lägger märke till att den skadade kan vara berättigad till arbetsskadelivränta redan vid en femtondels nedsättning av förvärvsförmågan. Livräntan beräknas på ett livränteunderlag som i princip motsvarar den sjukpenninggrundande inkomsten. Livränta utgår med så stor del av livränteunderlaget som motsvarar nedsättningen av förvärvsförmågan. Kompensationen för ekonomisk invaliditet enligt arbetsskadela-

gen är tydligen hundraprocentig – om man bortser från basbeloppstaket.

Vi ser alltså att pensionsberäkningen i den allmänna försäkringen innehåller ett självriskmoment. De skadade får själva bära åtminstone 10 procent av sina förluster och ersättningen minskar i relation till hur länge man har varit ute i yrkeslivet och hur mycket som man har fått betalt där. I den här delen bygger inte den allmänna försäkringen på någon solidaritetstanke utan på en princip att varje individ skall tjäna in sin trygghet.

Arbetskadelivräntorna är generöst beräknade och här gäller en form av likhetsprincip såtillvida att alla blir fullt kompenserade. Det skall dock erinras om att det både från livränteunderlaget enligt lagen om arbetsskadeförsäkring och från den pensionsgrundande inkomsten enligt lagen om allmän försäkring skall räknas bort vad som överstiger sju och ett halvt basbelopp. Jag hänvisar till vad som har sagts om sjukpenning här ovan.

De bägge lagarna innehåller generella reduktionsregler för fall då den försäkrade inte anses ha levt upp till sina förpliktelser. Ersättningen enligt lagen om allmän försäkring kan dras in eller sättas ner om den försäkrade avsiktligt har tillfogat sig skada, om den handling där han har skadats har varit brottslig enligt lagakraftägande dom mot honom, om den försäkrade vägrar läkarundersökning eller vägrar följa läkares föreskrifter etc, eller om han avsiktligt eller vårdslöst lämnar oriktiga eller vilseledande uppgifter, se 20 kap 3 § 1 st. I lagen om arbetsskadeförsäkring finns i 6 kap 7 § en motsvarande regel med hänvisning till bl a lagen om allmän försäkring. Bestämmelserna motsvarar reglerna om biförpliktelser och nedsättning av försäkringsersättning i försäkringsavtalsrätten men är långt mindre uppmärksammade än dessa. I förarbetena har understrukits att påföljderna i samtliga fall bör användas med varsamhet (Bratthall-Stenberg, 1984 s 443.) Man kan anta att socialförsäkringsreglerna mest tilllämpas vid bedrägeri eller liknande förfaranden; i sådana fall finns ju – och detta gäller även den privata försäkringsrätten – straffrättsliga sanktioner. Det kan därför antas att de angivna stadgandena i lagarna om allmän försäkring resp arbetsskadeförsäkring saknar större praktisk betydelse.

Vad samordningen mellan olika ersättningar beträffar har vi noterat den samordningstid som finns mellan allmän försäkring

och arbetsskadeförsäkring och som i praktiken innebär att den allmänna försäkringen med sin något lägre kompensationsnivå tar stöten när det gäller arbetsskador av snabbt övergående natur.

Av lagen om allmän försäkring 20 kap 7 § framgår att den som skadas kan kräva ut återstående inkomstförlust av skadevållaren i form av skadestånd. Motsvarande kan för övrigt bli aktuellt även i arbetsskadeförsäkringen när det gäller inkomstförluster ovanför basbeloppstaket. Av nyssnämnda 20 kap 7 § st 2 framgår att staten inte regressvis kan kräva utbetalda ersättningar från skadevållaren. Motsvarande regler om avräkning och regress gäller även för arbetsskadeförsäkring enligt 6 kap 7 § lagen om arbetsskadeförsäkring.

Dessa regler demonstrerar klart hur huvudansvaret för ersättning för inkomstförlust har lyfts från skadevållarna och från andra ersättningssystem för att slutligt och en gång för alla belasta den allmänna försäkringen och arbetsskadeförsäkringen. Om det är en rimlig lösning att vi alla solidariskt skall bära dessa kostnader eller om de borde föras över på skadegörare eller skadebelastade verksamheter är något att diskutera framöver (jfr Skogh, 1977 kap 5).

8.3. Förmånerna från den allmänna försäkringen finansieras i huvudsak genom sociala avgifter – arbetsgivaravgifter och egenavgifter som tas ut av arbetsgivare och egenföretagare. Reglerna om finansiering finns i lagen om allmän försäkring 19 kap 1 § samt i lagen (1981:691) om socialavgifter. Avgiftsuttaget är f n för samtliga socialförsäkringsförmåner mm ca 40 procent på bruttolönesumman. Därutöver finansieras försäkringen med statsmedel; sjukförsäkringen är till 15 procent statsunderstödd. Vad beträffar tilläggspensionen, ATP, finansieras den dels av socialavgifter, dels genom vinstskatt och vinstdelningsskatt. Frivillig sjukförsäkring finansieras genom egenavgifter och till 15 procent av staten, se vidare lagen om allmän försäkring 19 kap och 21 kap.

Även arbetsskadeförsäkringen finansieras genom uttag av sociala avgifter från företag och enskilda näringsidkare. Det är en förhållandevis liten del av de sociala avgifterna som går till arbetsskadeförsäkring.

Förvaltningen av avgifterna i socialförsäkringssystemet sker bl a inom ramen för allmänna pensionsfonden under vilken flera fondstyrelser och löntagarfondstyrelser lyder.

Man kan säga, att huvudparten av förmånerna enligt lagen om allmän försäkring finansieras av produktionen. Försäkringen bärs upp av alla yrkesverksamma som betalar avgifter till den själva eller via sina arbetsgivare. Statsbidraget, som utgår av skattemedel, förändrar knappast bilden. Löntagare och skattebetalare är till stor del samma kollektiv. Som jag har antytt tidigare är det fråga om detta kollektiv skall stå för lejonparten av personskadeersättningarna. Oavsett om en skada inträffar vid skidåkning, i trafik eller vid gatuvåld bland ungdomar kommer ersättningen att belasta ett kollektiv där ganska få är våldsverkare, en del skidåkare och kanske hälften bilförare. Frågan om kostnadsfördelningen blir särskilt aktuell eftersom kompensationsgraden enligt försäkringen mätt med internationell måttstock är hög.

Vad arbetsskadeförsäkringen beträffar är det värt att lägga märke till att avgiftsuttaget endast är differentierat efter lönesumman. (Tidigare fanns en viss differentiering efter näringsgren, jfr Skogh, 1977 s 85). Det betyder att det ur arbetsmiljösynpunkt riskfyllda företaget betalar samma premie som ett mönsterföretag utan arbetsskador. Det skötsamma företaget subventionerar det icke skötsamma och företag med arbetsmiljöproblem får inte det incitament till förändring som en premiedifferentiering eventuellt kan ge. En premiedifferentiering kan utformas på olika sätt och även kombineras med bonussystem. (Jfr von Eyben, I 1983 s 241.)

8.4. Som jag redan har konstaterat krävs det för att tillgodose intresset av prevention någon form av kostnadsansvar eller riskdelning. I den allmänna försäkringen finns litet av den varan. Först då det faktum att 10 procent av inkomstförlusten förblir okompenserad. Här är det bl a just synpunkten att den anställde skall hellre välja arbete än sjukdom som har spelat in. Även synpunkten att hålla nere kostnaderna finns med i bilden.

De som är höginkomsttagare tar enligt både allmän försäkring och arbetsskadeförsäkring större självrisk än andra på grund av basbeloppstaket. Syftet med basbeloppstaket torde främst vara

att hålla nere kostnaderna genom att dra en gräns för solidaritet och fördelningspolitik.

Karensdagar finns inte för anställda i den obligatoriska allmänna försäkringen, men de har funnits och de diskuteras ofta. Det påstås att en försäkrad lättare låter sjukskriva sig om han inte behöver bära något av kostnaden medan en eller ett par karensdagar minskar sjukskrivningsfrekvensen. Här kan också andra faktorer, arbetsmiljö, personliga förhållanden, etc spela in. (Jfr Ryberg i Fabriksarbetaren nr 5 1989.) Samordningstiden som innebär att den högre kompensationen enligt lagen om arbetsskadeförsäkring först träder in efter 90 dagar, torde knappast ha någon preventiv funktion eftersom ersättning här i stor utsträckning utgår enligt TFA och AGS. Däremot kan man diskutera om inte premierna borde differentieras så att arbetsställen med små risker och få arbetsskadefall skulle få betala lägre premier än andra. Det är inte uteslutet att företagen kunde vara känsliga för om det på så sätt sattes pris på deras respektive arbetsmiljöer. En risk är dock att premierna i problemföretagen övervältras på de anställda i form av lägre lönetillväxt.

Ett annat sätt att försöka uppnå en preventiv funktion hos den allmänna försäkringen och arbetsskadeförsäkringen kunde vara att låta den som inte utnyttjar försäkringen, eller endast gör det i låg grad, få återbäring på sin försäkring. En del problem uppkommer med ett sådant bonussystem: hur skall man fördela återbäringen mellan företag och anställd? En annan fråga, som principiellt är viktigare: är inte syftet med socialförsäkringen att vi tryggt skall kunna stanna hemma från arbetet när vi behöver det på grund av sjukdom – inte att vi i ekonomisk nit skall förstöra vår hälsa genom att arbeta när vi inte borde? Samma argument kan anföras mot förslaget att låta företagen helt eller delvis ta över ansvaret för sjukkompensationen (jfr Skogh, 1977 s 88 f, Ryberg aa).

8.6. Sist kommer vi till frågan om transaktionskostnaderna. Informationskostnaden är förmodligen en liten post för den allmänna försäkringens del eftersom denna försäkring är väl inarbetad. Vad beträffar arbetsskadeförsäkringen finns det behov av informationsinsatser för att få de skadade och sjuka att inse att en arbetsskadeanmälan ger mer än en vanlig sjukskrivning.

Några distributionskostnader föreligger ju inte eftersom socialförsäkringen automatiskt täcker alla som har viss inkomst och alla som är anställda. Det är svårt att tänka sig att anslutningsfrågorna skulle kunna lösas på något annat sätt. Problemen med s k svart arbetskraft är naturligtvis svåra att komma ifrån. Vidare vore det önskvärt om man kunde organisera den frivilliga försäkringen för t ex studerande och hemmamakar på ett sätt så att skyddet fick större omfattning.

Skaderegleringskostnaderna har varit ett stort bekymmer, särskilt inom arbetsskadeförsäkringen (jfr SOU 1985:54 s 67 f, s 135). Det har gällt att nå effektivitet i ett icke vinststyrt system på ett område där de anställdas utbildning ofta inte räcker till och där traditionerna för rättsligt beslutsfattande saknas. Antoinette Hetzlers och Kjell Erikssons undersökningar på kassanivå ang arbetsskadeförsäkring har visat stora differenser i lagtillämpningen medan kassorna samtidigt har arbetat med stora balanser. (Hetzler-Eriksson, Arbetsskadeförsäkringens tillämpning, 1984 särsk s 137 ff.)

> Den allmänna försäkringen och arbetsskadeförsäkringens tillämpning står under tillsyn av Riksförsäkringsverket. Verket inträder också som part inför försäkringsdomstol. Verket skall se till att ersättningsreglerna tillämpas likformigt och rättvist. Tillsynsverksamheten går i stor utsträckning ut på meddelande av föreskrifter och riktlinjer. (Bratthall-Stenberg, 1984 s 16 ff, Westerhäll-Gisselson, 1984 s 56–63.)

Konfliktkostnaderna slutligen förefaller vara höga på detta område. Det är ofta som den försäkrade inte vill låta sig nöja med försäkringskassans beslut i ett socialförsäkringsärende utan går vidare till försäkringsdomstol och eventuellt försäkringsöverdomstolen. Bland indikationerna på att det förhåller sig så kan – förutom uppgifter i litteraturen – nämnas vacklande praxis på kassenivå och bristande följsamhet mot de traditionella rättskällorna (Hetzler-Eriksson, a a 1984, Westerhäll-Gisselson, Sjukdom och arbetsoförmåga 1983 särsk s 51–52). Till bilden hör som sagt att riksförsäkringsverket enligt lagen om allmän försäkring 20 kap 12 § och lagen om arbetsskadeförsäkring 8 kap 12 § vid

sidan om domstolarna har att verka för att bestämmelserna om den allmänna försäkringen och arbetsskadeförsäkringen skall tillämpas likformigt och rättvist. Sådan dubbelkontroll befrämjar inte enhetlighet i beslutsprocesserna.

Ett annat utslag av svårigheten att få bukt med vacklande regeltillämpning, mängden av överklaganden och domstolarnas balanser är den möjlighet till omprövning och rättelse av beslut från försäkringskassan som tillkom genom lagändringar 1986, jfr 20 kap 10 och 10 a §§ i lagen om allmän försäkring samt lagen om arbetsskadeförsäkring 8 kap 12 §.

Ett ytterligare tecken på de stora konfliktkostnaderna är den höga ändringsfrekvens som föreligger vid överklagande. Denna beror sannolikt främst på den tidigare påpekade vacklande tillämpningen och det dubbla kontrollsystemet, men också på det faktum att försäkringsöverdomstolen har tagit sin uppgift som prejudikatinstans på allvar och att domstolen driver en målmedveten policy för att förändra rättstillämpningen så att de grundläggande sociala målen med socialförsäkringen tillgodoses. Naturligtvis ökar detta turbulensen i systemet och därmed kostnaderna för konfliktlösning.

På rättsområden som detta är det naturligtvis av stor vikt för den försäkrade att kunna anlita ett sakkunnigt ombud för att överblicka rättsläget och driva ett ärende på ett sätt som ger utsikt till framgång. Nu förhåller det sig emellertid så att rättshjälp sällan beviljas i ärenden som dessa, se rättshjälpslagen. Det anses att myndigheterna till följd av sin servicefunktion skall ge den enskilde sådan hjälp att det blir onödigt att staten bidrar med kostnader för ombud (se tex SOU 1984:66 s 74 f). Det förefaller dock svårt särskilt för försäkringskassorna och riksförsäkringsverket att på samma gång tillvarata både statens och den enskildes intressen.

I socialförsäkringsärenden där ytterligare utredning behövs beviljas rättshjälp efter särskild prövning (0,2 procent av samtliga ärenden vid rättshjälpsnämnderna 1982 avsåg socialförsäkring, SOU 1984:66 s 72).

Den som på grund av sitt inkomstläge har höga rättshjälpsavgifter eller överhuvudtaget inte är kvalificerad för rättshjälp kan inte lyfta över kostnaderna på sin privata rättsskyddsförsäkring. Denna täcker i princip endast civilrättsliga tvister och bestäm-

melserna är enhetliga över branschen. Särskilda försäkringar och andra arrangemang har börjat prövas på skatteprocessidan men veterligen inte när det gäller socialförsäkring.

Socialförsäkringsområdet framstår sammanfattningsvis som ett område där konfliktkostnaderna är stora beroende på en oenhetlig rättstillämpning och på målkonflikter inom systemet. Den enskildes möjligheter att avlyfta eventuella konfliktkostnader är små. Intressant är dock den omprövningsmöjlighet hos kassan som nyligen har införts. Därmed avlägsnar man sig från den vanliga gången vid domstolsöverklagande och närmar sig det samspel mellan kund och bolag som förekommer inom privat försäkring.

9. Arbetsmarknadens kollektiva försäkringar

9.1. En för Sverige unik skapelse är det trygghetssystem för olycksfall, sjukdom och åldersförsörjning som har byggts upp med hjälp av arbetsmarknadens organisationer. Konstruktionen kan ses som en följd av arbetsmarknadsorganisationernas styrka, det ekonomiska utrymmet att satsa på andra anställningsförmåner än lön samt en inneboende innovativ kraft hos förhandlingssystemet på arbetsmarknaden. Uppbyggnaden av detta trygghetssystem har skett dels i samspel med försäkringsbranschen, dels utanför denna.

De förmåner som finns kollektivavtalsreglerade är av följande slag:

Trygghetsförsäkring vid arbetsskada, TFA, meddelas av Arbetsmarknadsförsäkringar, AMF, och förekommer både inom LO/SAF-sektorn och inom PTK-området. En motsvarighet på den statliga sidan finns i en förordning om personskadeskydd.

Avtalsgruppsjukförsäkring, AGS, meddelas av Arbetsmarknadsförsäkringar för medlemmar av LO-kollektivet. Den innehåller kompletterande förmåner till sjukpenning, sjukbidrag och förtidspension. Försäkringen motsvaras på PTK-sidan delvis av ITP-planen, delvis av sjuklönebestämmelser i kollektivavtal.

Särskild tilläggspension, STP, meddelas av Arbetsmarknadsförsäkringar och omfattar komplettering av ålderspension för LO-kollektivet. Motsvarande förmåner för PTK-kollektivet finns i ITP-planen. Försäkringar enligt ITP-planen meddelas i huvudsak av Svenska Personalpensionskassan, SPP.

Tjänstegrupplivförsäkring, TGL, meddelas för LO-kollektivet av Arbetsmarknadens Försäkringsaktiebolag, AFA, och för PTK-medlemmarna av Förenade Liv med samförsäkrande bolag.

Utöver detta skall nämnas att AFA även meddelar avgångsbidragsförsäkring för LO-medlemmar. Den försäkringen gäller arbetslöshet och inte personskada och förbigås därför här. I kollektivavtal och författningar bl a på den statliga sidan finns pensionsordningar av olika slag som också förbigås här. Tjänstegrupplivförsäkring kommer att behandlas vidare nedan under 18. (För en mera komplett bild av kollektivavtalad försäkring se SOU 1986:56 under 4.4.3.)

9.2 I fortsättningen renodlas framställningen till att endast behandla förmåner som aktualiseras vid sjukdom eller personskada som inte medför dödsfall, dvs TFA, AGS och ITP.

TFA är en försäkring som gäller både för LO- och PTK-kollektivet. Har en arbetsgivare tecknat TFA gäller den samtliga kategorier av anställda och också för ett företags ägare m fl. Övriga försäkringar i AMF-paketet gäller normalt bara "arbetare", dvs sådana som hör till LO-kollektivet. Enligt AMF:s villkor omfattas de anställda som hör till nu angivna kategorier alldeles oavsett om de anställda är medlemmar i ett fackförbund eller har valt att stå utanför.

Om en arbetsgivare som har ett lönekollektivavtal med ett LO- eller PTK-förbund, där en utfästelse att teckna AMF-försäkring finns, gäller en garantiregel. Denna innebär att ersättning lämnas enligt försäkringsvillkoren även om arbetsgivaren skulle ha försummat att teckna försäkring i enlighet med kollektivavtalet, villkoren § 17.

TFA omfattar personskador till följd av olycksfall eller annan skadlig inverkan i arbetet. Villkorsbestämmelsen härom, TFA § 3, överensstämmer med lagen om arbetsskadeförsäkring 2 kap 1–2 §§. Detta innebär i praktiken att AMF inte behöver göra någon självständig bedömning av om förutsättningarna för ersättning är uppfyllda. AMF avlastas alltså helt och hållet från att bestämma vilka som skall omfattas av försäkringen. Skadereglerингen kan koncentreras på ersättningens beräkning. (Det sagda förutsätter att sekretessbestämmelser inte utgör något kommunikationshinder.)

AGS har en liknande uppbyggnad såvitt gäller förutsättningarna för ersättning. Utgående ersättning är kopplad dels till sjukpenning i form av tillägg till denna, dagsersättning, dels till

sjukbidrag och förtidspension i form av tillskott, månadsersättning. Inte heller här blir någon sakprövning av förutsättningarna för ersättning aktuell. Medan TFA omfattar samtliga inom ett företag tecknas AGS normalt endast för LO-anslutna.

En anställd har rätt till AGS-förmåner sedan han har såsom arbetsför varit anställd under en kvalifikationstid av 180 dagar och har fått fastställd en sjukpenninggrundande inkomst, SGI. Blir han då sjukskriven har han rätt till ersättning efter sju dagars karenstid, § 14 villkoren. Ersättning utgår (1989) under den resterande sjukpenningtiden med dagsersättning, som under de första nittio dagarna utgör 6–17 kr beroende på sjukpenningens storlek, och därefter utgår med 6 kr per dag. Vid halv sjukpenning halveras dagsersättningen. Viss ersättning utgår också för insjuknandedagen.

Under tid när den anställde uppbär full förtidspension eller fullt sjukbidrag utgår (1989) månadsersättning med 180–1 300 kr beroende på storleken av SGI. Ersättningen reduceras vid lägre grader av arbetsoförmåga, § 18 villkoren.

Motsvarande förmåner som i AGS tillkommer PTK-kollektivet i form av förmåner enligt sjuklöneavtal och/eller som förmåner enligt ITP-planen. Även dessa förmåner anknyter till sjukskrivning, pensionering etc enligt försäkringskassans beslut.

Vi ser alltså att de kollektiva arbetsmarknadsförsäkringarna på vårt område utgör en påbyggnad på socialförsäkringsförmånerna. Detta har intressanta aspekter. Man kan fråga sig varför inte dessa tilläggsförmåner i stället har vuxit fram inom ramen för socialförsäkringssystemet. Orsaken kan vara att arbetsmarknadens parter har större makt och resurser än de politiker som bestämmer om socialförsäkringen och dess omfattning. Man bör också notera att kompletteringarna i den här formen bara kommer de redan relativt resursstarka till godo och inte de resurssvaga, de icke-anställda. Vidare innebär konstruktionen, som jag återkommer till, att administrationskostnaderna för de kollektivavtalade förmånerna kan hållas låga; arbetsmarknadssektorn åker snålskjuts på försäkringskassans beslut, vilket ökar den snedfördelning jag nyss antydde (jfr ang s k serviceärenden SOU 1985:54 under 4.1).

9.3. Enligt villkoren för TFA betalas ersättning för den faktiska

inkomstförlusten vid arbetsoförmåga som varar minst åtta dagar från insjuknandedagen enligt lagen om arbetsskadeförsäkring, villkoren § 6. Detta innebär en hundraprocentig täckning av inkomstbortfallet under den fortsatta samordningstiden, (vid arbetssjukdomar gäller detta endast om sjukdomen varar i mer än 90 dagar,) innan arbetsskadeförsäkringen slår till.

Vidare ger TFA ersättning för kostnader i samband med arbetsskada som ger rätt till ersättning för inkomstförlust eller för sveda och värk. Kostnaden kan t ex avse persedlar som förstörts vid skadan, läkarkostnader mm.

Vid bestående arbetsoförmåga utgår ersättning för förlorad inkomst. Den beräknas enligt reglerna för livränta i lagen om arbetsskadeförsäkring. Normalt torde ersättning utgå enligt den lagen och då blir det inte aktuellt att täcka inkomstförlusten genom TFA.

Sin viktigaste funktion har TFA när det gäller ideell ersättning. Ersättning för sveda och värk utgår i fall där arbetsoförmågan har varat mer än trettio dagar. Vid svåra arbetsskador kan man dock alltid få ersättning för sveda och värk. Ersättningen utgår enligt särskilda normer som grundar sig på skadeståndsrättsliga regler. Normerna avviker i viss mån från trafikskadenämndens motsvarande tabeller.

Liksom vid sveda och värk utgår också ersättning för stadigvarande lyte och men enligt TFA. Beräkningen sker med utgångspunkt från den medicinska invaliditeten och den skadades ålder enligt skadeståndsrättsliga grunder. Även här finns särskilda tabeller upprättade. Normerna avviker från de av Trafikskadenämnden fastställda, vilket kan sammanhänga med att ersättningen för olägenheter i övrigt enligt TFA-villkoren § 20 skall utgå med minst 70 procent av lyte och men-beloppet. Vidare kan ersättning för vissa större framtida kostnader komma ifråga. Rehabiliteringsersättning kan utgå om den skadade måste byta yrke på grund av arbetsskadan, § 24 i villkoren.

Skadeståndslagens jämknings- och nedsättningsregler motsvaras i TFA-villkoren av ett särskilt undantag i § 32 st 2. Där undantas från ersättning fall där den skadade själv har vållat skadan uppsåtligen eller med grov vårdslöshet eller där han uppenbarligen har varit påverkad av alkohol eller andra berusningsmedel.

I villkorens § 29–30 finns samordningsregler. De innebär att all ersättning som kan utgå från stat, kommun, försäkringsbolag, arbetsgivare etc för att täcka den ekonomiska och ideella skadan skall avräknas på TFA-ersättningen. Vad AMF regressvis kan kräva skall dock inte avräknas. Den anställde är slutligen förhindrad att föra skadeståndstalan, varom närmare nedan.

Beräkningsreglerna i TFA är på flera sätt intressanta. De anknyter nära till skadeståndslagen och lagen om arbetsskadeförsäkring men innehåller dock avvikelser (jfr Hellner, Skadeståndsrätt, 1985 s 245). Dit hör tex den uttryckliga regeln om ersättning för rehabiliteringskostnad samt schablonberäkningen av olägenheter i övrigt som torde ha stora administrativa fördelar att erbjuda. Avräkningsbestämmelsen i villkoren § 29 avviker ju från skadeståndslagen 5 kap 3 § såtillvida, att den är mycket mera generellt hållen än skadeståndslagen. Den viktiga begränsningen att summaförsäkringar inte skall samordnas med annan ersättning upprätthålls dock, varför de praktiska skillnaderna torde vara små. I vilket fall som helst erbjuder skrivningen i TFA-villkoren ett ur informationssynpunkt bättre alternativ. Undantaget för berusning utgör en avvikelse från skadeståndsrätten men troligen endast vad beträffar strängheten i nedsättningspåföljen (jfr Bengtsson, Jämkning, 1982 s 82 vid not 54–55, s 138 vid not 23). Genomgående i TFA:s konstruktion är, även på ersättningssidan, en strävan att ge lätthanterliga schabloner för skaderegleringen och därmed hålla administrationskostnaderna nere.

Ersättningsreglerna i avtalsgruppsjukförsäkring har redan berörts. Det rör sig om dagsersättning som tillägg till sjukpenning och månadsersättning som tillägg till sjukbidrag/förtidspension, varvid ersättningen utgår enligt tabell och varierar med sjukpenningens resp SGI:s storlek. Enligt en samordningsbestämmelse i villkoren nedsätts förmånen om den försäkrade får sjuklön eller någon annan avtalsenlig förmån. Nedsättning sker med värdet av förmånen efter avdrag för eventuell skatt.

Privattjänstemännens lön vid sjukdom och havandeskap är reglerad i det s k tjänsteavtalet mellan de olika tjänstemannaorganisationerna och SAF. Enligt detta kollektivavtal har en tjänsteman som har varit anställd i ett år rätt till sjuklön under insjuknandemånaden och i ytterligare tre månader (Schmidt

Löntagarrätt, 1988 s 229).

Enligt ITP-planen har en tjänsteman rätt till full sjukpension vid hel arbetsoförmåga förutsatt 30 års tjänstetid. Sjukpensionen motsvarar ålderspension. Ålderspensionen räknas på pensionsmedförande lön, dock högst 15 × basbeloppet. Pensionen utgör – om man bortser från familjepension – 65 procent av den pensionsmedförande lönen upp till 10 basbelopp. I intervallet 10–15 basbelopp är kompensationen 32,8 procent. Avräkning sker för förtidspension/sjukbidrag enligt lagen om allmän försäkring. (Se vidare Schmidt, Allmänna och privata pensioner, 1974 s 152–154.)

9.4. Bestämmelserna för finansiering är lika för samtliga AMF-försäkringar. Premien debiteras på grundval av årslönesumman för respektive personalkategori, villkoren § 21. Om inte arbetsmarknadsparterna har bestämt annat skall samma premiesats tillämpas för alla arbetsgivare och för alla personalkategorier. Villkoren lämnar dock utrymme för avvikelse när det gäller TFA, gemensamma villkor § 20 st 3.

Formellt är det alltså arbetsgivarna som är kostnadsbärare. Men om arbetsmarknaden medger detta kan premiekostnaden övervältras på de anställda och blir då att se som en inarbetad förmån. Om utrymme finns på marknaden kan premiekostnaden naturligtvis övervältras vidare på företagens kunder. Man uppnår på det sättet en icke föraktlig pulvrisering. Bilden på finansieringssidan påminner om vad som gäller i socialförsäkringen. Någon skattesubventionering är dock inte inbyggd här.

Beträffande ITP-planen kan arbetsgivaren välja mellan pensionsförsäkring och pensionering i företagets egen regi – sjuklön enligt tjänstemannaavtalet betalas av arbetsgivaren. (Se närmare Schmidt Löntagarrätt, 1988 a st, Allmänna och privata pensioner, 1974.)

9.5 De preventiva momenten i de kollektiva försäkringarna för personskada och sjukdom är små. Det rör sig om en påbyggnad på socialförsäkringssystemet som ju också det är ganska fritt från preventionstänkande (jfr SOU 1986:8 s 294).

Jag har pekat på regeln i TFA-villkoren om uppenbar berusning, som såtillvida är sträng som ersättningen enligt villkorstexten alltid nedsätts till noll. Detsamma gäller självförvållade

skador som är avsiktliga eller grovt vårdslösa. Det är tveksamt om en sådan bestämmelse verkar avhållande från skador. Det är knappast troligt att de anställda känner till regeln. Förmodligen är också risken att bli skadad ett starkare incitament att undvika berusning etc än risken att bli utan ersättning. Mot berusning i arbetet används numera terapiformer som kan avpassas bättre till varje anställds behov än en schablonmässig regel om förlust av en förmån i arbetet. Det kan tom ifrågasättas om inte den diskuterade villkorsbestämmelsen skulle kunna jämkas enligt 36 § avtalslagen. Det finns ingen rimlig anledning varför medvållandereglerna just på detta område skall vara så drakoniskt utformade. (Jfr härtill den utförliga kritiken hos Dillén 1982, som också upplyser att bestämmelsen endast tillämpas vid färdolycksfall. Se även Hellner, Skadeståndsrätt, 1985 s 245.)

Vad som har diskuterats är om inte den enhetliga premiesättningen skulle kunna ändras för att åstadkomma ekonomisk prevention (jfr SOU 1986:8 s 166). Liksom när det gäller arbetsskadeförsäkring kan man tänka sig att differentiering i riskklasser eller ett bonussystem skulle kunna stimulera arbetsgivarna att lägga ned större resurser på arbetsmiljön för att minska premiekostnaderna. (En administrativ särlösning för TFA:s del vore förmodligen oekonomisk; vad som avses är en samordning med reglerna för arbetsskada.) Som det nu är subventionerar företagare med god arbetsmiljö de företag som har dålig eller riskfylld miljö. Det bör observeras att villkoren innehåller en öppning (gemensamma villkor § 20 st 3) som gör det möjligt med en differentiering av premien mellan olika personalkategorier. Även här skulle möjligen kunna ligga ett preventivt element såtillvida att arbetsgivarna får anledning att hålla nere antalet personer i särskilt riskfyllt arbete.

9.6. De kollektivavtalade förmånerna anknyter till socialförsäkringens på så sätt att de avser samma situationer. De fungerar som socialförsäkringstillägg destinerade till de anställda, vars arbetsgivare med eller utan kollektivavtalsförpliktelse har tecknat dessa försäkringar. För den enskilde anställde innebär det svårigheter att inse att han i samma situation måste söka ersättning från flera håll. Säkert har det hänt att en anställd som har varit sjukskriven har underlåtit att kräva den ytterligare ersätt-

ning som han kunde ha haft rätt till enligt AGS etc. Det har därför blivit en facklig uppgift av betydelse att informera de anställda och att hjälpa de sjuka och skadade till all ersättning som de är berättigade till. Särskilda försäkringsrådsgivare utbildas för detta ändamål inom fackförbunden. Uppenbart är att det finns en hel del kostnader på arbetstagarsidan som sammanhänger med hur splittrat trygghetssystemet är organiserat.

Distributionskostnaderna är, som så ofta vid kollektiv försäkring, små. I huvudsak används förhandlingssystemet på arbetsmarknaden till att knyta upp arbetsgivarna till att teckna försäkring. I den mån frivillig försäkring förekommer, alltså utan kollektivavtalsförpliktelse, kan kostnaderna naturligtvis bli något högre.

Som vi redan har konstaterat är kostnaderna för skadereglering i AMF mycket låga jämfört med andra bolag och andra områden. Detta beror på kostnadsbesparingar som sammanhänger med försäkringens kollektiva karaktär, men också på att förutsättningarna för att försäkringsfall föreligger avgörs hos försäkringskassorna. De tidsödande prövningarna om t ex någon är arbetsoförmögen eller om en sjukdom är ersättningsgill såsom arbetsskada avgörs inom det statliga socialförsäkringsystemet. Dessa avgöranden tar man inom arbetsmarknadsförsäkringen för goda och därför behöver man i stort sett bara räkna fram ersättningen och distribuera den. Inom i varje fall AMF har man valt mycket schematiska normer för skadereglering.

På ytterligare en punkt har man inom AMF genom rationalisering sökt få ned kostnaderna. Det gäller konfliktkostnaderna. Den anställde får enligt TFA-villkoren § 35 inte föra skadeståndstalan om ersättning för arbetsskada mot arbetsgivaren eller någon annan juridisk person som har tecknat trygghetsförsäkring vid arbetsskada. Detta innebär att en anställd är utesluten från att söka få en bättre ersättning vid domstol enligt skadeståndsrättsliga regler än som är möjligt enligt TFA-villkoren. Som antytts är t ex jämkningsreglerna vid medvållande i skadeståndslagen mildare än i TFA. Ofta torde t ex ersättningar för lyte och men vid belastningsskador kunna tänkas ge bättre utdelning vid domstol. Konstruktionen kan i sådana fall ifrågasättas ur skälighetssynpunkt – 36 § avtalslagen – och har också kritiserats ur juridisk synpunkt – i varje fall beträffande arbetstagare som

själva inte är bundna av kollektivavtal om TFA. (Dillén, 1982 s 61 ff, 117 f, Hellner, Skadeståndsrätt, 1985 s 246.)

Förutom det att den anställde enligt bestämmelserna är utesluten från att föra skadeståndstalan är han vid tvist med AMF bunden att anlita en av arbetsmarknadsparterna anvisad tolkningsnämnd, gemensamma försäkringsvillkor §§ 30–33. Därutöver finns möjlighet att föra tvister till en särskild skiljenämnd. Det är osäkert om prövning av sakfrågor inom TFA:s område kan ske vid domstol eller inte. Uppenbarligen är avsikten att utesluta domstolsprövning. (Se Dillén, 1982 s 88 ff.) En dom från arbetsdomstolen talar dock i annan riktning:

AD nr 137/88.

B, medlem i Svenska Industritjänstemannaförbundet, var anställd vid företaget M. I de kollektivavtal som gällde för anställningsförhållandet ingick bestämmelsen om TFA. Enligt nuvarande § 35 i TFA-villkoren får en anställd inte föra skadeståndstalan med anledning av personskada som utgör arbetsskada mot juridisk person som har tecknat försäkringsavtal om TFA vid arbetsskada.

B väckte talan mot M vid tingsrätt sedan hon avslutat sin anställning vid M. Hon hade anmält till försäkringskassan att hon hade utsatts för arbetsskada som lett till psykiska besvär. Från AMF hade utbetalats 5 000 kr för sveda och värk, däremot ej yrkad ersättning för inkomstförlust. B yrkade nu att få ut denna ersättning av M. Tingsrätten avvisade B:s talan. B var bunden av kollektivavtal om TFA. Hon var därför jämlikt villkorens nuvarande § 35 förbjuden att föra talan om skadestånd för arbetsskada mot M.

B överklagade tingsrättens avvisningsbeslut till arbetsdomstolen. Därvid fråntöll M sin invändning att (§ 35) i villkoren utgjorde rättegångshinder. Den skulle i stället vara en regel av materiell natur, varför B:s talan borde avslås.

Arbetsdomstolen framhöll i sina domskäl att (§ 35) i TFA inte kunde uppfattas som ett taleförbud. Föreskriften

anvisar inte något förfarande för lösning av tvister och innehåller inte någonting som kan tolkas som en reglering av den anställdes möjligheter att få sina anspråk rättsligt prövade. I stället får föreskriften ses som friskrivningsklausul till arbetsgivarens förmån.

Beträffande skäligheten av bestämmelsen yttrade arbetsdomstolen, att regelsystemet för TFA innefattar fördelar för den skadelidande som är ägnade att uppväga nackdelarna med den ifrågavarande friskrivningsklausulen. Eftersom syftet med reglerna om TFA skulle förfelas om enskilda föreskrifter jämkades i någon större utsträckning, kunde jämkning av bestämmelserna bara komma ifråga om mycket starka skäl talar för det.

Arbetsdomstolen fann inte skäl att jämka eller åsidosätta (§ 35) i villkoren och ogillade därför B:s talan.

Man kan således konstatera, att en anställd – eller i varje fall en kollektivavtalsbunden anställd – för fördelen av TFA får avstå dels från prövning av sitt ersättningsanspråk enligt skadeståndsrättens regler, dels också från prövning av en utomstående opartisk instans vid tvist med TFA. Därmed nedbringas avsevärt TFA:s konfliktkostnader. För en anställd som inte får vad han uppfattar som en riktig ersättning kan kostnaderna naturligtvis bli höga.

Visserligen kan ombud anlitas och rättshjälp erhållas, däremot inte rättsskydd på grund av yrkesundantaget i den privata rättsskyddsförsäkringen. Emellertid är ombudet på grund av villkorsregleringen tvungen att hålla sig till AMF som kan vägra att förhandla. Då skiljenämndernas eller tolkningsnämndernas avgöranden inte publiceras har ett ombud också svårt att finna argument för klientens sak.

Sammanfattningsvis är arbetsmarknadsförsäkringarna inom AMF en lyckad skapelse såtillvida att kostnaderna för försäkringen hålls ytterst låga. Stora delar av skaderegleringskostnaderna har övervältrats på försäkringskassor och försäkringsdomstolar, informationskostnaderna faller på fackförbunden och konfliktkostnaderna – genom taleförbudet och skiljeklausulen – på de anställda.

10. Trafikförsäkring

10.1. Traditionellt är trafikskaderätten i de flesta länder uppbyggd på skadeståndsrättslig grund, ofta med strikt ansvar. De skadade ersätts genom en obligatorisk trafikansvarsförsäkring. Kritik har riktats mot denna konstruktion, främst att omvägen över skadeståndet är onödig för att nå resultatet, utbetalning från en försäkring. En större svaghet är emellertid att föraren med den här konstruktionen alltid blir utan ersättning. Han är den ansvarige och kan inte gärna förpliktas att betala skadestånd till sig själv. På grund av trafikskadornas stora frekvens och deras betydelse mänskligt såväl som ekonomiskt har ett flertal reformplaner förts fram i olika länder. De försök som har gjorts att täcka in skyddet för föraren genom en frivillig förarplatsförsäkring har inte visat sig effektiva. Så småningom har man stannat vid att rekommendera ett no fault-system, dvs ett system med utbetalning direkt ur försäkringen utan att någon ansvarig utpekas. Ett sådant system har införts i vissa stater i USA samt i Sverige, Norge och Finland.

10.2. Trafikskadelagen gäller för motordrivna fordon, dvs bilar, motorcyklar, mopeder, traktorer etc. För varje sådant fordon skall det finnas en trafikförsäkring. Staten, som är självförsäkrare, behöver inte ta någon trafikförsäkring. Trafikförsäkring meddelas av försäkringsbolag, som har koncession för sådan verksamhet. Kontrollen av att försäkringsplikten uppfylls av ägaren sker via bilregistret. Om försäkring saknas svarar trafikförsäkringsbolagen solidariskt för ersättning till den skadelidande enligt trafikskadelagens bestämmelser, 16 §.

Trafikskadeersättning utgår enligt 8 § vid sak- eller personskada som uppkommer i följd av trafik med motordrivet fordon. Klassificeringen som motordrivet fordon – som i gränsfall kan vara svårbedömd – samt begreppet i följd av trafik är avgörande

för att lagen skall komma i tillämpning. Som kommer att framgå innefattar trafikskadelagen rätt till ersättning enligt skadeståndsrättsliga grunder. En klassificering som trafikskada i stället för t ex en ordinär skada på fritid kan därför betyda åtskilligt för den skadelidande. Begreppet skada i följd av trafik har därför kommit att tänjas åtskilligt. I tillämpningen görs inga försök att klarlägga under vilka omständigheter som det är rimligt att fordonstrafiken skall bära en skadekostnad och under vilka förhållanden så inte är fallet. I stället blir det ofta fråga om en schemabunden exercis där olika faktorer tilläggs betydelse, däribland om fordonet varit i rörelse, om motorn varit igång etc.

Enligt min mening vore det möjligt att utforma rekvisitet skada i följd av trafik på ett mera genomtänkt sätt med hänsyn till ändamålet med trafikskadeersättningen (Jfr Kleineman, 1988 med motsvarande kritik av gränsdragningen mellan sakskada och ren förmögenhetsskada i kap 4.)

En omfattande samling rättsfall om skada i följd av trafik finns återgivna och systematiserade hos Nordenson (Trafikskadelagen 1977 bil 1 s 579–601.) En uppföljning har skett i vissa examensarbeten av juris studerande (Kouru 1983, Back 1985).

Tillströmningen av nya fall är fortfarande riklig. Se t ex RFS B2 1986:12, 15, 16, 42, RFS B2 1987:23, 25, 36.

Exempel på ett principiellt intressant fall från senare tid är:

> RFS B2 1987:11. Efter en punktering försökte försäkringstagaren demontera navkapseln med händerna. Den satt hårt och han skar av böjsenan på ett finger på navkapselns skarpa kant. Då skadan ansågs vara en följd av en bristfällighet hos bilen fann SkVN att skadan hade inträffat till följd av trafik med denna.

Huvudregeln för personskada är att trafikskadeersättning utgår från trafikförsäkringen för fordonet om förare och passagerare skadas i trafik med detta, 10 §. Skadas någon annan person på grund av trafik med fordonet skall också ersättning utgå ur trafikförsäkringen. Är flera fordon inblandade svarar försäkringarna solidariskt för ersättningen, 11 och 13 §§.

10.3 Trafikskadeersättning beräknas enligt reglerna i skade-

ståndslagens 5 kap, trafikskadelagen 9 §. Detta innebär full ersättning för inkomstförlust, kostnader och ideell skada; närmare härom nedan.

Försäkringen är för en och samma händelse begränsad till 50 milj kr för varje fordons försäkring.

Bland reduktionsgrunderna märks bestämmelsen i 12 § om jämkning av trafikskadeersättning vid personskada. Jämkning kan främst ske om den skadelidande avsiktligt eller grovt vårdslöst har medverkat till skadan eller vid trafiknykterhetsbrott som har inneburit en vårdslös medverkan till skadan. Regeln överensstämmer med skadeståndslagen 6:1.

I övrigt sägs i 17 § att skadelidandes rätt till trafikskadeersättning bara får inskränkas på grund av omständighet som har inträffat efter skadehändelsen och som enligt försäkringsavtalslagen eller konsumentförsäkringslagen kan medföra en begränsning av skyldigheten att betala ut försäkringsbelopp. Detta innebär tydligen att något självriskavdrag normalt inte skall göras på trafikskadeersättning. Den reduktion som kan bli aktuell är i dessa fall nedsättning av försäkringsbeloppet enligt försäkringsavtalslagen eller konsumentförsäkringslagen på grund av oriktiga uppgifter i samband med skaderegleringen samt åsidosättande av räddningsplikten (jfr Nordenson, 1977 s 238 f, 242 ff). Detta sammanhänger med att den skadelidande vid obligatorisk trafikförsäkring kan vända sig direkt mot försäkringsbolaget (Direktkrav, jfr härom Bull, 1982 avsnitt 1.1–2, 1988 3–1–2).

Beträffande samordning är att notera vad som i 18–19 §§ i trafikskadelagen stadgas om skadestånd. Meningen med lagen är, som inledningsvis anmärktes, att ett ansvarssystem skall ersättas med ett no fault-system. Ändå dyker skadeståndskrav upp i lagen: den skadelidande kan utan hinder av att trafikskadeersättning kan utgå i stället kräva skadestånd. Det är svårt att tänka sig någon situation då detta skulle medföra en vinst för den skadelidande. I regel är ju förutsättningarna för skadestånd mera begränsade än för trafikskadeersättning; vållande etc. Den längre preskriptionstiden för skadestånd kan vara en anledning. Egentligen innebär ett sådant skadeståndskrav bara en onödig cirkelgång, eftersom skadevållaren automatiskt inträder i den skadelidandes rätt till trafikskadeersättning, när han väl har betalat skadeståndet. Regleringen lär sammanhänga med inter-

nationella konventioner rörande skadeståndsansvar för skada på gods som befordras med bil (Hellner, Skadeståndsrätt, 1985 s 235 f, Dufwa, 1979 särskilt s 441 ff).

För samordning i övrigt av ersättningar gäller här skadeståndslagens regler, vilka innebär att ersättningen ur trafikförsäkringen normalt inte kommer att omfatta mycket mer än ideell ersättning, eftersom inkomstförlusten till största delen täcks av allmän försäkring och avtalsgruppsjukförsäkring som ju avräknas enligt bestämmelsen i skadeståndslagen 5:3.

Enligt 20 § trafikskadelagen kan trafikförsäkraren regressa mot en skadevållare som har orsakat skadan avsiktligt eller grovt vårdslöst eller gjort sig skyldig till trafiknykterhetsbrott. Så sker ofta i praktikten (Lideen, 1986). I andra fall kan förbehåll tas om regress, men återkrav mot fysisk person begränsas till 10 procent av basbeloppet, 2 790 kr (1989). Bestämmelser finns vidare om regress mellan försäkringsbolag för fall där försäkringarna svarar solidariskt.

Preskriptionsregeln i 28 § med preskription tre år från kännedom och 10 år från fordringens uppkomst överensstämmer med försäkringsrätten i övrigt, jfr försäkringsavtalslagen 29 §, konsumentförsäkringslagen 39 §.

10.4. Som redan har framgått finansieras trafikförsäkringen genom premier från fordonsägarna. Försäkringsplikt föreligger och om den inte efterlevs väntar vitesförläggande eller böter. Trafikförsäkringsföreningen, som får träda till när försäkring saknas, har rätt till en trafikförsäkringsavgift från den försäkringspliktige för den tid som han har försummat sin försäkringsplikt. Trafikförsäkringsavgiften kan i vissa fall jämkas eller efterges, se trafikskadelagen 31 § 4 st (jfr t ex RH 43:82, RH 75:82, RH 168:83, RFS 1983:39).

Trafikförsäkringspremierna är starkt differentierade. De varierar med hänsyn till bilmärke, den zon där bilen körs, körsträckan resp bonus för skadefria år. Försäkringsinspektionen föreskriver indelningen i riskklasser, Trafikförsäkringsförordningen (1976:359) 1 §. Den differentiering som gäller är alltså avsevärd och Försäkringsinspektionen kontrollerar premiesättningen extra noga enligt skälighetsprincipen, eftersom det rör sig om en obligatorisk försäkring (se vidare SOU 1986:8 s 96 ff).

På detta område gäller alltså ingen solidaritetsprincip utan en genomförd premiedifferentiering med hänsyn till risk. Det är intressant att notera, att trafikförsäkringspremierna för privatbilister inte lätt kan övervältras på andra personkategorier. (Viss övervältring bakåt på säljledet är möjlig.) Inom transportsektorn är det däremot givetvis tänkbart att även premierna för trafikförsäkring kan övervältras på kunderna i den mån marknaden tillåter det.

10.5. Ser man på lagreglerna i trafikskadelagen om personskada innehåller de preventiva moment endast i medvållandereglerna och regressreglerna. Bestämmelsen om medvållande kan sålunda tjäna som incitament till att undvika avsiktliga och grovt vårdslösa beteenden som leder till skada samt till att undvika trafiknykterhetsbrott. Det kan med skäl antas att det preventiva elementet i lagregeln är obetydligt, även om den händelsevis skulle vara känd bland trafikanterna. Det finns stor anledning för trafikanter att undvika risksituationer redan på grund av risken att själv skadas. Vidare är de beteenden som medför jämkning enligt medvållanderegeln i stor utsträckning straffbelagda varför risken att gå miste om ersättning inte behöver vara någon primär drivkraft. Vad som nu har sagts om skadelidandes medverkan kan i ungefär samma grad antas gälla ifråga om regress, dvs regeln att trafikskadeersättning på skadeståndsrättslig grund kan återkrävas vid avsiktliga eller grovt vårdslösa beteenden samt trafiknykterhetsbrott.

Däremot är det tydligt att premiedifferentieringen kan innebära ett visst mått av ekonomisk prevention. Medelpremien för år 1986 var visserligen endast 610 kr (Enskilda försäkringsföretag, 1987 s 76°) men det kan ändå tänkas att en bilägares val av bil och beteende i trafiken i viss mån styrs av möjligheten att undvika en högre premie. Den differentieringsgrund som bilägaren minst kan påverka är bostadsorten och trafikzonen. Däremot kan han välja ett bilmärke som ger låg premie, anpassa sig till en låg årlig körsträcka samt försöka hålla en sådan körstil att han blir delaktig av bonus. Vetskapen att han kan tjäna in bonus på försäkringen om han kör försiktigt kan möjligen ha betydelse för hur han uppträder i trafiken.

Ur aspekten kostnadsallokering – ekonomisk prevention más-

te man emellertid observera att det endast är en mindre del av kostnaderna för personskador i trafiken som bärs av trafikförsäkringen. På grund av avräkningsreglerna kommer all eller stora delar av inkomstförlusten för de trafikskadade att bäras av socialförsäkring respektive kollektiva arbetsmarknadsförsäkringar. Det obetydliga pris som bilägarna betalar för sina trafikförsäkringar – i genomsnitt 610 kr 1986 – täcker alltså långt ifrån den verkliga kostnaden. I Danmark har man ingripit mot detta och infört en avgift som motsvarar ett femtioprocentigt påslag på trafikförsäkringspremierna. I Finland har man valt att låta trafikförsäkringen bära skadekostnaderna och inte avräkna mot de viktigaste socialförsäkringsförmånerna (Bergsåker m fl. Udviklingen af reglerne, 1989 s 75). Ur den här synvinkeln kan man ifrågasätta det svenska systemet. Det förefaller rimligt att trafiken bär sina egna kostnader och att de som inte har egna fordon – och därför endast obetydligt bidrar till trafikens risker – inte skall behöva bidra till kostnaderna för trafikskador som de gör idag. Därmed kan man eventuellt också fullt uppnå de effekter som åsyftas med läran om ekonomisk prevention.

10.6 Informations- och distributionskostnaderna för trafikförsäkringen torde vara små. Försäkringen är obligatorisk och det är väl känt att så är fallet. Distributionen sker bl a med hjälp av fordonsförsäljarna. Möjligen skulle ytterligare kostnadsvinster kunna följa om marknaden i högre grad kollektiviserades.

Skaderegleringen är kostsam såtillvida att personskadehantering alltid är komplicerad och tidskrävande. Skador som innebär mer än 10 procent invaliditet skall alltid hänskjutas till Trafikskadenämnden. Här avgörs därför årligen ett stort antal ärenden. Meningen med nämndens medverkan är att få enhetlighet i skaderegleringen. Nämnden är enbart en rekommenderande instans och frågorna kan gå vidare till domstolsbedömning. Allt tyder på att kostnaderna för skadereglering genom det valda arrangemanget hålls nere så långt det är möjligt.

Konfliktkostnaderna, slutligen, torde vara begränsade. De flesta skadelidande nöjer sig med Trafikskadenämndens bedömningar. Annars går fallen till domstol, som i regel följer vad Trafikskadenämnden rekommenderar. Den skadelidande som inte är nöjd med sin trafikskadeersättning kan endast i begrän-

sad omfattning få rättshjälp. Däremot kan rättsskyddsförsäkring utnyttjas om sådan finns.

Mycket tyder på att trafikförsäkringen – bortsett från de statliga kontrollkostnaderna – drar förhållandevis låga kostnader utan att transaktionskostnaderna i någon nämnvärd utsträckning lastas över på någon annan kostnadsbärare. För en säker bedömning krävs dock mera ingående undersökningar.

11. Patientförsäkring

11.1. De skadefall som inträffar i sjukvården är jämfört med exv trafikskador ganska få. Att ett särskilt ersättningsarrangemang har kommit till för denna grupp av skador har sin särskilda förklaring. I tidigare praxis har patientskador stundom varit uppe till bedömning i domstolarna. Det har då visat sig vara förenat med stora svårigheter att få ut skadestånd särskilt då en läkare – enligt vad den skadelidande har påstått – har gjort sig skyldig till vårdslöshet. (Se om problemen t ex Gomard i Festskrift till Welamson, 1987 s 191 ff, 202 f.) Talan som har riktats mot andra befattningshavare har dock ibland varit framgångsrik.

De praktiska svårigheterna att få ut ersättning vid behandlingsskador har lett till att man år 1975 införde en no faultförsäkring på detta område (jfr Gomard, a a 1987 s 202 ff, Oldertz i American Journal of Comparative Law, 1986 s 639 f). Därmed har ett mycket större antal patienter än tidigare kunnat beredas ersättning. På så sätt har också det disciplinära läkaransvaret frikopplats från ersättningsansvaret. I de flesta länder behandlas dessa fall fortfarande enligt den allmänna culparegeln. I USA har på senare tid frekvensen och särskilt storleken av de skadestånd som domstolarna dömer ut lett till svårigheter att bereda läkarna ansvarsförsäkring till rimliga premier.

11.2. Patientförsäkringen gäller för patienter i sådan sjukvård eller läkarvård som är ansluten till försäkringen. För att komma ifråga för ersättning måste patienten ha tillfogats en skada som har medfört minst 30 dagars sjukskrivning eller annan motsvarande nedsättning av kroppsfunktionerna under samma tid. Vidare kan ersättning bl a utgå om patienten annars har tillfogats stadigvarande men som inte är utan betydelse eller om patienten har avlidit.

Enligt ersättningsbestämmelserna ersätts behandlingsskador. Dessa är av flera slag, behandlingsingrepp, diagnostiska ingrepp, diagnoser, infektioner och olycksfall.

(A) Skador vid behandlingsingrepp ersätts om det inte är fråga om oundvikliga komplikationer till medicinska åtgärder eller om det rör sig om ur medicinsk synpunkt nödvändiga risktaganden vid svåra sjukdomar och skador.

(B) Skador vid diagnostiska ingrepp som är betydligt större än de skador som skulle kunna ha förebyggts genom åtgärden och där ingreppen inte utgör ett ur medicinsk synpunkt rimligt risktagande.

(C) Skador på grund av felaktiga diagnoser.

(D) Infektionsskador där smittämnet sannolikt har tillförts patienten i vården. Ingrepp i ur bakteriologisk synpunkt orena områden undantas liksom en del andra särskilt infektionsbefrämjande ingrepp samt fall där patientens immunförsvar är nedsatt.

(E) Slutligen ersätts skador på grund av olycksfall i samband med behandling. Skador på grund av tillförsel av läkemedel skall ersättas enligt läkemedelsförsäkringen.

Omfattningen av patientförsäkringen är svår att få grepp om om man undantar olycksfallsmomentet. Utgångspunkten är att skador som inte är en följd av redan föreliggande sjukdom skall ersättas och att en läkare skall uppfatta ersättningen som befogad. Utan medicinsk sakkunskap torde det ofta vara svårt att bedöma när försäkringen gäller (jfr Oldertz, a a 1986 s 645). Som omfattningsbestämmelserna är formulerade och redigerade underlättas knappast förståelsen.

11.3. Vad ersättningsreglerna beträffar bör observeras det krav på väsentliga skador som tar sig uttryck i bestämmelsen om normalt 30 dagars sjukskrivning. Vidare dras från ersättningen en självrisk på 5 procent av basbeloppet avrundat till närmast lägre hundratal kr, dvs 1 300 kr (1989).

I övrigt hänvisas till skadeståndslagens bestämmelser. Ersättningstabeller för sveda och värk samt lyte och men föreligger. De har gjorts upp av försäkringsgivaren och Landstingsförbundet och skiljer sig något från de av Trafikskadenämnden upprättade tabellerna. Särskilda bestämmelser lämnas för beräkningen av olägenheter i övrigt.

Ersättning för framtida inkomstförlust lämnas endast om den skadelidande har fått sin arbetsförmåga nedsatt med minst en femtondel (jfr arbetsskadelivränta, lagen om arbetsskadeförsäkring 4 kap 1 §) enligt en ekonomisk invaliditetsbedömning och den årliga inkomstförlusten överstiger 25 procent av basbeloppet, dvs 6 925 kr (1989). Ersättning för olägenheter i övrigt utgår endast om den skadade trots att han har invalidiserats återgår i arbete. Beloppet utgår som en höjning av lyte- och menbeloppet beroende på (medicinsk) invaliditetsgrad.

Bestämmelserna innehåller en avräkningsregel som är intressant. Kostnader för rehabilitering, hemhjälp etc som lämnas av stat och kommun enligt rättslig förpliktelse avräknas, något som ibland annars är föremål för tvist. Dessutom avräknas all ersättning på skadeståndsrättslig grund och sådan ersättning från sjuk- och olycksfallsförsäkring som inte utgör summaförsäkringsbelopp. Ersättningen kan reduceras vid medvållande enligt skadeståndslagens regler, ett ganska opraktiskt fall.

Ersättning lämnas överhuvudtaget inte vid självmord eller vid annan skada som den skadelidande avsiktligt tillfogar sig. Detta är en skärpning i förhållande till skadeståndslagen som endast föreskriver jämkning. I praktiken torde skillnaden spela mindre roll (Hedman, 1984 s 120). Preskription av rätten till ersättning inträder tre år efter visandedagen eller senast 10 år från den skadebringande åtgärden.

Ersättningsbeloppet begränsas till 20 milj kr för varje skadehändelse och 3 milj kr per person.

11.4. Sjukvårdshuvudmännen tecknar försäkringen till förmån för patienterna i Konsortiet för patientförsäkring. Premien, som är en enhetspremie låg 1986 på 10 kr per patient i sjukvården. Premien för läkare och tandläkare var 355 resp 800 kr. Någon differentiering efter risk är det inte fråga om. Däremot sker premiebetalningen på så sätt att slutlig premieavräkning sker

mot utbetalda ersättningar. Kostnaderna för försäkringen kan försäkringstagarna, sjukvårdshuvudmännen, teoretiskt sett övervältra på patienterna genom avgifter och på skattebetalarna genom högre skatteuttag. Dessa möjligheter är emellertid begränsade eftersom det finns konkurrens från andra budgetposter när det gäller kostnadstäckning och eftersom avgifts- och skatteutrymmet är begränsat. För sjukvårdshuvudmännen måste därför kostnadsbördan kännas som en realitet och eventuella vägar att nedbringa premiebördan som angelägna att pröva.

11.5. Genom det avräkningssystem i efterhand som tillämpas vid premieuppbörden, en form av "experience rating", stimuleras sjukvårdshuvudmän etc att hålla nere skadekostnaden och därmed premien. Eftersom patientförsäkringen är uppbyggd som ett no fault-arrangemang saknas i övrigt ansvarsbetingade inslag i försäkringen som kan ge upphov till preventiva effekter. Den grupp som tillgodoses genom ersättningsformen – patienterna – är knappast i det läget att de genom sitt handlande i någon högre grad skulle kunna förebygga skador. Dock finns det, som ovan nämnts, en hänvisning i bestämmelserna till medvållandereglerna samt en klausul om att avsiktliga och självförvållade skador inte ersätts. Dessa två situationer måste, med hänsyn till hur förutsättningarna för försäkringsskydd har utformats, vara rena undantagsfall. Bl a om man tar hänsyn till den avhållande faktor som ligger i själva risken för egna personskador är det osannolikt att medvållandereglerna och bestämmelsen om självförvållad skada har några påtagliga preventiva funktioner.

11.6. En så pass speciell och begränsad ersättningsform som patientförsäkringen kräver stora informationsinsatser om ersättningen skall nå fram till de berättigade. Ersättningsordningen är ganska ny och det finns ingen naturlig möjlighet att haka på andra rutiner. Om de berättigade verkligen ansöker om ersättning när så är befogat måste detta i mycket stor utsträckning bero på informationsinsatser av dem som arbetar inom sjukvården. Distributionsmässigt uppkommer inga problem eftersom försäkringen tecknas av en begränsad krets som är lätt att nå och överblicka.

Skaderegleringskostnaderna måste däremot vara tämligen hö-

ga. Som nämnts har ersättningsbestämmelserna fått en tämligen oklar utformning när det gäller betingelserna för försäkringsskydd – något som för övrigt måste verka höjande på informationskostnaderna – och det krävs i många fall medicinsk sakkunskap vid tillämpningen.

Reglerna om själva ersättningen avviker en del från personskadereglering i allmänhet. Genom de delvis schablonartade reglerna förenklas skaderegleringen något. I vissa avseenden förtydligas rättsläget där det enligt skadeståndsrätten är oklart.

Konfliktkostnaderna på patientförsäkringens sida är små. Försäkringshandläggarna sitter inne med kunskaper som genom villkorens utformning, bristen på rättsfall etc är svåra för andra att tillägna sig. Detta underläge på skadelidandesidan underlättar säkert överenskommelser i de flesta fall. Principiellt viktiga eller tvistiga ersättningsfall kan prövas i en rådgivande nämnd, patientskadenämnden.

Tvister får enligt bestämmelserna inte avgöras av allmän domstol utan går till skiljedom enligt reglerna i skiljemannalagen (Heuman 1980 s 158 vid not 51 a). Ordföranden i skiljenämnden kan om någon av parternas skiljemän begär det tillsättas av regeringen. Enligt uppgift är det sällan som patientskadenämnden behöver sammanträda och ännu mera sällsynt att skiljeförfarande påkallas.

För den skadelidande är väl kostnadsläget här bättre än i exv TFA. Det är en fördel med en skiljenämnd som är sammansatt av en majoritet av opartiska personer framför en vars sammansättning inte kan påverkas och som har stark anknytning till försäkringsgivaren (jfr NJA 1974 s 573). Samma invändningar mot skiljeförfarandet görs gällande här som annars när det gäller privatpersoner. Skiljeförfarandet är i första hand dyrt för en enskild och kostnaderna kan till en del övervältras på rättshjälp eller rättsskydd. Försäkringsgivaren svarar dock för ersättningen till skiljemännen om den skadelidande har haft skälig anledning att få tvisten prövad. (Den klagande vet emellertid inte när skiljeförfarandet inleds om skiljenämnden kommer att finna att det föreligger skälig anledning.) Skiljeklausuler av denna typ kan normalt inte betraktas som oskäliga (jfr NJA 1983 s 510 och därtill Nerep i Festskrift för Sveriges Advokatsamfund, 1987 s 435–439; se dock 3 a § lagen 1929:145 om skiljemän).

Principen om "access to justice" kan ha betydelse även här.

För förhandlingar med patientförsäkringen etc kan en skadelidande få rättshjälp respektive rättsskydd. (Rättshjälpsreglerna har för övrigt nyligen ändrats i för de skadelidande förmånlig riktning). Detta är dock av föga värde om patientförsäkringen avvisar ombudet. Föga information om försäkringens tillämpning finns att tillgå (Hedman, 1984, kan dock ge viss vägledning).

Patientförsäkringen innefattar tydligen högre transaktionskostnader än TFA. Dessa kostnader har när det gäller konfliktkostnaderna i viss mån övervältrats på kollektivet av skadelidande, som ju saknar möjlighet till domstolsprövning om en tvist med försäkringsgivaren skulle uppstå. (Olägenheterna med försäkringens slutna karaktär har för övrigt avspeglats i massmedia samt nyligen diskuterats i en PM från försäkringsinspektionen.)

12. Läkemedelsförsäkring

12.1. Läkemedelsförsäkringen är till sin utformning starkt påverkad av patientförsäkringen. Bakgrunden är emellertid delvis en annan. Läkemedelsskadorna fick stor internationell uppmärksamhet främst genom katastroferna med läkemedlen Thalidomid och Enterovioform. Även i andra tvister, som blev mycket uppmärksammade i Sverige – Kontrast U (NJA 1982 s 421) och Anovlar (RFS 1984:49) – visade sig det gängse skadeståndssystemet olämpligt för att lösa konflikter mellan skadelidande och läkemedelstillverkare. Bristen på klara linjer när det gällde ansvarsgrunden vid produktskador jämte de komplicerade kausalitetsfrågorna gjorde skadeståndsprocesserna tungrodda och dyra. Förhållandena togs upp av produktansvarskommittén som lade fram ett lagförslag om läkemedelsansvar år 1976 (SOU 1976:23). Förslaget genomfördes inte, då det visade sig att problemet i stället kunde lösas försäkringsvägen. Genom en försäkring till förmån för läkemedelsanvändarna som läkemedelsföretagen tecknade hos Konsortiet för läkemedelsförsäkring kunde ersättning beredas de skadade i minst samma utsträckning som enligt den föreslagna lagen. Därigenom underlättades också samordningen med ersättning för patientskador. Läkemedelsförsäkringen infördes fr o m den 1 juli 1978 (jfr Oldertz, a a s 639 f.)

12.2. Försäkringen täcker skador på grund av läkemedel, som yrkesmässigt har lämnats ut för förbrukning i Sverige. I princip måste preparaten vara klassade som läkemedel för människor enligt läkemedelsförordningen (1962:701). Försäkringen ersätter sjukdomar eller kroppsskador som med övervägande sannolikhet har orsakats genom användning av sådana läkemedel. I antagandet av överviktsprincipen ligger en bevislättnad jämfört med den gällande skadeståndsrätten (jfr t ex Dufwa i Festskrift till Hellner 1984 s 206 f).

Det svåra med läkemedelsskadorna är att avgränsa skadefältet. Läkemedel kan vara skadliga såtillvida att de inte har effekt och att därför andra läkemedel borde ha valts. Vidare har läkemedel ofta kännbara biverkningar som kan medföra skador. Det finns också oförutsedda biverkningar av läkemedel. Det är för denna senare kategori som försäkringen är avsedd (Hellner, Skadeståndsrätt, 1985 s 264). Sålunda täcker försäkringen inte uteblivna effekter hos ett läkemedel och inte heller skador som skäligen bör godtas med hänsyn till sjukdomens art, den skadades hälsotillstånd, skadans omfattning och möjligheten för fackmannen att förutse skaderisken. Gränsen mellan ersättningsbart och icke ersättningsbart är alltså utomordentligt vag och i sista hand beroende av en farmaceutisk och medicinsk bedömning med många faktorer inblandade.

Liksom patientförsäkringen innehåller läkemedelsförsäkringen en "självriskklausul" som innebär att det måste föreligga en längre sjukskrivningstid, här 14 dagar, eller en skada som har givit stadigvarande och betydelsefulla men eller ersättningsbelopp som överskrider 1 000 kr (till skillnad från patientförsäkringen en franchisebestämmelse). I annat fall ersätts inte skadan.

12.3. Som nyss nämndes ersätts endast skador som är någorlunda väsentliga. Detta följer av vad som här kallas självriskklausulen. I övrigt gäller i princip regler om full ersättning på skadeståndsrättslig grund. Ersättning för sveda och värk samt lyte och men sker enligt av läkemedelsskadenämndens fastställda tabeller, som i viss mån avviker från trafikskadenämndens.

Det finns en särskild regel som preciserar förutsättningarna för olägenhetsersättning. Ersättningen utgår, i den mån den invalidiserade trots invaliditet kan återgå i arbete, med en förhöjning av lyte- och menbeloppet med 50–150 procent beroende på den medicinska invaliditetsgraden.

Liksom i patientförsäkringen finns en regel som utesluter ersättning för mindre inkomstförluster i framtiden. Vidare finns en särskild avräkningsregel. Den innebär att förutom avräkningsförmånerna enligt skadeståndslagen 5 kap 3 § även ersättning enligt trygghetsförsäkring, patientförsäkring eller trafikförsäkring jämte ersättning enligt all annan försäkring som inte är

summaförsäkring skall avräknas. Detta betyder att väsentligt flera ersättningar än enligt skadeståndslagen skall avräknas i stället för att kumuleras. Ersättningsansvaret är begränsat till 100 milj kr per serieskada eller vid flera serieskador 150 milj kr per kalenderår. För varje enskild skadad är begränsningen 3 milj kr per person.

Liksom i patientförsäkringen finns en regel om slopad eller nedsatt ersättning vid medvållande som kompletterar skadeståndslagens reglering. Skador som har vållats uppsåtligen av den skadade själv eller som beror på hans uppenbara läkemedelsmissbruk ersätts inte; har den skadade medverkat till skadorna genom grov vårdslöshet kan ersättningen jämkas.

Preskriptionsregeln i läkemedelsförsäkringen är strängare än den allmänna preskriptionsregeln och preskriptionsreglerna i försäkringsavtalsrätten. Skadan måste anmälas skriftligen inom tre år från det den skadade fick kännedom om den, annars förlorar den skadelidande rätten till ersättning enligt försäkringen. Däremot finns det liksom vid patientskada inget som hindrar att skadeståndstalan förs i vanlig ordning (Hellner, Skadeståndsrätt, 1985 s 265). Den som lyfter ersättning ur läkemedelsförsäkringen är emellertid förpliktad att överlåta sin rätt till skadestånd till försäkringsgivaren. Det finns därför ingen möjlighet att lyfta ersättningen och kräva skadestånd för skillnaden mellan vad läkemedelsförsäkringen ger och vad en skadeståndsprocess skulle ge. Liksom vid patientskador skulle man sällan kunna uppnå ett högre ersättningsbelopp än försäkringen genom en skadeståndsprocess. Vad jag kan se är det bara den initiala "självriskregeln" och beräkningen av framtida inkomstförlust som ger sämre utfall i läkemedelsförsäkringen. Annars är som nämnts preskriptionstiden kort: när den har gått ut återstår det att väcka skadeståndstalan.

Förmodligen skulle en skadeståndstalan främst vara befogad i ett läge där förutsättningarna för ersättning inte anses uppfyllda enligt försäkringen. Skadestånd kan eventuellt utdömas i fall då ersättning kan vägras av läkemedelsförsäkringskonsortiet beroende på att skadan är "godtagbar" enligt villkoren.

12.4. Försäkringen finansieras av läkemedelstillverkare och lä-

kemedelsimportörer. Samtliga dessa – som finns registrerade hos socialstyrelsen – står bakom åtagandet att teckna läkemedelsförsäkring. Åtagandet är formellt frivilligt men det är naturligtvis utan större värde om det inte finns hundraprocentig uppslutning bakom. Försäkringsgivare är Konsortiet för läkemedelsförsäkring, som också tar ut premierna av de olika företagen. Premiedebitering sker delvis efter experience rating-metoden. Sålunda debiteras ersättning för redan kända bieffekter på självkostnadsbasis, jfr patientförsäkringen. Återstående del av premien betalas av läkemedelsförsäkringsföreningen; företagen bidrar i proportion till sin omsättning (Oldertz i American Journal of Comparative Law, 1986 s 654).

Premiebördan kan om marknaden tillåter det helt eller delvis övervältras på konsumenterna genom att bakas in i läkemedelspriset och därigenom också helt eller delvis täckas in av de statliga subventionerna på läkemedel, som är avsevärda (se närmare Bratthall-Stenberg, 1985 s 34 f m hänv). Förmodligen är marginalerna för övervältring ganska tänjbara, varför det är tveksamt om man här kan nå några ekonomiskt-preventiva effekter genom kostnadsallokering till läkemedelstillverkare och läkemedelsimportörer.

12.5. Därmed är vi inne på eventuella preventiva inslag i försäkringen. Dessa är liksom i patientförsäkringen små med hänsyn till arrangemangets karaktär av no fault-lösning. Teoretiskt sett kan det finnas en preventiv ansats i den särskilda medvållanderegeln. Om en person skadar sig själv genom avsiktligt bruk av läkemedel eller genom uppenbart missbruk av läkemedel kan man dock anta, att risken att bli utan försäkringsersättning – om den ens är känd – spelar liten roll i sammanhanget.

De ekonomiska preventionseffekterna på läkemedelsföretagens agerande är troligen små på grund av möjligheterna till övervältring. Man kommer dock en bit på väg med den differentiering av premierna som grundas på kända biverkningar. Premieuttaget i sådana fall kan stimulera bolagen att få ner skadorna för att förbättra sitt konkurrensläge. Till den del premien tas ut efter omsättning saknas dock preventiva incitament. Det finns givetvis en mängd andra faktorer – bland annat socialstyrelsens verksamhet och branschetiken – som kan ha större betydelse för

de skadeförebyggande insatserna.

12.6. Även när det gäller läkemedelsförsäkringen måste det vara kostsamt att få ut tillräcklig information. Det rör sig om ett specialiserat ersättningsarrangemang som folk i allmänhet inte kan tänkas känna till. Det torde ligga på sjukvårdspersonal och apotekspersonal att ge den information som behövs. Distributionskostnaderna är låga tack vare den statliga tillsynen och den statliga registreringen av läkemedelstillverkare och läkemedelsimportörer. Antalet försäkringstagare är också begränsat. Skaderegleringskostnaderna bör vara avsevärda. Dels rör det sig om personskadereglering, enligt något schematiserade regler visserligen, men ändå kostnadskrävande, dels och framför allt är gränsen mellan ersättningsgillt och icke ersättningsgillt vag och kräver medverkan av medicinsk och farmakologisk expertis.

Liksom i patientförsäkringen och TFA är det ordnat för en låg konfliktkostnad på försäkringsgivarens sida. Tvister skall inte prövas av domstol utan i en läkemedelsskadenämnd, där en del av ledamöterna utses av regeringen. Kan tvisten inte lösas genom nämndens rekommendation går den liksom i patientförsäkringen vidare till skiljenämnd. Skiljeförfarandet är dock såtillvida mindre betungande för den skadelidande än skiljeförfarande i allmänhet som kostnaderna för skiljemän och sakkunniga betalas för honom "om han hade skälig anledning att få tvisten prövad". Han kan dock inte veta på förhand om skiljenämnden kommer att anse att skälig anledning föreligger.

Kostnaderna för ombudet måste den skadelidande själv stå för, om han inte kan täcka in kostnaden genom rättshjälp och rättsskydd. Rättshjälp kan beviljas i tvister om läkemedelsskador. Rättsskyddet täcker tvister som kan avgöras av tingsrätt. Vid skiljeförfarande ersätts ombudskostnader men inte arvode till skiljemännen.

Under sådana omständigheter är den klagande relativt väl tillgodosedd frånsett att den principiellt viktiga tillgången till domstolsprövning i offentlighetens ljus också här saknas. Vidare är det ont om information om hur skaderegleringen går till. Inga referat som belyser tillämpningen tycks ha publicerats. Informationsunderläget medverkar till höga konfliktkostnader på den skadelidandes sida.

13. Skadeståndsrätt – i vid mening

13.1. Den allmänna skadeståndsrätten, reglerna om ansvar och ersättning utanför avtalsförhållanden har ett straffrättsligt färgat ursprung, där ansvarstanken till en början, under botsystemets tid, stod högre i kurs än de reparativa funktionerna. Att skadeståndsrätten sedan i sin moderna form kom att lagfästas i 1868 års strafflag 6 kap har dock mindre med straffrättstänkande att göra än med civilrättslig lagstiftningshistoria.

Först år 1972 kom en samlad civilrättslig lagstiftning om skadestånd. Under tiden dessförinnan hade emellertid skadeståndsrätten utvecklats och specialiserats. Specialisering ansågs behöva ske för olika slag av för sin tid farliga och riskfyllda verksamheter. Sålunda skärptes ansvaret från det vanliga culpaansvaret till ett mer eller mindre genomgående strikt ansvar på områden som biltrafik, järnvägstrafik och elkraftförsörjning. Med hänsyn till bl a byggningabalkens alltför kasuistiska bestämmelser infördes också ett strikt ansvar för hundar. Internationella konventioner föranledde bl a en lag med strikt ansvar för atomskador. Efter skadeståndslagens tillkomst har vi som framgått fått en ny trafikskadelag som såvitt gäller personskadorna är uppbyggd på no fault-basis. Vidare har en del äldre bestämmelser om strikt ansvar för miljöskador överarbetats och tagits in i en särskild miljöskadelag från 1986. En produktansvarslag med uteslutande av läkemedelsskadorna är nära sin fullbordan; även här rör det sig om strikt ansvar. I fortsättningen skildrar jag först den allmänna skadeståndsrätten. Därefter genomgås de olika lagarna om strikt ansvar. Trafikskadelagen lämnas åsido eftersom den redan har behandlats.

13.2. Skadeståndslagen spänner över ett mycket vitt område. Den gäller enligt 1 kap 1 § i princip ersättningsfrågor både i och utanför avtalsförhållanden. Vad beträffar avtalsförhållanden är

de dispositiva reglerna i skadeståndslagen i stort sett utträngda av annan lagstiftning och av allmänna kontraktsrättsliga principer. På ersättningsområden som inte är speciellt reglerade genom avtal och lagstiftning är skadeståndslagen den centrala rättskällan.

En intressant fråga är om en skadelidande kan vända sig mot en skadevållare och åberopa skadeståndslagens regler trots att skadan primärt faller under andra ersättningsregler. I vissa fall framgår det uttryckligen att detta är möjligt, nämligen i trafikskadelagen och i socialförsäkringslagstiftningen. För socialförsäkringens del är ståndpunkten naturlig eftersom kompensation upp till skadeståndsnivån inte är avsedd där. I trafikskaderätten är bindningen till skadeståndsrätten som nämnts omdiskuterad, se ovan under 10. TFA innehåller ett hinder för den skadelidande att föra skadeståndstalan, medan man i patient- och läkemedelsförsäkringarna kan välja mellan att väcka skadeståndstalan eller att kräva ersättning ur försäkringen (se under 11 och 12).

Skadeståndslagens täckningsområde bestäms också av skadetyperna. I denna bok behandlas endast ersättning för personskador och sakskador. Vad dessa kategorier omfattar har diskuterats under 1.2 ovan.

Syftet med skadeståndslagen är främst att placera ersättningsskyldigheten för en skada på en ansvarig betalare. Grundläggande är här culparegeln i 2 kap 1 § att den som har vållat en skada uppsåtligen eller av vårdslöshet är skyldig att ersätta skadan. Ansvar enligt den regeln kan falla på den skadevållande själv – eller, om han är anställd, på hans arbetsgivare, 3 kap 1 § (statens ansvar för myndighetsutövning behandlas inte här).

13.3. Culparegeln består av flera samverkande komponenter som tillsammans ger förutsättningarna för ersättning. Dessa element är ersättningsgill skada, handling eller ersättningsgrundande underlåtenhet, ett adekvat orsakssamband mellan handlingen och skadan, avsikt eller vårdslöshet hos skadevållaren samt frånvaro av omständigheter som utesluter ansvar.

13.3.1. Ersättningsskyldighet enligt regeln förutsätter således först och främst att en ersättningsgill skada föreligger. Enligt de regler vi behandlar här är det alltså förekomsten av en person-

skada som krävs. Dessutom måste det röra sig om en skada som någon annan har vållat. Den som vårdslöst har skadat sig själv har ingen att rikta talan mot. Mera kontroversiellt och svårbedömt är kravet på handling resp ersättningsgrundande underlåtenhet. Tumregeln är att aktiva handlingar kan grunda ersättningsskyldighet medan passivitet inte kan det. Sålunda kan den som från sin utsiktspunkt på en strand ser en annan person drunkna svårligen dömas till skadestånd för att han inte ingriper och räddar vederbörande. Dock finns ett stort antal undantag från denna regel, fall där det har uppställts normer som kräver handlande. Åsidosätts sådana normer kan ersättningsskyldighet ändå föreligga vid underlåtenhet. Sådana normer finns i lagstiftningen, exempelvis i vägtrafiklagstiftningen, i renhållningslagstiftningen, i föräldrabalken (Sund, 1989 avd I). Plikten att handla kan också grunda sig på avtal. En av flera entreprenörer kan t ex ha ansvaret för säkerheten på en arbetsplats enligt ett entreprenadavtal. Prövningen mot föreliggande normer vid underlåtenhet att handla påminner om en culpabedömning, jfr NJA 1976 s 196.

En svårighet är att bedöma när principer om passivitet skall tillämpas och när vanliga regler om aktiva handlingar skall gälla. I en fortgående följd av händelser som leder fram till skadan kan det finnas inslag av både handling och underlåtenhet. Hellner nämner (Skadeståndsrätt 1985 s 76) som ett exempel en bil som körs med släckta strålkastare. I sådana fall ligger det närmre till hands att lägga vikt på det aktiva inslaget, framförandet av bilen än underlåtenheten att tända strålkastarna. Inträffar en skada till följd av att lyktorna är släckta skall alltså vanliga normer om aktiva handlingar tillämpas.

13.3.2. Det finns i skadeståndsrätten ett krav på adekvat orsakssamband mellan handlingen-underlåtenheten och skadan. Detta är ett av de mest omskrivna och omdebatterade områdena i skadeståndsrätten. Jurister och filosofer har fascinerats av de komplicerade kedjor av händelser och samband som kan leda fram till skador (Peczenik 1979). Ofta är emellertid förhållandena i orsakshänseende tämligen enkla. Man kan då lita till två principer som fortfarande antas gälla, kausalitetsregeln och adekvansregeln (jfr Bengtsson m fl, 1985 s 41 ff). Enligt den

första regeln skall handlingen resp underlåtenheten vara en nödvändig och tillräcklig betingelse för skadan. Skadan skulle inte ha inträffat om inte handlingen etc hade ägt rum. Med tillräcklig betingelse avses att skadan hade blivit vad den blivit utan att andra händelser hade tillstött. Adekvansregeln innebär att skadan måste stå i ett något så när naturligt orsakssamband med den utlösande händelsen. I rättspraxis har man ofta tvekat för att vägra ersättning på grund av bristande adekvans (jfr Hellner, Skadeståndsrätt 1985 s 166 f). Viktigt att påpeka är att kausalitets- och adekvansreglerna också kan ha betydelse såtillvida att enbart en del av en skada blir ersättningsgill med tanke på att den återstående delen av skadan saknar det adekvata kausalsambandet med skadehändelsen. Så är inte sällan fallet vid personskador. Ansvaret kan t ex täcka följderna av en ryggskada men inte inkomstförlust på grund av psykiska besvär som inträtt efter skadan och inte anses ha samband med denna.

Komplicerade orsaks- och adekvansförhållanden förekommer dock och sådana tvister går naturligtvis ofta till domstol. På senare tid har en del fall med särskilt komplex orsaksbakgrund kommit upp till bedömning. Det är dels forell-fallet, NJA 1981 s 622, dels Kontrast U-fallet, NJA 1982 s 421. I bägge dessa fall rörde det sig om svårutredda orsaker till en miljöskada respektive en läkemedelsskada. Enligt vanliga regler för bevisning åligger det den skadelidande att göra ett orsakssamband sannolikt. I de här bägge fallen har man nöjt sig med att kräva att det skall ha varit klart mer sannolikt att skadan har berott på den orsak som käranden har hävdat än på de alternativa orsaker som förelegat till bedömning. Denna lättnad i bevisreglerna har därefter accepterats på områden där bevisfrågorna är på detta sätt komplicerade. Sålunda har "överviktsprincipen" numera införts i miljöskadelagen samt i läkemedelsförsäkringens villkor, dvs på de områden som behandlades i de nämnda rättsfallen. En liknande bevisregel av äldre ursprung är den redan omtalade i 2 kap 2 § lagen om arbetsskadeförsäkring (Grönwall-Hessmark, 1987 s 78 ff). Dessa regler innebär en betydande bevislättnad jämfört med den gängse regeln att orsaksförhållandet skall göras sannolikt.

En situation som kan komma upp i samband med personskador är den att en person som redan har åtskilliga besvär slutligen

drabbas av en skada som gör honom arbetsoförmögen. I sådana fall använder man inte någon bevislättnadsregel utan en regel att skadan bedöms utifrån den skadelidandes nuvarande status. I arbetsskadesammanhang talar man om försäkring i befintligt skick. Hela arbetsoförmågan faller således på den sista skadan trots det dåliga utgångsläget, se NJA 1978 s 281.

13.3.3. En central punkt i regeln är skadegörarens subjektiva inställning: avsikt eller vårdslöshet. Avsiktliga handlingar bereder de minsta svårigheterna. I många fall är avsiktliga skadehandlingar också brottsliga. Den skadeståndsrättsliga bedömningen kan då åka snålskjuts på den straffrättsliga. Även vid en rent civilrättslig uppsåtsbedömning kan man använda samma grundsatser som i straffrätten. Dessa innebär i stort sett att den handlandes viljeinriktning direkt eller indirekt skall leda fram till skadan som ett resultat och skadegöraren skall ha klart för sig alla faktiska moment i händelseförloppet. En försvagad form av uppsåt är det eventuella uppsåtet, där den skadliga effekten inte är åsyftad men där skadegöraren skulle ha utfört handlingen även om han hade varit säker på att effekten skulle inträda (se vidare Jareborg i Handling och uppsåt, 1969 samt i Brotten I 1984). För att avgöra en tvist om skadestånd räcker det emellertid med att skadegöraren har varit vårdslös. Vårdslöshetsbegreppet är det nav kring vilket hela skadeståndsrätten rör sig, det är historiskt belastat ända sedan romartiden och det är därför helt naturligt mycket omskrivet i den juridiska litteraturen. Här kan endast några grunddrag tecknas.

En culpabedömning kan ske i form av en normavvägning eller en riskavvägning. Det första sättet torde vara det vanliga. Den skadegörandes handlande bedöms då mot en objektiv, samhälleligt accepterad norm av någon konkretion. Den alltför vaga och av cirkelresonemang belastade normen "bonus pater familias" får anses utmönstrad (Bengtsson m fl, 1985 s 36 f, Hellner, Skadeståndsrätt, 1985 s 90).

Till de normer som kan komma ifråga hör t ex sådana som kommer till uttryck i lag. Ett handlande som t ex strider mot bestämmelser i brottsbalken, i vägtrafiklagstiftningen, i livsmedelsstadgan etc är därmed stridande mot en allmänt antagen handlingsnorm. Samma gäller om det finns ett klart prejudikat

på ett område. Vidare finns en rik flora av riktlinjer, principer, etiska regler och standardavtal som kan tjäna som handlingsmönster. Det kan röra sig om allmänna och mera vaga bedömningar, t ex att en förälder på grund av sin tillsynsplikt i 6:3 föräldrabalken och enligt gängse normer för tillsyn inte bör låta ett sexårigt barn leka med ett luftgevär (jfr Sund, 1989 särskilt s 183 ff). Oftast kan man på grundval av regelsystemet i samhället hitta eller konstruera en allmänt accepterad norm mot vilken det kan avgöras om vårdslöshet föreligger. Det skall tilläggas att en domstol som har att tillämpa ett normsystem, t ex tävlingsregler för travsport eller förhållningsregler för dem som utnyttjar en tvättstuga naturligtvis måste förbehålla sig rätten att fritt pröva normens lämplighet och skälighet. Är handlingsnormen inte skälig bör ansvar inte heller komma ifråga.

Vid en normavvägning tillkommer sedan ett subjektivt moment, där man kan väga in den enskilde skadegörarens förhållanden som ursäktsgrunder i det särskilda fallet. Situationen på skadegörarens sida kan således medföra att han frias från skadeståndsansvar trots att normen har överträtts. I NJA 1964 s 491 undgick en husägare skadeståndsskyldighet för att han inte hade utformat en trappa enligt arbetarskyddslagstiftningens normer: det var ett icke yrkesmässigt arbete det gällde och man kunde då inte ställa samma krav på planering etc som annars. I NJA 1966 s 70 undgick en militär övningsledare ansvar på grund av att han, utan att det kunde läggas honom själv till last, hade fått för litet utbildning för uppgiften. Övriga ursäkter kan rymmas under de omständigheter som generellt utesluter ansvar, varom närmare nedan 13.3.4.

Till de subjektiva förhållanden som normalt inte utesluter ansvar hör annars personliga kvalifikationer, utbildning, ålder, fysisk utrustning m m. Vanligen anses man själv ha ansvaret för att man är kvalificerad att göra vad man gör. Om man ger sig på något som man inte behärskar, får man ta risken för att bli skadeståndsskyldig. Till det som gör en sådan inställning berättigad hör, att jämkning ofta kan ske i sådana fall – 6 kap 1 § – övriga omständigheter – samt att för övrigt i de flesta fall ersättningen utgår via ansvarsförsäkringen och inte nämnvärt belastar skadevållaren. Enligt allmänna grunder torde gälla att bristande kunskap om de normer som läggs till grund vid culpabedöm-

ningen inte befriar från ansvar (jfr rättsvillfarelse).

Den andra metoden som används för vårdslöshetsbedömning är riskavvägningen. Den förekommer i de fall där det inte går att finna en norm att ta till utgångspunkt för resonemanget och där det inte heller är närliggande att på grundval av föreliggande information konstruera fram en lämplig handlingsnorm. De fall där en riskavvägning måste företas är antagligen få, men desto mera komplicerade.

Riskavvägningen sker genom en sammanställning av fyra olika faktorer: risken för skada, den sannolika skadans storlek och möjligheterna att förekomma skada samt den handlandes möjligheter att inse risken för skada. Tankegångarna grundar sig delvis på den amerikanske domaren Learned Hand's uttalande från 1940 i fallet Conway v O'Brien. Synsättet har introducerats i Sverige av Hellner och befruktat utvecklingen i domstolspraxis (Skadeståndsrätt, 1985 s 94 ff).

Ett bra exempel på riskavvägning vid culpabedömningen är rättsfallet NJA 1979 s 129. En person skadades då han dök i grunt vatten från en brygga vid ett kommunalt friluftsbad. Enligt HD:s majoritet hade kommunen bort förutse att badplatsen skulle besökas av många människor med olika förutsättningar att bedöma risken vid dykning från den aktuella bryggan. Kommunen hade därför bort varna de badande med skyltar. Skadeståndstalan mot kommunen bifölls. Jfr även RH 1986:146 (motsatt utgång).

Bengtsson menar att fallet är ett uttryck för att man har vägt riskens storlek mot besväret och kostnaden för att vidta motåtgärder (Bengtsson SvJT 1981 s 521). I det här fallet hade man mycket väl kunnat konstruera lämpliga normer för hur friluftsbad bör vara utformade på grundval av bl a den allmänna standard som gäller. Med en öppen riskavvägning visar man emellertid klarare avvägningen mellan nytta och kostnad. Ett sådant resonemang kan vara lättare att acceptera. Dessutom står det i överensstämmelse med vissa tankegångar i rättsekonomin (jfr Hellner, Skadeståndsrätt, 1985 s 94 f med hänv).

13.3.4. I vissa undantagsfall inträder inget ansvar enligt culparegeln. Undantagen följer i stort sett linjerna för ansvarsbefriande situationer i straffrätten. Det rör sig alltså om nöd och

nödvärn, där nöd innebär att man kan vara berättigad att offra mindre värden för större. Nödvärn vid t ex olaga intrång kan befria från ansvar för misshandel och därmed från skadestånd. Tjänsteplikt kan t ex eliminera skadeståndsansvaret för en kronofogdeassistent som tvingas till visst våld vid en förrättning, eller vid en ringa misshandel befria en väktare på ett dansställe från ersättningsansvar. En värnpliktig som på grund av en överordnads order skadar någon kan – även frånsett principalansvaret – undgå ersättningsskyldighet på grund av sin lydnadsplikt.

Mest omdiskuterad är bortfallsgrunden samtycke (se Agell, 1962). Praktiskt betydelsefull är samtyckessituationen bl a vid samtycke att delta i vetenskapliga försök (se t ex von Eyben, Erstatning for skader, 1984). Dessa fall är numera reglerade genom etiska regler och dessutom finns rätt till ersättning enligt läkemedelsförsäkring resp patientförsäkring, varför frågan inte längre är så aktuell ur skadeståndssynpunkt. Allmänt intresserar här det implicita samtycke till risk och skada som ligger i deltagande i riskfyllda verksamheter som t ex fallskärmshoppning, boxning etc (jfr Bengtsson Skadestånd vid sport, lek och sällskapsliv, 1962). Den som ger sig in på en sådan verksamhet får anses ha samtyckt till de skador som kan följa av verksamheten så länge denna bedrivs enligt på förhand förutsatta regler och principer.

13.3.5. Skadeståndslagen vilar på culparegeln. Den innehåller inte bara regler om ansvar för egen culpa utan en bestämmelse även om ansvar för annans. Den som har en arbetstagare i sin tjänst skall ersätta person- eller sakskada som arbetstagaren vållar genom fel eller försummelse i tjänsten, 3 kap 1 §. Det är det civilrättsliga arbetstagarbegreppet som tillämpas. Detta innebär att arbetstagarna skall vara styrda av arbetsgivaren och beroende av denne (se Adlercreutz, Arbetstagarbegreppet, 1964, Svensk arbetsrätt 1986 under 2.2). Hit räknas också okontrollerade arbetstagare och beroende uppdragstagare. I skadeståndslagen 6 kap 4 § utvidgas kretsen av dem som arbetsgivaren svarar för till värnpliktiga samt till elever eller andra som utför arbete som liknar sådant som brukar utföras av anställda. Dessa regler innebär att arbetsgivaren ansvarar för vållande inte bara hos anställda utan också för dem som hjälper till med arbetsupp-

gifter i lösligare former. Eftersom arbetsgivarbegreppet inte är på motsvarande sätt begränsat täcks t ex också sådant som släktingars bistånd med reparationer, grannars hjälp med flyttning etc så snart som handräckningen inte är helt tillfällig.

Principalansvaret täcker endast handlande i tjänsten. Vanligen innebär detta skadegörande handlingar under arbetstid. Det kan dock tänkas fall då en anställd företar tjänstehandlingar när han inte är i tjänst. Exempel: en polisman gör under sin fritid ett ingripande som medför skada. Vidare finns det rent privata handlingar under arbetstid som inte omfattas. Abnormhandlingar, t ex dråpförsök från en anställds sida, omfattas inte heller.

Den anställdes eget ansvar för skador som han vållar är inskränkt till fall där synnerliga skäl föreligger, 4 kap 1 §. Synnerliga skäl kan vara sådant som att en handling har företagits på arbetstid i berusat tillstånd.

Kanaliseringen av ansvaret till arbetsgivaren gäller såväl ansvar mot medanställda som mot utomstående.

I praxis har det vuxit fram ett slags principalansvar även för anlitade självständiga företagare. Ett sådant ansvar föreligger för den som har åtagit sig att utföra en preciserad kontraktsförpliktelse. En företagare som har speciella förpliktelser enligt författning etc att tillgodose allmänna säkerhetsintressen kan inte heller delegera sitt ansvar till en av honom anlitad underentreprenör (se vidare Hellner, Skadeståndsrätt, 1985 under 9.7).

13.3.6. Culparegeln är mycket väl genomarbetad i litteraturen. Dess lämplighet och skälighet har senast bekräftats av den rättsekonomiska forskningen (Hellner, Skadeståndsrätt 1985 s 94 f m hänv t Posner) Icke desto mindre är det fråga om ett komplicerat bevistema för den skadelidande där flera punkter, då främst kausaliteten och vårdslösheten i sista hand grundar sig på ömtåliga och svårförutsedda avvägningar. Den lättnad i beviskravet vid kausalsamband som nu trängt in i vissa situationer utgör en förbättring. Som culparegeln är utformad kan den innebära stora komplikationer vid domstolsprövning. Samma regel, culparegeln, hanteras emellertid anmärkningsvärt smidigt av ansvarsförsäkrare och försäkringsnämnder. Tvister blir det sällan tal om (se dock Larsson, Hem- och Villaförsäkring, 1988 s 123 och där anförda fall).

Vad principalansvaret angår måste det påpekas att skälen för principalansvar – att i tredje mans intresse kanalisera skadeståndsanspråken till ett subjekt som har mer resurser, lättare att påverka situationen och lättare att försäkra sig än den anställde själv – inte håller när det gäller privatpersoner som utnyttjar varandra för väntjänster. Redan under lagstiftningsarbetet märkte man att regeln inte passade för den privata sektorn, men inget gjordes åt det. (Roos i NFT 1989 m hänv.)

13.3.7. På speciella områden har man i lagstiftningen skärpt ansvaret för skador utanför kontraktsförhållanden utöver vad som anges i skadeståndslagen. Man talar här om ansvar oberoende av vållande, strikt eller objektivt ansvar. Som Hellner påpekar (Skadeståndsrätt 1985 under 10.10) ligger bakom ansvarsskärpningarna ganska skiftande överväganden. Farligheten hos de aktuella verksamheterna spelar in men också traditionerna beträffande ansvaret i grannelagsförhållanden.

Vissa av de nu antydda lagarna har stor praktisk och principiell betydelse, andra är ur ersättningsrättslig synvinkel mera marginella. Bland de lagar som avser ansvar för trafik och transport tas trafikskadelagen upp till analys, men däremot inte lagen (1922:382) ang ansvarighet i följd av luftfart, järnvägstrafiklagen (1985:182) eller sjölagen (1891:35). Ersättningsreglerna brukar i de fallen skildras i sitt transporträttsliga sammanhang. Lagarna om elektriska anläggningar (1902:71 s 1), om oljeskador (1973:1198) och om atomansvarighet (1968:45) behandlas här lämpligen tillsammans med miljöansvaret enligt miljöskadelagen (1986:225). Det strikta ansvaret för hundar enligt lagen (1949:459) om tillsyn över hundar och katter 6 § får anses ha marginell betydelse (se vidare Forsberg i Uppsatser 1959). I Danmark föreligger försäkringsplikt för hundar (se Sørensen, 1985). De principer om strikt ansvar utan stöd av lag som har vuxit fram i äldre rättspraxis har numera i allt väsentligt kommit till uttryck i lagtext.

13.4. Ersättningsreglerna i skadeståndslagen 5 kap är centrala. Av de föreliggande systemen för ersättning av personskada är det enbart socialförsäkringen och den privata sjuk- och olycksfallsförsäkringen som inte i huvudsak följer skadeståndslagens möns-

ter. Reglerna om ersättningsberäkningen skall här endast återges kort. De behandlas mera utförligt i kap 19.

Enligt 5 kap 1 § omfattar skadeståndet till en skadad person sjukvårdskostnad och andra utgifter, kompensation för inkomstförlust samt ersättning för sveda och värk, lyte eller annat stadigvarande men samt olägenheter i övrigt till följd av skadan. Regeln anger alltså nivån för fullt skadestånd vid personskada: ekonomisk ersättning i form av kompensation för kostnader och för inkomstförlust samt ersättning för den ideella skadan.

I samma lagrum uttrycks även principen att det är den ekonomiska invaliditeten som gäller vid ersättning för inkomstförlust. Ersättningen skall utgöra skillnaden mellan den inkomst som den skadelidande hade haft om inte skadan hade inträffat och den inkomst som det skäligen kan fordras att han idag och framöver skaffar sig. Även värdet av hushållsarbete i hemmet skall räknas som inkomst.

Enligt 4 § skall ersättning för framtida inkomstförlust fastställas i form av livränta eller engångsbelopp eller som en kombination av båda. Är ersättningen av väsentlig betydelse för den skadelidandes försörjning skall den utgå i form av livränta om inte särskilda skäl talar emot det. Livräntebelopp kan enligt 5 kap 5 § omprövas vid väsentligt ändrade förhållanden. På motsvarande sätt kan ett engångsbelopp kompletteras med ytterligare ersättning i efterhand. Det finns särskild lagstiftning som tillgodoser intresset av uppräkning av skadeståndslivräntor i takt med penningvärdets förändringar (lagen (1973:213) om ändring av skadeståndslivräntor, lagen (1973:214) om tillägg till vissa ansvarslivräntor, lagen (1967:663) om tillägg till vissa trafiklivräntor, se vidare Bengtsson m fl 1985.)

Utmärkande för skadeståndslagens ersättningsregler är de stora möjligheterna till reduktion av ersättningen. Reglerna om nedsättning och jämkning av skadestånd finns i skadeståndslagen 2 kap och 6 kap. Det kan ibland vara tveksamt i vilken utsträckning dessa regler gäller i andra skadeståndsbaserade ersättningssystem (se vidare Bengtsson, Om jämkning 1982).

Nedsättningsreglerna sammanhänger med vilken personkategori som skadegöraren tillhör. Jämkningsreglerna har att göra med den skadelidandes medverkan och parternas ekonomiska förhållanden. Gemensamt för de flesta av dessa regler är att de

inte är avsedda att tillämpas för den händelse det finns en ansvarsförsäkring som täcker skadan.

Om ett barn under 18 år har vållat en skada skall han enligt 2 kap 2 § ersätta skadan i den mån det är skäligt med hänsyn till hans ålder och utveckling, handlingens beskaffenhet, eventuell ansvarsförsäkring och andra ekonomiska förhållanden samt övriga omständigheter. En motsvarande jämkningsregel gäller skador vållade under inflytande av sinnessjukdom eller sinnesslöhet eller annan mera stadigvarande rubbning av själsverksamheten, se närmare 3 §.

> RFS 1982:7 (Svea hovrätt): Under inflytande av psykisk abnormitet som är jämställd med sinnessjukdom förstörde gärningsmannen ett staten tillhörigt fordon. Det ansågs inte oskäligt med fullt skadestånd som innebar att skadevållaren fick avstå från en fritidsfastighet.

Vad barn beträffar möjliggör jämkningsregeln att ett barn allteftersom det blir äldre och utvecklas kan betala allt högre del av ett fullt skadestånd. Meningen är dock uppenbarligen att fullt skadestånd bör utgå när ansvarsförsäkring finns. Motsvarande resonemang kan användas när det gäller sinnessjuka, sinnesslöa och sinnesrubbade.

Ifråga om anställda har man i stället valt att skydda dem från skadeståndskrav genom att kanalisera ansvaret till arbetsgivarna. – De anställda är endast undantagsvis ansvariga för skador som de vållar i tjänsten. Arbetsgivarna svarar i regel själva för sådana skador.

I 6 kap 2 § finns en bestämmelse som ger möjlighet att jämka ett skadestånd till skäligt belopp om beloppet är oskäligt betungande med hänsyn till den skadeståndsskyldiges ekonomiska förhållanden (jfr RFS 1982:7 ovan). Hänsyn skall tas till den skadelidandes behov av skadeståndet och övriga omständigheter.

> Ojämkat skadestånd vid bedrägeri trots att den skadeståndsskyldige uppbar socialhjälp, RFS 1987:37. Fullt skadestånd vid bedrägeri mot bank, NJA 1983 s 379.

Slutligen kan jämkning ske enligt 6 kap 1 § på grund av den skadelidandes egen medverkan. Vid personskada kan sådan jämkning bara ske om den skadelidande själv genom uppsåt eller grov vårdslöshet har medverkat till skadan. Skadestånd till en förare av ett motordrivet fordon kan jämkas vid enkel vårdslöshet om föraren har gjort sig skyldig till trafiknykterhetsbrott.

Avräkningsregeln i skadeståndslagen har redan nämnts. Den fungerar som utgångspunkt för de avräkningsbestämmelser som sedan gäller i varje särskilt ersättningssystem. Enligt 5 kap 3 § skall från ersättningen för inkomstförlust avräknas ersättning enligt socialförsäkringslagstiftningen, sjuklön och pension från arbetsgivaren enligt anställningsavtal, pension från kollektiv tjänstepensionsförsäkring samt periodisk ersättning från kollektivavtalad sjuk- och olycksfallsförsäkring.

Denna avräkningsregel slår i princip igenom hela ersättningssystemet för personskada. I vissa fall finns dock avräkningsregler som är mera vittgående. Regeln medför den ovan noterade viktiga konsekvensen, att socialförsäkring och kollektivavtalad försäkring får bära i stort sett all ersättning för inkomstförlust, vilket ju är den tunga posten vid personskada.

Beträffande preskription gäller för skadestånd enligt skadeståndslagen regeln i preskriptionslagen om att en fordran preskriberas 10 år från det att den uppkom. En skadeståndsfordran anses ha uppkommit i och med den skadegörande handlingen (se vidare Hellner, Skadeståndsrätt 1985, 24.6). I speciallagstiftningen om skadeståndsansvar finns andra, kortare preskriptionsfrister. Ibland stadgas också om maximibelopp för ersättning.

13.5. Finansieringen är skadeståndsrättens svaga punkt. Skadevållaren betalar det fastställda skadeståndet i efterhand. Det finns alltså ingen säkerhet för att de skadevållande betalar. Tids- och kostnadskrävande indrivningsåtgärder kan behövas. Är det en privatperson som saknar utmätningsbara tillgångar är det mycket tänkbart att betalning uteblir.

De risker som följer med den tekniska utvecklingen gör att även enskilda kan bli tvungna att betala stora skadestånd. Samtidigt har vi – som nyss antyddes – en utmätningslagstiftning som lämnar allt större utrymme för sociala hänsynstaganden.

Under sådana omständigheter är det lämpligt att säkra finansieringen av skadestånd på den privata sidan genom ett ansvarsförsäkringssystem. Vi har nu ett väl fungerande sådant i vårt land. Dock är det långt ifrån så heltäckande som man kan tro när man läser t ex förarbetena till skadeståndslagen.

Skadeståndslagen är utformad mot bakgrund av att finansieringen är eller bör vara säkrad genom ansvarsförsäkring. Både i nedsättningsreglerna för barn och sinnessjuka och i den allmänna jämkningsregeln anges att man vid skadeståndsbeloppets fastställande skall ta hänsyn till om det finns en gällande ansvarsförsäkring.

Reglerna om principalansvar har utformats bl a för att undgå de konsekvenser som skadeståndsrättens bristfälliga finansiering kan få vid skadehandlingar av anställda. Den privata ansvarsförsäkringen täcker inte handlingar i yrkeslivet och därför har lagstiftaren kanaliserat ansvaret till arbetsgivaren, som är den som lättast kan förebygga skador, lättast kan bära skadeståndsansvaret och lättast kan försäkra bort det. Som vi har sett har dock principalansvaret genom regeln i 6 kap 4 § fått en sådan räckvidd att det även täcker situationer där "arbetsgivarens" förutsättningar att finansiera ett skadestånd inte är bättre än "arbetstagarens".

Finansieringen kommer i ett något annat läge när det gäller lagstiftningen angående strikt skadeståndsansvar. Vid de olika typerna av faror som det här gäller har lagstiftaren lagt ansvaret på den företagare som står för den farliga verksamheten samtidigt som det genom släppandet av culpakravet blir enklare att få ut skadeståndet. Finansieringen av dessa underlättas genom att företagaren kan kalkylera in skadeståndet i sin verksamhet och hantera dem antingen på självförsäkringsbasis eller genom att försäkra risken hos en ansvarsförsäkrare. Vilken väg som än väljs kan företagaren ha möjligheter att övervältra sina kostnader för att möta risken på leverantörer eller kunder. I vissa fall lämnas inte företagaren möjlighet att välja riskavlastningsinstrument. Vid atomansvar har sålunda anläggningens ägare skyldighet att teckna ansvarsförsäkring. Obligatorisk ansvarsförsäkring finns också stadgad i trafikskadelagen och oljeskadelagen.

Vid vissa typer av skador, t ex arbetsskador, produktskador

och miljöskador uppkommer särskilda finansierings- och risktäckningsproblem. Detta beror på att skadorna kan vara svåra att hänföra till bestämda ansvarssubjekt – kausalitetsproblem – skadorna kan visa sig först långt fram i tiden – varaktighetsproblem – och skadorna kan bli mycket stora – katastrofproblem. Under sådana förhållanden passar ansvarsförsäkringen mindre bra för riskavlastning. Olika motåtgärder har valts såsom generösa preskriptionsnormer i arbetsskadeförsäkringen (lagen om arbetsskadeförsäkring 6 kap 6 § och Grönwall-Hessmark s 186) och TFA, bevislättnader för orsaksbevisning i miljöskadelagen och produktskadelagen, no fault-system i TFA och för läkemedelsskada. Vad miljöskadorna beträffar har man förutom bevislättnadsregeln infört en obligatorisk försäkring som täcker bl a just de äldre skadorna.

13.6. Tankarna att skadeståndsansvaret skulle ha en skadeförebyggande eller preventiv funktion hör till skadeståndsrättens allmängods. Till det som en studerande först lär sig om skadeståndsrätten hör att den har dels en preventiv, dels en reparativ funktion (Malmström, 1987 s 273). Detta är tveksam kunskap – den preventiva funktionen hos skadeståndsrätten är omdiskuterad – och dessutom en truism; vad skulle ett skadestånd tjäna till om inte som ersättning?

De regler som antas ha preventiv effekt är sådana där ansvar åläggs, främst då den grundläggande culparegeln, men också regeln om jämkning vid medvållande där reduktionen av skadeståndet i relation till den skadelidandes medverkan kan tänkas verka skadeförebyggande (Bengtsson, Om jämkning 1982 s 31). Till principalansvaret återkommer jag.

Som jag inledningsvis har nämnt är det svårt att klart belägga skadeståndets preventiva funktion. Den rättsideologiska skolans företrädare – i Sverige exv Lundstedt, Ekelöf – hävdar åsikter som bygger på allmänna erfarenhetssatser snarare än på empiriska iakttagelser. Detta är naturligtvis en tveksam metod om inte även andra data stöder slutsatserna. Teorierna om ekonomisk prevention bygger på ekonomisk teori som är ett beprövat och ofta fungerande instrument när det gäller att förklara och förutsäga det ekonomiska skeendet. Begränsningarna i detta sammanhang består i att de använda modellerna och teorierna

ofta bygger på förutsättningar som sällan är uppfyllda i praktiken, t ex att alla agenter har full information eller att transaktionskostnaderna är noll (jfr Skogh, 1977 s 18 f, 40).

Undersökningar på empirisk grund, slutligen, faller på att resultaten inte blir generaliserbara (Wennberg i SvJT 1987 s 412).

Att ifrågasätta de preventiva funktionerna hos culparegeln och medvållanderegeln är också ganska lätt. Få har den information om reglerna som fordras för att man skall kunna tala om påverkan. Risken för att en skadegörare skall upptäckas är ofta låg. Risken för att han skall behöva betala är liten eftersom ansvarsförsäkringen ofta täcker skadan. Endast självrisken återstår att betala. Vidare är personer olika riskbenägna, vilket gör att somliga vågar ta en skaderisk och en risk att behöva betala skadestånd, medan andra undviker risktagande så långt det är möjligt. Slutligen är normerna för mänskligt beteende skiftande mellan olika grupper och mellan olika människor. Redan dessa elementära iakttagelser tyder på att det måste vara svårt – kanske omöjligt – att bygga upp en enhetlig förklaringsmodell. Därför bör man använda preventionsresonemang på detta område med försiktighet. Möjligen är preventionsresonemangen mest på sin plats när det gäller relationer mellan större företag. Här är informationen om reglerna mer eller mindre komplett, transaktionskostnaderna ofta små och beteendet styrs i hög grad av lönsamhetstänkande (jfr Atiyah, 1987 s 524).

Särskilda överväganden kommer in vid principalansvar. Att arbetsgivaren skall svara för arbetstagarens vårdslösa handlingar i tjänsten, medan denne själv har ett utomordentligt begränsat ansvar för sådana skadehandlingar verkar strida mot allt preventionstänkande. Svaret brukar bli att arbetsgivaren pressas att välja ut, leda och övervaka sina anställda på bästa sätt genom att skadeståndsskyldigheten vilar på honom. Om marknaden medger att skadestånd och ansvarsförsäkringspremier kan övervältras på kunder eller leverantörer är det inte säkert att den teorin håller.

Detta förklarar inte varför den anställde är utan ansvar för tjänsteåtgärder om det inte finns synnerliga skäl. Det förklarar inte heller varför den anställde bara vid sådana skäl kan bli utsatt för regresskrav från arbetsgivaren. Preventionsanhängaren frågar sig hur den anställde skall kunna avhålla sig från att ställa till

skador i arbetet om han inte själv bär något ekonomiskt ansvar för den?

Det ligger nära till hands att det är helt andra faktorer som stimulerar den anställde att undvika skador i tjänsten. Den anställde vill självfallet komma ifråga för högre lön, befordran etc och i varje fall behålla sin hälsa och sitt arbete. I hans strävanden ingår då naturligt nog att undvika skador i sin tjänsteutövning.

Skadeståndslagen är endast i begränsad utsträckning byggd på teorier om skadeståndets preventiva effekter. Det kommer till synes i den nyss behandlade regeln om begränsning av anställdas egna ansvar för handlingar i tjänsten. Ett annat exempel är den allmänna jämkningsregeln i 6 kap 2 § där hänsyn bl a skall tas till den skadelidandes ekonomiska förhållanden. Meningen är att skadeståndsrätten skall vara ett effektivt fungerande ersättningssystem utan dogmatiska sidoblickar och där det finns utrymme att ta sociala hänsyn (prop 1972:5 särsk s 94 samt Wilhelmsson, Social civilrätt 1987 s 87–96).

Man kan spåra ett preventionstänkande bakom de olika lagarna om strikt ansvar vid vissa farliga verksamheter. Preventionen förstärks genom det strikta ansvaret, som gör det svårare att undgå skadeståndsskyldighet. Större vikt än preventionstänkandet har behovet av kanalisering. Vid särskilt farliga risker vill man koncentrera ansvaret till vissa ansvarsbärare för att säkerställa finansieringen av ersättningarna. Eftersom det rör sig om företag kan man väl tänka sig att den ekonomiska preventionen spelar in t ex när ett el-företag som avser att ändra sitt säkerhetssystem frågar sig om man måste kalkylera med skadestånd vid avbrutna el-leveranser om systemet inte fungerar etc. Vi återkommer här till att det för en effektiv ekonomisk prevention krävs information om vilka regler som gäller samt låga kostnader för upptäckt, lagföring etc.

13.7 Som nämnts, särskilt i preventionssammanhang, är det inte så lätt att nå ut med information om innehållet i skadeståndsrätten. Detta beror bl a på att culparegeln är så mångomfattande och innehållsrik och att den själv fungerar som en kopplingscentral till en mängd andra författningar och till extralegala normer. När det gäller privatpersoner är det väl oftast ansvarsförsäk-

ringsbolaget som får stå för informationen.

Informationskostnaderna när det gäller de mera specialiserade lagarna om strikt ansvar torde vara mindre än för själva skadeståndslagen. Dessa lagar riktar sig ofta till ett ganska begränsat antal företag som det är lätt att nå med information och som också har ett intresse att hålla sig à jour med dem.

Distributionskostnaderna är noll. Lagstiftaren har redan genom författningar distribuerat rättigheterna och skyldigheterna i skadeståndsrätten. Oftast behövs dock en ansvarsförsäkring för att ett skadeståndsansvar skall fungera.

Skaderegleringskostnaderna belastar i huvudsak ansvarsförsäkringssystemet där konkurrens och vinstsyfte pressar ned kostnaderna. Det är påfallande, att en skadereglering på ett försäkringsbolag, t ex i en vållandefråga, kan ske så pass förenklat jämfört med t ex en domstols bedömning. Personskadereglering är emellertid, som redan påpekats bl a genom regelsystemets komplexitet och den långa handläggningstiden ett bekymmer i kostnadshänseende.

Även konfliktkostnaderna präglas av försäkringsbolagens inblandning. Systemet är enkelt. Ett ärende där kunden blir missnöjd hänvisas till prövning inom bolaget eller när detta är möjligt till någon utomstående nämnd. Domstolsvägen förblir öppen. I vissa värderingsfrågor gäller dock skiljeklausuler. De skadelidande kan normalt täcka sina konfliktkostnader genom rättsskyddsförsäkring. Ibland finns också möjlighet till rättshjälp.

Hade skadeståndsrätten fungerat enligt lagens eget mönster hade informationskostnaderna varit stora, skaderegleringen skulle ha varit krävande och kostsam och konfliktkostnaderna likaså, särskilt med hänsyn till de små möjligheterna att få ut skadestånd. I och med att ansvarsförsäkringen har tagit hand om skadeståndssektorn har vi fått ett effektivt och rationellt fungerande system, där de av lagstiftaren distribuerade rättigheterna kan tillgodoses i långt större utsträckning än om försäkringen inte hade funnits. Det finns skäl att återkomma till ansvarsförsäkringen i nästa avsnitt.

14. Ansvarsförsäkring

14.1. Det har framgått av föregående avsnitt att skadeståndsrätten i lagstiftarens utformning innefattar betydande transaktionskostnader. Det är svårt att sprida information om reglernas innehåll. Det är kostsamt att särskilda skadeståndsförhandlingar sker mellan privatpersoner vid varje skada. De vaga och nyansrika reglerna och osäkerheten att få ut skadestånd gör konflikter kostnadskrävande. Ansvarsförsäkringen innebär att försäkringsbolagen tar hand om distributionen av skadestånd mellan skadevållare och skadelidande på ett sätt som innebär en kraftig rationalisering och effektivisering. Genom premieuttaget uppnås dessutom att riskerna pulvriseras över kollektivet.

En svaghet är dock att ansvarsförsäkringen inte är obligatorisk. Man kan räkna med att bland privatpersoner är 80–90 procent täckta av hem- eller villaförsäkring som innehåller en ansvarsdel (jfr SOU 1972:29 s 96, SOU 1985:34 s 73 ff). För företagares del är siffran svårare att uppskatta och kanske mindre intressant, eftersom företag kan växla till storlek och verksamhet. De företag som vill försäkra sin egendom, och det torde väl vara de flesta, erbjuds en kombinerad företagsförsäkring som också innehåller en ansvarsförsäkring. Företagsförsäkring i övrigt är en mer varierad och flexibel produkt än t ex hemförsäkringen. Det finns ansvarsförsäkringar för särskilda slag av verksamhet. Två av dem, atomförsäkringen och oljeskadeförsäkringen är obligatoriska enligt lag. Här behandlas bara den ordinära varianten av ansvarsförsäkring i hem- och villaförsäkring resp kombinerad företagsförsäkring och i huvudsak bara vad som är aktuellt vid personskada.

14.2. Genom ansvarsförsäkringen åtar sig försäkringsbolaget att utreda skador, förhandla med den skadelidande, eventuellt föra

talan vid domstol och i sista hand betala till den skadeståndsberättigade.

(Försäkringsrättskommittén föreslår en rätt för den skadelidande att kräva ansvarsförsäkringen direkt. Reglerna om direktkrav avses bli tvingande i konsumentförhållanden, SOU 1989:88. Se om direktkrav Bull, 1982 och 1988.)

Försäkringen täcker skadeståndsskyldighet enligt lag. För hem- och villaförsäkring (fortsättningsvis = hemförsäkring) finns en begränsning till handlingar i privatlivet, det s k yrkesundantaget. Detta innebär att ganska få skadeståndsregler egentligen kan komma ifråga. Förutom skadeståndslagen är det främst lagen om tillsyn över hundar och katter som blir aktuell. För företag är det fler skadeståndsrättsliga lagar som kommer in. Till en del undantas dock ansvaret enligt dessa lagar i villkoren. Företagsförsäkringen täcker för övrigt också skadeståndsskyldighet enligt vissa centrala standardavtal.

I hemförsäkringen täcks inte skador som har tillfogats någon inom den försäkrade kretsen, som i regel motsvarar de familjemedlemmar som bor tillsammans. Företagets ansvarsförsäkring täcker både företagets eget ansvar och principalansvaret för de anställda. Även medarbetares skadeståndsansvar mot andra medarbetare kan täckas av försäkringen.

Bägge försäkringarna undantar ren förmögenhetsskada. Det är alltså bara personskador, sakskador och följdskador till dessa som täcks.

Ingendera försäkringen omfattar det som det finns annat försäkringsskydd för, t ex ansvar för motorfordon och trafik med båt och flygplan.

Hemförsäkringen undantar brottsliga handlingar. Företagsförsäkringen är mer restriktiv och täcker inte handlingar i strid mot lag eller myndighets föreskrift och dessutom inte åtgärder som den försäkrade eller hans arbetsledning med stor säkerhet insåg skulle medföra skada, den s k moralklausulen.

Det nu sagda är hämtat ur villkorstexterna. Vad som undantas är följdriktigt sådant som är svårkalkylerat (förmögenhetsskada), verksamheter för vilka annan försäkring finns samt brottsliga och liknande handlingar. Det sistnämnda följer av sundhetsprincipen och av principen att man inte skall kunna framkalla försäkringsfall. Försäkringarnas villkor blir föremål för olika

stark kontroll och lyder under olika försäkringsavtalslagar. När det gäller ansvar för personskada torde dessa skillnader inte spela någon väsentlig roll. De mest ingripande begränsningarna i skyddet torde vara de som gäller skador inom den försäkrade kretsen samt skador på grund av brott och liknande. Många personskador beror på våldshandlingar inom familjen och många har samband med brott. (I viss utsträckning kompletteras ansvarsförsäkringen av hemförsäkringens överfallsskydd och brottsskadelagen.) Därtill kommer det faktum att alla inte är försäkrade.

14.4. Försäkringen finansieras genom premier. Därmed nås en avsevärd pulvrisering av skadeståndsbeloppen. Både på konsument- och företagssidan har man försökt att sprida försäkringen genom kollektiva arrangemang, vilket kan ha medverkat till en ytterligare utbredning av ansvarsförsäkringen. Uppgifter om den premiedifferentiering som gäller ansvarspremien saknas. Förmodligen finns ingen särskild differentiering i hemförsäkringen. Bonus i hemförsäkringen har dock prövats i något fall (jfr Svensk enskild försäkring 1986 s 26). Vid företagsförsäkring kan premieskillnader komma in som incitament bl a vid s k kontosystem.

14.3. Ersättningsbeloppen i ansvarsförsäkringen bestäms utifrån skadeståndsrättsliga principer. Förekomsten av ansvarsförsäkring spelar in såtillvida att någon jämkning på grund av förhållandena på skadevållarsidan inte görs om ansvarsförsäkring finns. Ersättningens storlek avviker från skadeståndsrätten på det viset att ett självriskbelopp dras av. Detta kan variera mellan några hundralappar i en konsumentförsäkring till kanske tiotusentals kronor i en företagsförsäkring. Självriskbeloppet, som är vad som återstår av skadeståndet, är skadevållaren skyldig att betala direkt till den skadelidande.

I ansvarsförsäkringen förekommer vidare maximibelopp för ersättning. Ett vanligt begränsningsbelopp i konsumentförsäkringen är 5 milj kr per skadetillfälle. Andra typer av begränsningar förekommer i företagsförsäkringen t ex ett försäkringsbelopp per skada och två försäkringsbelopp per försäkringsår. Jfr Trine-Lise Wilhelmsen 1989.

14.5. Skadeståndsrättens eventuella preventiva funktioner försvagas om den skadelidande eller hans principal inte får betala skadeståndet, i varje fall om man utgår från läran om ekonomisk prevention. Eventuella ekonomiskt-preventiva effekter hänger då på det självriskbelopp och de kostnader i vid mening som den skadelidande själv får bära på grund av skadehändelsen.

Medför ett försäkringsfall förlust av bonus eller premieeftersläpning enligt ett kontosystem får försäkringstagaren-skadevållaren ytterligare kostnader på grund av skadan.

Som ovan har framhållits är det långt ifrån säkert att förekomsten av en ansvarsförsäkring minskar skadeståndets förebyggande effekter. Dels finns det många andra faktorer än de rent ekonomiska som styr mänskligt beteende, dels innehåller försäkringsvillkoren krav på visst förutseende (moralklausulen), på säkerhetsåtgärder etc.

14.6. Informationskostnaden när det gäller ansvarsförsäkring torde vara låg. Försäkringen är någorlunda känd där den behövs och det torde vara ekonomiska skäl snarare än brist på kunskap som gör att privatpersoner och företag ibland saknar en sådan försäkring.

Ansvarsförsäkring distribueras i regel tillsammans med andra typer av försäkringar i paket. Detta gäller både konsument- och företagssidan. Inom båda sektorerna förekommer det att försäkringarna distribueras genom kollektiva arrangemang, vilket nedbringar kostnaderna. Ansvarsförsäkringar för speciella verksamhetstyper säljs naturligt nog separat.

Skaderegleringskostnaderna blir avsevärt lägre jämfört med om varje skada regleras för sig genom t ex förhandlingar mellan advokater. En stor mängd skador, stora enheter och mycket information samlad ger försäkringsföretagen möjligheter att hålla kostnaderna nere. Som ovan har antytts tvingar konkurrensen fram större snabbhet och smidighet i regeltillämpningen än t ex vid domstol. Skogh menar att det ofta är dessa fördelar som motiverar försäkringsskydd och inte risktäckningen i och för sig (The transaction costs theory of insurance, 1989).

Konfliktkostnaderna är låga. Enligt den vanliga modellen vid privat försäkring finns en överklagandemöjlighet hos själva försäkringsbolaget och sedan en valmöjlighet mellan en eller flera

nämnder som avgör fallet snabbt och till låg kostnad samt – i de sällsynta fall där så visar sig nödvändigt – allmän domstol. Vare sig nu tvisten avser skadeståndsreglerna eller något moment i försäkringsavtalet finns för konsumenten möjligheter till rättsskydd och – ibland – rättshjälp. Det bör dock observeras att försäkringstagaren enligt försäkringsvillkoren är bunden av försäkringsbolagets ställningstagande i skadeståndsfrågan.

15. Brottsskadelagen

15.1. Ersättningssituationen för den som drabbas av ett brott kan ofta vara bekymmersam om man ser på möjligheterna till ersättning upp till skadeståndsnivån. För det första har brottslingar sällan medel som kan tas i anspråk för skadestånd. För det andra är all brottslig verksamhet undantagen från ansvarsförsäkringen, både inom den privata och inom den kommersiella sektorn. Tidigare fanns det bl a möjligheter att ersätta brottsskadade genom det s k rymlingsanslaget (Berg, 1977). Så småningom uppkom behov av en samordning av statens ersättningar till brottsoffer. Vidare började frågorna uppmärksammas internationellt. År 1974 tillsattes den utredning som resulterade i brottsskadelagen (1978:413).

15.2. Enligt brottsskadelagen 2 § skall ersättning utgå för personskada vid brott. På denna punkt finns inga inskräkningar. Därmed har brottsoffren valts ut att tillsammans med trafikoffer, skadade i arbetslivet etc kvalificera sig för ersättning upp till skadeståndsnivå. De skadelidandes behov av ersättning måste här vara avgörande liksom statens ansvar att hålla nere brottsligheten och begränsa dess följdverkningar (jfr SOU 1977:36 s 106 f).

15.3. Ersättningen för personskada följer reglerna i 5 kap skadeståndslagen. Ersättning utgår dessutom under samma förutsättningar som vid personskada för glasögon, kläder och liknande tillhörigheter som den skadade hade på sig vid skadetillfället. (Se Conradi, 1989 s 24 f.) En avvikelse från skadeståndslagen är 5 § 2 st som stadgar att livränta endast skall utgå när det är väsentligt för den skadades framtida vård eller försörjning. Normalt torde brottsskadeersättningen spela liten roll för brottsoffrens försörjning. Brottsskadenämnden har hittills inte beslutat om ersättning i form av livränta i något fall.

Svårigheten att rent praktiskt ordna med administrationen av livräntor har här spelat in. Se diskussionen hos Conradi (a a 1989 s 55–59).

En annan skillnad är att självrisk dras av såväl vid sakskada som vid personskada. Självrisk förekommer ju inte så ofta vid personskador och saknas t ex vid trafikskada och vid arbetsskada. Här hänger självriskavdraget samman med att man vill undvika krav som svarar mot den självrisk som försäkringsbolagen har dragit av vid utbetalning av ersättning vid överfall (jfr SOU 1977:36 s 183, Conradi, a a 1989 s 83). Enligt brottsskadeförordningen beräknas självrisken numera till 2,5 procent av basbeloppet, efter avrundning till närmast lägre hundratal kronor, dvs för närvarande (1989) 600 kr. Självrisk tas inte ut om skadan har vållats av en rymling i närheten av en anstalt eller om det finns särskilda skäl.

Brottsskadeersättningen kan reduceras vid den skadelidandes medvållande enligt principerna i skadeståndslagen 6 kap 1 §, dvs vid uppsåtligt eller grovt vårdslöst medvållande eller vid trafiknykterhetsbrott. Även i andra fall kan brottsskadeersättning jämkas, nämligen om särskilda skäl föreligger och den skadade avsiktligt eller oaktsamt har ökat brottsrisken genom sitt uppträdande. Främst används denna regel i brottsskadelagen 9 § 2 st vid fall av provokation och deltagande i brottslig verksamhet (se RFS B:7 1986:4 samt av Conradi, a a s 75–78 anförda fall).

Enligt brottsskadelagen gäller ganska låga maxima för ersättning, nämligen med (1989) gällande basbelopp, max 558 000 kr för engångsbelopp och max 83 700 kr per år för livränta.

(Beträffande inverkan av brottsskadelagen vid jämkning av det skadestånd som brottslingen kan förpliktas betala, se Bengtsson, Om jämkning, 1982 under 20.3.)

Det finns en särskild avräkningsregel i brottsskadelagen 7 § enligt vilken all erhållen ersättning för personskada i princip skall avräknas. Vad som inte skall avräknas är endast sådan ersättning som motsvarar eget sparande, dvs belopp som utfaller ur livförsäkring (se Bengtsson, Om jämkning, 1982 s 246).

Ansökan om brottsskadeersättning skall göras inom två år från det att brottet begicks.

15.4. Finansieringen sker genom statliga medel, vilket betyder

att alla skattebetalare deltar solidariskt i finansieringen av ersättning till brottsoffer. Detta kan vara lämpligt också av det skälet att även polisen finansieras på samma sätt. Är brottsbekämpningen framgångsrik kan brottsskadeersättningen hållas låg.

15.5. Brottsskadelagen innehåller enbart regler om ersättning vid behov, inte några ansvarsregler. Trots detta kan en del regler tänkas ha preventiva funktioner. Det kan t ex gälla självriskregeln och medvållanderegeln. Vad självrisk beträffar kan man fråga sig om den har någon större betydelse vid personskada, där redan själva skaderisken i sig verkar avhållande. Som nämnts har självriskregeln i brottsskadelagen en praktiskt-administrativ bakgrund.

Regeln om nedsättning vid medvållande och vid provokation har större relevans i ett preventionssammanhang. Vid skador enligt brottsskadelagen är det ofta fråga om misshandel där man kan registrera ett föregående provocerande beteende från den skadelidandes sida. Med vetskap om denna regel skulle möjligen färre personer utsätta sig för risken att bli skadade.

15.6. Informationskostnaderna för brottskadeersättning är ett besvärligt kapitel. Det rör sig om en ganska udda ersättningsform, som för att bli känd främst är beroende av försäkringsbolagens och polisens informationsvillighet. Det finns iakttagelser som tyder på att anmälningarna är ganska ojämnt fördelade över landet. (Ersättning vid våld och vandalism 1981.) Det kan därför finnas brottsoffer som inte utnyttjar sin möjlighet till ersättning.

Distributionskostnader blir det inte fråga om eftersom rättigheterna tillkommer alla som skadas på det sätt som brottsskadelagen anger. Skaderegleringskostnaderna är relativt stora, jfr ovan, dock inte nödvändigtvis större än i annan person- och skadeförsäkring. Detta beror på att Brottsskadenämnden i sina arbetsmetoder påminner om en domstol snarare än om en försäkringsinrättning. Nämnden har lagt sig vinn om en självständig hållning i rättsfrågor och därigenom stimulerat rättspraxis och försäkringspraxis. Dessutom är Brottsskadenämndens skadereglering tungrodd eftersom den omfattar personska-

dor. Avräkningsreglerna gör det nödvändigt att undersöka om försäkringar finns och att även annars hålla nära kontakt med försäkringsbolagen. Konfliktkostnaderna på Brottsskadenämndens sida är små. Nämnden fattar det slutliga beslutet och detta kan inte överklagas. Omprövning av tidigare fattade beslut sker dock ofta (Conradi, a a 1989 s 87). Rättshjälp och rättsskydd torde inte kunna erhållas för ombudskostnader i brottsskadeärenden, men däremot kan enligt brottsskadelagen 15 § ersättning av allmänna medel erhållas om särskilda skäl föreligger med hänsyn till bl a vederbörandes ekonomi. Om sådan ersättning beslutar Brottsskadenämnden (se närmare Conradi, a a 1989 s 92–95).

Att nämnden är första och sista instans och att man inte kan överklaga till allmän domstol kan möjligen strida mot allmänna principer om "access to justice". Några klagomål har emellertid inte hörts, kanske för att nämnden är ett statligt organ med domstolsliknande sammansättning och kanske för att nämnden har ett stadgat rykte för att inom beloppsramarna sträcka sig långt för att ge den skadelidande högsta möjliga ersättning. Det sociala perspektiv som utmärker lagen präglar tydligen också nämndens praxis.

16. Överfallsskydd

16.1. Brottsskadelagen närliggande är det personskadeskydd som finns i hem- och villaförsäkringen och som vanligen kallas överfallsskydd eller personskadeskydd. Försäkringsformen kom till före brottsskadelagen i samband med en diskussion om svårigheten att få ut skadestånd vid gatuvåld och liknande brott. Försäkringsbolagen gick in för att fylla behovet med en "skadeståndsförsäkring" eller omvänd ansvarsförsäkring. Den döptes snart om till överfallsskydd (jfr SOU 1977:36 s 58 f). Försäkringens vara eller inte vara diskuterades i samband med tillkomsten av brottsskadelagen. Resultatet blev att försäkringen blev kvar och att den – enligt avräkningsreglerna i brottsskadelagen – skulle gå före ersättningen enligt den lagen (jfr SOU 1977:36 s 142). Överfallsskyddet är ett omdiskuterat inslag i konsumentförsäkringen, inte minst för att en stor del av skadorna har med alkoholkonsumtion att göra.

16.2. Försäkringen träder in vid misshandel eller annat uppsåtligt våld. Frågan är om här menas mer eller mindre än vid personskada på grund av brott enligt brottsskadelagen. Allt tyder på att samma handlingar omfattas. Möjligen kan det tänkas att handlingar som endast innefattar psykisk grymhet ersätts enligt brottskadelagen men inte faller under överfallsskyddet. Det är i vilket fall som helst ingen kategori som är viktig i sammanhanget. Misshandel och våldtäkt dominerar.

Från försäkringsskydd undantas – frånsett skador inom den försäkrade kretsen – tre situationer:

1. När den försäkrade var påverkad av alkohol och narkotiska medel och inte kan visa att det saknas samband mellan påverkan och skada.

2. När man utan skälig anledning har utsatt sig för risken att skadas (provokation, jfr RFS B:2 1986:37)

3. Om skadan sker när den skadelidande begår ett uppsåtligt brott som kan leda till minst dagsböter.

16.3. Ersättningsreglerna i 5 kap skadeståndslagen gäller och även avräkningsregeln i 5 kap 3 §. Detta innebär att brottsskadeersättning inte får avräknas från ersättningen enligt överfallsskyddet. Försäkringen skall alltså utnyttjas innan den statliga ersättningen tas i anspråk.

Från ersättningen enligt överfallsskydet dras den vanliga självrisken, idag (1989) ofta 600–1 000 kr.

Ersättning enligt momentet är maximerad till 200 000 kr eller 500.000 kr per skada, vilket kan förefalla lågt när det gäller personskada.

16.4. Överfallsskyddet finansieras genom premierna i hem- resp villaförsäkringen. Såvitt bekant är det inget av premieargumenten som avser just överfallsskyddet. Detta innebär att ersättningarna pulvriseras över kollektivet efter överväganden som är hänförliga till exv brand- och stöldrisker. I den kollektiva hemförsäkringen gäller normalt enhetspremie.

16.5. De preventiva moment som finns i överfallsskyddet är främst undantagen för berusning och för provokation. Om den försäkrade känner till att ersättning inte utgår i dessa situationer, kan han förmodas undvika berusning och provocerande uppträdande i farliga miljöer. Observera också att det kan vara svårt för den försäkrade att visa att det saknas samband mellan berusning och skada (nämndernas praxis förefaller dock väl avvägd, se Baur-Roos, 1979). Även självrisken får antas ha ett preventivt syfte. Men risken för en personskada är naturligtvis tillräckligt avhållande i sig.

Eventuellt finns det utrymme för skadeståndslagens medvållanderegel i 6 kap 1 § vid sidan om försäkringsmomentets undantag. Även här kan i så fall tänkas en preventiv effekt.

16.6. Informationskostnaderna när det gäller överfallsskyddet är små eftersom skyddet oftast ingår i ett större försäkringspaket som har vid utbredning. Detta minskar också distributionskostnaderna. Skaderegleringskostnaderna får antas vara tämligen höga eftersom det rör sig om personskador. Samkörning kan ske med annan personskadereglering hos försäkringsbolagen vilket kan verka kostnadssänkande. Presumtionsregeln när det gäller skadans samband med berusning kan tänkas vara en komplicerande faktor eftersom så många skador inom detta moment är alkoholbetingade. Eventuella svårigheter att samordna överfallsskydd med brottskadeersättning skulle också kunna påverka skaderegleringskostnaderna. Emellertid tycks det vara så att de bägge ersättningsformerna i praktiken har samma skyddsområde och att överfallsskyddet alltid går i första hand. De marginella skillnader som kan tänkas komplicera saken är om det uppträder en personskada vid ett brott som inte innefattar uppsåtligt våld och när en person blir skadad under pågående brottslighet. I de fallen måste man gå direkt på brottsskadelagen eftersom överfallsskyddet inte täcker. Samma gäller skador inom den försäkrade kretsen.

Om konfliktkostnader gäller här inget annat än vad som annars är gängse i försäkringsbranschen. Det finns efter eventuell ytterligare prövning i bolaget möjlighet att gå till Skadeförsäkringens villkorsnämnd eller Allmänna reklamationsnämnden och i sista hand till allmän domstol. Möjligheten till rättshjälp och rättsskydd står öppen.

17. Olycksfallsförsäkring och sjukförsäkring

17.1. Det mer eller mindre obligatoriska personskadeskydd som följer av socialförsäkring, kollektivavtalad försäkring, samt andra försäkringsarrangemang och försäkringar ger ett långtifrån heltäckande skydd mot personskador. Dels täcks inte alla slags aktiviteter. Ett stort antal skador inträffar t ex i hemmet eller under fritidssysselsättningar. Dels är det många personkategorier som hamnar delvis utanför trygghetssystemet beroende på att ersättningsformerna ofta är knutna till anställningen. Detta gäller t ex barn, studerande, hemmamakar, egna företagare och pensionärer. För en del personer och en del situationer kan en olycksfallsförsäkring vara en bra lösning. Någon gång kan också en komplettering med sjukförsäkring vara tillrådlig, t ex för en person med en inkomst som ligger över basbeloppstaket. Olycksfalls- och sjukförsäkringar utbjuds ofta i kombination eller kollektivt. För skolungdomar finns det t ex olycksfallsförsäkringar som kompletterar det olycksfallsskydd som kommunen brukar sörja för och som kan variera från kommun till kommun (Tryggare kan ingen vara? 1983 s 67 ff).

I samband med frivillig grupplivförsäkring till anställdagrupper och föreningsgrupper utbjuds också gruppsjuk- och gruppolycksfallsförsäkring. Inom LO-kollektivet tecknar man ofta olycksfallsförsäkringen trygghetsförsäkring för fritid, TFF. Härutöver finns det individuella olycksförsäkringar av olika storlek samt individuella sjukförsäkringar att köpa. Utrymmet för att kunna teckna sjukförsäkringar är dock begränsat eftersom sjukförmånerna enligt lagen om allmän försäkring och gällande kollektivavtal redan är goda och villkoren utesluter överkompensation.

17.2. Olycksfallsförsäkringarna faller ut vid personskada på grund av en plötslig utifrån kommande oförutsedd händelse,

olycksfall. Skador som har ett mera utdraget förlopp räknas som sjukdomar och faller utanför olycksfallsförsäkringen. (Jfr Hellner Försäkringsrätt 1965 under 28.2.1. Från nyare praxis se t ex RFS B:4 1986:2, B:4 1986:4, B:4 1986:5, B:4 1987:1, utförlig behandling hos Sørensen 1989 kap 4.) Att försäkringen inte gäller om försäkringsfallet har framkallats följer av principen i försäkringsavtalslagen 18 §. Ibland berörs detta i försäkringsvillkoren, t ex att olyckan måste ha skett ofrivilligt. Försäkringsavtalslagen 124 § stadgar om ansvarsfrihet för försäkringsbolaget vid sjuk- och olycksfallsförsäkring i vissa fall då den försäkrade inte har sökt avvärja skada eller har vägrat att rätta sig efter anvisningar. Försäkringarna innehåller ofta begränsningar så att den t ex inte gäller vid särskilt farliga verksamheter som skidåkning eller vid motortävlingar eller vid tävlingsflygning.

Sjukförsäkringarna träder in vid vid skada på grund av annan orsak än olycksfall. Ofta anknyter de till sjukskrivningsreglerna enligt lagen om allmän försäkring. Ibland inträder skyddet inte förrän efter förloppet av en viss karenstid.

De kollektiva försäkringarna är mycket enkelt utformade när det gäller sjukdom och olycksfall och innehåller få undantag och förbehåll. De individuella försäkringarna har mera detaljerade villkor, något som bl a kan sammanhänga med att dessa försäkringar gäller större belopp samt att det kan finnas större risk för moturval än i den kollektiva försäkringen.

En särskild sorts olycksfallsförsäkring är TFF. Den är upplagd så att den försäkrade vid ett olycksfall på fritid får ungefär samma skydd som TFA ger på arbetstid. Bedömningen av sambandet mellan olycksfall och kroppsskada samt bestämmelserna om försäkringsförmåner anknyter delvis till motsvarande regler i TFA.

17.3. Förmånerna från olycksfallsförsäkring och sjukförsäkring varierar mellan olika försäkringar och försäkringsbolag. Det saknas en enhetlig produktutformning och därför kan jämförelser mellan olika försäkringstyper vara svåra.

De flesta sjuk- och olycksfallsförsäkringar ger ersättning för kostnader vid försäkringsfall. Ibland utgår en dagsersättning under den skadades sjukskrivningstid. Vidare innehåller försäkringsvillkoren regler om invaliditetsersättning. Denna utgår

högst med försäkringsbeloppet och annars i förhållande till den ekonomiska eller medicinska invaliditeten. Försäkringsbeloppet, bestämt i kronor eller i basbelopp, är avgörande för premiens storlek.

Men, som sagt, utformningarna växlar. En del försäkringar, t ex TFF anknyter till det skadeståndsrättsliga systemet och ger ersättning för sveda och värk, och lyte och men samt för rehabilitering. Det är inte uteslutet att rubriceringarna kan få betydelse vid t ex samordningen av olika förmåner. – Sjuk- och olycksfallsförsäkringarna brukar innehålla dödsfallsbelopp, jfr nedan 18.6.

Bortfall eller reduktion av försäkringsersättningen kan ske om försäkringstagaren bryter mot sina biförpliktelser. Försäkringsavtalslagens 124 § har nämnts; här finns utrymme för en skälighetsprövning. Av störst praktisk betydelse torde annars vara bortfall eller reduktion av försäkringsersättningen med stöd av försäkringsavtalslagen 4–10 §§ om upplysningsplikt eller framkallande av försäkringsfallet enligt 18 §, något som vid uppsåt eller grov vårdslöshet medför att ersättning uteblir.

Samordningsregeln är här av särskilt intresse. Vad gäller inkomstförlust skall ju i stort sett socialförsäkringsförmåner och förmåner enligt kollektiv försäkring och liknande avräknas från skadeståndet men däremot inte ersättning från sjuk- eller olycksfallförsäkring som inte vilar på kollektivavtal, dvs frivillig kollektiv eller individuell sådan. Av regelns formulering torde framgå, att kostnaderna enligt försäkringen skall avräknas. Det är ju inte meningen att kostnader skall ersättas två gånger. Men övrig ersättning, alltså dagsersättningar och invaliditetsbelopp kumuleras med ersättningen på skadeståndsrättslig grund om sådan utgår.

En sådan avräkningsregel innebär att man ger förutseende personer med god ekonomi möjlighet att köpa sig ett skydd som går utöver skadeståndsnivån och ytterligare närmare sig reservationspriset. Naturligtvis kan man mot denna avräkningsregel invända, att den kan öka gapet mellan de dåligt kompenserade och de bra kompenserade. – Det tecknas numera dubbelt så mycket kollektiv sjuk- och olycksfallsförsäkring som individuell.

17.4. Finansieringen sker genom premier från dem som tecknar försäkring. Det bör observeras att vi nu rör oss med frivilliga

försäkringssystem där försäkringsbolagen – till skillnad från vad som gäller i konsumentförsäkringslagen 9 § – är fria att välja sina kunder efter risk. Om för stora risker tas med i försäkringen så stiger premierna så mycket att försäkringen blir svårsåld vilket i sin tur leder till högre pris etc. Försäkringsbolagen sorterar därför bort dåliga risker för att nå en marknadsmässig premienivå. Detta sker genom inhämtande av hälsoupplysningar. I kollektiv försäkring har informationsinsamlingen en mycket enkel form i de situationer där den överhuvudtaget förekommer. Det gäller i första hand att svara på frågor om sjukskrivning och sjukhusvistelser. I den individuella försäkringen kan det bli fråga om att fylla i hälsodeklarationer och kanske, vid större försäkringsbelopp, läkarundersökning. Det sålunda praktiserade systemet innebär, att de som redan genom sjukdom och handikapp är illa tillgodosedda av det obligatoriska ersättningssystemet för personskada kan utestängas från möjligheterna att förbättra sitt skydd. (Dessa och anknytande frågor berörs av Stefan Käll, 1988.) På få ställen i samhällslivet är det lika tydligt som här hur sociala solidaritetsöverväganden och marknadskrafterna drar åt rakt motsatta håll.

Finansiering sker alltså genom premier, som i den kollektiva frivilliga försäkringen i huvudsak är enhetliga oavsett ålder, arbetad tid, kön etc. Premiesättningen i de frivilliga kollektiven bygger på solidaritet mellan medlemmarna då det ju är uppenbart att riskerna varierar i högre grad än premierna. Med tanke på försäkringsuppläggningen antas detta inte strida mot skälighetsprincipen (jfr ang arbetsmarknadsförsäkring SOU 1986:8 s 294, Roos Grupplivskyddet, 1974 s 58–60). I den individuella försäkringen förekommer däremot premiedifferentiering med hänsyn till i varje fall ålder.

Premiekostnaden för sjuk- och olycksfallsförsäkringar torde normalt inte kunna övervältras på andra utan bärs av försäkringstagarna själva.

17.5. Några preventiva element förekommer knappast i dessa försäkringar. Någon gång finns begränsningar som att försäkringen inte gäller i samband med alkoholförtäring etc. Vanligt är också undantag för viss slags sport och flygning. Dessa begränsningar kan eventuellt få en insiktsfull försäkringstagare att

fundera över om han skall ge sig in på en riskfylld verksamhet eller inte.

17.6. Informationskostnaderna i sjuk- och olycksfallsförsäkring får bedömas som höga. Det är svårt att nå dem som verkligen behöver skyddet och inte finns på arbetsmarknaden, t ex barn och studerande. Det är svårt att behovsanpassa olycksfallsskyddet för skolbarn eftersom nivån på det grundläggande olycksfallsskyddet varierar från kommun till kommun.

När det gäller dem som redan finns på arbetsmarknaden finns ju upparbetade informationsvägar. Här är problemet snarast att ge den enskilde tillräcklig kunskap för att han skall kunna bedöma sitt försäkringsbehov. I den frivilliga kollektiva försäkringen har han möjlighet att välja grupplivförsäkring, gruppolycksfallsförsäkring och ibland gruppsjukförsäkring. Den individuella försäkringen förutsätter befintliga försäljningskanaler eller egna initiativ från försäkringstagaren.

Distributionskostnaderna är relativt låga när det gäller löntagarkollektiven, högre när det gäller skolungdomar där det kollektiva inslaget i försäkringen är obetydligt och naturligt nog störst vid den individuella försäkringen.

Sjuk- och olycksfallsförsäkring har inte behövt anpassas i så hög grad till legala mönster. Den ersättning som inte är kostnadsersättning behöver inte samordnas med andra ersättningsposter. Skaderegleringen vid sjuk- och olycksfallsförsäkring borde vara en ganska billig form av personskadereglering eftersom försäkringsprodukterna i grunden är enkla.

Konfliktkostnaderna är här inte större än i andra delar av den privata försäkringsbranschen. Konflikter som inte löses inom bolagen kan hänskjutas till en frivillig branschgemensam nämnd, sjuk- och olycksfallsnämnden, till Allmänna reklamationsnämnden och i sista hand till allmän domstol. Mycket tyder på att tvister inom sjuk- och olycksfallsförsäkring sällan uppkommer och att de än mera sällan går till domstol. Kostnader för tvister kan täckas genom rättshjälp och rättsskydd.

18. Särskilt om skador som medför dödsfall

18.1. Kapitlen här ovan har följt den inledningsvis skissade modellen för en ersättningsrättslig analys. För att man lätt skall kunna följa en sådan analys krävs att detaljerna i reglerna tas bort och att huvudprinciperna lyfts fram. Av det skälet har jag hittills bara tagit upp regler för personskada som inte medför dödsfall. I detta kapitel redovisas de regler som aktualiseras vid dödsfallsskador. Redovisningen avviker från det tidigare mönstret. Ersättningsarrangemangen vid dödsfallsskador beskrivs följaktligen utan andra kommentarer än vissa jämförelser mellan systemen.

18.2. Den som har skadats kan ha efterlämnat make eller sambo som han/hon har barn med eller har varit gift med. I så fall kan omställningspension eller särskild efterlevandepension utgå enligt lagen om allmän försäkring 8 kap.

Omställningspensionen avser en tid av tolv månader från dödsfallet, 8 kap 4 § 2 st. Efterlevandepension gäller tills vidare men skall omprövas minst vart tredje år, 8 kap 10 §. Pensionen utgår med 96 procent av basbeloppet per år, 26 780 kr (1989). Därtill kan utgå omställningspension eller särskild efterlevandepension enligt ATP med 40 procent av förtidspension eller ålderspension, se vidare lagen om allmän försäkring 14 kap 6 §.

Under de förutsättningar som vi har angivit ovan, en person som före skadan har arbetat i 20 år med en genomsnittlig högsta pensionspoäng på 66,00, blir tilläggspensionen 73 656 kr. 40 procent av sistnämnda belopp blir 29 462 kr, alltså tillsammans med folkpension 56 246 kr.

Kvinnor födda före 1944 har fortfarande rätt till änkepension enligt övergångsbestämmelser i lagen om allmän försäkring.

Barnpension skall vid en förälders dödsfall utgå i form av barnpension om den unge inte har fyllt arton år. Reglerna om

beräkning av sådan pension är komplicerade då hänsyn skall tas till ett flertal faktorer. Enligt huvudregeln är dock barnpensionen vid en förälders dödsfall 25 procent av basbeloppet per år, dvs 6 975 kr (1989). Därtill kommer tilläggspension enligt lagen om allmän försäkring 14 kap 3 §. Den utgör 30 procent av förtidspensionen eller ålderspensionen enligt ATP.

Med de antaganden som vi hittills har arbetat med skulle den unges sammanlagda barnpension i bästa fall bli 29 072 kr per år. Finns det flera barn skall barnpensionen på visst sätt ökas och summan därefter fördelas mellan barnen.

Som vi ser är enligt lagen om allmän försäkring rätten till underhåll efter en avliden begränsad enligt strikta regler.

Utöver efterlevande make och sambo i vissa fall är det barn som kommer i åtnjutande av efterlevandepension. Andra som kan ha varit beroende av den avlidne för sin försörjning tillgodoses inte.

18.3. Har någon avlidit på grund av en arbetsskada blir efterlevandeförmånerna gynnsammare. Då utgår först begravningshjälp med ett belopp motsvarande 30 procent av basbeloppet, 8 370 kr (1989), lagen om arbetsskadeförsäkring 5 kap 1 §. Därutöver utgår livränta till änka med – om barn finns – 40 procent och annars 45 procent av livränteunderlaget. Livränteunderlaget motsvarar SGI. Med antagandet att SGI är 150 000 kr och alltså ligger under basbeloppstaket blir pensionen ca 98–100 000 kr beroende på förutsättningarna, vilket ju är en annan och högre nivå än i den allmänna försäkringen. Pension kan utgå till en sambo och till en frånskild kvinna, något som ju också gäller enligt lagen om allmän försäkring.

Livränta utgår vidare till barn som inte har fyllt nitton år. För varje barn är den årliga pensionen 40 procent av livränteunderlaget om barnet är ensamstående och annars med 20 procent av livränteunderlaget, dvs med våra antaganden 49 000 kr per år.

Även en förälder till den avlidne som kan komma att sakna behövligt underhåll till följd av dödsfallet har rätt till ersättning med ett skäligt belopp, dock högst 20 procent av ersättningsunderlaget, enligt vårt exempel högst 49 000 kr.

Vi ser att den ojämlika regleringen med efterlevandeförmåner endast till kvinnor fortfarande gäller här. Dock är arbetsskade-

försäkringen generösare, inte minst genom de väsentligt högre beloppen men också på det viset att såväl begravningskostnader som föräldrar i behov av underhåll kan tillgodoses.

18.4. De skadeståndsrättsliga reglerna ligger till grund för övriga här aktuella ersättningsformer utom den privata sjuk- och olycksfallsförsäkringen.

Ersättning utgår enligt skadeståndslagen 5 kap 2 § om en personskada lett till döden i första hand för begravningskostnad och annan kostnad till följd av dödsfallet. Dessutom skall ersättning utgå för förlust av underhåll. Sådan ersättning tillkommer efterlevande som enligt lag hade rätt till underhåll från den avlidne – dvs i förekommande fall efterlevande make, barn och föräldrar, allt enligt regler i föräldrabalken och äktenskapsbalken. Ersättning skall också betalas till andra som har uppburit underhåll av den avlidne och som har varit beroende av denne för sin försörjning. Skälig hänsyn skall tas till den efterlevandes förmåga att t ex genom arbete själv bidra till sin försörjning.

Ersättning för underhåll fastställs i form av livränta om den är av väsentlig betydelse för vederbörandes försörjning, annars kan den utgå som engångsbelopp eller som engångsbelopp i kombination med livränta, se 5 kap 4 §. Det finns möjlighet till omprövning av livränta resp engångsbelopp.

Vid bestämmande av ersättning för förlust av underhåll skall avräkning ske enligt skadeståndslagen 5 kap 3 §. Detta innebär i stort sett att det som erhålls från socialförsäkring, enligt anställningsavtal samt i form av kollektivt avtalad försäkring skall räknas av. Detta torde medföra att socialförsäkringarna och de kollektiva försäkringarna på arbetsmarknaden får stå för huvudparten av underhållsförlusterna vid personskador som medför döden.

I övrigt noteras att de skadeståndsrättsliga underhållsersättningarna är de mest vidsträckta eftersom de täcker såväl begravningskostnad och andra kostnader som alla slag av laglig underhållsskyldighet och dessutom sådana fall där underhåll faktiskt har utgått till någon annan som har varit beroende av den avlidne för sin försörjning.

18.5. Bestämmelserna om ersättning vid dödsfall enligt TFA

anknyter nära till skadeståndslagens bestämmelser. TFA skall ju ge ersättning på skadeståndsrättslig grund. Intressant är att det ställs upp ett minimibelopp för ersättning till efterlevande make eller sambo, nämligen 25 000 kr, uttryckt som engångsbelopp. Till varje barn skall fram till det år då barnet fyller 20 år utgå minst 2 500 kr per år. Till föräldrar skall under närmare angivna förutsättningar minst betalas ersättning som svarar mot den för efterlevande make eller sambo.

Patientförsäkringen och läkemedelsförsäkringen innehåller inga särskilda bestämmelser för personskada som medför dödsfall utöver en hänvisning till aktuella lagrum i skadeståndslagen. Inte heller i brottsskadelagen finns det några avvikelser. Dock bör de låga maximala ersättningsbeloppen i brottsskadelagen och självrisken där beaktas vid en jämförelse med skadeståndslagens bestämmelser. Vidare noteras specialbestämmelsen att livräntor endast skall utgå när det är väsentligt ur försörjningssynpunkt, jfr ovan under 15.

Trafikskadelagen innehåller inga bestämmelser som i det här aktuella avseendet avviker från skadeståndslagen.

18.6. Sjuk- och olycksfallsförsäkringar av olika slag bygger inte på skadeståndsrättslig grund. Detta hindrar inte att de kan innehålla förmåner som innebär ett efterlevandeskydd. I olycksfallsförsäkringen är det inte ovanligt att det ingår ett dödsfallsbelopp som enligt ett förmånstagarförordnande skall fördelas mellan de efterlevande. På motsvarande sätt kan löpande pensionsförmåner enligt villkoren övergå på de efterlevande om den skadade eller sjuke skulle avlida.

Eftersom avräkningsregeln i skadeståndslagen 5 kap 3 § även gäller underhåll till efterlevande kommer dessa förmåner inte att avräknas utan kumuleras med andra ersättningar som de efterlevande kan ha erhållit.

18.7. En typ av ersättning som endast har betydelse vid skada som medför dödsfall är livförsäkringen. Denna kan utformas på många sätt men ofta så att ett engångsbelopp utfaller eller en pension börjar löpa i och med den försäkrades dödsfall. Vanligast är tjänstegrupplivförsäkring, TGL, som är en kollektivavtalad anställningsförmån och den frivilliga grupplivförsäkringen för

anställda och föreningsmedlemmar. Finns bägge dessa försäkringar och är den avlidne under 55 år och efterlämnar maka och barn kan sammanlagt 3–400 000 kr utfalla. Vem som beloppen tillfaller avgörs av förmånstagarförordnanden. De utfallande beloppen skall inte samordnas med andra ersättningar utan skall alltid kumuleras. (Se vidare Hanseus 1986.)

19. Ersättningens beräkning vid personskada, samordning

19.1. Inledning

I en framställning som handlar om ersättningsrätt är det naturligt att dröja vid frågorna om ersättningens beräkning. De ersättningsregler som står i förgrunden är de som bygger på skadeståndsrättslig grund. De ersättningssystem som har en annan typ av beräkning har genomgåtts ovan och de kommer att dras in i jämförelser och resonemang. De skadeståndsrättsliga reglerna har sin särskilda betydelse eftersom de markerar vad som enligt svensk rätt är full ersättning.

Som ovan har påpekats är det egentligen inte rättvisande att tala om full ersättning. Personskador kan knappast ersättas fullt i pengar om man ser på teorin om reservationspris. Men även med ett bredare perspektiv orsakar personskadorna olyckor och bekymmer som inte kan rättas till på ekonomisk väg. Skadorna kan förändra hela livssituationen och relationerna till de närmaste, livsmål och livsinställning. Många förlorar livsmodet efter en skada och kan inte återuppta sitt arbete. En inte ovanlig reaktion är ersättningsneuroser, med Hellners precisering (Skadeståndsrätt, 1985 s 285) en psykisk störning som medför arbetsoförmåga så länge ersättningsfrågan inte är avgjord. Ofta är det så att om en person med rigid läggning drabbas av en skada blir han fixerad vid ersättningsfrågan och låter den ersätta annat livsinnehåll (jfr även Försäkring och läkarintyg, 1988 s 49). Detta destruktiva tillstånd kan permanentas. I många fall kan en sådan personlighets- och levnadsförloppsförändring kanske undvikas om ersättningsfrågan – helst snabbt – får en slutlig prövning i en opartisk och offentlig instans. Just för denna typ av skadade måste en friskrivning från domstolsprövning som t ex i patientförsäkringen i förening med brist på information om skaderegle-

ringspraxis vara ett irritationsmoment. Här kan man också nämna brottsskadelagen. Domstolsprövning är här visserligen utesluten, men informationsmaterialet om Brottskadenämndens praxis är numera relativt rikhaltigt. Som nämnts tillåter för övrigt Brottsskadenämnden att fallen omprövas om den skadade begär det, jfr 15 ovan.

Frånsett ersättningsneuroser, rättshaverism etc följer i skadornas spår missbruk av alkohol och av läkemedel, skilsmässor och självmord. En olycka kommer sällan ensam – det är en sanning som när det gäller personskador har en bittrare klang än annars.

Den ekonomiska ersättningen har förmodligen en viktig funktion också för den skadelidandes omvärld. De närstående känner tillfredsställelse när allting har ordnats upp, när den skadade har blivit fullt ersatt efter reglerna, när alla vägar är prövade.

19.2. Personskada

Enligt 5 kap 1 § skadeståndslagen skall det vid personskada utgå ersättning för kostnader till följd av skadan, den skadades inkomstförlust samt därutöver ersättning för sveda och värk, lyte och men samt för olägenheter i övrigt. Nyckeln till dessa förmåner är begreppet personskada. Det brukar normalt inte vara någon svårighet att fastställa vad som är personskada (jfr ovan under 1.3.)

Här omfattas fysiska defekter av olika slag, yttre sår och skador likaväl som infektioner och inre kroppsliga förändringar av olika slag. Det måste ha inträffat en fysisk förändring från tillståndet före skadehändelsen till tillståndet efter och denna förändring måste ha orsakats av händelsen ifråga. Bestående ärr, kvarstående smärttillstånd kan nämnas som ytterligare exempel.

Skadorna kan även vara av rent psykisk natur. Genom telefonterror kan en person ha framkallat en neuros hos den skadelidande. Den skadelidande kan ha drabbats av en psykisk chock när han läste sin egen dödsannons i tidningen eller när han såg sina barn dödas i en tågolycka. Den som får ett meddelande om en anförvants död anses dock inte lida någon egen personskada. Den begränsningsmekanism som träder in är att skador på andra än den direkt skadelidande inte ersätts ("tredjemansskada ersätts ej"). I Frankrike och möjligen i andra romanska länder

ersätts en sådan "rikoschettskada" som de efterlevandes sorg innebär. Även i USA kan ibland ersättning utgå i sådana fall (Restatement 2nd).

Den psykiska reaktionen smärta anses vara ersättningsgill personskada; en handling som medför smärta brukar dock ofta lämna kroppsliga spår. Även om de fysiska defekterna är snabbt övergående kan emellertid ersättning erhållas på grund av smärtan, jfr nedan.

19.3. Kostnader

von Eybens undersökningar av ersättning vid personskada i Danmark visar bl a att posten kostnader regelmässigt är liten. De flesta kräver enbart någon eller några hundralappar i kostnadsersättning medan ersättningsposterna i enstaka fall kan vara ganska höga (von Eyben, II, 1988 s 95 ff, 196 ff). Detta stämmer förmodligen med bilden också i vårt land. Att så låga kostnader uppkommer torde bero på att det finns så många kostnadsposter som ersätts av stat och kommun. Alternativ vård och privatiseringstendenser kan ändra den bilden.

Landstingskommuner och kommuner utanför landsting är enligt hälso- och sjukvårdslagen (1982:763) och lagen om allmän försäkring skyldiga att erbjuda hälso- och sjukvård. För denna vård erhåller landstingskommuner och kommuner statsbidrag, lagen om allmän försäkring 2 kap 2 §. Den vård som skall stå till buds är sjukhusvård, öppen hälso- och sjukvård, vård av läkare eller sjukgymnast samt tandvård. Ersättning från den allmänna försäkringen lämnas, förutom till den statligt och kommunalt drivna hälso- och sjukvården, också till privatpraktiserande läkare, sjukgymnaster och tandläkare som upptas i av försäkringskassorna upprättade förteckningar. En del av kostnaderna tas ut i form av patientavgifter. Avgifterna utgör en för den skadelidande ersättningsgill kostnad om den inte täcks på annat vis.

Läkemedel tillhandahålls på apoteken till nedsatt pris. Läkemedel vid vissa kroniska sjukdomar tillhandahålls gratis. Enligt kollektivavtal – exv avtalet för statliga tjänstemän – restitueras ibland erlagda kostnader för läkemedel. Den som inte har fria läkemedel kan begära ersättning för de kostnader som han har haft (har den skadade varit berättigad till s k femtonkort bör

ersättningen bestämmas därefter).

Enligt 2 kap 6 § första stycket lagen om allmän försäkring ersätts reskostnader i vården.

Vid arbetsskada inträder efter samordningstiden, 90 dagar, det kompletta skyddet enligt lagen om arbetsskadeförsäkring. Detta innebär att alla nödvändiga kostnader ersätts för läkarvård, tandvård, sjukhusvård, annan sjukvård och konvalescentvård, läkemedel och särskilda hjälpmedel. Vården är alltså helt fri och patientavgifter, läkemedelskostnader etc tas inte ut. Detta ligger i linje med syftet att bereda hundraprocentig kompensation vid arbetsskada.

Vid sjukhusvård etc brukar det ibland diskuteras om de uppkomna kostnaderna är nödvändiga. Det kan tänkas att den skadelidande yrkar ersättning med kostnaden för ett dyrare privat sjukhus eller ett sjukhus utomlands. Här gäller enligt NJA 1968 s 23, att merkostnader som avser högre bekvämlighet för den skadelidande får han bära själv. (Ang vård i hemmet se NJA 1976 s 103, jfr NJA 1961 s 572 och NJA 1968 s 23.)

Ersättning för sjukhusvård i form av patientavgifter o dyl tas ibland ut i relation till patientens inkomstförhållanden. Skadeståndet täcker då de patientavgifter som faktiskt erläggs eller har erlagts, NJA 1967 s 497. Avdrag på sjukpenning vid sjukhusvård motsvaras av minskade levnadskostnader och kan därför inte kompenseras med skadestånd, RFS 1985:29.

Frågan om nödvändiga kostnader kommer ofta upp i samband med ersättning för rehabilitering. I NJA 1976 s 103 rörde det sig om en svårt hjärnskadad person som under en tid hade vårdats i hemmet. Denna avsevärda merkostnad ansågs befogad, främst eftersom arrangemanget avsevärt underlättade rehabiliteringen. Vid ersättningsberäkningen togs viss hänsyn till att de för inkomstförlust beräknade beloppen lämpligen delvis kunde användas till det angivna ändamålet.

Enligt skadeståndslagen 5 kap 1 § 1 st är det "sjukvårdskostnad och andra utgifter" som skall ersättas. Hur långt man här skall gå frånsett att kostnaderna skall vara nödvändiga, är svårt att säga. Frågan får betydelse i samband med ersättningen för olägenheter i övrigt. Nordenson hävdar (Festskrift till Hellner, 1984 särsk s 414 f) att alla säkra och nödvändiga kostnader – även framtida sådana – bör räknas som en kostnadspost, medan

däremot osäkra kostnader bör inbegripas under olägenheter i övrigt. Petterson menar likaså att kostnadsposten bör ta upp alla kostnader som kan styrkas och att övriga kostnader bör beräknas schablonmässigt under rubriken olägenheter i övrigt (1983 s 112). Nämnderna synes ha anpassat sig till dessa rekommendationer; jfr dock nedan under 19.6.

Som utgift enligt denna punkt brukar enligt praxis också räknas ersättning för resor av nära anhöriga till den skadades sjukbädd eller till hans begravning. I NJA 1982 s 668 ansågs kostnaderna för en färd från Australien till Sverige kunna ersättas som skadestånd, då det rörde sig om en sons resa till sin fars begravning. Det spelade ingen roll att resan faktiskt hade påbörjats innan fadern hunnit avlida.

19.4. Realiserad inkomstförlust

Beräkningen av inkomstförlust vid en skada består egentligen av två komponenter, den faktiskt konstaterade inkomstförlusten och inkomstförlusten för framtiden. Vad som hör till vilken period beror på när skadereglering resp domstolsbedömning sker. Det är dock lämpligt att brytpunkten inte ligger alltför nära skadan eftersom konsekvenserna av en skada ofta låter sig bedömas först efter en tid, jfr ang s k vänteersättning i olycksfallsförsäkringen vid ekonomisk invaliditet, se RFS B4:1986:1. Visserligen kan ju omprövning ske enligt skadeståndslagen 5 kap 5 §, men det vore opraktiskt och kostsamt om detta blev alltför vanligt. Resultatet blir, att personskador alltid blir liggande minst något år före slutlig reglering.

Måttet för beräkningen av inkomstförlust anges i 5 kap 1 § 2 st. Det skall ske en konkret differensbedömning, så att man jämför vad den skadade borde ha haft för inkomst som oskadad med den inkomst som han under den förflutna tiden verkligen har haft eller borde ha kunnat uppnå.

För en anställd med förvärvsarbete är en sådan beräkning vanligen lätt gjord. Uppgifter om vilken inkomst han skulle ha uppnått om han hade arbetat fullt är lätta att ta fram, likaså vad han har tjänat under tiden efter skadan och fram till brytpunkten. Fall där man kan ställa krav på ytterligare arbetsinsats under akuttiden är antagligen sällsynta (jfr Bengtsson m fl 1985,

s 179.) Vad som kan ställa till bekymmer är oregelbundna arbeten typ säsongarbete. I sådana fall kan man endast tillgodoräkna sig ersättning för inkomstförlust under tid då man normalt skulle ha arbetat, NJA 1951 s 86, jfr FFR 1977:49.

Ytterligare ett bekymmer vid beräkningen av inkomstförlust för anställda för förfluten tid är semesterfrågan. Två typer av ersättning synes komma ifråga, dels för utebliven rekreation under utlagd semestertid – hur detta nu skall beräknas, dels för bortfall av intjänad semester. (Se närmare Hellner, Skadeståndsrätt, 1985 s 282 m hänv.)

Egna företagare får inte bara ersättning för förlorad inkomst utan också för intrång i näringsverksamhet. Företagaren kan alltså få ersättning för mer än vad han skulle ha tagit ut som arbetsinkomst. Vad som kan ersättas är tydligen den minskning i företagets resultat som kan sammanhänga med skadan.

Särskilt omdiskuterat är stadgandet att värdet av hushållsarbete i hemmet likställs med inkomst. Värdet är svårt att bestämma och därför brukar enligt Trafikskadenämndens praxis ersättning endast utgå för de styrkta merkostnader för arbete i hemmet som den skadade har fått vidkännas. I ett rättsfall NJA 1966 s 286 har en husmor fått ersättning med kostnaden för kommunal hemhjälp, trots att familjens normala ekonomiska standard inte hade medgivit en sådan utgift. Denna tillämpning ligger ju väl i linje med lagens syfte att ta fram hemarbetet till dess rätta värde. Av ett annat fall, NJA 1977 s 247, framgår att komplikationer kan uppkomma om kommunal hemhjälp ersätts med belopp som ligger över den angivna taxan. Fallet ligger i linje med den i och för sig rimliga tanken att ersättning skall kunna erhållas med det vid varje tid gällande marknadspriset för hushållstjänster (jfr Ström-Bull, 1985).

Någon bestämmelse att värdet av studier skall räknas som inkomst finns inte i lagen. Detta vore ju också oegentligt, eftersom studier utgör en investering i framtida inkomst. Den verkan som ett skadefall kan ha på studierna är att de blir försinkade. Som prejudikat brukar åberopas NJA 1964 s 431. En student drabbades av en skada och kunde inte så snabbt ta examen och kom ut i yrkeslivet som lärare ett år senare än han annars hade gjort. Han fick ersättning med ett års lärarlön.

När det gäller skadestånd för inkomstförlust för andra än

anställda kan en del uppgifter hos von Eyben vara av intresse. Det framgår (II, 1988 s 84 ff) att de vanligaste förlustposterna hos självständiga företagare var intäktsbortfall, vikarieutgifter och nedgång i vinst. Beträffande husmödrar är de redovisade förlusterna små och avser ersättning till hjälp i hushållet. När det gäller studerande visar siffrorna att fall av studieförseningar sällan förekommer och att ersättningsbeloppen i förekommande fall är obetydliga. Andra typer av förluster spelar större roll, särskilt avstående från en deltidssyssla. Sådana förluster beräknas efter normerna för anställda.

19.5. Inkomstförlust för framtiden

I samband med skadan uppkommer i regel inkomstförluster, men det är inte säkert att dessa blir bestående för framtiden. Många skadelidande kan återgå till arbetet med bibehållen kapacitet. von Eybens undersökningar i Danmark bestyrker detta (II, 1988 kap 10). Det är en mindre andel av personskadorna som medför en nedsättning av arbetsförmågan för framtiden. Till skillnad från de realiserade inkomstförlusterna där man kan göra en konkret beräkning, måste man här göra en abstrakt beräkning.

Härvid finns det två metoder att tillgå, den medicinska invaliditetsbedömningen och den ekonomiska invaliditetsbedömningen. Den medicinska innebär en av medicinsk sakkunskap gjord gradering enligt tabell, där olika kroppsliga handikapp åsätts en invaliditetsgrad i procent. Förlust av ett öga innebär t ex enligt detta system 20 procent invaliditet, förlust av bägge ögonen 100 procent invaliditet. En medicinsk invaliditetsberäkning för framtida inkomstförlust innebär att man kompenserar med så mycket av den tidigare inkomsten som svarar mot invaliditetsgraden. (Försäkring och läkarintyg, 1988 s 36 ff.)

Man har så småningom funnit systemet med de medicinska invaliditetsgraderna för stelt och resultaten nyckfulla. Det kan t ex vara svårt att placera nya sjukdomstillstånd – som HIV-smitta och belastningsskada – i ett sådant från början färdigt system.

Såväl i den allmänna försäkringen och i arbetsskadeförsäkringen som i skadeståndsrätten har man numera accepterat den

ekonomiska invaliditetsbedömningen. En skillnad är att man i socialförsäkringen endast ersätter inkomstförlust om arbetsförmågan är nedsatt till en viss angiven grad. I skadeståndsrätten skall i princip varje inkomstförlust ersättas, även om den är liten.

Vid beräkningen av ersättningen skall man sålunda enligt skadeståndslagen 5 kap 1 § 2 st göra en differensbedömning. Man jämför den inkomst som den skadade hade kunnat uppnå utan att vara skadad med vad han för framtiden kan beräknas uppnå genom sådant arbete som svarar mot hans tidigare krafter och färdigheter och som rimligen kan begäras av honom med hänsyn till tidigare utbildning och verksamhet, omskolning eller annan liknande åtgärd samt ålder, bosättningsförhållanden och därmed jämförliga omständigheter. Skillnaden mellan den förlorade inkomsten och den som skäligen kan uppnås utgör skadestånd för framtida inkomstförlust.

En utredning av detta slag blir med nödvändighet omfattande och kan inte klaras av förrän en tid har förflutit från skadan. Den utredning som görs av försäkringskassan för att läggas till grund för förtidspension eller arbetsskadelivränta får betydelse även vid en utredning av skadeståndsfrågan. Huvudfrågan är ju i bägge fallen den ekonomiska invaliditeten.

Ersättningen vid framtida inkomstförlust beräknas på följande sätt. Först fastställs ett inkomstunderlag, den inkomst som den skadade skulle ha uppnått om han inte hade skadats. Den skadades inkomstförhållanden vid tiden för skadan är här den naturliga utgångspunkten. Men i förekommande fall kan man ta hänsyn till förestående byte av sysselsättning, förväntad befordran etc. (I RFS 1985:62 gällde frågan om en kortare anställning som plåtslagare skulle beaktas vid fastställande av en skadelidandes inkomstunderlag.)

Från det sålunda erhållna inkomstunderlaget drar man den årsinkomst som den skadade kan antas få i framtiden. (Svårigheter kan här uppkomma om löneutvecklingen inom yrket är ryckig.) Man skall ta hänsyn till hans krafter och färdigheter, tidigare utbildning och verksamhet, omskolning eller liknande samt ålder och bosättningsförhållanden och därmed jämförliga omständigheter, skadeståndslagen 5 kap 1 § 2 st.

Regeln ger uttryck för en individuell ekonomisk invaliditetsbe-

dömning men också vilket värde som tillmäts den skadades rehabilitering.

Realistiskt sett kan en riktig beräkning inte göras förrän man kan se resultat av den skadades rehabilitering. Skillnaden mellan inkomstunderlaget och den kvarstående inkomstmöjligheterna ger bruttoinkomstbortfallet (jfr von Eyben, II 1988 s 205 ff). För att beräkna den framtida inkomstförlusten måste man också veta hur länge bruttoinkomstbortfallet per år kan beräknas fortsätta. Normalt utgår man från att inkomstminskningen fortsätter fram till pensionsåldern, men förhållandena i olika yrken och för olika individer kan föranleda en annan beräkning, t ex med ett reducerat inkomstbortfall under några år efter pensionsåldern (von Eyben a st).

Angående principerna för livränteberäkning efter pensionsåldern har Trafikskadenämnden i cirk 4/1985 angett en del riktlinjer. Först skall man ta ställning till om det finns skäl att räkna med förvärvsinkomster efter pensioneringen. Tumregeln är att det inte finns några förvärvsinkomster efter pensioneringen för anställda, men att sådana kan finnas när det gäller egna företagare, t ex hantverkare och lantbrukare.

Vid skaderegleringen skall livränta fastställas i första hand till pensionsåldern. Härefter bör en bedömning göras om och i så fall hur ålderspensionen påverkas av tidigare nedsatt förvärvsförmåga. Det kan tänkas att den skadade förlorar ATP-poäng eller andra pensionsförmåner till följd av skadan. När det t ex gäller ungdomar som har skadats före yrkesverksam ålder kan en schablonberäkning vara tillrådlig.

För att räkna ut det samlade inkomstbortfallet diskonterat till dagsvärdet i form av ett engångsbelopp använder man sig av en kapitaliseringstabell. Detta belopp, det kapitaliserade värdet av inkomstbortfallet, kan sedan utbetalas som engångsbelopp eller omvandlas till en årlig livränta. Ett exempel:

> En 48-årig man skadas i handen och måste därför gå ned till halvtid i sitt arbete. Hans årsinkomst före skadan var 130 000 kr men han höll på att bli befordrad till förman med en lön på 140 000 kr. Lönen vid halvtidsarbete är 80 000 kr per år. Inkomstunderlaget 140 000 kr – kvarstående inkomst 80 000 kr ger ett bruttoinkomstbortfall på

60 000 kr. Detta inkomstbortfall förutsätts bestå till 65 års ålder. Enligt kapitaliseringstabell för beräkning av engångsbelopp (1973 års grunder) är kapitaliseringsfaktorn i sådant fall 10.160. Det kapitaliserade värdet av inkomstbortfallet blir då 609.600 kr att utgå som engångsbelopp eller i form av livränta.

Frågan om ersättningen skall utbetalas i form av livränta eller i form av engångsbelopp är omdiskuterad. I Sverige har det sedan länge varit vanligt att betala ersättning för framtida inkomstförlust i form av livränta, medan man i många andra länder har använt sig av engångsbelopp (Bergsåker m fl. Udviklingen, 1989 s 69–71 m hänv). Till fördelarna med en livränta hör att den ger viss ekonomisk trygghet över längre tid. Sociala skäl talar alltså för livräntelösningen, särskilt som erfarenheterna visar att engångsbelopp ofta används till annat än försörjningsändamål (jfr von Eyben, II, 1988 s 448 f m hänv). Engångsbeloppen ger emellertid de skadelidande långt större valfrihet.

Den regel som nu gäller, skadeståndslagen 5 kap 4 §, fastslår som huvudregel, att ersättning skall utgå i form av livränta om den är av väsentlig betydelse för den skadelidandes försörjning och inte särskilda skäl talar emot detta. Visserligen är regeln liksom skadeståndslagen i övrigt dispositiv, men tillämpningen ankommer i praktiken på försäkringsbranschen och dess rådgivande nämnder. Här har man enligt uppgift (Bengtsson m fl, 1985 s 207 f) tagit intryck av de sociala överväganden som redovisas i motiven till regeln. Normalt utbetalas därför större ersättningsbelopp i form av livräntor och mindre i form av engångsbelopp.

Lagen anvisar också möjligheten att kombinera engångsbelopp och livränta. Detta kan t ex vara praktiskt om den skadelidande önskar investera i en fastighet men behålla en del av ersättningen för sin framtida försörjning. Han erhåller då ett kapitalbelopp för fastighetsköpet och en livränta som motsvarar den återstående förlusten. En redan fastställd livränta skall kunna bytas ut mot ett engångsbelopp om det finns skäl till det. Som sådana skäl räknas t ex kapitalbehov för någon viktig investering men däremot inte t ex skatteskäl. Det är heller inte meningen att utbyten skall kunna begäras vid upprepade tillfällen.

Vi har hittills berört framtida inkomstförluster för anställda. Reglerna i 5 kap 1 § om inkomstförlust är tillämplig också på andra personkategorier. Det innebär t ex att en hemmamake som skadas kan tillerkännas ersättning för framtida inkomstförlust motsvarande värdet av uteblivet hemarbete. Ersättningen får beräknas till vad det på marknaden kostar att köpa motsvarande tjänster (jfr ovan under 19.4).

För egna företagare kan man tänka sig olika alternativ beroende på om företaget avses fortleva eller skall läggas ned. Vid beräkning av inkomstbortfallet skall hänsyn inte bara tas till det uteblivna inkomstuttaget utan också till kostnaden för vikarie och till den förväntade vinstutvecklingen. Avvecklas företaget får inkomstbortfallet beräknas med hänsyn till den bortfallande företagsvinsten. Observera att inkomstbortfall när det gäller företagare ofta får periodiseras över längre tid, dvs längre än pensionsåldern.

Som von Eyben har visat är det beträffande studerande främst två typer av inkomstförlust som kan bli aktuell, försening i yrkeskarriären och förlust av biinkomster under studietiden (II, 1988 s 250). Kan den studerande inte alls gå in i den åsyftade yrkeskarriären blir det fråga om en inkomstbortfallsbedömning för framtiden i likhet med vad som är fallet beträffande anställda. Vad som har berett särskilda bekymmer är hur man skall beräkna det framtida inkomstbortfallet för barn som ännu inte genom studier eller på annat sätt har kunnat ge indikationer på någon framtida sysselsättning.

Det har påståtts att man i sådana fall gör beräkningar av inkomstbortfallet utifrån föräldrarnas inkomstlägen. Det material som finns tyder emellertid på att man i det läget gör en schablonbedömning med utgångspunkt från löneutvecklingen inom LO-kollektivet (Frisk). För att säkerställa bästa möjliga utredningsunderlag brukar den definitiva skaderegleringen för invalidiserade barn först ske i 16-årsåldern. Visar det sig då att barnet är så pass skadat att det inte kan gå ut i yrkeslivet brukar man i stället för att beräkna utebliven arbetsinkomst kalkylera fram en vårdlivränta som täcker vad det kostar att se till den skadade och ge honom erforderlig vård och stimulans (Hellner, Skadeståndsrätt, 1985 s 288).

Någon hänsyn till penningvärdeförändringar skall inte tas vid

beräkning av livränta avseende framtida inkomstförlust. Uppgiften att reglera den typen av kompensation har lagstiftaren tagit på sig. Sålunda finns en lag (1973:213) om ändring av skadeståndslivräntor. Principen för den lagen är att livräntorna ändras i takt med förändringarna i basbeloppet enligt lagen om allmän försäkring. Ett liknande syfte har lagen (1973:214) om tillägg till vissa ansvarslivräntor. Även här finns samma knytning till basbeloppet. Det har ifrågasatts om värdesäkringen av skadeståndslivräntorna är tillräcklig.

I övrigt finns, som redan har nämnts, en möjlighet till omprövning av både engångsbelopp och livräntor. Det gäller då naturligt nog andra typer av ändringar än ändringar i penningvärdet, se 5 kap 5 § 2 st. Omprövning kan ske om de i 5 kap angivna förhållanden som har legat till grund för ersättningens bestämmande väsentligt har ändrats. Ersättning för ideell skada omfattas inte av omprövningsrätten utan i så fall krävs särskilt åtagande.

Bakgrunden till bestämmelsen är den osäkerhet som alltid måste prägla en ekonomisk invaliditetsbedömning enligt 5 kap 1 §. I bilden finns här medicinska bedömningar, den skadelidandes arbetsförhållanden m m. Har sådana förhållanden ändrats väsentligt kan ersättningen höjas eller sänkas om den utgår i form av livränta. Engångsbelopp kan på motsvarande sätt kompletteras med ytterligare ersättning. De omständigheter som kan föranleda omprövning kan ha med den skadelidandes arbetsförhållanden att göra. Han har kanske förlorat en anställning som han vid skaderegleringen förutsattes kunna behålla, varför inkomstbortfallet har ökat. Vidare kan det röra sig om medicinska förändringar på grund av skadan, t ex långsamt framskridande skelettförändringar som visar sig först en längre tid efter skadan. Omprövning kan ske vid upprepade tillfällen. Har det förekommit något fel vid den första skaderegleringen, t ex en felberäkning, är inte omprövning rätt instrument. I sådana fall får en förhandling föras utifrån avtalsrättsliga överväganden.

I paragrafen står inget om vem som egentligen omprövar livränta etc. Det förefaller som om det rör sig om en rätt för den skadelidande eller skadevållaren att förhandla i frågan. Vanligen torde skadevållaren företrädas av sitt försäkringsbolag och den skadelidande förhandla själv eller genom sitt ombud.

I TFA-villkoren (§ 13–15) finns en del bestämmelser som i förhållande till skadeståndslagens regler innebär förenklingar. Sålunda kan livränta som ersättning för förlorad arbetsinkomst endast erhållas om arbetsoförmågan är nedsatt med minst 1/15, jfr lagen om arbetsskadeförsäkring. Vidare utges inte livräntor som per år skulle ha understigit 1/4 av basbeloppet. Därmed rensas ett stort antal skador bort. Den som har ett mindre inkomstbortfall får nöja sig med den ideella ersättningen. Slutligen innehåller villkoren en schablonbestämmelse att livräntan efter pensionsåldern, 65 år, reduceras till hälften. Den skadade kan alltid påkalla att han får livräntan kapitaliserad till ett engångsbelopp. Några skäl behöver inte anföras.

I brottsskadelagen finns en bestämmelse om att livränta endast skall utgå när det är av vikt för den skadades försörjning, vilket i praktiken innebär att nämnden endast lämnar ersättning som engångsbelopp. Liksom i TFA finns i villkoren för läkemedels- och patientförsäkring regler som skär bort bagatellfallen när det gäller framtida inkomstförlust. Begränsningen till en ekonomisk invaliditet motsvarande minst 1/5 resp 1/4 av basbeloppet överensstämmer med TFA. Reglerna om valet mellan livränta och engångsbelopp avviker dock från TFA, främst så att inkomstförluster under 10 procent alltid ersätts med engångsbelopp.

De nu anförda reglerna tyder på ett praktiskt behov av att åtminstone delvis schablonisera de mjuka avvägningsregler som skadeståndslagen innehåller och framför allt på en önskan att skära bort bagatellartade fall. Den senare målsättningen måste vara riktig. von Eyben visar att även vid allvarliga skador hälften av de skadade anställda har framtida inkomstförluster på mindre än 25 000 DKR (II, 1988 s 219 tab 10.18). Vidare är det en allmän tendens att små skador överkompenseras och att stora underkompenseras (II, 1988 kap 21.3.5). Problemet blir då hur man skall förfara med de skadelidande som lever på så smala ekonomiska marginaler att de inte kan bära ens små förluster.

19.6. Ersättning för ideell skada

Enligt 5 kap 1 § 1 st pkt 3 utgår vid personskada ersättning för sveda och värk, lyte och men samt olägenheter i övrigt på grund

av skadan. Detta är ersättning för s k ideell skada. Vilken skillnad det egentligen principiellt skulle vara mellan ekonomiska och ideella skador är svårt att säga. Ekonomerna ser allt skadestånd som marknadens pris för en skada. Dessutom innehåller posten olägenheter i övrigt ersättning för vissa framtida kostnadsrisker. Principiellt och även praktiskt är det alltså svårt att skilja ekonomisk och ideell skada åt. Realiteten är att man delar upp ersättningen i olika poster där beräkningssätten skiljer sig åt. Vilka man sedan kallar för ekonomiska resp ideella är kanske mindre intressant. Här talar jag om ersättning för ideell skada när jag menar de tre inledningsvis angivna ersättningsposterna.

Ersättningen för ideell skada är en viktig del av ersättningen för personskada. Som det nu är kommer den skadades inkomstförlust helt eller i stor utsträckning att täckas genom socialförsäkring och kollektivavtalad försäkring. Vad som blir kvar att täcka för trafikförsäkring, TFA, patientförsäkring, brottsskadeersättning, och andra skadeståndsbaserade ersättningsformer blir då i huvudsak ersättning för ideell skada.

Ersättning för ideell skada är en post som skadelidande ofta är missnöjda med (von Eyben, II, 1988 s 453, Stefansdottir i Tidskrift for Rättssociologi, 1986 s 234, 237). Anledningen till det större missnöjet här är förmodligen tveksamhet inför beräkningssättet. Folk känner sig kränkta av att en skada inte "värdesätts" tillräckligt. Det brukar i det sammanhanget påstås att reglerna om ideell ersättning utomlands ger mycket större utdelning än våra regler. Den uppfattningen synes inte vara riktig. Bortser man från USA där beloppen på grund av bl a juryinblandning varierar oerhört och där för övrigt en sanering av hela ersättningssystemet tycks vara på gång, ligger de svenska skadestånden väl till vid en jämförelse med ett antal andra länder. En skillnad som man tycker sig se är att de svenska skadeståndsbeloppen är generöst tilltagna för småskador men blygsamma vid stora skador. Jämför man därför som Paul Szöllözy (NFT 1983 s 139) maximiskadestånd i olika länder kommer Sverige inte så högt upp på listan. Ett önskemål är därför att ersättningsnormerna justeras så att de större skadorna blir bättre tillgodosedda. Det finns som von Eyben hävdar (II, 1988 s 651 och passim) en väl underbyggd tendens att småskadorna alltid blir överkompenserade. Detta fenomen bör ju motverkas snarare än

förstärkas. (Ang det internationella perspektivet, se Roos i SvJT 1989.)

Utmärkande för beräkningen av ideell ersättning är schabloniseringen. Svårigheterna att prissätta individuellt lidande etc är naturligtvis oöverstigliga. Därför utarbetas tabeller och schabloner för bedömningen i större eller mindre utsträckning. Ledande i denna utveckling är Trafikskadenämnden som fortlöpande fastställer och ger ut tabeller för beräkning bl a av ideell ersättning. Dessa tabeller har accepterats som generellt vägledande såväl i förarbetena till skadeståndslagen som i högsta domstolens praxis (se t ex NJA 1971 s 235, 1979 s 129). Metoden innebär att en grupp personer utsedda av regeringen och försäkringsbolagen bestämmer i en ekonomiskt och politiskt central fråga, nämligen om kompensationens storlek vid personskador. I Danmark har man valt vägen att slå fast beloppen i lag, något som verkar opraktiskt. I Frankrike och England är det domstolarnas praxis som vägleder, i Västtyskland finns inofficiella hjälptabeller etc. (Om standardiserad resp individuell ersättning se von Eyben, II, 1988 s 667 ff.)

Ersättningen för ideell skada har vissa särdrag. Som har antytts kan den inte omprövas i samma ordning som kompensationen för inkomstförlust. Ersättning för ideell skada är sålunda slutligt bestämd när den utbetalas. Om någon möjlighet till omprövning skall finnas får överenskommelse träffas om detta. (Ang sådant förbehåll i Trafikskadenämnden RFS B:5 1986:3.) Vidare är rätten till ideell ersättning personlig. Avlider den skadade innan den ideella ersättningen har bestämts genom uppgörelse eller dom faller rätten till ersättning bort. Rätten till ideellt skadestånd kan alltså inte ärvas.

19.7. Sveda och värk

Avsikten med sveda och värk-ersättningen är att kompensera lidande under den akuta sjuktiden (jfr FFR 1981 : 26). Det har spekulerats mycket om vad denna ersättning skall användas till: till den skadelidandes rekreation, som plåster på såren etc. Vad som direkt kan uteslutas är att det skulle ligga ett påföljdselement för skadevållaren i detta att betala för sveda och värk; ersättningen utgår ju i många fall utan att någon ansvarig har

utpekats. I realiteten får den skadade naturligtvis använda pengarna hur han vill. Synpunkten att beloppen särskilt skulle vara avsedda till rekreation etc väger alltså inte särskilt tungt.

Vad man kan läsa ut av tabellerna för sveda och värk är att ersättning ges i proportion till sjukskrivningstiden och till hur svår skadan och behandlingen har varit. Ersättning för en sjukskriven och sjukhusvårdad patient med en svår skada – t ex svåra brännskador – under 2 månader ger 5 880 kr (1989). Efter de tre första sjukhusmånaderna trappas beloppet ned. Det angivna grundbeloppet kan höjas med t ex 50 procent vid vård på intensivvårdsavdelning. Eller med 10 procent om den skadade har fått ett ben gipsat. Det finns också en ersättningstabell för smärtsamma behandlingar.

Sveda och värk-beloppet bedöms när hela läkningsprocessen kan överblickas men förskott kan ges dessförinnan. Läkarintyg fungerar som utredningsunderlag. Schablonerna behöver inte alltid följas; vid långa akutsjuktider finns t ex inga särskilda riktlinjer. Som framgår av bl a NJA 1972 s 81 kan i särskilda fall individuella faktorer påkalla avvikelser från schablonbedömningen. I svåra fall kan det bli tal om ersättningar upp till 40 000–50 000 kr. Vanligen blir beloppen inte så höga. För 4 månaders svår skada med sjukhusvistelse och djupa infektioner som måste läggas om dagligen blir ersättningen ändå inte mer än 13 712 kr (1989). Helt obetydliga skador ger inte rätt till sveda och värk-ersättning (FFR 1976:25).

TFA har delvis en särreglering av sveda och värk-frågorna. Sålunda finns en karenstid på 30 dagar. Vid arbetssjukdom motsvarar karenstiden samordningstiden enligt lagen om arbetsskadeförsäkring, dvs 90 dagar. Sveda och värk-ersättning utgår först när karenstiden har förflutit. Vid "svår" arbetsskada – TFA-villkoren § 10 st 2 – betalas dock alltid ersättning för sveda och värk. Syftet med dessa bestämmelser är att rensa bort bagatellfallen.

Beloppen räknas efter en tabell som fastställs av arbetsmarknadsparterna och som endast obetydligt skiljer sig från Trafikskadenämndens tabeller. För de tabeller som används i patient- och läkemedelsförsäkringen gäller motsvarande. Småskadorna sorteras här bort genom att skador som medför mindre än 14 resp 30 dagars sjukskrivning normalt inte är ersättningsgilla.

19.8. Lyte och men

Medan sveda och värk-beloppet är en ersättning för obehagen under den akuta sjukdomstiden i samband med skadan är meningen med menersättningen, ersättning för lyte och annat men, att täcka de mera långvariga obehagliga verkningarna. Hit hör lyte, dvs vanställt uteseende, ärr, förlust av armar eller ben. Menersättning täcker andra följder av skadan som är svåra att leva med, t ex svårigheter att röra sig, syndefekter, nedsatt hörsel, återkommande smärtor, impotens m m.

All slags menersättning, både för lyte och för men, beräknas efter gemensamma normer och i form av engångsbelopp. De tabeller som Trafikskadenämnden har fastställt bygger på den medicinska invaliditetsgraden vid olika angivna typer av skador som ortopediska skador, skallskador m m. För varje invaliditetsgrad anges sedan olika belopp för olika ålderskategorier. Beräkningsmetoden har – liksom när det gäller motsvarande tabeller för sveda och värk – godtagits i HD:s praxis – jfr bl a NJA 1982 s 793.

Lyte och men låter sig inte alltid bedömas med utgångspunkt från tabellerna. Smärttillstånd och t ex ärrskador får bedömas individuellt i anslutning till den praxis som har utbildat sig (jfr Försäkring och läkarintyg 1988 s 41). Det krävs en hög grad av kunnighet och specialisering för det slaget av skadereglering. Vid ögonskador brukar man numera förutom lyte och men-beloppet vid förlust av ett öga också skadeståndsvägen bekosta en ögonskadegaranti som täcker risken för förlust av det andra ögat (Försäkring och läkarintyg s 52). Engångsbelopp finns fastställda för vissa speciella skadetyper (Försäkring och läkarintyg s 41 f).

För mycket svårt skadade, t ex fall av totalförlamning och andra liknande skador, sammanräknas sveda och värk-beloppet och lyte och men-beloppet. Sådana fall kallas maximalfall (jfr Svea Hovrätt T 1252/85, RFS-A–1986:47, RFS 1983:1) Det rekommenderade högsta beloppet för sådana fall är 440 000 kr (1989), men inget lär hindra att ännu högre belopp utdöms om det är motiverat i det enskilda fallet.

Avsikten med lyte och men-beloppen är ju att kompensera för obehag under resten av livstiden och de är därför någorlunda väl tilltagna. I de högre invaliditetsgraderna når man upp till 100 000–200 000 kr.

Genom att tabellerna utgår från den medicinska invaliditetsgraden och inte från den ekonomiska är det fullt möjligt för en person som inte har lidit någon inkomstförlust genom skadan att ändå få ersättning för lyte och men, t ex för förlusten av en tumme, om den skadan inte hindrar vederbörande från att utöva sitt tidigare yrke. Som nämnts här ovan kan det ligga en del nackdelar i att utgå från ett stelt och slutet system i stil med den medicinska invaliditetsbedömningen. Det gäller då framför allt att bedömningsmallen inte alltid lätt kan anpassas till nya skadetyper. En sådan svårighet har t ex mött i TFA när det gäller klassificering av den typ av arbetsskador som utgörs av belastningsskador.

TFA-villkoren innehåller i övrigt inga nämnvärda avvikelser från det som ovan har sagts. Där framhålls bl a uttryckligen, att ersättningen för lyte och men inte kan betalas ut förrän den akuta sjuktiden har upphört. Tabeller för ersättningsberäkning fastställs av SAF, LO och PTK. De innehåller ganska stora avvikelser från Trafikskadenämndens tabeller, vilket kan sammanhänga med sättet att beräkna olägenhetsersättning inom TFA.

Beträffande patientförsäkring och läkemedelsförsäkring gäller i stort sett motsvarande som för TFA. Bagatellskador med kortare sjukskrivningstider är undantagna.

19.9. Olägenheter i övrigt

Ersättningsposten olägenheter i övrigt tillkom genom ändringar i skadeståndslagen 1975. Den är i ett internationellt perspektiv unik och såtillvida principvidrig att den rymmer både kostnadsinslag och inslag av mera ideell karaktär. Den är också mycket omdiskuterad och tillämpningen har väl inte helt stabiliserats (jfr särskilt Ekstedt, 1977, Nordenson Festskrift till Hellner, 1984).

Olägenhetsersättningen skall täcka en del kostnader. Som nämnts täcks kostnaderna i samband med akutfasen för sig. Även andra större kostnader som då kan beräknas ersätts som kostnadsposter, t ex behov av handikapphjälpmedel som inte ersätts ur socialförsäkring. Belopp till täckande av sådana kostnader kan utgå i form av kostnadslivränta. Vad som återstår för olägenhetsersättning är då mindre och svårberäkneliga kostnader av

typ rekreationskostnader. Även smärre framtida inkomstförluster har beaktats inom ramen för "olägenheter i övrigt", RFS B:5 1986:2. Sin främsta betydelse har olägenhetsersättningen dock som ersättning för de ökade besvär och den ökade anspänning som uppkommer för dem som fortsätter att arbeta efter skadan. I förarbetena till lagen anges bl a följande tänkbara ersättningsområden, nämligen anspänning i arbetet, risk för inkomstförlust på grund av ökad frånvaro och svårigheter att ta övertid, risk för sämre befordringsutsikter, fördyrade levnadsomkostnader på grund av skadan, kostnader för rekreation och förströelse (Bengtson m fl, 1985 s 190 m hänv).

En hel del av dessa poster kommer alltså bara ifråga för anställda som fortsätter att arbeta. Helt invalidiserade personer eller pensionärer får ingen olägenhetsersättning om det inte finns några särskilda kostnadsrisker. Barn får normalt inte någon olägenhetsersättning förrän de har vuxit upp och följderna av skadan verkligen kan överblickas.

En utveckling har skett i nämndpraxis så att även andra olägenheter än de i förarbetena nämnda har kunnat ersättas. Hit hör sådant som förlust av möjligheterna till fritidsaktivitet, t ex sport, resor och den ytterligare anspänning under fritiden som kan följa av skadan. Ibland ersätts också ändringar i den dagliga livsföringen, såsom att den skadade inte längre kan göra småreparationer eller delta i hushållsarbete (jfr dock FFR 1981:26 samt kritiken hos Pettersson, 1983 och Nordenson i Festskrift till Hellner, 1984).

Olägenhetsersättningen bestäms såvitt man kan se av förarbetena genom en individuell avvägning. En sådan fri bedömning tillgodoser emellertid inte behovet av en smidig reglering i praxis. Vissa schablonlösningar har vuxit fram som innebär att man inom försäkringsbolagen fastställer årsbelopp för olika medicinska invaliditetsgrader vilka sedan kapitaliseras till ett engångsbelopp som har till syfte att täcka behovet för resten av livet. Årsbeloppen uppgick åtminstone tidigare till 2 000 kr vid 10 procents invaliditet, 4 000 kr vid 25 procent etc. Kapitaliseringsfaktorn är för en tjugofemårig man 16.120. Ett årsbelopp på 3 000 kr avseende 15–20 procents invaliditet ger sålunda 48.360 kr för framtida olägenheter. Trafikskadenämnden har belyst beräkningen i s k cirkulärreferat (se närmare Bengtsson m fl, 1985 s

192 ff, Nordenson Festskrift till Hellner, 1984 s 403 ff).

Den här utvecklingen har skett i nämndpraxis och utan egentligt stöd i HD:s praxis. Det kan noteras att Ansvarsförsäkringsnämnden tillämpar en mer individualiserande praxis än Trafikskadenämnden. Påfallande är att beloppen, även i förhållande till lyte och men-beloppen, är höga. Hellner tycks vilja se de höga olägenhetsbeloppen som en kompensation för den låga nivån på lyte och men (Skadeståndsrätt, 1985 s 299). Även enligt Bengtsson m fl 1985 (s 195) har olägenhetsersättningarna betraktats som ett sätt att få upp skadeståndet till en internationellt mera konkurrenskraftig nivå samtidigt som man tillgodoser upprepade, i riksdagen uttalade önskemål om en generösare tillämpning.

Den mest formaliserade och schabloniserade beräkningen av olägenhetsersättningen förekommer inom TFA. I villkoren sägs visserligen, att den skadade skall erhålla ersättning för olägenheter vid stadigvarande invaliditet enligt skadeståndsrättsliga regler (§ 20). Därutöver sägs emellertid att den skadade alltid skall lämnas ersättning för olägenheter i övrigt med ett belopp som motsvarar 70 procent av det enligt villkoren beräknade ersättningsbeloppet för lyte och men. En skallskadad som är 25 år med 10 procents invaliditet får t ex 27 900 kr i lyte och men-ersättning samtidigt som han uppbär ett kapitaliserat belopp i olägenhetsersättning om cirka 320 000 kr. Även Patientförsäkringen och Läkemedelsförsäkringen uppvisar en syn på olägenhetsersättningen som skiljer sig från vad som tillämpas vid t ex Trafikskadenämnden. Ersättning lämnas nämligen där endast om den skadade, trots att han har invalidiserats på grund av skadan, kan återgå i arbete. Det är sålunda i huvudsak anspänning etc i arbetet som ersätts som olägenhet enligt huvudregeln. Mindre framtida kostnader ingår i ersättningen för lyte och men eller i ersättningen för olägenheter i övrigt. Om det rör sig om större belopp utgår en särskild kostnadslivränta. Olägenheterna i övrigt beräknas efter den medicinska invaliditetsgraden och utgår i form av en förhöjning av ersättningen för lyte och men. Det högsta beloppet utfaller vid en invaliditetsgrad om 30 procent eller däröver med ett och ett halvt ersättningsbelopp för lyte och men.

Det nu sagda visar med all önskvärd tydlighet att någon samstämmighet inte finns vare sig när det gäller synen på olägen-

hetsersättningen eller sättet för dess beräkning. Dessa frågor förtjänar att utredas närmare.

Vad olägenhetsersättningen beträffar förefaller metoden att sätta ihop "ideella" moment typ anspänning i arbetet med osäkra framtida kostnader mindre lyckad. Måhända har man i praxis fått en betoning på arbetsanspänning som innebär en snedvridning till förmån för de anställda som redan är de ersättningsmässigt bäst gynnade.

19.10. Ersättning för personligt lidande

Samma principer som vid personskada tillämpas också vid vissa slag av brott. Man brukar här tala om integritetskränkningar. Vid brott mot den personliga friheten, t ex våldtäkt och våldförande, genom annat ofredande som innefattar brott, brytande av post- och telehemlighet, intrång i förvar, olovlig avlyssning eller olaga diskriminering eller genom ärekränkning eller dylik brottslig gärning kan ersättning utgå för lidande, skadeståndslagen 1 kap 3 §, jfr t ex NJA 1986 s 319. (Däremot inte vid andra brott som t ex bedrägeri, RFS 1985:59.)

Ersättning för lidande har i rättspraxis aktualiserats bl a vid ärekränkning och olaga diskriminering. Mest intresse har dock knutits till ersättningen vid sexualbrottsoffer. Se Svendenius, SvJT 1988 s 64–69, Tengberg, 1988 och där anförda fall, jfr även RFS 1984:30, RFS 1984:36, RFS 1985:23, RH 1987:40, FFR 1981:28.

Då frågan om ersättning efter våldtäkt på grund av uppsåtsundantaget i den privata ansvarsförsäkringen och andra skäl regelmässigt hamnar hos domstol eller hos Brottsskadenämnden, har den senare kommit att bli ledande i praxis. Brottsskadenämnden har tillämpat en metod enligt vilken vid våldtäkt i förekommande fall såväl sveda och värk-belopp som belopp motsvarande personligt lidande utdömdes. Man utgick från att det vid de flesta våldtäkter var tal om åtminstone någon personskada. Numera har brottsskadelagen 2 § ändrats så att tillämpningen bättre stämmer med lagtexten. (Jfr Svendenius 1988 s 69 f.)

19.11. Ersättning för förlust av försörjare

Ersättning till efterlevande har berörts ovan under 10. Ersättning tillkommer som nämnts dem som har laglig rätt till underhåll av den avlidne eller dem som är beroende av honom för sin försörjning. Med underhåll likställs värdet av den avlidnes arbete i hemmet. Ersättning utgår enligt 5 kap 2 § för begravningskostnad och i skälig omfattning för annan kostnad till följd av dödsfallet. Till annan kostnad hör t ex sorgkläder och resor. T ex har en resa från Australien till en begravning i Sverige kunnat bekostas med skadestånd, NJA 1982 s 668.

Vad beträffar förlust av underhåll kan man se det som om de efterlevande träder i den avlidnes ställe gentemot den skadeståndsskyldige. En skillnad är att det enligt 5 kap 2 § 2 st skadeståndslagen görs en skälighetsprövning där det tas hänsyn till den efterlevandes förmåga att försörja sig genom eget arbete och genom förmåner från bl a socialförsäkring och andra s k avräkningsförmåner.

Med tanke på att som ovan framgått ersättning till efterlevande i form av pension m m utgår ur andra källor, där beloppen avräknas från underhållet enligt skadeståndslagen, är det sällan som underhållet enligt skadeståndsrätten får någon större ekonomisk betydelse. Vägledande för beräkningen är behovet av underhåll varvid liksom vid en ekonomisk invaliditetsbedömning hänsyn tas till vederbörandes förutsättningar att försörja sig genom eget arbete.

Hänsyn skall också tas till om den efterlevande får underhåll från någon annan. Om en änka eller änkling tillerkänns underhåll efter sin make/maka upphör således detta om hon/han gifter om sig.

Ersättning till efterlevande i form av underhåll kan utgå som livränta eller i form av engångsbelopp. Regeln i 5 kap 4 § gäller, vilket innebär att ersättningen skall utgå i form av livränta om den är av betydelse för den efterlevandes försörjning. Ibland kan underhållet endast vara behövligt som tillfälliga insatser och då är naturligtvis engångsbelopp att föredra.

Likaså gäller regeln i 5 kap 5 § om omprövning av livräntor och tillägg till engångsbelopp för underhåll till efterlevande.

19.12. Reduktionsgrunder

Vi har hittills talat om principerna för hur fullt skadestånd skall beräknas. Det finns emellertid också flera fall då beloppet kan reduceras enligt skadeståndsrättsliga regler. Skälet för en sådan reduktion kan ligga endera på den skadevållandes eller på den skadelidandes sida. Dessa regler kallas jämkningsregler eller nedsättningsregler.

En genomgående princip bakom dessa regler tycks vara att ersättning skall utgå med fullt belopp när det finns en ansvarsförsäkring på skadevållarens sida som täcker skadan. (Se närmare Bengtsson om jämkning, 1982.) Självrisken är så låg att den i sammanhang som dessa vanligen saknar betydelse. Viktigare är att en stor del av de skador som kan uppkomma är undantagna från försäkringen. När det gäller personskada torde de mest betydelsefulla begränsningarna vara undantaget för skador inom den försäkrade kretsen och undantaget för uppsåtliga brottsliga gärningar. Dessutom får man räkna med att det finns personer som saknar ansvarsförsäkring. Jämknings- och nedsättningsreglerna kan således trots allt få viss praktisk betydelse. Man får dock ha i minnet att ersättning vid personskada till stor del utges i form av socialförsäkring m m som skall avräknas på skadeståndet.

Reduktion av skadestånd kan också bero på skadevållarens person. Det finns t ex särskilda regler om barn och om psykiskt störda. Den som inte har fyllt 18 år skall ersätta personskador som han har vållat i den mån det är skäligt med hänsyn till hans ålder och utveckling, handlingens beskaffenhet, föreliggande ansvarsförsäkring och andra ekonomiska förhållanden samt övriga omständigheter. Finns det en försäkring som täcker skadan i fråga skall någon reduktion inte ske. Försäkringsbolagen täcker i praktiken alla skador av riktigt små barn – upp till ungefär 5 års ålder. Undantaget för uppsåtligt brott tillämpas inte på barn upp till 12 år. Nedsättningsregeln blir sålunda främst aktuell när det gäller avsiktliga brottsliga handlingar av ungdomar över 12 år.

Saknas täckande ansvarsförsäkring skall hänsyn tas till barnets utveckling och psykiska mognad. Först i 4–5 årsåldern anses skadeståndsskyldighet överhuvudtaget kunna komma i fråga. Ända upp i tolvårsåldern saknar ett barn sådan mognad att det beter sig pålitligt t ex i trafiken. Handlingens beskaffenhet spelar

in, t ex brukar ansvaret vid lek bedömas milt medan avsiktliga skadehandlingar bedöms hårdare. Vidare skall man ta hänsyn till den unges ekonomiska ställning, jfr FFR 1976:5. De nu gjorda avvägningarna skall resultera i ett skadeståndsbelopp som i förekommande fall har reducerats. Jämkning med kvotdel av beloppet anses inte längre lämplig (Bengtsson m fl, 1985 s 104).

En nästan likartad regel gäller psykiskt störda, närmare bestämt sinnessjuka, sinnesslöa och sådana med rubbad själsverksamhet. Självförvållade rustillstånd räknas inte hit. Förutsättningen är även här att vållande föreligger på den psykiskt abnormes sida, vilket kan vara svårbedömt. Om så är fallet och det finns en ansvarsförsäkring skall skadestånd utgå fullt med avdrag endast för självrisk. I övrigt skall hänsyn tas till den sjukes sinnestillstånd, ekonomiska förhållanden och övriga omständigheter. Vad sinnestillståndet beträffar får man ta hänsyn till sjukdomens art; vissa sjukdomstillstånd utesluter inte full insikt medan den sjuke i andra lägen kan vara förvirrad.

Ytterligare en kategori av personer har nedsatt ansvar enligt skadeståndslagen, nämligen arbetstagare enligt regeln i 4 kap 1 §. Den regeln är emellertid ingen reduktionsregel utan i stället en regel som helt utesluter ansvar – utom vid synnerliga skäl. I den situationen gäller den allmänna nedsättningsregeln i 6 kap 2 §.

Denna allmänna jämkningsregel medger att skadestånd kan jämkas efter vad som är skäligt med hänsyn till den skadeståndsskyldiges ekonomiska förhållanden. Även den skadelidandes behov och övriga omständigheter skall beaktas. När det gäller barn och sinnessjuka kan övervägaden av detta slag komma in redan inom ramen för själva ansvarsreglerna. I övriga fall träder den allmänna jämkningsregeln in. Liksom i de nyss beskrivna fallen är det inte heller här meningen att jämkning skall ske när det finns ansvarsförsäkring som täcker. Också när ansvarsförsäkring borde ha tecknats men detta inte har gjorts är jämkning ofta utesluten. En skyldighet att teckna ansvarsförsäkring anses åligga företag men normalt inte privatpersoner. Regeln blir därför endast tillämplig i fall där privatpersoner är skadevållare. Hänsyn skall enligt regeln tas till den skadeståndsskyldiges ekonomiska förhållanden. Det är viktigt att skadeståndet inte medverkar till att skadevållarens standard kommer att sjunka under det genomsnittliga. Skadevållaren skall t ex inte behöva sälja sin

permanentbostad för att betala skadeståndet. Vidare skall hänsyn tas till den skadelidandes behov av skadestånd. Trots regelns lydelse är det inte meningen att man skall kunna jämka för att den skadelidande har ovanligt god ekonomi utan regeln betyder bara att man undviker att jämka när den skadelidande har särskilt dålig ekonomi.

Bland övriga omständigheter skall man enligt förarbetena ta hänsyn till den ansvariges skuld. Detta kan t ex bli aktuellt vid skador på grund av brott, då ju ansvarsförsäkringen inte gäller. Vid brott torde utgångspunkten vara att skadeståndet inte skall jämkas, jfr NJA 1983 s 379. Är behovet av social återanpassning starkt kan nedsättning av skadeståndet ändå ske. Domar mot skadegörande ungdomar visar att det är sällan som jämkning sker i sådana fall trots att skadeståndet kan bli mer än genomsnittligt betungande för dem i framtiden. På så sätt får skadeståndet rollen av ett betydelsefullt kriminalpolitiskt instrument, vilket kanske kan diskuteras (se om dessa problem Brottsförebyggande rådets Rapport 1977:4, Straffades skulder).

Hellner slår fast att den generella jämkningsregeln, främst genom kopplingen till ansvarsförsäkring, egentligen ger ett ganska begränsat utrymme för jämkning och därför torde bli aktuell i mera udda situationer som t ex vid strikt ansvar enligt speciallagstiftning för en underårig (Skadeståndsrätt, 1985 s 327).

De nu genomgångna reglerna har såvitt avser personskada främst betydelse när det gäller skadeståndsrätten och skadeståndsrättslig speciallagstiftning. Inom socialförsäkring, kollektivavtalad försäkring, trafikskadelagen, privat olycksfallsförsäkring etc är det ju inte fråga om att utpeka ansvariga och därför inte heller om att moderera ansvaret med hänsyn till de ansvarigas situation. I samtliga ersättningssystem finns det emellertid en skadelidande och därför också regler om nedsättning av ersättning på grund av medverkan från den skadelidandes sida. I socialförsäkringslagstiftningen finns särskilda sådana regler, likadant i försäkringsrätten. För de skadeståndsbaserade systemen är regeln i 6 kap 1 § skadeståndslagen central.

Enligt denna medvållanderegel kan skadestånd till den skadelidande jämkas om han själv uppsåtligen eller genom grov vårdslöshet har medverkat till skadan. Även vanlig vårdslöshet kan föranleda jämkning om den skadelidande är en bilförare som har

gjort sig skyldig till trafiknykterhetsbrott. Skadestånd till efterlevande kan bara jämkas om den avlidne uppsåtligen har medverkat till dödsfallet, jfr NJA 1981 s. 920.

Exakt samma medvållanderegel återkommer i trafikskadelagen 12 § 1 st. Detta beror på den tidigare påpekade dubbelheten i regelsystemet för trafikskada där det alltid finns parallella kravmöjligheter.

Skadeståndslagens och trafikskadelagens utgångspunkter är att jämkning på grund av den skadelidandes medvållande skall komma ifråga i så liten utsträckning som möjligt. Starka humanitära skäl talar för att den skadelidande skall få full kompensation oavsett om han tillfälligt har råkat bete sig på ett sätt som har medverkat till hans skada. Därför uppställs också som krav uppsåt eller grov vårdslöshet från den skadades sida. Uppsåtsfallen torde vara sällsynta i praktiken; grov vårdslöshet kan föreligga vid särskilt nonchalant uppträdande i trafiken och vid mycket dumdristiga eller helt meningslösa handlingar (Bengtsson m fl, 1985 s 223). Särskilda problem vid uppsåts- och oaktsamhetsbedömningen medför fall där skadorna är självförvållade eller där den skadelidande har accepterat risken för skada (a a s 224, se vidare Bengtsson, Om jämkning, 1982 kap 6).

Jämkning skall ske efter vad som är skäligt med hänsyn till graden av vållande på ömse sidor och omständigheterna i övrigt. Även här uppkommer svåra avvägningar. Vid personskada kan som sagt jämkning normalt först komma ifråga då vållandegraden är minst grov vårdslöshet. Vad beträffar hänsyn till de ekonomiska förhållandena på ömse sidor gäller här samma principer som vid den allmänna jämkningsregeln. Nedsättningen av skadeståndet får inte vara oskäligt hård mot den skadelidande så att han t ex kommer att stå utan bostad etc. Å andra sidan kan inte den skadeståndsskyldige tvingas till motsvarande uppoffringar. God ekonomi hos den skadeståndsskyldige är inget självständigt skäl till att döma ut full ersättning om det annars föreligger förutsättningar för jämkning. Vid jämkning på grund av medvållande har traditionellt jämkning skett till viss kvotdel av beloppet. Som nämnts tidigare är det omdiskuterat om inte jämkning hellre borde ske i absoluta tal. Vid kvotdelsjämkning riskerar man att jämkningsgraden för en skada blir prejudicerande för en annan kanske större skada vid samma tillfälle. Detta

strider mot avsikten med de nya reglerna om ersättning för personskada (jfr Bengtsson, Om jämkning, 1982, s 106).

Vissa variationer på temat jämkning vid medvållande finns i övriga ersättningssystem. I TFA-villkoren § 32 st 2 utsägs tydligt att ersättning inte utgår till en skadelidande om skadan har föranletts av att han har varit berusad. Inte heller annars skall ersättning utgå vid medvållande som är uppsåtligt eller grovt vårdslöst. I linje med den praktiska synen på skadereglering inom AMF skall sålunda i dessa situationer ersättningen alltid nedsättas till noll. Regeln strider mot skadeståndsrätten såtillvida att utrymme inte ges för hänsynstagande till olika omständigheter som vållandegrad på motsidan, ekonomiska omständigheter etc. Dessutom krävs inte att handlingar under berusning är ens vårdslösa; för sådana handlingar har den skadelidande ett strikt ansvar. Uppenbarligen avviker denna regel från skadeståndsrättens ideologi, kanske så mycket att den i många fall kan jämkas enligt avtalslagen 36 §. Det påstås (Hellner, Skadeståndsrätt, 1985 s 245) att regeln sällan tillämpas. Detta är måhända ett gott skäl att ändra eller avskaffa den.

I brottsskadelagen hänvisas till 6 kap 1 § om jämkning vid medvållande men det läggs till att nedsättningen kan jämkas om den skadelidande eller den avlidne genom sitt uppträdande i samband med brottet eller på annat liknande sätt uppsåtligen eller av oaktsamhet har ökat skaderisken, 9 § 2 st (Conradi, 1989 s 75–78).

Även i patient- och läkemedelsförsäkringarna finns särskilda bestämmelser om medvållande. De har refererats ovan. Huvudsyftet med de avvikande bestämmelserna om medvållande som finns i dessa försäkringar är att helt utestänga dem från ersättning som begår självmord i vården eller vars död beror på avsiktligt och planmässigt intagande av läkemedel. Vi finner även här förkärleken för praktiska lösningar, hellre utestänga helt från ersättning än laborera med känsliga avvägningar inom ramen för ett jämkningsförfarande. Här verkar det mera rimligt att de angivna fallen utesluts från försäkringsskydd. Jfr priciperna om framkallande av försäkringsfall.

19.13. Reduktion enligt försäkringsrättens regler

Som har framgått kommer skadeståndsersättningarna regelmässigt att utgå ur ansvarsförsäkringar på den skadevållandes sida om nu sådana finns. Beloppen enligt dessa försäkringar kan stundom reduceras enligt försäkringsavtalsrättens regler. Om vi först ser på den privata ansvarsförsäkringen och de tvingande reglerna i konsumentförsäkringslagen blir det i praktiken främst framkallande av försäkringsfall som blir aktuellt. Konsumentförsäkringslagens 32 § utesluter ersättning vid uppsåtligt framkallande av försäkringsfall. Det gör för övrigt också regeln i ansvarsförsäkringsvillkoren. De andra biförpliktelserna blir knappast aktuella i ansvarsförsäkringen, utom möjligen oriktiga uppgifter i samband med skadereglering, 34 §. Inte sällan finns det omständigheter i förhållandet mellan skadevållare och skadelidande som förtigs eller framställs på ett vilseledande sätt till försäkringsbolaget. Ersättningen kan då sättas ned efter vad som är skäligt med hänsyn till omständigheterna.

Vid en ansvarsförsäkring för företagare kan flera biförpliktelser komma in. Det kan vara upplysningsplikten, FAL 4–10 §§ försäkringsavtalslagen. Det finns t ex ett rättsfall där ett företag inte hade uppgivit att det gick ett järnvägsspår utanför fabriksfastigheten, något som var av betydelse för premiefrågan. Ersättningen kan vid brott mot upplysningsplikten sättas ned eller reduceras pro rata i förhållande till den riktiga premien. Om framkallande av försäkringsfallet finns regeln i 18 § som fritar försäkringsgivaren från ansvar både när försäkringsfall framkallas uppsåtligen och av grov vårdslöshet. Frågan om vad som är grov vårdslöshet hos en företagare kan därför vara mycket intressant, särskilt vid stora skador.

Man kan också mycket väl tänka sig att en försäkrad företagare inte har uppfyllt gällande säkerhetsföreskrifter. Detta kan medföra att ansvarsskyddet helt bortfaller om nu skadan hade inträffat även om säkerhetsföreskriften hade följts, se närmare försäkringsavtalslagen 51 §. Liksom vid konsumentförsäkring kan felaktiga uppgifter vid skadereglering aktualiseras, 23 §, liksom möjligen åsidosatt räddningsplikt. I bägge fallen kan det bli fråga om reduktion av försäkringsbeloppet.

Om försäkringsbeloppet enligt en ansvarsförsäkring inte utgår eller reduceras innebär detta att de skadeståndsrättsliga jämk-

ningsreglerna kommer i tillämpning. Så länge väl ansvarsförsäkringsbeloppet utfaller kommer inte jämkningsreglerna in i bilden, men när försäkringsersättningen helt eller delvis uteblir aktualiseras de.

Försäkringsrättsliga reduktionsgrunder kan i viss omfattning komma in när det gäller trafikförsäkring, trafikskadelagen 17 §. Detta torde dock främst gälla felaktiga uppgifter vid skadereglering, möjligen bristande upplysningsplikt eller fareökning såvitt gäller körsträcka. Några motsvarande reduktionsanledningar torde inte uppkomma i praktiken vid patient- eller läkemedelsförsäkring.

19.14. Samordning

Med den komplicerade regelbilden vid personskadeersättning i svensk rätt leder samordningsfrågorna till stora problem. Många variabler är inblandade. Det gäller först och främst olika principer för inkomstförlust och underhåll, för kostnader, för ersättning för ideell skada och för lidande. Olika samordningsregler gäller sedan för varje ersättningsnivå såsom allmän försäkring – arbetsskadeförsäkring, kollektivavtalad försäkring, skadestånd, patientförsäkring, trafikförsäkring, privat olycksfallsförsäkring etc. Jag skall här analysera reglerna utifrån ersättningens art och typen av ersättningssystem.

19.14.1. Inkomstförlust och underhåll

Ersättning från allmän försäkring i form av sjukpenning, förtidspension, sjukbidrag samt efterlevandepensioner, från såväl folkpension som tilläggspension, är primära i förhållande till annan ersättning. Sjukpenning och livränta enligt lagen om arbetsskadeförsäkring utgår först efter samordningstidens förlopp. Efter 90 dagar ersätts alltså förmånerna enligt allmän försäkring med förmånerna enligt arbetsskadelagen. Det ena regelsystemet träder i stället för det andra. Även arbetsskadeförsäkringen är primär. Utgår det annan ersättning avräknas den inte. Se härom lagen om allmän försäkring 17 kap 1 §, där det dock framgår att i undantagsfall avräkning skall ske från allmän försäkring, nämligen om den skadade uppbär socialbidrag enligt socialtjänstlagen eller tidigare innehar livränta. Av lagen om arbetsskade-

försäkring 3 kap 2 och 3 §§ framgår dock att ersättning ur arbetsskadeförsäkringen under vissa förhållanden kan utgå redan under samordningstiden, nämligen om den allmänna försäkringen inte gäller för den skadade; se i övrigt lagen om arbetsskadeförsäkring 3 kap 5 §. Även här inträffar vissa problem med samordning av förmåner t ex om den som uppbär livränta redan tidigare har förtidspension etc. Se härom närmare lagen om arbetsskadeförsäkring 6 kap och lagen om allmän försäkring 17 kap.

Förmånerna enligt AGS och ITP utgår som tillägg till socialförsäkringens förmåner. Några andra ersättningar skall inte avräknas mot de enligt AGS och ITP utgående förmånerna som avser inkomstförlust och underhåll. Likställt med dessa periodiska förmåner enligt kollektivavtalad försäkring är sjuklön eller pension som utgår på grund av anställningsavtal. Vad som nu har sagts gäller även sådan kollektivavtalad sjuk- och olycksfallsförsäkring som inte faller inom AGS och ITP, jfr härtill skadeståndslagen 5 kap 3 §.

De nu uppräknade förmånerna skall enligt sistnämnda lagrum avräknas från skadestånd. Ersättningen enligt skadeståndslagen skall inte omfatta mer av ersättning för inkomstförlust och för underhåll än vad som inte täcks av kategorierna socialförsäkring och kollektivavtalade periodiska förmåner m m. Avräkningen måste avse samma tidsperiod, jfr NJA 1977 s 157 samt endast förmåner som sammanhänger med den aktuella skadan, jfr NJA 1961 s 369.

Denna avräkningsordning har betydelse för ansvarsförsäkring men också för trafikförsäkring. Enligt trafikskadelagen gäller nämligen samma avräkningsordning som för skadestånd, för övrigt en naturlig följd av det parallella ersättningssystemet i den lagen. Även överfallsskyddet följer samma avräkningsregler.

Vi kommer så till TFA som inte är en försäkring av den typ som skall avräknas från skadestånd, det är en ansvarsförsäkring snarare än en olycksfallsförsäkring och den bygger på skadeståndsrättslig grund.

I TFA-villkoren § 29 finns en bestämmelse om samordning. Enligt den bestämmelsen skall periodisk ersättning som kan utges från stat, kommun, försäkringsanstalt, arbetsgivare eller annan avräknas från ersättningen enligt TFA. Uppenbarligen

täcks här samtliga avräkningsförmåner i skadeståndslagen 5 kap 3 § men också flera andra, nämligen frivilliga sjuk- och olycksfallsförsäkringar, individuella pensionsförsäkringar etc. Tydligen vill man med denna regel undvika kumulation av periodiska ersättningar. Alla förekommande sådana skall räknas av från ersättningen enligt TFA. Även patientförsäkringen innehåller en speciell avräkningsregel. Såvitt här är av intresse innehåller den, utöver en hänvisning till skadeståndslagens avräkningsbestämmelse, att ersättning enligt TFA, trafikförsäkring, läkemedelsförsäkring samt sjuk- och olycksfallsförsäkring skall räknas av såvitt angår inkomstförlust. Främst är det ifråga om TFA och frivillig sjuk- och olycksfallsförsäkring som denna bestämmelse skiljer sig från skadeståndslagen. Man vill även här undvika den kumulation som blir följden av skadeståndslagens regel.

I läkemedelsförsäkringen finns en avräkningsregel som föreskriver avräkning av ersättning från TFA, patientförsäkring eller trafikförsäkring samt annan försäkring som avser inkomstförlust.

En vittgående avräkningsregel återfinns i brottsskadelagen – där skall enligt 7 § avräknas annan ersättning som den skadelidande har rätt till på grund av personskadan och som inte har avräknats redan med stöd av skadeståndslagens avräkningsregel. Detta innebär att periodiska ersättningar i sjuk- och olycksfallsförsäkringen skall beaktas och även inkomstförlustersättning enligt överfallsskyddet i hemförsäkringen, som här är av stor vikt (se vidare Conradi, 1989 s 65 f). Däremot skall avräkning inte ske om ersättningen innebär ett sparande från den skadades sida. Sådana förmåner har hittills inte aktualiserats i Brottsskadenämndens praxis (Conradi, 1989 s 67, jfr ovan under 15). Brottsskadeersättningens karaktär av yttersta komplement till annan ersättning framgår klart av avräkningsregelns utformning.

Därmed är avräkningsreglerna genomgångna när det gäller ersättning för inkomstförlust. Man måste skilja mellan vertikal och horisontal samordning. Framställningen här gäller i princip den vertikala samordningen, avräkning eller kumulation mellan samma typ av ersättning i olika system.

En annan typ av samordning är den horisontala. Det gäller här att avgöra om ett skadefall skall hänföras till den ena eller

andra parallella ersättningsordningen och hur man skall göra om någon som åtnjuter ersättning enligt en ersättningsordning drabbas av en ytterligare skada som faller under en annan. En del av de ovan återgivna bestämmelserna för socialförsäkringen, patientförsäkringen och läkemedelsförsäkringen verkar mest syfta på vertikala samordningsproblem. Frågan om vilken ersättningsordning som är tillämplig för ett skadefall får normalt avgöras genom tolkning. Problemet med sammanträffande förmåner är svårare. Förslagsvis kunde man, som i den allmänna försäkringen, avräkna en tidigare förmån från en senare om förmånerna är av samma slag och tillhör kategorierna avräkningsförmån eller ersättning på skadeståndsrättslig grund.

Härutöver har vi kumulationsförmånerna, de som normalt inte skall avräknas. I vissa ersättningssystem avräknas de som synes dock. Hit hör ersättning för inkomstförlust enligt sjuk- och olycksfallsförsäkring. Sådana försäkringar kan tecknas frivilligt och både kollektivt och individuellt. Sådant som dagsersättningar, livräntor eller invaliditetsbelopp ur dessa försäkringar skall inte avräknas vid en skadeståndsberäkning. Samma gäller naturligtvis dödsfallsbelopp vid olycksfallsförsäkring och utfallande belopp enligt en grupplivförsäkring av typ TGL eller frivillig eller en helt individuell livförsäkring. Delvis är det nu sagda ett uttryck för principen att summaförsäkring inte skall avräknas. Det ligger däri ett premiesparande för att uppnå ett visst försäkringsbelopp. Försäkringstagaren har då jämfört med andra skadelidande gjort en uppoffring och det är inte rimligt att den inte skall få komma till uttryck i det slutliga sammanlagda ersättningsbeloppet.

Som har framgått är det flera ersättningsordningar som har längre gående avräkningsregler än skadeståndslagens. Som mönster för dessa kan tjäna avräkningsregeln i brottsskadelagen där alla ersättningar på grund av skadan avräknas – då särskilt ersättning enligt överfallsskyddet i brottsskadelagen – men inte t ex livförsäkringar som grundar sig på sparande.

Enligt min mening bör med denna utgångspunkt övriga förekommande avräkningsregler tolkas på det sättet att endast utgående ersättningar på grund av skadan beaktas – jfr NJA 1961 s 369 – samt att oavsett lydelsen i bestämmelsen den skadelidande alltid är berättigad till kumulation av ersättningar som innebär

ett sparande. I varje fall borde ett sådant resultat kunna uppnås genom en tillämpning av 36 § avtalslagen.

19.14.2. Kostnader

Särskilda regler om avräkning för kostnader saknas. I stort torde samma avräkningsordning som för inkomstförlust och underhåll gälla. I och med att den allmänna försäkringen och arbetsskadeförsäkringen enligt lagen om allmän försäkring 20 kap 7 § inte kan regressa mot den skadeståndsskyldige för sjukvårdskostnader kommer dessa att stanna på det allmänna. Motsvarande gäller arbetsskadeförsäkring. Jfr NJA 1983 s 496. Sådana förmåner avräknas alltså mot skadestånd.

Särskilda regler gäller för sjuk- och olycksfallsförsäkring. Ersättningar från sådana försäkringar kan enligt 25 § 2 st försäkringsavtalslagen inte återvinnas från skadevållaren genom regress. Det kan däremot kostnaderna. Därför bör dessa läggas ut på sjuk- eller olycksfallsförsäkringen och avräknas mot skadeståndet. Försäkringsbolaget kan sedan återvinna kostnadsbeloppet regressvägen. Med denna lösning kommer i praktiken alla kostnadsersättningar att avräknas från kostnadsersättningen på skadeståndsnivå.

Här överensstämmer TFA:s avräkningsregel med vad som eljest skulle gälla: alla ersättningar för kostnader från andra håll skall avräknas från det skadeståndsbaserade kostnadsbelopp som AMF slutligen skall stå för. Har däremot AMF rätt till regress mot någon som är skyldig att betala kostnadsersättning skall kostnaden läggas ut på AMF och inte räknas av från vad AMF slutligt skall stå för. Det är förvillande att i TFA-villkoren § 29 begreppet samordning används när det som åsyftas – enligt lagens språkbruk – är avräkning.

Brottsskadelagen 7 § innebär att även kostnadsersättningar skall räknas av innan brottsskadeersättningen träder till. Det blir samma resultat som enligt skadeståndslagens huvudregel, eftersom kostnadsersättningar enligt sjuk- och olycksfallsförsäkring m m inte utgör kumulationsförmåner utan avräkningsförmåner.

I patientförsäkringen och läkemedelsförsäkringen finns en i sammanhanget intressant bestämmelse, nämligen att förmåner från staten, landstingskommuner – avseende bl a hemhjälp eller hemvård – skall avräknas från ersättning enligt försäkringen, se

villkoren § 5 pkt 8, § 8 pkt 8.

Av NJA 1983 s 496 synes också framgå att de kostnader som kommun, landstingskommun etc är skyldiga att lägga ned på den skadade enligt gällande sjukvårdsförfattningar m m skall stanna på kommunen eller landstingskommunen och inte regressvis kunna övervältras på någon annan. Sådan ersättning avräknas alltså från skadeståndet. För andra kommunala tjänster kan den skadelidande ta ut ersättning från skadevållaren eller hans försäkring. Gränsdragningarna härvidlag har varit föremål för diskussion.

19.14.3. Ideell ersättning

Enligt Hellner (Skadeståndsrätt, 1985 s 291 m hänv) tycks inte några samordningsproblem uppkomma vid ideell ersättning. Detta måste i stort sett hålla streck när det gäller den vertikala samordningen. Posterna i fråga förekommer som regel endast på skadeståndsnivå. Frågan är emellertid vad man skall göra när t ex trygghetsförsäkringen för fritid, TFF, och andra sjuk- och olycksfallsförsäkringar innehåller sveda och värk- eller lyte och men-poster. Enligt min mening bör man i sådana fall med en tolkning motsatsvis av skadeståndslagen 5 kap 3 § och med hänsyn till att regressrätt är utesluten enligt 25 § försäkringsavtalslagen, fastna för att räkna sådana olycksfallsförmåner som kumulationsersättningar.

Däremot kan det på skadeståndsnivån uppkomma horisontella samordningsproblem. Sålunda skall ideell ersättning kunna utgå vid misshandel såväl enligt brottsskadelagen som enligt hem- och villaförsäkringens överfallsskydd. Här avgörs frågan enligt brottsskadelagen 7 § enligt vilken ersättning från överfallsskyddet skall avräknas från brottsskadeersättningen. När det gäller färdolycksfall framgår att dessa skall belasta arbetsskadeförsäkringen om det gäller färd till och från arbetet och inte trafikförsäkringen.

Ifråga om komponenten olägenhetsersättning skulle man kunna tänka sig att avräkning skedde mot från annat håll ersatta kostnader. Så är inte fallet. Detta gör att det kan bli avsevärda konsekvenser i avräkningshänseende beroende på om en ersättningspost förs som kostnad eller som olägenhet. Avsikten är att olägenhetsposten skall täcka mera svårberäkneliga och vaga

kostnader, varför det bör vara berättigat att den ersättningen inte minskas genom avräkning. Annars är det givetvis en grundprincip att samma kostnad inte skall ersättas två gånger.

Posten lidande utgår också för sig och endast enligt skadeståndsrätten. Den konkurrerar därför inte med andra förmåner vid en vertikal samordning. Horisontalt däremot blir det en kollision mellan överfallsskydd och brottsskadeersättning; hur den skall lösas har jag nyss berört.

19.15. Regress

Enligt lagen om allmän försäkring 20 kap 7 § saknar statsverket regressrätt mot skadevållaren för utgivna ersättningar enligt allmän försäkring. Samma gäller arbetsskadeförsäkringen. Kostnaderna stannar alltså på statsverket och kan därför avräknas från annan ersättning. Stadgandena ger uttryck för en huvudprincip – att undvika regresser vid personskada. Sålunda saknas enligt 25 § 2 st försäkringsavtalslagen regressrätt för belopp enligt sjuk- och olycksfallsförsäkring som inte avser kostnader. I SOU 1975:103 föreslås (s 148 ff) att även denna begränsade regressrätt helt skall avskaffas.

I trafikskadelagen 20 § tillerkänns trafikförsäkringsbolagen vid personskada regressrätt mot skadevållare som har varit grovt vårdslösa eller uppsåtliga. Vid trafiknykterhetsbrott räcker det med enkel vårdslöshet. Detta stämmer i och för sig väl överens med 25 § försäkringsavtalslagen där det anges att regresskrav kan föras mot den som uppsåtligen eller vårdslöst har vållat en skada eller har stått strikt ansvar för den. I TFA-villkoren finns en regressregel som i stort sett överensstämmer med bestämmelsen i försäkringsavtalslagen. Den tar dock även upp berusningsfall.

Regressområdet är ett område i omvälvning. Det är svårt att säga vad för regler som kommer att gälla i framtiden. Dock föreligger ett samband med samordningsreglerna såtillvida att regress inte är möjlig där avräkning sker.

20. Arbetsskador

20.1. Av samtliga skador i von Eybens undersökning av förolyckade patienter belöpte 11,5 procent på skador i arbetet medan 26,0 procent var trafikskador och 20,2 procent skador i hemmet (II, 1988 s 77, tabell 2.4). Arbetsolycksfallen är alltså ingen särskilt stor skadegrupp även om man skulle räkna in färdolycksfallen på väg till eller från arbetet.

Trots detta har arbetsskadorna sedan länge varit föremål för facklig och politisk uppmärksamhet. Skadorna drabbar de i arbetslivet mest utsatta, de som har de tyngsta jobben och de sämsta arbetsmiljöerna. Dålig arbetsmiljö och arbetsskador har alltsedan industrisamhället växte fram bidragit till social ojämlikhet. Problemet har fått större dimensioner sedan man fått upp ögonen även för arbetssjukdomarnas betydelse.

De resurser som har satts in är stora. Det har byggts upp en arbetsmiljöbevakning med stöd av lagstiftning – arbetsmiljölagen (1977:1160) – som ger bl a skyddsombud möjlighet att verka på arbetsplatserna och bland annat påverka arbetsmiljön i partssammansatta skyddskommittéer. I överhängande risksituationer har skyddsombudet möjlighet att stoppa arbetet. Genom lagen (1976:580) om medbestämmande i arbetslivet och medbestämmandeavtal har arbetstagarna möjlighet att förhandla om arbetets organisation och därmed arbetsmiljön i vid mening. Föreliggande lagar och avtal ger också möjlighet att omplacera och i viss mån rehabilitera dem som löper risk att bli skadade eller bli sjuka i arbetsmiljön.

På samma gång som sålunda arbetsmarknaden innehåller instrument för kontroll och förebyggande skydd förekommer det också betydande statliga ingrepp på detta område. Arbetsmiljöfrågorna handhas av Arbetarskyddsstyrelsen och yrkesinspektionen. Dessa myndigheter följer arbetsmiljöernas utveckling, utfärdar förordningar och föreskrifter, samordnar forskning om

farliga miljöer och ämnen på arbetsplatserna samt svarar för information och statistik inom området. Ett informationssystem (ISA) och en databas har upprättats. Arbetarskyddsstyrelsen arbetar i samspel med företagen och de fackliga organisationerna (se t ex SOU 1985:54 avsnitt 2.4–5). I det informations-, interventions- och medbestämmandesystem, som har byggts upp för att förebygga arbetsskador, är det naturligtvis invävt olika slag av formella och informella sanktioner från stridsåtgärder i arbetsrätten, myndigheters påpekanden och straffstadganden till skadeståndsskyldighet.

Till detta kommer så reglerna om kompensation för dem som trots all förebyggande verksamhet har skadats i arbetet. Det arbetsrättsliga regelverket och den statliga kontrollen ger som nämnts möjligheter för företagarna, fackförbunden och myndigheterna att förhindra skadlig arbetsmiljö och att ingripa för att förhindra skador hos individen. Om det trots detta blir många skador som måste kompenseras, så har detta system inte fungerat väl.

I själva verket visar siffrorna att antalet anmälda arbetsskador växer (SOU 1985:54 s 66 f). Detta behöver inte vara ett underbetyg åt den förebyggande verksamheten utan kan bero på ökad information om ersättningsmöjligheterna eller på att allt fler sjukdomstillstånd befinns vara arbetsrelaterade. Kostnaderna för att kompensera de arbetsskadade ökar i en takt som manar till eftertanke. Jämfört med kostnaderna för den allmänna försäkringen är dock kostnaderna för arbetsskadeförsäkring och TFA tämligen beskedliga (jfr SOU 1985:54 s 128).

20.2. Sedan slutet av 1800-talet har det funnits arbetsskadelagstiftning i vårt land. Till en början fanns bara skadestånd som kompensationsmöjlighet och det var av flera skäl otillräckligt (jfr von Eyben, I, 1983 s 231–260). Sedermera infördes en obligatorisk yrkesskadeförsäkring med efter hand vidgat tillämpningsområde (se SOU 1985:54 s 27). En allmän försäkring för ersättning vid arbetsoförmåga kom först 1962. Man ville då inte ta bort ersättningssystemet för arbetsskada, som nivåmässigt låg högre. Detta behölls och utökades till att gälla i princip alla arbetstagare och alla arbetsmiljörisker. Arbetsskadeförsäkringen kodifierades i sin nu gällande form 1976. Fortfarande avgörs en hel

del skadefall med tillämpning av den dessförinnan gällande lagen (1954:243) om yrkesskadeförsäkring. Strax efter den nya arbetsskadelagstiftningens tillkomst inrättades trygghetsförsäkringen för yrkesskada, sedermera TFA, för att kompensera de skadade upp till skadeståndsnivån.

Kompensationssystemet sätts igång genom att en skada anmäls som arbetsskada till arbetsgivaren som i sin tur meddelar försäkringskassan. Så länge inte 90 dagar har förflutit från det skadan yppat sig (skadetillfället) utgår ersättning enligt normerna för den allmänna sjukförsäkringen. Efter samordningstiden kommer ersättningen i stället från arbetsskadeförsäkringen om skadan har visat sig vara en arbetsskada. Detta är relativt enkelt att avgöra vid färdolycksfall och olycksfall i arbete men desto svårare vid arbetssjukdom. Här skall försäkringskassans tjänstemän tillämpa den ingalunda enkla bevisregeln att skadlig inverkan skall anses ha orsakat skadan, om inte starkare skäl talar mot det. Ersättning utgår sedan från försäkringskassan; avslag kan överklagas till försäkringsdomstolen och försäkringsöverdomstolen.

Den skadade skall nu också inge ansökan till AMF om förmåner från TFA. Dessa utgår enligt bestämmelserna om arbetsskada föreligger. Den som omfattas av TFA får inte föra skadeståndstalan mot exv arbetsgivaren för att den vägen vinna högre ersättning, villkoren § 35. AMF:s beslut torde inte kunna överklagas till allmän domstol utan tvister avgörs genom AMF-nämnden eller genom skiljeförfarande (jfr dock ovan under 9 samt AD:s dom 137/88).

Med detta är samspelet mellan de olika ersättningsformerna tecknat. Det rör sig i huvudsak om allmän försäkring, arbetsskadeförsäkring och TFA.

Den första fråga som man ställer sig inför denna bild är om arbetsskadeförsäkring överhuvudtaget behövs som generell anordning för alla anställda. Så länge försäkringen var inskränkt till anställda i särskilt riskfyllda befattningar kunde den vara motiverad. Som det nu är kan denna ersättningsanordning inte motiveras med att den gäller en kategori som löper större risker än andra och därför bör kompenseras med bättre ersättningsmöjligheter om det händer något. Om siffrorna i von Eybens undersökning (II, 1988 s 77) är giltiga även för Sverige skulle man genomsnittligt sett löpa dubbelt så stor risk att bli skadad

genom olycksfall i hemmet som i sitt arbete.

(Det har påstått att arbetsskadeförsäkringen bl a genom den höga kompensationen motverkar rehabilitering av arbetsskadade, jfr Arbetsskadeförsäkringen, Riksdagens revisorer, 1989. Några klara belägg för att detta skulle vara riktigt finns egentligen inte).

En motivering som ligger nära till hands, är att man har velat kanalisera kostnadsansvaret för arbetsskadorna till företagen. Som jag snart kommer till har man knappast gjort det (jfr även von Eyben I, 1983, s 239–241) och för övrigt är detta inte någon förklaring till varför man vill ha högre ersättning för arbetsskador än för andra skador.

Från fackligt håll brukar det hävdas att arbetsskadeförsäkringen behövs eftersom arbetsskadeanmälningarna ligger till grund för statistiken om arbetssjukdom och arbetsmiljö. Till detta skall sägas att sjukskrivningssiffrorna måste vara det bästa underlaget för statistiken. Alltfler sjukskrivningar av anställda har efter hand upptäckts vara arbetsrelaterade. Vilka som den enskilde anmäler som arbetsskada eller inte måste bero på tillfälliga faktorer, åtminstone i gränsfall. Dessutom håller inte detta som skäl för att arbetsskada skall ge högre ersättning än andra skador.

Redan i förarbetena till skadeståndslagen 1972 finns "badkarsargumentet" representerat i den omtalade brandmannen som bör ha samma behov av ersättning på skadeståndsrättslig grund vare sig han skadas vid en släckningsaktion i sitt arbete eller ramlar i trappan hemma (Prop 1972:5 s 86, jfr Hellner, Skadeståndsrätt, 1985 s 43.)

Enligt min mening bör man se det på så sätt att de anställda genom historiska faktorer, maktförhållandena på arbetsmarknaden och resurstillväxt i näringslivet har getts möjlighet att investera inte bara i lön utan också i trygghet och har lyckats genomdriva särskilt gynnsamma ersättningsförhållanden för de arbetsplatsrelaterade skadorna.

Med den principiella utgångspunkt som lagstiftaren anvisar finns det två vägar att gå. Antingen se arbetsskadekompensationen som ett första steg mot kompensation upp till skadeståndsnivån för alla olycksfall och sjukdomar eller att hävda att en sådan lösning är ekonomiskt orimlig och i stället försöka plana ut ersättningen så att den ger mindre kompensation men vid alla

olyckor och sjukdomar (jfr det nyzeeländska systemet och därtill von Eyben I, 1983 kap 14). I själva verket har man närmat sig en sådan lösning i Norge – man har dragit tillbaka arbetsskadeförsäkringen in under den allmänna trygdlagstiftningen (von Eyben I, 1983 s 245 ff m hänv).

Det krävs ytterligare undersökningar för att få fram hur läget f n är ur trygghetssynpunkt för svenska anställda och hur mycket en mera heltäckande anordning skulle kosta och vem som skulle betala. Som jag återkommer till finns det rationaliseringsvinster att hämta om arbetsskadeförsäkringen och TFA förs in i ett mera omfattande system.

Under alla förhållanden kvarstår faktum att arbetsskadeersättningen som den idag är organiserad i Sverige har avlägsnat sig från utgångspunkten: att vara en social skyddslagstiftning för de grupper på arbetsmarknaden som har de lägsta lönerna och som tar de största riskerna. I praktiken är det dock fortfarande mest dessa grupper som tar försäkringen i anspråk.

Det är typiskt för den svenska modellen att det finns kompletterande förmåner genom kollektivavtalade försäkringar. En aspekt som kan tyckas egendomlig är att förutsättningarna för utbetalning i TFA i princip är identiska med arbetsskadeförsäkringslagen, det är bara ersättningsberäkningen som skiljer. Det är i huvudsak samma kollektiv som täcks – det finns dock gränsfall, t ex vissa egna företagare och beroende uppdragstagare. Arrangemanget innefattar alltså inte någon ambition att sträcka ut skyddet. Mot den bakgrunden kan man diskutera om det inte vore rationellare med en enhetslösning arbetsskadeförsäkring – TFA. Möjligen kan man finna en rationell form för samverkan utan att arbetsmarknaden behöver uppge vad som har uppnåtts och låta det övergå till den offentliga sektorn.

En mera besvärande anomali i systemet är skyddet vid färdolycksfall; jag återkommer till detta nedan.

20.3. Målsättningen för arbetsskadeersättningens beräkning är ersättning upp till skadeståndsnivå. Lagen om arbetsskadeförsäkring tar hand om inkomstbortfall genom sjukpenning och livränta upp till basbeloppstaket. TFA fyller sedan på med återstående inkomstförlust och ideell ersättning. Kostnader kan täckas från bägge källorna.

Helt symmetrisk är bilden inte. Det finns personkategorier som inte täcks av TFA men av arbetsskadeförsäkring och som därför får lägre ersättning. Det kan t ex röra sig om arbetstagare hos en arbetsgivare som inte har tecknat en AMF-försäkring, eller en företagsledare som inte har låtit anmäla sig själv till försäkringen. Det omvända fallet, ingen arbetsskadeförsäkring men TFA är väl mindre praktiskt och också mindre intressant – här täcker TFA upp i den del där arbetsskadeförsäkringens förmåner saknas.

Dock avviker TFA på vissa punkter från skadeståndsrätten. Sålunda inträder inga förmåner förrän efter 8 dagars sjukskrivning och ingen kompensation för inkomstförlust etc vid invaliditet förrän den medicinska invaliditetsgraden uppgår till 1/15. Dessutom finns avvikelser i tabellerna för ideell ersättning.

Här skall tills vidare endast kommenteras de bestämmelser som har till syfte att hålla borta bagatellfallen. Undersökningar på många håll visar att bagatellfallen tenderar att överkompenseras i stor utsträckning medan de större skadorna är kraftigt underkompenserade (von Eyben II, 1988 s 635–641). Om man vill få ned kostnaderna i försäkringen och dessutom få en rättvisare fördelning av ersättningarna är det tillrådligt att skära bort småskadorna i möjligaste mån. Därför är bagatellskadebegränsningarna i TFA något att försöka efterlikna även i andra system. Ett problem med bestämmelser av typ självrisk, karenstid, minsta skadenivå etc är att gränsdragningsproblem alltid uppkommer vilket kan minska kostnadsvinsterna (jfr t ex Roos Grupplivskyddet , 1974 kap 18).

Med den skillnad i ersättningsnivå som föreligger mellan TFA och skadeståndsrätten är det viktigt att försöka begränsa skadeståndskrav på småbelopp vid domstolarna. I detta avseende har därför villkorsbestämmelsen i TFA om förbud mot skadeståndstalan en uppgift att fylla.

Reduktionsnormerna är, som redan har framgått, strängare i TFA än i skadeståndsrätten, som i sin tur har strängare reduktionsregler än vad arbetsskadeförsäkringen har. Detta gäller t ex vid den skadelidandes medvållande. En arbetstagare, som har råkat ut för ett arbetsolycksfall till följd av berusning i arbetet, skulle få ersättning enligt lagen om arbetsskadeförsäkring och ofta enligt skadeståndslagen men sällan eller aldrig från TFA.

Det vore lämpligt att anpassa dessa olika medvållanderegler till varandra för att inte nå nyckfulla och illa genomtänkta resultat.

Samordningsbestämmelserna förefaller rationella. Det är en fördel att den allmänna försäkringen tar hand om bagatellfallen. I övrigt är TFA så nära anpassad till lagen om arbetsskadeförsäkring som det är möjligt.

20.4. Finansieringen av arbetsskadekompensationen är ordnad på ett sätt som tillgodoser höga krav på enhetlighet. Arbetsskadeförsäkringen finansieras genom sociala avgifter. Av en sammanlagd avgift på 38,97 % av lönen svarar arbetsskadeavgiften för 0,90 %. Detta visar hur liten del som arbetsskadeskyddet faktiskt är av de samlade sociala förmånerna för anställda. Avgiften räknas på bruttolönesumman och är lika för alla arbetsgivare.

TFA finansieras genom premier. Dessa baseras på årslönesumman för de personkategorier som är försäkrade. Beräkningsgrunden är alltså densamma som inom arbetsskadeförsäkringen.

Viktigt att notera är att det inte finns någon differentiering mellan olika slags arbetsplatser vad avgifter och premier beträffar och inte heller något bonussystem som skulle möjliggöra sänkta avgifter för företag med få arbetsskador eller liten sjukskrivning bland de anställda.

Man kan tycka att det är rimligt att försäkringskostnaden helt bärs av företagare och att detta också motiverar ett särskilt ersättningssystem för arbetsskador (von Eyben, I, 1983 s 239 ff). Kostnadsallokeringen på detta område fungerar dock inte på det viset. I realiteten faller ju vissa skador under den allmänna försäkringen, nämligen de mindre skadorna. Den allmänna försäkringen finansieras till viss del med skattemedel. Mer betydelsefullt är att företagen kan övervältra socialavgifterna bakåt på de anställda som så att säga tjänar in förmånerna och framåt på kunderna om marknaden ger utrymme för det. Det är tydligt att kostnaderna för försäkringsskyddet pulvriseras på olika kostnadsbärare. Någon kanalisering till företagen är det i realiteten inte fråga om.

Så till en mer specifik företeelse, färdolycksfallen. Till de tre kategorier som arbetsskadeförsäkringen och TFA täcker hör olycksfall på väg till eller från arbetsplatsen. Denna typ av

olycksfall utgörs av skador i följd av trafik som annars normalt skulle falla under trafikskadelagen. Detta innebär att kostnaderna för sådana olyckor kommer att bäras av oss alla som anställda – företag – konsumenter enligt det nyss sagda och inte i första hand av ägarna till de motorfordon som skapar riskerna i trafiken. Möjligen har detta historiska rötter från den tid då trafikskadelagstiftningen inte var så heltäckande som den är idag. Anordningen får egendomliga konsekvenser såtillvida att AMF av praktiska skäl lägger ut skaderegleringen i dessa fall på tjänstemän som sysslar med trafikskadereglering. (Den som råkar ut för färdolycksfall och kompenseras av arbetsskadeförsäkringen måste, om han inte täcks av TFA ersättas ur trafikförsäkringen för det inblandade fordonet. Han kan då få lägre – eller högre – kompensation än enligt TFA. Detta är ytterligare en egendomlig konsekvens.)

20.5. Det har redan antytts att de preventiva synpunkterna har försummats vid utformningen av kompensationen för arbetsskada. Visserligen är det så att företagen som kollektiv skulle få lägre avgifter resp premier om arbetsskadorna som helhet sjönk. Men detta påverkar troligen inte incitamenten att undvika skador eftersom övervältring sker i betydande grad, jfr ovan. Framför allt har man inte tillvaratagit möjligheterna till differentiering och bonussystem för att stimulera till en minskning av arbetsskadorna och en förbättring av arbetsmiljön. Men kunde t ex tänka sig att företagens premier och avgifter relaterades till sjukskrivningsfrekvensen i resp företag. Mot en sådan lösning talar dock, att företagen i sådana fall skulle stimuleras att bli av med arbetskraft med stor sjuklighet eller att vidta åtgärder för att hindra sjukskrivningar. Säkert skulle det gå att finna en form av premiedifferentiering som inte ger sådana nackdelar men ändå tar till vara möjligheterna till ekonomisk prevention.

Som redan har påpekats utesluter den omständigheten att olycksfall vid färd till eller från arbetet täcks av arbetsskadesystemet en riktig allokering av kostnaderna hos dem som står för risken, nämligen ägarna av motorfordon. Då blir det inte heller möjligt att använda kostnadsansvaret för att skapa incitament till skadeförebyggande åtgärder. Möjligen kan den omständigheten att det här rör sig om en delmängd av arbetsskador resp av

trafikskador försvåra en premieberäkning som verkar skadeförebyggande.

Även medvållandereglerna kan som har antytts, ha preventiva effekter. Som har framgått ovan är dessa regler dåligt koordinerade, vilket måste försvåra ett bruk av dem som preventionsinstrument.

20.6. Informationskostnaderna när det gäller ersättning för arbetsskador är stora. De anställda måste göras medvetna om att inte bara arbetsskadeanmälan skall inges utan också anmälan till AMF. Dessa kostnader belastar i huvudsak den fackliga verksamheten. Särskilt stora måste informationskostnaderna vara vid färdolycksfall. Här kan man emellertid tänka sig att försäkringsbolagen hjälper till så att rätt instans kopplas in.

Skaderegleringskostnaderna är ett intressant kapitel. Den stora kostnaden avser fastställandet av vad som är arbetssjukdom. Detta ligger på försäkringskassan och eventuellt också på försäkringsdomstolarna och försäkringsöverdomstolen.

Enligt Hetzler-Eriksson (1984 s 25) är tillämpningen vacklande i olika försäkringskassor. Balanserna i denna typ av ärenden har varit mycket stora. Situationen har medfört krav på stora personalförstärkningar. Ändringsfrekvensen i domstolarna är uppseendeväckande hög. Balanserna i domstolarna för dessa slags ärenden synes också vara stora. (Jfr SOU 1985:54 särskilt avsnitt 2.7.) Allt tyder på att i varje fall försäkringskassorna inte är ett väl avpassat organ för att avgöra arbetsskadefrågor. Förfarandet är också tungrott eftersom både socialförsäkringsnämnd – när det gäller livräntа – och läkare skall kopplas in.

Man kan mot denna bakgrund fråga sig om kostnaderna i form av lön till tjänstemän, tidsförluster m m för de skadelidande verkligen är rimliga i förhållande till de utbetalningar som det gäller. En utgångspunkt är att sjukpenningen blott är obetydligt högre än inom allmän försäkring. Den viktiga skillnaden ligger i livräntorna, som både inträder vid en lägre invaliditetsgrad och är avsevärt högre än enligt den allmänna försäkringen.

Vi utgår från summan av prognosticerade arbetsskadelivräntor under 1989, 350 milj kr (i 1984 års penningvärde, se SOU 1985:54 s 134). Om 40 procent av detta belopp ligger ovanför den allmänna försäkringens nivå, blir nettotillskottet för de skadeli-

dande 140 milj kr. Detta motsvarar c:a 1 000 årsarbetare vid försäkringskassorna. För den prognosticerade ökningen – 75 procent – av antalet arbetsskadeärenden föreslås i SOU 1985:54 (s 136) c:a 330 årsarbetare. Relationerna mellan siffrorna tyder på att de skadelidande får ett väsentligt nettotillskott jämfört med den allmänna försäkringen även om hänsyn tas till administrationskostnaderna.

För AMF är, som ovan har påpekats, kostnaderna för administration och skadereglering mycket låga. Detta beror på att den kostnadskrävande klassningen som arbetsskada ligger på försäkringskassorna etc, att bagatellskadorna har skurits bort och att avvägningsreglerna har schabloniserats. AMF har alltså vältrat över kostnaderna på det allmänna, samtidigt som man på olika sätt har dragit ned de egna kostnaderna. Detta medför emellertid inga skevheter. Företagen får ändå betala sin socialförsäkringsavgift och bidra till försäkringskassornas etc kostnader. Givetvis är det för de försäkrade en fördel att premien hålls så låg som möjligt.

Frågan är om man kostnadsmässigt skulle kunna göra någon vinst genom att undvika tvåstegssystemet med försäkringskassor etc först och AMF därefter. Uppenbarligen vore det möjligt att minska kostnaderna om skaderegleringen kunde ske i ett svep. En tänkbar lösning vore att försäkringskassorna etc skötte klassificeringen som arbetsskada och sedan överlämnade skaderegleringen till AMF, varvid arbetsskadeförsäkringens regler kunde anpassas till TFA i schabloniserande riktning. Detta skulle emellertid kräva strängare rättssäkerhetsgarantier inom AMF-systemet.

Vad beträffar konfliktkostnaderna är det en belastning redan det att man kan komma i konflikt på två håll, dels gentemot arbetsskadeförsäkringen, dels gentemot AMF. Vad beträffar arbetsskadeförsäkringen hänvisas till vad som ovan har sagts om stora balanser, hög ändringsfrekvens etc, vilket tyder på höga konfliktkostnader. Till detta kommer att försäkringsöverdomstolen målmedvetet arbetar för förändringar i för de skadelidande positiv riktning, däribland utveckling av arbetsskadebegreppet, vilket på samma gång som det är positivt i och för sig också ökar konfliktkostnaderna.

I TFA är konfliktkostnaderna höga av andra skäl. Den skadeli-

dande är i princip utestängd från domstolsförfarande. Dessutom är det på grund av att alla tvister avgörs av nämnd och skiljenämnd och inga avgöranden publiceras svårt att få material för att föra en tvist med AMF. Detta har framhållits ovan, liksom frågan om detta är förenligt med grundtankarna bakom Europakonventionens art 6. Vi ser att konfliktkostnaderna tydligen är höga på bägge håll men av olika skäl. Några kostnader uppkommer tydligen inte för att det finns två konfliktlösningssystem. De kolliderar egentligen inte med varandra. På arbetsskadeförsäkringens sida gäller det förutsättningar för ersättning och ersättning, inför TFA gäller det ersättning men av annat slag.

En nackdel är att rättshjälp kan vara svår att erhålla vid tvister om arbetsskada (jfr Spångö 1987). Ersättning enligt rättsskyddsförsäkringen torde vara utesluten på grund av det s k yrkesundantaget.

21. Trafikskador

21.1. Som nämnts i von Eybens danska undersökning var 26 procent av de skadade personerna trafikoffer (II, 1988 s 76). Det är en hög siffra och den gör att man kan ifrågasätta varför samhället överhuvudtaget tillåter en aktivitet med så stora skadeverkningar. Som känt är det biltrafiken som skördar de många olycksoffren. Trafik med båt, järnväg och flyg lämnas också utanför här.

Arbetet att få ned antalet olycksoffer bedrivs med stor intensitet. Vägverket har till ambition att hålla vägarna trafiksäkra (väglagen 1971:948 6 §) medan bl a Trafiksäkerhetsverket främst inriktar sig på fordonen och förarna. Det finns en vägtrafiklagstiftning, vägtrafikkungörelsen (1972:603) med följdförfattningar, som ger delvis straffsanktionerade föreskrifter om bilars utrustning och framförande. Lagstiftningen omsätts lokalt i föreskrifter om t ex högsta hastighet, omkörningsförbud etc. Förare måste vara utrustad med körkort. Fordon måste besiktigas med jämna mellanrum.

Till detta kommer så ett system för att ersätta dem som trots sådana förebyggande åtgärder skadas i trafiken. Ganska snart visade det sig att skadeståndsrätten här var ett otillräckligt instrument. Eftersom det rörde sig om en farlig verksamhet skulle ansvaret för föraren vara strikt. Detta kombinerades med en obligatorisk försäkring av bilen. En sådan uppläggning medförde svårigheter, särskilt att täcka självförvållade skador på föraren. Det var besvärligt att få ett system med förarplatsförsäkring att fungera. Vi fick så 1975 den nu gällande trafikskadelagen, som när det gäller personskador är en no fault-försäkring.

Eftersom personskadorna på grund av trafik är så stora överallt i världen – särskilt höga är skadekostnaderna i Frankrike – har många satsat intellektuell energi på att hitta gångbara lösningar av ersättningsfrågan just på trafikområdet.

Bakgrunden är att det traditionella skadeståndsansvaret passar illa för biltrafikens skador, eftersom det fungerar trögt och nyckfullt. Särskilt kritiserat är som bekant skadeståndssystemet i USA.

Olika idéer kom upp. (Se till det följande särskilt von Eyben, I 1983 kap 5:5 m hänv.) En idé var att åtminstone säkerställa en rimlig ersättningsnivå för samtliga trafikoffer. Detta skulle man kunna uppnå genom ett ersättningssystem uppbyggt som för arbetsskador. I USA föreslogs år 1932 i den s k Columbia Study en reform av trafikskaderätten efter dessa riktlinjer. Förslaget väckte ingen större entusiasm och samma var fallet med en del andra amerikanska reformförslag av olika utformning under tiden därefter.

Först Keeton och O'Conell's Basic Protection Plan väckte större intresse på politiskt håll. Det var här frågan om en s k no fault-plan. Med tanke på förutsättningarna – bl a att någon socialförsäkring i stil med vår inte finns i USA – delades planen upp i två delar. En där alla skadade fick ersättning upp till en viss nivå oavsett vållande. Över den nivån trädde den traditionella skadeståndsrätten in med full kompensation, ideell ersättning etc. Därmed avlastades skadeståndsrätten från mindre skador, men samtliga skadade var ändå garanterade en begränsad ersättning för sin inkomstförlust. Lagstiftning med anledning av förslaget kom så småningom till stånd i vissa stater. Man valde dock att lägga brytpunkten litet olika i de skilda staterna. No fault-idéen har inte slagit igenom helt i USA.

I Frankrike diskuterades en no fault-plan utan brytpunkt, dvs full ersättning för alla personskador på grund av trafik oavsett vållande. Detta s k projekt Tunc slog inte igenom i det egna landet. Huvudprincipen återfinns emellertid i vår svenska trafikskadelagstiftning. Vad som främst skiljer personskadereglerna i svensk trafikskaderätt från en renodlad no fault-plan är den ovan omtalade kopplingen till skadeståndsrätten.

21.2. Den som blir trafikskadad får i första hand sina kostnader täckta jämte ersättning för den tillfälliga eller permanenta inkomstförlusten från allmän försäkring. Är den skadade anställd och det tillämpas någon sjukförsäkring – eller pensionsplan typ AGS eller ITP för arbetstagarna i företaget utbetalas tillägg till

sjukpenning resp pension den vägen. Förutsättningarna för utbetalning är knutna till förutsättningarna för sjukpenning, sjukbidrag och förtidspension enligt lagen om allmän försäkring.

Återstoden av inkomstförlusten jämte övriga ersättningsposter upp till skadeståndsnivå täcks, om skadan är en följd av trafik med ett motordrivet fordon, genom trafikförsäkring i enlighet med trafikskadelagens bestämmelser. Ett undantag är dock olycksfall vid färd till och från arbetet där lagen om arbetsskadeförsäkring och TFA tar över. I tillämpningen kan det som nämnts vara problematiskt att fastställa om skadan har skett i följd av trafik med det aktuella fordonet. Denna kvalificering är viktig, eftersom det annars inte blir ersättning upp till skadeståndsnivån för den skadade.

Ersättningsregeln i trafikskadelagen är enkel: all personskada i följd av trafik med motordrivet fordon skall ersättas upp till skadeståndsnivån. (Den särskilda lagen (1976:357) om motortävlingsförsäkring ger dock förare och passagerare vid sådana tävlingar ett mera begränsat skydd.)

Det finns som jag redan har framhållit skäl att överväga om trafikskadelagens omfattning skall bestämmas enligt en formaljuridisk eller en ändamålsinriktad metod.

Därutöver kan noteras att AGS och ITP kommer in som komplicerande moment. Det kan tyckas irrationellt med tre olika ersättningssystem inblandade. Emellertid vore det egendomligt att utesluta AGS och ITP i de fall där arbetsoförmågan beror på trafikskador. Därmed skulle man förlora den enkelhet i tillämpningen som ligger i kopplingen till den allmänna försäkringen.

Vad som däremot förefaller som en anomali är som ovan har antytts, färdolycksfallen, skador på väg till eller från arbetet. Vare sig ur organisatorisk eller principiell synpunkt är det rimligt att skilja ut dessa olycksfall från andra skador i trafiken. Att de inte förs till trafikskadorna tycks enbart bero på historiska skäl (jfr Grönwall-Hessmark, 1987 s 69).

Som har nämnts omfattas enligt lagen om motortävlingsförsäkring inte förare och passagerare av skydd. För dem tecknas i stället som regel olycksfallsförsäkringar men ofta på en nivå långt under skadeståndsnivån. Skulle motortävlingarna ha fullt försäkringsskydd skulle det enligt uppgift inte löna sig att ordna motortävlingar. Vad som kan diskuteras här är närmast den

grundläggande värderingen om det är rimligt att av "sociala skäl" tillåta att motortävlingsförare och deras passagerare blir utan ordentlig kompensation vid en skada. Det förefaller som om man här offrade förarnas trygghet i ersättningssituationen för att intresserade skulle få tillfälle att se på motortävlingar. Man kan väga mot varandra publikens intresse av underhållning och förarnas behov av ekonomisk trygghet vid skada. För mig är det rätt självklart att man ur samhällssynpunkt bör prioritera den ekonomiska tryggheten för förarna. Underhållningen bör kunna ges sådana former att man inte behöver uppge krav på likabehandling och social trygghet. (Se härom Ericsson, 1988 m hänv.)

Detta om omfattningen av bl a trafikskadelagen. Något som ofta har blivit starkt kritiserat, och enligt min mening med rätta, är lagens tvåströngade system, dvs att man vid en skada antingen kan kräva trafikskadeersättning eller skadestånd (se särskilt Dufwa Vår komplicerade trafikskaderätt, 1979 s 465 ff). Jag hänvisar i den delen till framställningen ovan.

21.3. Ersättningsberäkning enligt skadeståndsrättsliga grunder har jag utförligt gått igenom ovan. På trafikskadeområdet som har de flesta personskadorna tillämpas skadeståndsrättens grundläggande regler utan inskränkningar eller förbehåll. Praxis på personskadeersättningens område utvecklas också med detta område som ledande. Försäkringsbolagens skadereglerare med personskadeersättning som specialitet sysslar ofta mest med trafikskador. Normutvecklingen på området sker genom Trafikskadenämnden och i viss mån Ansvarsförsäkringsnämnden (jfr Nordenson Festskrift till Hellner, 1984). Trafikskadenämndens cirkulärreferat och tabeller har stor betydelse. Prejudicerande domstolspraxis avser också ofta trafikskadefall. Reglerna om ersättningsberäkning och samordning överensstämmer alltså helt med skadeståndsrättens huvudprinciper.

21.5. En hel del av diskussionerna kring ersättningssystemets preventiva effekt har naturligt nog anknutit till det största skadeområdet, trafiksektorn. Bland företrädare för den ekonomiska preventionen, främst då Calabresi (1970), har man betonat värdet av att skapa ekonomiska incitament genom att lägga kostnaderna på just dem som bäst kan förhindra skadorna. Ansvaret

behöver inte läggas enbart på "the best cost avoider" utan flera som är inblandade i ett skeende kan komma ifråga. Så skulle t ex olyckskostnaderna vid trafikskador kunna fördelas på trafikanter, väghållare, biltillverkare etc vilka alla skulle kunna bära kostnaderna för de av dem aktualiserade riskerna. Kostnadsuttaget skulle liksom vid bilförsäkring kunna differentieras efter ett bonussystem eller hos större företag genom kontosystem som bygger på experience rating. En sådan teoretisk skiss som den angivna aktualiserar dock vissa praktiska svårigheter. Dels är det svårt och kostsamt att differentiera efter skadeorsaker, dels kan övervältring av kostnaderna ske om marknaden medger det. Det kan också tänkas att vissa biltillverkare slås ut från marknaden. Slutsatsen blir att den eventuella ekonomiska preventionen borde ha störst förutsättningar att lyckas när det gäller privatbilister, som sällan kan övervältra sina premier på andra (Roos, TfR 1987 s 833 f m hänv).

Vad man kan få effekt på är väl i huvudsak valet mellan olika kommunikationsmedel. Om biltrafikens högre olycksfallsfrekvens avspeglas i premierna väljer trafikanten kanske någon annan och mindre olycksfallsbelastad och därför billigare transportform. I linje med vad som redan inledningsvis har sagts om prevention kan man troligen förvänta sig att vid själva körandet andra faktorer än t ex risken för bonusförlust eller annars högre kostnader spelar in, såsom utbildning, information, övervakning, egen inställning till risk etc.

Som förhållandena f n är i vårt land har man alltså, som jag nyss har framhållit, inte fullt tillvaratagit möjligheten att förhindra bilkörning genom att låta bilisterna bära trafikens olyckskostnader. Detta beroende på att en stor del av kostnaderna täcks genom allmän försäkring och delvis också av kollektiv försäkring som AGS samt till en del – och kanske mest opåkallat – genom ersättningssystemet för arbetsskada.

Vad gäller den lämpliga premiedifferentieringen för att fullt ut nå de åsyftade effekterna är det förmodligen så att den differentiering som har vuxit fram på marknaden genom lång erfarenhet tillgodoser högt ställda krav.

Tanken att lägga över en del av kostnaderna för trafikolyckorna på fordonsfabrikanterna har diskuterats. Som ovan har antytts är detta en svår väg att gå. Frågan är om inte preventionen

tillgodoses redan idag på det sättet att försäkringssystemet och besiktningssystemet gynnar säkra bilar. Premiernas höjd och den statistik som finns beträffande bilprovningens resultat ger information till marknaden. Naturligtvis fungerar inte detta system fullt ut, eftersom många fordonsköpare kan efterfråga andra egenskaper hos fordonen än säkerhet, t ex ett lågt pris. Men inom varje prisklass torde säkerheten hos det utbjudna fordonet betyda en hel del för avsättningen.

21.6. Trafikskadeområdet är – frånsett färdolycksfall fram och tillbaka till arbetet – relativt homogent uppbyggt. Det rör sig om en stor mängd av skador och ett område som av olika skäl är uppmärksammat från samhällets och försäkringsmarknadens sida. Det visar sig därför att det ersättningssystem som har vuxit fram har utvecklats till ett smidigt sådant, där man även bemödat sig om att få ned transaktionskostnaderna.

Informationskostnaderna torde vara små. Den allmänna försäkringen med sjukpenning, pensionering etc är väl inarbetad. Obligatoriet för trafikförsäkring torde fungera effektivt, inte minst eftersom de som på marknaden handlar med fordon ser till att försäkring finns.

Informationsglappet torde ligga på den kollektiva försäkringens sida. Trafikolycksfall har ju inte alltid med arbetet att göra och därför är de kollektiva försäkringarna inte så närliggande i sådana fall. Som jag flerstädes nämnt har informationskostnaderna här kommit att ligga på de fackliga organisationerna. Förmodligen är informationsinsatser också nödvändiga när det gäller arbetsskadeförsäkring och TFA. Kopplingen mellan trafikskador och ersättning vid trafikolycksfall på väg till eller från arbetet är i varje fall inte självklar. Även här måste den fackliga informationsgivningen vara av betydelse.

Distributionskostnaderna för de ersättningsformer som finns på trafikskadeområdet torde vara små. Rättigheterna enligt socialförsäkring och arbetsskadeförsäkringslagstiftning är redan fördelade genom lagstiftning. Trafikförsäkringen är obligatorisk och som nämnts sprids försäkringarna bl a genom säljarna på fordonsmarknaden. Kontrollen av att försäkring finns sköts via bilregistret. De kompletterande förmånerna i arbetsmarknadens trygghetspaket sprids genom kollektivavtal med insatser av ar-

betsmarknadens organisationer.

Just eftersom det rör sig om så stora mängder av skador har också rationella hanteringsmetoder vuxit fram. Vad avser allmän försäkring skiljer sig inte trafikärendena från andra ärenden där. Problemen med höga skaderegleringskostnader gäller i mindre grad den allmänna försäkringen än arbetsskadeförsäkringen. Vad gäller kollektiv försäkring torde det också vara likgiltigt vilken skadekategori det rör sig om.

Den slutliga regleringen sker inom försäkringsbolagen som administrerar trafikförsäkringen. Personskadereglering är omfattande, kostsam och långsam men alla möjligheter till rationalisering bör ha kunnat tillvaratas eftersom det rör sig om en mängdhantering. Dock ligger förvaltningskostnaden på trafikförsäkring på 39 procent av premiebeloppet såvitt gäller svenska riksbolag (Enskilda försäkringsföretag, 1987 s 74), vilket förefaller högt. Enligt överenskommelse mellan försäkringsbolagen överlämnas samtliga trafikskador med över 10 procents invaliditet till Trafikskadenämnden för avgörande där. Därmed kan specialiserad expertis ta hand om de svårare fallen och dessutom nås enhetlighet i tillämpningen. Som ovan nämnts verkar nämnden även på andra sätt för en enhetlig tillämpning av reglerna om personskadeersättning.

Konfliktkostnaderna på området torde också ha nedbringats till en låg nivå. Oftast torde Trafikskadenämndens rekommendationer uppfattas som slutliga, men domstolsvägen står alltid öppen och används ibland av prejudikatintresse. I socialförsäkringssystemet är överklagandevägen svår eftersom mängden av överklagade fall är stor och tillämpningen inte alltid alldeles enhetlig, i varje fall inte på kassanivå. För kollektiv försäkring gäller åtminstone på papperet att tvister inte skall komma under domstols prövning. I stället står interna nämnder och skiljeförfarande till buds. Detta har utförligt diskuterats och kritiserats ovan.

Den skadelidande kan normalt inte få rättshjälp, rättshjälpslagen (1972:429) 8 § 1 st 10, men däremot ersättning för sina kostnader från rättsskyddsförsäkring när det gäller trafikskadeersättningen. I fråga om socialförsäkring och kollektiv försäkring är det svårare att få rättshjälp. Rättsskyddsförsäkring är normalt utesluten i dessa fall.

22. Skador i sjukvård

22.1. Vi lever ständigt med risken att bli sjuka. Tåligheten för sjukliga förändringar varierar från individ till individ. Den enskilde avgör själv om han vill söka vård eller behandling, använda läkemedel eller låta sjukdomen ha sin gång. Den som söker sjukvård möter emellertid också nya risker. Sjukvården är en mängdhantering vilket medför att felaktiga avvägningar, ingrepp eller förskrivningar inte alltid kan undgås. Vid vissa typer av behandlingar, ingrepp eller medicinering kan biverkningar inte undvikas. Vid allvarligare tillstånd måste man ibland kalkylera med en risk för att tillståndet kommer att försämras i stället för att förbättras. Det rör sig hela tiden från sjukvårdspersonalens sida om svåra riskavvägningar.

Riskerna med vården har föranlett en ingående samhällelig kontroll genom Socialstyrelsen. Här övervakas utbildningen av sjuksköterskor, läkare och apotekare. Läkemedelsproduktionen kontrolleras. Landstingen arbetar på en ändamålsenlig och säker organisation av sjukhus- och öppenvård. Reglerna om detta finns i sjukvårdslagstiftningen, främst i hälso- och sjukvårdslagen (1982:763) och läkemedelsförordningen (1962:701). Sjukvårdsjuridiken är så omfattande att den kan ses som ett område för sig.

Här intresserar främst vilka åtgärder som kan företas vid mer eller mindre allvarliga missgrepp i vårdapparaten. Utbildningsinsatser och organisatoriska insatser finns i bakgrunden. Vid direkt felaktiga åtgärder av sjukvårdspersonal kan disciplinärt ansvar aktualiseras. De felaktiga åtgärderna kan tas upp inför hälso- och sjukvårdens ansvarsnämnd och den felande kan tilldelas erinran eller varning.

Socialstyrelsen kan också dra in yrkeslegitimationen i särskilt grava fall (se närmare lagen (1980:11) om tillsyn över hälso- och sjukvårdspersonalen m fl).

Yrkesetiken fungerar i dessa fall som norm. För läkaren gäller det t ex att följa vetenskap och beprövad erfarenhet (se exv Hedman, 1984 s 63).

En vanlig anledning till misstag och felsteg inom vården kan vara personalens arbetsbelastning. Läkarna och sjuksköterskorna har ett yrkes- och kunskapsmonopol och det är ont om sådan personal. Därför arbetar också sjukvårdspersonalen mera än många andra yrkeskategorier. Trötthet och stress är naturliga följder.

Vad läkemedel beträffar finns en sträng kontroll. Läkemedel får inte inregistreras och säljas i Sverige utan mycket ingående dokumentation av farmakologiska test. Kontrollen utesluter i regel att läkemedlet visar en annan riskbild än den förväntade och accepterade. I annat fall dras läkemedlet in.

Det är ofta som patienter mår dåligt av vård, behandling och läkemedelsintag. Men detta är i regel kalkylerade verkningar eller kalkylerade risker som man får ta när det gäller att komma till rätta med sjukdomen. Men visst förekommer det felaktiga diagnoser, felaktiga ingrepp etc med följder som längre sjukskrivningstid, infektioner, nya ingrepp etc. Likaså händer det att det sker en felordination eller en felexpediering av ett läkemedel eller att detta visar sig ha andra och värre verkningar än man hade kalkylerat med.

Det är svårt att ange frekvensen av vårdskador. Mörkertalet är förmodligen stort. von Eyben anför från dansk sjukvårdsstatistik att endast 0,1 procent av dem som söker sjukvård har sökt ersättning för skador i vården och bara 2,9 procent av alla inläggningar på sjukhus avser behandlingsskador (von Eyben I, 1983 s 119, 129).

Vad gäller läkemedel är bilden en annan. Medan det på behandlingssidan troligen finns ett kontinuerligt flöde av skadefall av olika svårighetsgrad är läkemedelsskadorna antagligen mera ojämnt fördelade. Med den statliga tillsynen kan man förhindra de flesta läkemedelsskador, dock inte sådana som är individuellt betingade, exv sulfa-allergi. Allvarliga skador torde vara sällsynta. När de inträffar kan det dock – om det rör sig om utbredd konsumtion av skadliga preparat som leder till s k serieskador – bli utomordentligt allvarliga effekter. Skadorna av läkemedlet thalidomid (neurosedyn) är kanske det mest kända exemplet.

Kombinationen av ringa skadefrekvens med serieskador av katastrofnatur är för övrigt typisk för produktskador.

Vårdskadorna har visat sig vara ett område där den traditionella skadeståndsrätten passar särskilt illa (jfr dock för Danmark von Eyben I, 1983 kap 5.6). I USA har man sålunda genom domstolarnas och särskilt då jurymedlemmarnas benägenhet att döma ut hårda skadestånd för malpractice kommit upp i en sådan risk att premierna för läkarna blir avskräckande höga. Motsvarande tendens finns för övrigt när det gäller försäkring för revisorer, advokater etc, s k professional liability.

I vårt land har problemen varit andra, ja närmast motsatta. Kostnaderna för en felbehandlad person att få ut skadestånd av någon ansvarig har visat sig bli stora. Frågorna om kausalitet och vårdslöshet har ofta varit svårlösta. Det har sällan blivit någon utdelning för den skadelidande, ofta på grund av att den påstått vårdslöse läkaren har fått stöd i sitt handlande av sakkunniga kolleger (om problemen med sakkunniga i sådana mål, se Gomard, 1987 s 191 f). Något lättare kan det vara att få ersättning vid missgrepp av annan sjukvårdspersonal. Det är emellertid uppenbart att vägarna till ersättning har varit alltför smala och att tvisterna har varit kostsamma och långdragna för de inblandade. Ett system för snabbare och enklare hantering utan inblandade prestigesynpunkter från läkare och annan sjukvårdspersonal måste därför vara en vinst (jfr även Oldertz, 1986 s 637, 1984 s 43). Vad som talar emot är väl främst att det rör sig om ett litet skadeområde och att det likaväl kan finnas andra grupper som är betjänta av en förbättrad ersättningssituation (se von Eyben, I, 1983 anförda avsnitt).

För läkemedelsskador är bilden delvis densamma. Även här har vi haft uppmärksammade rättegångar där kausalitets- och culpa-problem har varit inblandade och där utfallet för de skadade ofta har blivit klent. Men skillnader finns, främst att det ofta har rört sig om serieskador, vilket har aktualiserat frågor om pilotmål etc. Viktigt att notera är variationerna i skadefrekvens som gör det svårt att beräkna ersättningsbehovet för framtiden.

22.2. Den som har blivit arbetsoförmögen på grund av en vårdskada har rätt till ersättning enligt den allmänna försäkringen. Rör det sig om en anställd tillkommer de kompletteringar som

avtalsgruppsjukförsäkring eller liknande arrangemang kan ge. Härigenom blir den eventuella inkomstförlusten någorlunda täckt. Återstoden får kompenseras på skadeståndsrättslig grund.

Sedan en tid tillbaka finns nu patientförsäkring och läkemedelsförsäkring som ett snabbare och säkrare alternativ än skadeståndstalan. Läkemedelsförsäkringen kan tas i anspråk när det gäller skador som orsakas av läkemedel som läkemedelsförsäkringen äger tillämpning på. Läkemedlet skall yrkesmässigt ha lämnats ut för förbrukning i Sverige. Uteblivna effekter av läkemedlet ger inte rätt till ersättning och inte heller skador som skäligen bör godtas som biverkningar.

Patientförsäkring gäller vid behandlingsskada i hälso- och sjukvård vid felaktiga ingrepp, undersökningar, diagnoser och vid infektioner som hänger samman med behandlingen. Dock undantas skador som har varit medicinskt nödvändiga för att undvika större hälsorisker, skador som till övervägande del beror på grundsjukdomen samt infektioner efter vissa typer av ingrepp och särskilt infektionskänsliga områden. Endast kroppsliga skador täcks av de bägge försäkringarna, inte psykiska.

Avgränsningen av omfattningsområdena speglar svårigheternas med riskavvägningarna inom vården. Vissa risker måste tas, andra är mer eller mindre naturliga och förutsebara och kan inte täckas in. Vad patienten måste skyddas mot är de opåräkneliga följderna och detta helt oavsett om något fel har blivit begånget. Det ersättningsbara området blir på så sätt betydligt vidare än enligt culparegeln. Men, som von Eyben framhåller (I, 1983 s 336) gränsen mellan det ersättningsbara och det icke ersättningsbara blir ganska slumpartad.

Vad ligger det för rättvisa i att en person som på sjukhus drabbas av en svår infektion i benet efter ett ingrepp där skall bli ersatt, men inte en som drabbas på motsvarande sätt efter ett ingrepp i luftvägarna? Ersättningsbehovet är ju lika stort vid de påräkneliga skadorna som vid de opåräkneliga. Ur skadelidandes synpunkt är detta ett lotteri (jfr Hedman, 1984 s 96 f).

På samma sätt kan det vara svårt för en som lider av svåra biverkningar av ett läkemedel att acceptera att skadorna av medicinsk och farmakologisk expertis bedöms som skäliga och därför inte skall ersättas. Genom arrangemangen i de båda försäkringarna har den som har blivit utsatt för misstag vid vård

och behandling kommit i en mycket bättre ställning. Men gränsdragningssvårigheterna mellan ersättningsgillt och icke ersättningsgillt är närmast större än enligt culparegeln.

22.3. Ersättningen för inkomstförlust utgår i vanlig ordning från den allmänna försäkringen och vanligen tillkommer också tillskott till socialförsäkringsförmånerna från AGS eller liknande arrangemang. Vad som eventuellt återstår av inkomstförlusten, kostnadsersättning samt ersättningen för ideell skada kan komma att utgå ur patientförsäkringen resp läkemedelsförsäkringen. Det bör då observeras att patient- resp läkemedelsförsäkringarna inte täcker alla skador i läkar-, tandläkar- och sjukhusvård eller alla skador på grund av läkemedel. Det är blott de opåräkneliga och oförutsägbara skadorna som blir täckta. Andra skador faller utanför och det är troligen de flesta.

En annan viktig sak är att bagatellskadorna är bortsorterade. Som huvudregel fordras en månads resp 14 dagars sjukskrivning för att ersättning överhuvudtaget skall komma ifråga. Vidare utgår ersättning för framtida inkomstförlust först vid en medicinsk invaliditetsgrad på 15 procent och en inkomstförlust på minst 1/4 basbelopp, 6 975:– kr (1989). Redan begränsningen till 14 resp 30 dagars sjukskrivning medför att en stor del av skadefallen rensas bort (jfr von Eyben, II, 1988 s 75). En stor del av de skadade är redan arbetsoförmögna varför ersättning för inkomstförlust inte kommer ifråga.

Som jag har påpekat ovan innebär bagatellgränserna plus de schablonregler som finns i villkoren, särskilt när det gäller olägenhetsersättning, avsevärda praktiska och hanteringsmässiga fördelar utan att det i nämnvärd utsträckning går ut över de skadelidande.

De skadelidande som så önskar kan i stället för att utnyttja försäkringarna föra skadeståndstalan. Även om detta i vissa lägen, särskilt vid bagatellskador, kan ge bättre kompensation, är kostnaderna höga och chanserna till framgång små. Sedan väl ersättning från patient- eller läkemedelsförsäkringen har accepterats av den skadelidande kan skadeståndstalan för eventuell återstående ersättning inte föras; skadeståndskraven överlåts till resp försäkringskonsortium.

För patient- och läkemedelsförsäkring gäller de vanliga med-

vållandereglerna i skadeståndslagen. Dessutom undantas självmord och dödsfall genom uppenbart missbruk av läkemedel.

Samordningsreglerna följer mönstret i skadeståndslagen. Som har nämnts går ersättningar från allmän försäkring och kollektiv försäkring först och avräknas mot patient- och läkemedelsförsäkringen som på så sätt mest kommer att täcka ideella ersättningar. Det finns dessutom en särskild regel om avräkning av kostnader, nämligen avräkning av ersättning för bl a hemhjälp eller hemvård från kommun och landstingskommun. En sådan regel skulle förmodligen gälla även utan uttrycklig villkorsbestämmelse.

Bestämmelserna för försäkringar innehåller också ersättningsbegränsningar. Dessa har praktisk betydelse främst när det gäller serieskador av läkemedel. Vid sådana skador kan det mycket väl tänkas att gränsen 100 milj kr uppnås ganska snabbt. Då skall beloppen fördelas proportionellt mellan de skadelidande. Det kan antas att staten kunde gå in i ett sådant katastrofläge (jfr naturkatastrofer). Staten har, kan man säga, tagit på sig ett ansvar för att läkemedelsersättningen fungerar väl genom att tillåta den frivilliga försäkringen i stället för den en gång tilltänkta lagen i samma ämne. Mot detta talar dock att lagförslaget innehöll en motsvarande begränsning.

22.4. Den allmänna försäkringen finansieras genom främst sociala avgifter, men också delvis med skattemedel. De kollektiva arbetsmarknadsförsäkringarna bygger på premier som tas ut i proportion till företagens bruttolönesumma. Patient- och läkemedelsförsäkringarna finansieras genom premier från sjukvårdshuvudmännen och från läkemedelsföretagen. Premieuttaget är – såvitt gäller läkemedelsföretag och sjukvårdsinrättningar – delvis grundade på experience rating-principer, vilket innebär att premierna kan variera med hänsyn till faktiskt eller förväntat skadeutfall (Oldertz, The American Journal of Comparative Law, 1986 s 654–55). För enskilda läkare, sjukgymnaster och tandläkare gäller dock enhetspremier.

Inom allmän försäkring och kollektiv arbetsmarknadsförsäkring blir det en omfattande pulvrisering av kostnaderna för försäkringsskyddet. När det gäller sjukvårdshuvudmännen är kostnaderna kanaliserade till få subjekt. Emellertid kan sjuk-

vårdshuvudmännen i den mån de politiska förhållandena så medger övervältra premiekostnaderna på skattebetalare och på patienter. Läkemedelsföretagen kan, vilket marknaden förmodligen medger, övervältra sina premiekostnader på konsumenter och på staten som subventionerar läkemedelsinköpen. Finansieringsbilden är alltså brokig. Huvuddelen av kostnaderna för ersättningsanordningarna torde dock pulvriseras på kollektivet av presumtiva skadelidande.

Samma fenomen föreligger här som vid trafikskador, att verksamheterna i fråga inte belastas med den del av ersättningskostnaderna, som avser allmän försäkring och kollektiv försäkring. Därtill kommer att företag, sjukvårdshuvudmän och läkare i stor utsträckning har möjlighet att övervältra kostnaderna på andra. Man kan därför konstatera att principen att kostnaderna skall ligga på den riskfyllda verksamheten inte i nämnvärd utsträckning har tillgodosetts inom vårdsektorn.

22.5. Om det är så att kostnad och risk inte följs åt borde inte ekonomisk prevention heller vara möjlig på detta område. Denna slutsats måste emellertid nyanseras.

Vad gäller allmän försäkring och kollektiv försäkring saknas överhuvudtaget preventiva incitament.

Ser vi på patientförsäkringen drabbar kostnadsansvaret inte offentliganställda läkare och annan sjukvårdspersonal. För dessa kategorier blir det bl a det disciplinära förfarandet, yrkesetiken etc som får hålla preventionen uppe. De eventuella ekonomiskt preventiva effekterna kan uppnås hos sjukvårdshuvudmännen som organiserar verksamheten. Arbetets organisation torde vara mycket viktig för skadefrekvensen. Med hänsyn till det ofta strama budgetläget som begränsar möjligheterna att övervältra premiekostnaderna kan det finnas incitament för sjukvårdshuvudmännen att hålla skadorna nere. Skadefrekvensen ger som har framhållits direkt utslag på premiens beräkning.

Vad läkemedelsföretagen beträffar torde övervältringsmöjligheterna vara större och chansen att uppnå preventiva effekter genom den begränsade premiedifferentiering som föreligger motsvarande mindre. Här torde andra faktorer spela in. Konkurrensen mellan läkemedelsföretagen både på forsknings- och försäljningssidan stimulerar företagen till att undvika riskfyllda

produkter. Även den statliga läkemedelskontrollen spelar en stor roll i det skadeförebyggande arbetet.

Slutsatsen blir att preventionen på detta område regelmässigt tillgodoses genom andra instrument än ekonomiska. Man får inte bortse från att det här gäller en verksamhet som innefattar stora risker för personskador och att de som arbetar i vårdsektorn naturligtvis har detta klart för sig och anpassar sitt handlande därefter. När det gäller sjukvårdens organisation – arbetstider, arbetsfördelning etc – som torde ha stor betydelse för skadefrekvensen är det dock tänkbart att den anpassning av premierna till skadeutfall som sker i patientförsäkringen kan ha positiva preventiva effekter.

22.6. Det är uppenbart att informationskostnaderna spelar stor roll på vårdområdet. Den allmänna försäkringen är dock inget problem i sammanhanget. Den kopplas för övrigt automatiskt in vid inläggning på sjukhus.

Vid de kollektiva arbetsmarknadsförsäkringarna är det som alltid de fackliga organisationernas uppgift att se till att de anställda utnyttjar sina förmåner.

Problemen torde dock vara störst när det gäller patient- och läkemedelsförsäkring, som är små och föga kända ersättningsanordningar. Här får man lita till läkare, sjukhus- och apotekspersonal. Men troligen finns det ändå många som inte får den ersättning de är berättigade till (se även von Eyben, II, 1988 s 59).

Distributionskostnaderna i denna sektor är små, den allmänna försäkringen är lagstadgad för alla, AGS etc sprids genom kollektivavtalssystemet på arbetsmarknaden och de bägge försäkringsformerna är riktade till begränsade väl definierade grupper.

Skaderegleringskostnaderna har berörts ett flertal gånger såvitt gäller allmän försäkring. När det gäller AGS etc kan man undra om det inte drar oproportionerligt stora kostnader att särskilt reglera de små belopp det ofta gäller.

Skaderegleringskostnaderna inom patient- och läkemedelsförsäkring är av särskilt intresse. Såvitt gäller förutsättningarna för ersättning har man med de nya reglerna inte vunnit större klarhet eller lättillämplighet än vid den traditionella culparegeln (jfr

von Eyben, I, 1983 s 337). Reglerna är svårgripbara och kan för sin tillämpning kräva medicinsk och farmakologisk expertis. Å andra sidan är ersättningsbestämmelserna genom uteslutandet av bagatellfallen och genom sin starka schablonisering ägnade att få ned skaderegleringskostnaderna. De höga kostnader som tillämpningen av omfattningsbestämmelserna kan föra med sig kan på detta sätt balanseras.

Det stora bekymret när det gäller transaktionskostnaderna på vårdskadeområdet är emellertid, som redan har framgått, konfliktkostnaderna. Vad gäller allmän försäkring har bekymren med vacklande praxis och stor överklagandefrekvens nämnts. I fråga om övriga på området aktuella försäkringar är situationen regelmässigt den att tvister som avser skada löses internt genom nämnder inom resp försäkringsbolag eller genom skiljedom. Inom AMF-försäkringar är skiljenämnden sammansatt av representanter för arbetsmarknadens parter. När det gäller patient- och läkemedelsförsäkringarna avgörs tvister med skadelidande genom skiljenämnd enligt skiljemannalagen. Regeringen kan om så påkallas utse ordförande. Kostnaderna för arvode till skiljenämndens ledamöter betalas av försäkringsbolaget om den skadade har "skälig anledning" att få tvisten prövad.

Tvister som rör allmän försäkring kan man endast undantagsvis få rättshjälp till. Rättsskyddsförsäkring täcker inte tvister inom socialförsäkringen. Det nu sagda gäller också de kollektiva arbetsmarknadsförsäkringarna. Vad beträffar patient- och läkemedelsförsäkringarna har möjligheterna till rättshjälp nyligen utvidgats, SFS 1989:360. Det finns inget som hindrar att kostnaderna täcks genom rättsskyddsförsäkringen. Härtill kommer vad jag redan har nämnt om skiljemännens arvoden och kostnadstäckning för dessa efter en skälighetsprövning.

Som jag ovan har nämnt blir konfliktkostnaderna särskilt stora i fråga om patient- och läkemedelsförsäkringarna. I stort sett saknas offentligt tillgängligt material från konsortierna, nämnderna och skiljenämnderna som belyser tillämpningen. Ersättningsfallen på vårdområdet är också av någon anledning mera känsliga än andra. De skadade känner sig ofta utlämnade då de inte kan få sina ersättningskrav offentligt och opartiskt prövade i allmän domstol. Grundtankarna bakom Europakonventionen art 6 talar för en sådan möjlighet. Det finns ingen anledning

varför dessa försäkringsbolag inte skulle kunna ha samma väl fungerande konfliktlösning som andra försäkringsbolag, där allmän domstol ju är ett av flera alternativ.

23. Skador på grund av brott

23.1. Flera typer av brott kan medföra personskador för brottsoffret. Detta gäller t ex misshandel och vissa sedlighetsbrott. Skadorna kan medföra döden som vid dråp och vållande till annans död. Med personskador på grund av brott skall enligt skadeståndslagen 1 kap 3 § jämställas en del brott mot den personliga integriteten som t ex ärekränkning, ofredande, brott mot den personliga friheten, där ersättning kan utgå för personligt lidande (jfr ovan under 19).

Det är en kriminalpolitisk uppgift att förebygga och begränsa brott. Verkställandet av de kriminalpolitiska målen ligger i huvudsak på polisväsendet. Polisen gör rekognoserings- och bevakningsinsatser för att förebygga brott samt arbetar för att upptäcka och beivra de brott som ändå begås. I de kriminalpolitiska insatserna mot den upptäckta brottsligheten deltar åklagare och domstolar. Domstolarna bestämmer påföljderna för de brott som kan styrkas. Påföljdsapparaten handhas av kriminalvårdens anstalter under Kriminalvårdsstyrelsen, av socialtjänsten och av den psykiatriska sjukvården. Skadeståndet, som länge formellt har varit kopplat till strafflagstiftningen kommer in som en påföljd vid sidan av brottsbalken.

I det brottsförebyggande arbetet i vid mening deltar många andra myndigheter och sammanslutningar. Här kan nämnas tullens arbete på att förhindra brott över gränserna samt skolan och massmediernas upplysningsverksamhet. Ideella föreningar av typen Krum och Riksförbundet mot narkotika kompletterar här myndigheternas verksamhet.

När det gäller användningen av olika påföljder har debatten om ändamål och inriktning varit livlig. Inställningen har pendlat mellan en individualpreventivt inriktad vårdideologi och en mera hårdför allmänpreventiv inriktning där själva frihetsberövandet som sådant har framstått som angeläget. På sistone har

hänsynen till brottsoffren kommit i blickpunkten och detta har lett till en strängare attityd mot brottslingarna. Var skadeståndet som tilläggspåföljd skulle komma in i detta tänkande är väl oklart. Det har påpekats att stora skadeståndskrav mot brottslingar kan försvåra deras rehabilitering efter ett frihetsberövande. Men det har också antytts att skadestånden kan ha allmänpreventiva och individualpreventiva effekter. Det är tydligt att det här blir fråga om ett samspel mellan skadeståndspåföljder och andra kriminalpolitiska åtgärder.

Brottslighetens utveckling speglas bl a genom forskningsinsatser av Brottsförebyggande rådet. Våldsbrottsligheten håller sig ganska konstant men ungdomsvåldet ökar. I ett internationellt perspektiv är personskador på grund av brottslighet ganska få i Sverige. Ett viktigt drag i våldsbrottsligheten är att den i stor utsträckning är en familjeangelägenhet. Ofta är det fråga om hustrumisshandel.

Bristerna i skadeståndets funktioner som ersättning vid brott har länge stått klara. I den mån gärningsmännen har ansvarsförsäkringar täcker dessa inte. Det är i praktiken nästan omöjligt att få ut skadestånd av brottslingar då deras ekonomi inte brukar medge betalning för sådana krav. En del punktinsatser har gjorts. Först på plan var försäkringsbolagen med en skadeståndsförsäkring för personskada, sedermera överfallsskydd. I takt med den internationella utvecklingen tillkom härefter brottsskadelagen.

23.2. Vid en skada på grund av brott utfaller i vanlig ordning förmånerna enligt den allmänna försäkringen. För anställda betalas dessutom ut förmåner enligt AGS etc.

Den ersättningsform som åtminstone teoretiskt kommer därnäst är skadestånd på grund av brott. I och med att brott föreligger är också betingelserna för ansvar enligt culparegeln uppfyllda, förutsatt att ett orsakssamband föreligger mellan brottet och skadan. Problemet med skadestånd som ersättningsform är som nyss nämnts i dessa fall att brottsskador inte täcks av ansvarsförsäkringen samt att chanserna att få ut pengarna oftast – åtminstone på kort sikt – är minimala.

Två likartade ersättningsmöjligheter erbjuder sig då, överfallsskyddet i hemförsäkringen och brottsskadelagen. Enligt bäg-

ge formerna är det en förutsättning för ersättning att skadevållaren inte kan betala.

Överfallsskyddet är primärt i förhållande till brottsskadelagen. Överfallsskyddet gäller inte om den som är gärningsman tillhör den försäkrade kretsen, en mycket vanlig situation, och inte heller vid berusning, provokation eller om den skadelidande höll på med brottslig verksamhet när han skadades.

Brottsskadelagen kommer in i bilden dels i fall där den skadelidande saknar överfallsskydd, dels när skadegöraren tillhör den försäkrade kretsen och dels när de skadelidande var ute i brottsliga ärenden. Berusning och provokation är oklara gränsområden där ibland brottsskadelagen kan ge ersättning när inte överfallsskyddet gör det, jfr ovan.

Det specifika när det gäller brottsskador är att skadeståndet i princip är utspelat som ersättningsform och att dess uppgift i stället har övertagits av två nästan likartade ersättningsformer, den ena privat och den andra offentlig. Man kan med tanke på det ändå förhållandevis ringa antalet personskador på grund av brott – 7,1 procent av de allvarliga skadorna enligt von Eyben (II, 1988 s 363) – och gränsdragningssvårigheterna mellan systemen fråga sig om arrangemanget är rationellt. Jag återkommer till detta.

23.3. Ersättningsberäkningen vid allmän försäkring och vid kollektivavtalad försäkring, sjuklön etc följer naturligtvis vanliga normer även i brottsskadefall. Ersättningen enligt överfallsskyddet och enligt brottsskadelagen skall beräknas enligt reglerna i 5 kap skadeståndslagen. Dock skall vid ersättning enligt brottskadelagen för framtida inkomstförlust engångsbelopp föredras framför livräntor.

Reduktionsreglerna i den allmänna försäkringen och i den kollektivavtalade försäkringen torde ha mindre betydelse. I villkoren för överfallsskydd hänvisas inte till den allmänna regeln i 6 kap 1 § skadeståndslagen om jämkning vid medvållande. Däremot föreskrivs att ersättningen helt skall falla bort i vissa situationer: berusning, provokation, skadelidandes brott. Brottsskadelagen hänvisar till jämkningsregeln i skadeståndslagen 6 kap 1 § men föreskriver dessutom att jämkning kan ske exempelvis vid provokation som inte innebär minst grov vårdslöshet. Observera

att det inte som i överfallsskyddet är fråga om att helt slopa ersättningen utan just om jämkning.

För samordningen gäller i första hand bestämmelsen i 5 kap 3 § skadeståndslagen. Detta betyder att förmåner från allmän försäkring och kollektivavtalad försäkring skall avräknas. Enligt villkoren för överfallsskydd skall uppenbarligen vad som har erhållits i skadestånd av gärningsmannen avräknas. Brottsskadelagens 7 § föreskriver avräkning av skadestånd och all annan ersättning som inte bygger på sparande. Däri ligger att ersättningen från hem- och villaförsäkringen vid överfall går före. På detta sätt fångar försäkringen upp de flesta personskador på grund av brott och endast ett mindre antal blir kvar för Brottsskadenämnden att avgöra.

Både hem- och villaförsäkringen och brottsskadelagen maximerar ersättningsbeloppen vid brottsskada. Maximibeloppen är förhållandevis låga och ganska lika i försäkringen resp i brottsskadelagen. Brottsskadelagens maximigräns är enligt huvudregeln 20 gånger basbeloppet, 558 000 (1988). Överensstämmelse råder även på det sättet att självrisk tas ut i bägge systemen. Om inte brottsskadelagen skulle föreskriva självrisk skulle brottsskadenämnden tvingas ställa upp med en mindre ersättning i samtliga skadefall. Enligt bägge systemen övertar försäkringsbolaget resp staten skadeståndskravet mot skadegöraren.

Försäkringsbolagen torde i viss utsträckning aktivt utöva sin regressrätt. Lideen (1986) har undersökt ett material på 359 regressfall vid ett försäkringsbolag. 17 eller knappt 5 procent avsåg misshandel och sedlighetsbrott.

23.4. De preventiva momenten på detta område tillvaratas främst av de ordinära kriminalpolitiska instrumenten, såsom straff, särskild vård etc. Den allmänpreventiva effekten av dessa påföljdsformer är omdiskuterad.

Vad ersättningen beträffar finns det inga ekonomiskt-preventiva incitament i den allmänna försäkringen eller i AGS. Skadeståndets allmänpreventiva funktion måste vara begränsad redan därigenom att det sällan finns pengar att hämta hos skadegörarna. Om skadeståndsbeloppen fastställs och kraven fullföljs kan det naturligtvis tänkas en preventiv effekt. Vid våldsbrott är det

väl dock ofta andra än ekonomiska överväganden som spelar in vid brottstillfället.

Överfallsskyddet och brottsskadelagen innehåller få moment som kan vara brottsförebyggande. Gärningsmannen blir emellertid inte fri från sin skadeståndsskyldighet om ersättning utgår. Är kravverksamheten effektiv kan man, som sagt, uppnå vissa preventiva effekter.

Brottsförebyggande element finns även inbyggda på den skadelidandes sida. Här gäller bl a bortfall eller jämkning av ersättning vid provokation eller berusning. Det är väl tveksamt om dessa regler är så kända att de kan påverka en presumtiv skadelidandes beteende och därmed medverka till att förebygga brottsskador.

23.5. Finansieringen av ersättningsskyddet vid brottsskador kan av naturliga skäl inte följa principen att den riskfyllda verksamheten skall bära sina egna kostnader. Vad gäller allmän försäkring och kollektivavtalad försäkring bärs ju kostnaderna huvudsakligen av "produktionen".

Skadeståndet framstår som en osäker finansieringskälla. Ersättning kan inte garanteras och utgår i förekommande fall i efterskott. En fördel är dock att kostnaden vid skadestånd bärs av skadevållarna.

Även om regress kan förekomma från försäkringsbolagens sida (jfr Lideen, 1986) och någon enstaka gång från brottsskadenämnden (Conradi, 1989 s 97) – och även om vissa brottslingar faktiskt betalar sina skadestånd omgående är den delen av finansieringen försumbar i sammanhanget. Ersättningen på skadeståndsnivån finansieras i huvudsak av försäkringstagarna inom villa- och hemförsäkringen. Troligen gäller för överfallsdelen en enhetlig premie, möjligen med områdesdifferentiering. De återstående fallen, de som går till brottskadenämnden, finansieras med skattemedel. Alltsom allt blir det en effektiv pulvrisering som resulterar i att vi solidariskt bär bördorna av de personskador som orsakas av brott.

23.6. Informationskostnaderna när det gäller ersättning för skador på grund av brott är ett problem. Det är då inte den allmänna försäkringen och inte i någon större utsträckning AGS etc som

jag tänker på utan framför allt överfallsskyddet och brottsskadeersättningen. Överfallsskyddet hör till de minst uppmärksammade delarna av det privata försäkringspaketet. Brottsskadenämnden är litet känd och informationen om ersättningsmöjligheterna verkar ojämnt spridd över landet (Ersättning vid våld och vandalism, 1981). Polisväsendet och försäkringsbranschen har här en uppgift som ingalunda är lätt.

Distributionsmässigt bereder den här ersättningssektorn inga större problem. Rättigheterna enligt allmän försäkring finns redan fastställda av lagstiftaren och det gäller också brottsskadelagen. Hem- och villaförsäkringen är väl spridd och därmed också överfallsskyddet. De kollektiva arbetsmarknadsförsäkringarna är ju spridda genom kollektivavtalssystemet.

När det gäller skaderegleringskostnaderna är bilden något mera problematisk. Beträffande allmän försäkring och AGS är problemen inte större än annars. Det problematiska ligger i att det finns två nästan likadana ersättningssystem parallellt. Överfallsskyddet och brottskadelagen liknar varandra delvis, men det finns också skillnader. I ett avseende kan skillnaderna bereda tillämpningsvårigheter, nämligen när det gäller verkan av provokation eller berusning. Det gäller för brottskadenämnden att kontrollera om försäkring finns och om den täcker. Dessa åtgärder måste ju kosta mera än om man tänker sig hela mängden ärenden handlagda enligt ett gemensamt mönster. En närliggande lösning vore att överlämna skaderegleringen helt och hållet till försäkringsbolagen. Det bär emellertid emot att låta enskilda subjekt förvalta statliga medel (prop 1977/78:126 s 11). Dessutom torde ett statligt ersättningsarrangemang ligga bäst i linje med den internationella utvecklingen (jfr SOU 1977:36 kap 3).

I och för sig är det också dålig ekonomi att Brottsskadenämnden får ett så relativt litet antal utbetalningsfall att hantera. Det visar sig emellertid att förvaltningskostnaderna vid nämnden, trots en omvittnat ambitiös skadereglering, väl tål att jämföras med motsvarande kostnader vid försäkringsbolagen (vad jag har uttalat i frågan i SvJT 1988 s 308 vid not 26 förefaller mig numera mindre välgrundat). Ett ytterligare argument i debatten är att Brottskadenämnden delvis har arbetat med en egen profil och därmed har påverkat försäkringsbolagen och rättsutvecklingen i övrigt.

Mot den nu skisserade bakgrunden förefaller det som om mycket talade för att överfallsskyddet togs över av Brottsskadenämnden. Det är ingen lukrativ del av hem- och villaförsäkringen och man har ibland tänkt på att avskaffa den. En sådan överflyttning skulle ur finansieringssynpunkt inte spela någon nämnvärd roll eftersom det i stort sett rör sig om samma kollektiv som betalar skatt och som betalar premier för hemförsäkring.

En ordning där brottsskadenämnden ensam stod för utbetalningarna på skadeståndsrättslig grund skulle ur informationssynpunkt innebära en förenkling. Mycket tyder också på att administrationskostnaderna genom en sådan reform skulle kunna bringas ned eller i varje fall hållas oförändrade.

Konfliktkostnaderna inom denna sektor erbjuder inte så mycket att diskutera. Den allmänna försäkringen har som nämnts vissa problem med vacklande praxis och långa handläggningstider. AMF-försäkringarna kan främst kritiseras för att prövning av domstol förhindras. Konflikter vid tillämpningen av överfallsskyddet löses inom bolagen, vid rådgivande nämnder och i sista hand vid domstolarna. Denna konfliktlösning fungerar av allt att döma väl.

Brottsskadenämndens avgöranden kan inte överklagas. De publiceras ibland och finns omskrivna på olika håll. Något missnöje med brottskadenämndens handläggning har inte förmärkts. Eftersom nämnden brukar ta upp fall till omprövning har ingen heller kritiserat bristen på överklagandemöjlighet. För att tillgodose Europakonventionens krav borde nämndens beslut kunna överklagas t ex till Svea hovrätt eller till Högsta domstolen. Sammanfattningsvis finns det på detta område inte någon anledning till åtgärder såvitt avser konfliktkostnaderna.

24. Miljöskador

24.1. Tillgång till ren och frisk luft, rent vatten och av främmande ämnen oförstörd natur har länge räknats som självklarheter i vårt land och i stora delar av världen. Dessa gemensamma tillgångar som var och en tidigare fritt har utnyttjat, har i det industrialiserade samhället visat sig inte räcka till. Industriutsläpp, avgaser från biltrafik m m inkräktar på den fria luften och leder till försurningar av den naturliga miljön med förändringar av flora och fauna. Utsläpp av industriavfall förorenar vattnet i sjöar, floder och hav. Ekonomerna kallar detta för externa effekter. Den industriella verksamheten medför kostnader för andra som inte behöver beaktas i företagens egna kalkyler.

De allmänna tillgångarnas tragedi, the tragedy of the commons, är att det saknas incitament för den som tar i anspråk allmänna nyttigheter att begränsa sitt utnyttjande, vilket lätt leder till överexploatering. (Se vidare Värdera miljön! 1989).

Två slags rättsliga styrmedel kan väljas för att hindra en sådan utveckling. Den ena är offentligrättsliga restriktioner i utnyttjandet av mark och miljö. Det andra är att utgå från befintliga äganderätter eller motsvarande rättigheter och arbeta med civilrättsliga medel. Tänkbara instrument kan vara skadestånd vid miljöstörningar, avtal om miljöstörningarnas nivå eller priser eller avgifter beroende på graden av rättighetsintrång.

Bägge dessa vägar har nackdelar. Den offentligrättsliga vägen är trög, informationskrävande och ställer stora anspråk på externkontroll. Det kan ofta vara svårt att i konkurrens med andra intressen göra kraftfulla ingripanden mot industriell miljönedsmutsning.

Nackdelarna med den civilrättsliga vägen ligger främst på transaktionskostnadsplanet. De grundläggande rättigheterna, typ äganderätter är knutna till marken. Vid varje miljöstörning berörs en mängd olika rättighetsinnehavare på olika sätt. Att

utjämna detta läge genom överenskommelser eller skadeståndsbetalningar är svårt eftersom så många är inblandade och det inte finns rättsliga institut som passar för den typen av konfliktlösning (jfr Lindblom, 1989 särskilt s 662–664).

I Sverige har man valt kontrollmedel av bägge typerna. Det finns en offentligrättslig kontroll enligt reglerna i miljöskyddslagen (1969:387). Enligt dessa skall företag som bedriver miljöfarlig verksamhet söka tillstånd, koncession för denna. Detaljerade föreskrifter görs upp med gränsvärden m m. En viss avgift uttas av företagen. Företag som inte följer lagen eller utfärdade föreskrifter kan föreläggas vite eller ådömas straff. I offentliga utredningar och i vetenskapliga undersökningar har effektiviteten hos miljöskyddslagens system ifrågasatts (se t ex SOU 1987:32, Westerlund, Miljöfarlig verksamhet, 1975, Ericsson, 1986).

En civilrättslig modell har sedan länge funnits i grannelagsrätten. Störningar mellan fastigheter har föranlett skadestånd till den förfördelade parten. Ansvaret har varit strikt men å andra sidan inte inträtt förrän störningarna har varit av ett väsentligt slag. Orts- och allmänvanliga störningar från en grannfastighet har måst tålas. Dessa skadeståndsregler inflöt så småningom i miljöskyddslagen och ingår numera, i bearbetat skick, i 1986 års miljöskadelag. Miljöskadekonflikter torde oftast gälla värdeminskning av fastigheter, försvårat utnyttjande av fastigheter m m. Mera sällan är det fråga om personskador. Det har dock förekommit i svensk praxis sådant som personskador på grund av förorenat vatten, skador på grund av inverkan från nedgrävda gifttunnor etc. Skaderiskerna är här av vad jag tidigare har kallat katastroftyp. Det förekommer ett jämnt flöde av skador över tiden som inte är särskilt påfallande. Men detta flöde kan plötsligt brytas av någon miljökatastrof med omfattande personskador som följd. Även om det ofta rör sig om långvariga påverkanstillstånd kan upptäckten av verkningarna framstå som plötsliga och katastrofartade. Här finns en nära anknytning till produktskadorna.

24.2. En person som skadas genom en miljöstörning blir i fall av arbetsoförmåga kompenserad genom den allmänna försäkringen. Är han anställd tillkommer ersättning från AGS eller andra sjukförmåner i anställningen. Ersättning upp till skadeståndsni-

vån kan sedan utgå enligt reglerna i miljöskadelagen. Enligt dessa föreligger i princip strikt ansvar för personskada på grund av vissa uppräknade störningar från verksamheten på en fastighet, nämligen vattenföroreningar, ändring av vattennivån, luftföroreningar, markföroreningar, buller, skakningar samt andra liknande störningar. Det strikta ansvaret förutsätter att störningarna går utöver det orts- och allmänvanliga. Såväl anknytningen till fastighet som öppningen för "annan liknande störning" har ifrågasatts i litteraturen (Hellner, Supplement 1987 s 380 ff). I lagen ingår vidare en bevislättnadsregel som innebär, att det räcker med övervägande sannolikhet för samband mellan miljöstörning och skada, 3 § 3 st.

Viktigt vid miljöskador är ansvarets utsträckning i tiden. Dessa visar sig ofta inte förrän decennier efter den skadliga påverkan. Preskriptionstiden för miljöskadeersättning är dock som för annat skadestånd 10 år från det skadan inträffade. (I SOU 1983:7 föreslogs en längre preskriptionstid, se kap 10.)

Försäkringsbilden vad avser miljöskador är brokig. Från ansvaret enligt den vanliga ansvarsförsäkringen för företagare finns ett miljöundantag som i stort sett undantar allt ansvar som täcks av miljöskadelagen. Det finns emellertid ett undantag från undantaget såtillvida att plötsliga och oförutsedda händelser som orsakar miljöskador täcks av försäkringen. Det kan t ex röra sig om utsläpp i luft eller i vatten som beror på en felaktig åtgärd i en fabrik. De långsiktiga smygande skadorna täcks däremot inte.

> SkVN 22/1981. Försäkringstagaren hade ett såg- och vattenkraftverk med tillhörande dammanläggning i en å. Ca 500 m nedströms dammanläggningen fanns en fiskodling, vilken behövde kontinuerlig tillförsel av friskt vatten. Vid ett tillfälle uppstod ett stopp i vattenflödet från dammanläggningen, vilket resulterade i en omfattande fiskdöd. Orsaken till avstängningen har inte kunnat klarläggas helt, men man har ansett att stoppet har berott på att ris, löv och annat skräp har fastnat och hindrat vattengenomströmningen. Nämnden ansåg att skadorna var en följd av inverkan på vattendrag, sjö eller annat vattenområde. Man utgick därvid från att det ålåg försäkringstagaren att tillse att vattnet kunde strömma obehindrat och att stoppet hade

orsakats av försäkringstagarens underlåtenhet att tillse att så skedde. Nämnden fann att ett fel tillfälligt hade begåtts. Miljöundantaget var inte tillämpligt och ersättning skulle alltså utgå ur såg- och vattenkraftverkets ansvarsförsäkring.

För att täcka ansvaret enligt miljöskadelagen för andra än dessa tillfälliga och plötsliga skador tillhandahåller försäkringsbolagen visserligen miljöansvarsförsäkringar. Men medan i stort sett alla företag har en ordinär ansvarsförsäkring för företag är det ytterst få företag som har tecknat en miljöansvarsförsäkring. En anledning kan vara att försäkringen uppfattas som för dyr med hänsyn till att skadeståndskrav så sällan ställs på miljöområdet. Ett annat skäl kan vara att man inom företagen – oriktigt – antar att den som följer koncessionsvillkoren inte kan bli ansvarig för uppkommande miljöskador.

Till miljöområdets särskilda problem hör omständigheten att skadorna ofta är långsiktiga och att det kan vara svårt eller omöjligt att spåra skadevållaren eller skadevållarna, skadan kan vara preskriberad etc. För den typens skador föreslogs av en offentlig utredning ett fondsystem av liknande typ som finns på oljeskadeområdet (SOU 1987:15). Emellertid har riksdagen i stället beslutat om en obligatorisk miljöskadeförsäkring fr o m den 1 juli 1989 för sådana fall. Ändringar har skett i miljöskyddslagen och en förordning (1989:365) om miljöskadeförsäkring har utfärdats. En försäkring finns för personskada och en för sakskada. Personskadeförsäkringen påminner delvis om redan befintliga no fault-planer av typ patient- och läkemedelsförsäkringen, men försäkringen har också, med sin uppläggning som sista-resurs-försäkring när ansvarsreglerna inte fungerar, starka beröringspunkter med brottsskadelagen. Premier till försäkringarna skall erläggas av de företag som har koncession för miljöskadlig verksamhet.

24.3. Ersättningsreglerna vid personskada enligt miljöskadelagen överensstämmer helt med skadeståndslagens. Allmän försäkring och kollektivavtalad försäkring utgår enligt vanliga regler.

Det finns emellertid en typ av personskador på miljöområdet

som bör uppmärksammas särskilt, nämligen de s k psykiska immissionerna. Ersättningen avser här allmänt obehag som den skadade får tåla, t ex besvärande lukt- och sinnesintryck, t o m obehaget att bo nära en anläggning med hög skaderisk etc. Skadeståndet går knappast att passa in i de vanliga ramarna. Det erinrar om skadestånd för psykisk chock eller skadestånd för lidande vid brott mot den personliga integriteten (jfr SOU 1983:7 s 145 f, Dufwa i SvJT 1987 s 49 m hänv).

Ansvarsförsäkringarna innehåller ingen avvikelse från vad som annars skulle gälla om ersättningsberäkning.

Den obligatoriska miljöförsäkringen innehåller bagatellgränser och schabloniseringar av den från patient- och läkemedelsförsäkringarna kända typen.

Av stor vikt är här vilka beloppsgränser som gäller i försäkringarna. I företagens ansvarsförsäkringar varierar försäkringsbeloppen från företag till företag. Miljöansvarsförsäkringen har maximibelopp på mellan 10 och 25 milj kr (Ullman, 1989). Enligt den obligatoriska försäkringen är maximibeloppen för personskada 5 milj kr per person och för sakskada 50 milj kr per skada. Vidare gäller ett generellt maximibelopp på 200 milj kr. Frågan är om de nu angivna beloppen ger betryggande skydd vid katastrof- och serieskador.

I fråga om samordning gäller samma som enligt brottsskadelagen. All ersättning som inte motsvarar ett sparande på den skadelidandes sida skall avräknas från försäkringsersättningen.

Med hänsyn till de långtidsverkningar som det kan vara fråga om på miljöområdet är tidsgränserna av intresse. Det noteras då att ansvaret enligt miljöskadelagen preskriberas efter 10 år, jfr ovan. I ansvarsförsäkringen för företag täcks vanligen händelser som inträffar under den tid försäkringen är i kraft. Miljöansvarsförsäkringen täcker däremot endast krav som anmäls medan försäkringen är i kraft (Ullman, 1989). Preskriptionstiden är enligt 29 § försäkringsavtalslagen 3 år från kännedom om skadan och annars 10 år. I den obligatoriska miljöskadeförsäkringen måste skadan anmälas inom tre år från det den inträffade. Detta står i viss motsättning till syftet att ersätta preskriberade skador (se närmare villkoren § 1, § 9).

Reduktionsregler förekommer även här. Skadeståndslagens principer om jämkning vid medvållande skall tillämpas. För-

säkringsavtalsrättsligt intresserar här bl a jämknings- och ogiltighetsreglerna vid bristande upplysningsplikt i 4–10 §§ försäkringsavtalslagen, säkerhetsföreskrifter enligt villkoren och 51 § försäkringsavtalslagen samt undantaget i ansvarsförsäkringsvillkoren för fall när lag och myndighets föreskrift inte följs. (Den kommande skadeförsäkringslagen torde inte innebära några större skillnader här).

24.4. Allmän försäkring finansieras genom sociala avgifter och skattemedel, AGS och andra kollektivavtalade försäkringar betalas genom premier i förhållande till företagets bruttolönesumma.

Miljöskadelagen är en skadeståndslag, vilket betyder att finansieringen är osäker och sker i efterhand. Sannolikheten att skadestånden betalas är antagligen rätt stor här eftersom det ofta är företag som är ansvariga. Vid miljöskador kan man dock inte utesluta att skadestånden blir så höga att många företag saknar resurser att betala. Ansvaret täcks endast till en mindre del – plötsliga och tillfälliga skador – av den vanliga ansvarsförsäkringen för företag. Denna finansieras genom premier som kan vara differentierade på olika sätt i enlighet med riskförväntningar eller tidigare skadeutfall. Försäkringspremierna i den obligatoriska miljöförsäkringen erläggs av alla företag som bedriver miljöfarlig verksamhet. Försäkringspremierna varierar med antalet anställda och verksamhetens miljöfarlighet (se vidare förordningen om miljöskadeförsäkring).

När det gäller personskador förhåller det sig så, att allmän försäkring och kollektivavtalad försäkring står för merparten av ersättningen. Där är ju som flerfaldiga gånger har konstaterats kostnadsansvaret väl pulvriserat. Vad gäller miljöskadelagen och försäkringarna är kostnadsansvaret lokaliserat till de presumtiva skadevållarna, i huvudsak företagen. Emellertid kan här övervältring på konsumenterna ske i den mån marknaden tillåter. En sådan övervältring underlättas betydligt om riskerna har lagts över på försäkring.

Man bör här komma ihåg att risken för personskador på grund av miljöstörningar delvis är en katastrofrisk. De resurser som står till buds i det nu beskrivna systemet kan därför visa sig vara otillräckliga. Det kan då tänkas att staten går in med kompletterande insatser, jfr naturkatastrofer.

24.5. Miljöskador är ett område där ekonomiska preventionen kan tänkas få betydelse. Många ekonomer menar att problemet är att få företagen att internalisera kostnaderna för de externa effekterna. Beträffande allmän försäkring och kollektiv försäkring är detta inte möjligt, men däremot när det gäller skadestånd.

Man kan mycket väl tänka sig situationer där risk för miljöstörningar föreligger och där det i stort sett saknas andra incitament än ekonomiska för ett företags handlande. Detta kan t ex få till följd att ett företag låter bli vissa utsläpp på grund av risken för skadestånd eller straff enligt miljölagstiftningen. En sådan idealsituation föreligger dock sällan på grund av de höga transaktionskostnaderna. Information om reglerna finns visserligen i företagen men den statliga och kommunala kontrollapparaten är trög, åklagarna är ovilliga att agera och skadeståndsprocesser försvåras av att många intressenter är inblandade, och av att bevisfrågorna ofta är komplicerade.

Ansvarsförsäkringarna innehåller en del preventiva moment, främst undantaget från försäkringsskydd vid åtgärder som strider mot lag eller myndighets beslut. Även självrisken kan nämnas. Premierna kan här variera med miljöriskerna så att man uppnår skadeförebyggande effekter. Det förutsätts då att någon fullständig kostnadsövervältring inte sker.

Den obligatoriska miljöskadeförsäkringen innehåller få preventiva incitament utöver premiedifferentieringen som delvis anknyter till graden av miljöfarlighet. Möjligheten för miljöskadekonsortiet att regressa mot den enligt miljöskadelagen ansvarige kan ha betydelse i sammanhanget.

24.6. Informationskostnaderna vid allmän försäkring och kollektivavtalad försäkring är obetydliga. Skadeståndsrätten på miljöområdet bygger på gammal grannelagsrätt och kan därför ha viss förankring i det allmänna rättsmedvetandet. Informationsinsatser torde främst behövas när det gäller den kompletterande obligatoriska miljöskadeförsäkringen. Här möter ungefär samma problem som vid information om brottsskadelagen. Vidare kan man ifrågasätta om marknadsföringen av miljöansvarsförsäkringen har varit tillräckligt effektiv eftersom försäkringen har fått så liten spridning.

Distributionskostnader uppstår inte när det gäller rättigheterna enligt miljöskadelagen och inte heller vid allmän försäkring eller kollektivavtalad försäkring. Den allmänna ansvarsförsäkringen i företagsförsäkring torde redan vara väl spridd. Den obligatoriska miljöskadeförsäkringen skall täcka alla företag med koncession.

Däremot brister det som sagt vad gäller utbredningen av den frivilliga miljöansvarsförsäkringen.

Om skaderegleringskostnaderna vid allmän försäkring och kollektivavtalad försäkring har redan talats nog. Kostnaderna vid skadeståndstalan vid domstol är ju i och för sig avsevärda, särskilt som det ofta är många parter i ett miljöskademål. Väsentligt är att det ofta rör sig om skadeståndsskyldiga som också har råd att betala skadestånd.

När det gäller privat och obligatorisk försäkring är det problematiskt att det finns skador på tre olika nivåer. De plötsliga skadorna omfattas av ansvarsförsäkringen, de mera långsiktiga skadorna täcks bara om det undantagsvis finns särskild miljöansvarsförsäkring, medan mera udda skadesituationer täcks in av den obligatoriska miljöskadeförsäkringen. Denna innebär gränsdragningssvårigheter och en kostsam uppdelning på olika skadeposter.

Rationellare lösningar måste finnas. Ett alternativ är att ansvarsförsäkringen i företagsförsäkringen får omfatta allt miljöansvar enligt miljöskadelagen. Om detta inte låter sig göras med hänsyn till premiekostnaderna kan man tänka sig att lägga försäkringsbördan på de presumtiva skadelidande som en del i egendomsförsäkringen. En skadeståndsgaranti av överfallsskyddets typ vore då en lösning. Det sista förslaget innefattar bl a den nackdelen att ett skadeståndsansvar utan ansvarsförsäkring är svårt och dyrt att administrera.

Beträffande konfliktkostnaderna kan sägas att systemet är splittrat samt i stor utsträckning beroende av domstolsförfarande, vilket fördyrar. Rättshjälp och rättskydd står dock normalt till buds för de skadelidande. Den obligatoriska försäkringen innehåller en skiljeklausul enligt vilken tvist mellan försäkringsgivaren och den skadelidande avgörs av skiljemän. Kritiken för bristande tillgång till domstol drabbar även denna försäkring.

25. Produktansvar

25.1. En lantbrukare köpte hönsfoder från en fodertillverkare. Hönsfodret innehöll olämpliga ämnen, varför äggen blev oätbara och därmed omöjliga att sälja.

En hårcurler-apparat var felkonstruerad vilket medförde att hårrullarna exploderade. En pojke skadades av det varma vax som sprutade ut.

En hundägare hade varit ute och promenerat med sin hund. Då hunden hade blivit våt i pälsen satte hundägaren hunden i en mikrovågsugn för att snabbtorka. Hunden avled av behandlingen. Hundägaren hävdade att anvisningarna om mikrovågsugnens användning borde ha tagit upp frågan om torkning av husdjur och riskerna därmed.

En kemisk-teknisk fabrik framställer ett gödningsämne som först prövas omsorgsfullt. När det har börjat säljas visar det sig att medlet skadar grödan under vissa klimatiska förutsättningar. Detta kunde på vetenskapens dåvarande ståndpunkt inte förutses.

En ambulansförare är hängiven snusare. Efter mångårigt bruk drabbas han av läppcancer och måste underkasta sig en vanställande ansiktsoperation. Han kräver skadestånd av Tobaksaktiebolaget.

De nu upptagna exemplen avser alla skadliga produkter. De skiljer sig när det gäller hur skadligheten har uppkommit – genom enstaka missgrepp, konstruktionsfel, instruktionsfel, utvecklingsfel eller systemfel.

Under de senaste decennierna har produktskadorna och produktansvaret ägnats ett närmast hysteriskt intresse. Detta beror främst på utvecklingen i USA där produktansvaret har kommit att fungera som en viktig grund för ersättning. Området är också en skärningspunkt mellan köprätt och skadeståndsrätt och därför rättsvetenskapligt intressant. Frågorna har stor betydelse för

risksituationen i industrin och för försäkringsbolagens förmåga att täcka in sådana risker. (Enligt min mening är ämnet föremål för ett intresse som inte riktigt svarar emot dess praktiska betydelse.)

Ser man till risken för personskador är det främst inom det kemisk-tekniska området, läkemedelsindustrin och livsmedelssektorn som produktskador inträffar. På dessa områden finns en noggrann offentlig kontroll enligt t ex läkemedels- och livsmedelslagstiftningen. Vi har också en allmän produktsäkerhetslagstiftning, se numera produktsäkerhetslagen (1988:1604). Bl a med tanke på den ingående statliga kontrollen kan man anta att det är ganska sällan som människor skadas av produkter i vårt land.

Enligt Lindmarks ingående undersökningar (1988) av försäkringspraxis är det få fall av produktskador på person som regleras inom ramen för företagsförsäkringen. Av 207 undersökta skador var 31 fall eller 15 procent personskador. Bland dessa utgjorde hälften arbets- och trafikskador. Återstoden, vad som skall behandlas enligt svenska produktansvarsregler, var i stor utsträckning tandskador. Skadeståndsbeloppen var låga.

I ett av von Eyben studerat material avseende 114 olycksfallsskador har ersättningskravet i mindre än 1 procent av fallen grundats på produktansvarsregler (II, 1988 s 364).

Orsakerna till att produktskadereglerna sällan används vid personskada är flera. För det första har det som nämnts att göra med den skadeförebyggande produktkontrollen. För det andra har man hos oss – till skillnad från t ex i USA – ingen anledning att åberopa produktansvarsregler när det gäller skador som inträffar i trafik eller på arbetsplatser.

För den skadelidande ger no fault-systemen i trafikskadelagen resp TFA bättre och säkrare utdelning än produktansvarsreglerna. Vidare har personskaderisken vid farliga produkter karaktären av katastrofrisk. Detta innebär ett jämnt flöde av spridda och sällsynta fall med plötsliga uppgångar om en farlig produkt verkligen har spritts på marknaden. Läkemedel som thalidomid och SMON har orsakat sådana katastrofer. Katastrofer på grund av kemisk-tekniska produkter och livsmedel har förekommit bl a i u-länder. Risken för en produktskadekatastrof i Sverige får bedömas som liten med hänsyn till den starka offentliga kon-

trollen, omfattande forskning etc. Den verkligt farliga verksamheten, läkemedelsindustrin, har ju fått riskerna täckta genom läkemedelsförsäkringen; även där är kontrollen rigorös.

Mot den här bakgrunden framstår som sagt det internationella och nationella arbetet med regler om personskador på grund av produktdefekter som något överdimensionerat. De stora ersättningsproblemen torde aktualiseras vid katastrofer där det lämpligaste kan vara att staten träder in.

Produktskaderätten eller ansvaret för skadebringande egenskaper har utvecklats främst genom rättspraxis. I ett känt rättsfall från 1918 (NJA 1918 s 156) slogs det fast att köplagens strikta felregler vid leveransavtal inte gällde vid produktskador genom köpt gods utan att vållande från säljarens sida eller garanti för frihet från skadebringande egenskaper skulle vara avgörande. Relativt uttunnade garantier har stundtals godtagits i praxis (jfr härom Dufwa, 1984 under 2.1 samt NJA 1985 s 641 och NJA 1987 s 417).

I några fall, främst där en felaktig ingrediens skadar en hel vara eller ett varuparti har köprättsliga regler använts (jfr bl a NJA 1960 s 441); detta saknar intresse för personskadorna. Ansvaret för tillverkare mot konsument för produktskador följer i stort linjerna för ett strikt ansvar, liksom ansvar för importörer (NJA 1961 s 94, NJA 1977 s 538). Det finns en tendens mot strikt ansvar över hela linjen men rättsutvecklingen har avstannat i avvaktan på kommande lagstiftning. Produktansvarskommittén utarbetade år 1977 ett lagförslag angående läkemedelsansvar samt år 1979 ett förslag till produktansvarslag. Det förra förslaget resulterade i den "frivilliga" läkemedelsförsäkringen. Därmed blev den kanske viktigaste produktansvarsaspekten tillgodosedd såvitt gäller personskador. Försök att få en liknande försäkring till stånd avseende produktansvar för kemisk industri har inte lyckats. Under påverkan av den internationella utvecklingen, särskilt inom EG, har förslaget till produktskadelag överarbetats ytterligare. Det nya förslaget väntas föreligga ungefär samtidigt som denna bok kommer ut.

25.2. Enligt det kommande förslaget till produktansvarslag skall säljare, tillverkare och andra mellanled ha ett strikt skadeståndsansvar för bl a personskador som har orsakats av på marknaden

tillhandahållna produkter. Ansvaret skall omfatta konstruktions- och tillverkningsfel samt instruktionsfel. Utvecklingsfelen skall också medföra ansvar, vilket är en omdiskuterad nyhet.

Orsakssambanden vid produktskada kan vara svårutredda och svåra att leda i bevis, jfr NJA 1982 s 421, kontrast U-målet. Därför kommer den nya lagen att innehålla en bevislättnadsregel.

Ersättning vid personskada skall utgå enligt skadeståndslagens regler. Givetvis får den skadade i första hand åtnjuta de förmåner som kan tillkomma honom enligt allmän försäkring och kollektivavtalad försäkring.

Förhållandet mellan produktansvarslagen och köprätten är komplicerat; detta återkommer jag till i sakskadeavsnittet under 37.

Företagens produktansvar täcks till stor del av företagens ansvarsförsäkringar. Den vanliga kombinerade företagsförsäkringen omfattar skadeståndsskyldighet för person- och sakskada. Vad som undantas är bl a kontraktsmässiga åtaganden samt skador på levererad produkt etc och kostnader för återkallelse av produkt. Detta innebär att den vanliga ansvarsförsäkringenn för företag i princip täcker hela det ansvar för personskada som kan uppkomma enligt den väntade produktansvarslagen. Som nämnts är det vid personskada normalt fråga om blygsamma belopp (Lindmark, 1988 s 111–116). I fortsättningen förutsätts att ansvarsdelen i företagsförsäkringen bibehålls oförändrad när den nya produktansvarslagen kommer.

25.3. Ersättningsbilden vid personskador på grund av produkter skiljer sig föga från andra områden. Allmän försäkring och kollektivavtalad försäkring täcker huvuddelen av inkomstförlusten. Resten täcks enligt den kommande produktskadelagen efter vanliga skadeståndsrättsliga regler. Intressanta frågor kan dock komma upp när det gäller horisontal samordning såtillvida att produkter med felaktiga egenskaper kan vara inblandade även vid t ex trafikskador och arbetsskador. Enligt civilprocessuella principer måste den skadelidande ha fritt att välja vilken av flera möjliga ersättningsordningar han önskar åberopa som grund för sitt krav. Hittills har man med tanke på de oklara reglerna om produktskada naturligt nog hellre använt sig av trafikskadelagen eller TFA än åberopat reglerna om produktskada. Så torde bli

fallet även i fortsättningen, särskilt som enligt samordningsreglerna i ansvarsförsäkringen den ersättning som kan utgå från trafikförsäkring och TFA måste avräknas mot det skadestånd som utbetalas ur ansvarsförsäkringen.

Allmänna skadeståndsrättsliga jämkningsprinciper torde gälla även för produktskador.

Då skadeståndsdelen av ersättningen – som ju är den mindre delen jämfört med den som täcks främst av allmän försäkring – regelmässigt torde utgå ur ansvarsförsäkringen är det också intressant med de reduktionsgrunder som finns där. Här finns ett särskilt undantag just vid skada genom levererad produkt: försäkringen gäller inte när den försäkrade har underlåtit att utföra sedvanliga undersökningar, provningar eller analyser för att fastställa produktens lämplighet för avsett ändamål och detta har medfört att defekter hos produkten inte har upptäckts. Detta undantag betyder att ett företag som har slarvat vid utprovning etc kan tvingas att betala skadestånd direkt till den som har skadats av en produkt eftersom försäkringen inte täcker.

Ett annat undantag som kan medföra att ersättningen reduceras till noll avser skador som har orsakats genom åsidosättande av lag eller av myndighets föreskrift. Ofta finns ju statliga föreskrifter och standarder för olika produkter, t ex elartiklar. Det kan även tänkas bortfall eller reduktion av ersättningen på grund av brott mot upplysningsplikten; företaget har kanske inte tydligt angett vilka produkter som det tillverkar.

Eftersom personskada på grund av felaktig produkt har tycke av katastrofrisk är beloppsbegränsningen i försäkringen intressant. I företagsförsäkringen varierar maximibelopp och självriskbelopp.

Det kan gå lång tid innan följder av produktskador och av miljöskador visar sig. Preskriptionstiden är enligt den väntade produktskadelagen vid personskada 25 år från det produkten lämnade tillverkaren. Försäkringen gäller för skador som inträffar under den tid som försäkringen är i kraft. Preskriptionstiden är tre år från det skadan har upptäckts eller annars 10 år från skadan, försäkringsavtalslagen 29 §.

25.4. Om finansieringen genom socialavgifter, skattemedel och premier från företagen när det gäller allmän försäkring och

kollektivavtalad försäkring har det redan talats åtskilliga gånger. Det blir här en effektiv pulvrisering av kostnaderna.

Produktskadelagen är en skadeståndslag med finansiering i efterhand och under osäkerhet. Förmodligen har företagen ofta medel att betala med, men man får inte glömma risken för katastrofskador. I praktiken kommer dock ansvarsförsäkringen att ta över om företaget har gjort ordentliga provningar och tester. Ansvarsförsäkringen finansieras med premier som är differentierade utifrån variablerna produktslag, marknad och årsomsättning (Lindmark, 1988 s 178).

Vad gäller produktanvarsdelen av ersättningen är alltså principen om kostnadsallokering i förhållande till risk väl genomförd. Några incitament att undvika de kostnader som kommer att ligga på allmän försäkring och kollektivavtalsförsäkring finns dock inte.

25.5. Preventiva element finns i finansieringen av ansvarsförsäkringen såtillvida att produktslag och marknader påverkar premierna. Skadeförebyggande verksamhet vid företagen understöds emellertid normalt inte genom premiesättningen (Lindmark, 1988 a st; annorlunda dock vid experience rating). Viktigt är kravet på ordentliga tester av produkten. Även självrisken kan ha preventiva effekter för företagen. Överhuvudtaget är detta ett område där ekonomisk prevention kan ha betydelse och det kan gälla även vid rena skadeståndskrav när försäkring saknas eller inte täcker.

Föreskriften i försäkringen att lag och statliga föreskrifter skall följas för att försäkringen skall gälla kan också verka skadeförebyggande.

Några motsvarande preventiva incitament saknas för allmän försäkring och kollektivavtalad försäkring.

25.6. Informationskostnaderna på detta område torde inte vara så betydande. Några särskilda sådana uppkommer ju inte vad beträffar allmän försäkring och avtalsgruppsjukförsäkring. Med hänsyn till den goda täckningen med ansvarsförsäkring torde informationen i förhållande till företagen inte erbjuda särskilda problem.

Distributionskostnaderna är försumbara, ersättningen bygger

på system som redan är uppbyggda, väl spridda och som fungerar. Kostnaderna nedbringas nu ytterligare genom kollektiva försäkringsplaner. Vad gäller lagen om allmän försäkring och den kommande produktskadelagen är det lagstiftaren som står för distributionen av rättigheterna.

Skaderegleringskostnaderna inom allmän och kollektivavtalad försäkring behöver det inte ordas om särskilt här. Inom försäkringsbolagen, där den övriga skaderegleringen i huvudsak kommer att ligga, får man anta att skaderegleringen är rationellt organiserad. Lindmarks undersökningar pekar i den riktningen (1988, avsnitt 4.5). Konkurrensen mellan bolagen pressar administrationskostnaderna, liksom för övrigt övergången till kollektiva försäkringsformer inom företagsförsäkringen pressar distributionskostnaderna.

Konfliktkostnaderna kan vara bekymmersamma inom den allmänna försäkringen, liksom bristande tillgång till domstolsprövning kan vålla bekymmer i viss kollektivavtalad försäkring. Vad beträffar den kommande produktskadelagen är läget svårbedömt. Förmodligen kommer det att bli så att de flesta tvister avgörs i försäkringsbolagen samt att återstående tvister hänvisas till bolagsnämnder och liknande och därefter till Skadeförsäkringens villkorsnämnd resp vid frågor om personskadeersättning till Ansvarsförsäkringsnämnden. Erfarenhetsmässigt behöver domstolarna endast sällan tas i anspråk för att lösa tvister om företagsförsäkring.

Vid produktskador på person kan rättshjälp enligt rättshjälpslagens (1972:429) undantag för skadestånd 8 § 1 st 10 endast beviljas om tvisten förs till domstol. Rättsskyddsförsäkringen kan däremot tas i anspråk utan inskränkning.

Överhuvudtaget gäller att produktansvarsområdet uppvisar enhetliga och klara linjer, låga kostnader och rationell organisation. En nackdel ur kostnadssynpunkt kan vara att produktansvarsfrågorna stundom är juridiskt komplicerade. Huruvida dessa oklarheter kommer att avhjälpas genom den nya lagen återstår att se.

26. Fritidsskador och övriga skador

26.1. Det har framgått att det på olika skadeområden kommer upp frågor av typen varför den som skadas i badkaret inte skall få lika mycket ersättning som den som skadas i trafiken. Det är klart att urvalet av priviligierade skadeområden, särordningar, inte sker efter någon behovsprincip. I så fall hade t ex olyckor i hemmet eller olyckor bland skolbarn varit täckta (jfr von Eyben I, 1983 exv s 60 ff, 1013).

Uppenbarligen är det i stället så att särordningarna har vuxit fram för att helt eller delvis ersätta mer eller mindre illa fungerande ansvarssystem. Eventuellt kan man spåra en tanke att full ersättning skall utgå till den som drabbas av en skada som någon annan är ansvarig för eller skulle kunna göras ansvarig för. Den som har blivit skadad av en brottsling, av en felaktig anordning på arbetsplatsen eller av en hänsynslös bilförare skall ha full ersättning. Den som däremot skadas under sådana omständigheter att han själv normalt inte kan lägga över ansvaret på någon annan, t ex i hemmet eller på fritid, får nöja sig med en lägre ersättningsnivå. Men detta är inte hela sanningen. Vissa kategorier har sämre skydd än andra. Studerande har t ex inte samma goda skydd under skoltid som anställda har under arbetstid. Ibland utgår också full ersättning till någon som själv har orsakat sin skada. Detta gäller t ex en trafikant som skadas i en singelolycka eller en anställd som drabbas av en skada på arbetsplatsen till följd av egen oskicklighet.

Ett annat sätt att vinkla problemen är att se på olika kategorier av skadade och hur de gynnas eller missgynnas i ersättningshänseende. Det följer redan av ersättningssystemens konstruktion att det i första hand är inkomstförluster som skall täckas. Anställda och särskilt anställda som har hög ATP-poäng blir väl tillgodosedda, medan hemmamakar och studerande endast undantagsvis får någorlunda riklig kompensation (se om hem-

arbetande kvinnors ställning Westerhäll-Gisselson, Kvinnor och rätt, 1979 kap 4).

De kollektiva påbyggnadsförmånerna, ideell ersättning i TFA, AGS, ITP etc är framförhandlade av parterna på arbetsmarknaden och tillgodoser endast de anställda.

Sammantaget får man följande helhetsbild. De stora möjligheterna till full ersättning har man på skadeområden där riskerna kommer från en annan än en själv, en arbetsgivare, bilförare, brottsling etc. Systemet är uppbyggt så att det både genom urvalet av skadeområden och genom ersättningens beräkning premierar anställda framför andra grupper.

Ser man de anställda som ett kollektiv finns det anledning att betona att ersättningssystemet i huvudsak är uppbyggt för att kompensera inkomstbortfall. De anställdas privilegier visar emellertid också på att arbetsmarknadsparterna har resurser och makt som saknas hos t ex kategorier som barn, studerande, hemarbetande etc. I kollektivet av anställda kan man vidare urskilja kategorier med olika välbetalda och olika riskfyllda arbeten. Bl a kan man notera att arbetsskadeersättningen ursprungligen är tänkt som en metod att hålla de anställda i särskilt lågavlönade och riskfyllda yrken på en dräglig ersättningsnivå.

Vad som skall behandlas i detta avsnitt är skador som inte prioriteras eller omhuldas särskilt av vårt ersättningssystem.

Denna kategori av skador är större än man skulle kunna tro. I von Eybens undersökning representerar enbart skadorna i hemmet 15,9 procent av samtliga allvarligare skador. Skador vid sport och lek utgör ca 7 procent.

Olycksriskerna i hemmet är tydligen stora. von Eybens siffror över allvarligare olyckor visar att 60 procent av hemolyckorna är fallolyckor. Bland övriga stora olyckskategorier i hemmet märks olyckor vid hantering av maskiner och verktyg samt våld. Barn och pensionärer har en hög frekvens av fallolyckor (von Eyben II, 1988 s 177–184).

26.2. Ersättningsbilden när det gäller övriga skador skiljer sig kraftigt från andra ersättningsområden. I stort sett är det bara den allmänna försäkringen och den frivilliga olycksfallsförsäkringen som spelar någon nämnvärd roll här. (Det bortses här från den organiserade idrotten där särskilda ersättningsomord-

ningar finns). Ser vi på anställda som skadas på sin fritid gäller för dem de vanliga sjukdoms- och invaliditetsförmånerna enligt socialförsäkring och kollektiv försäkring. Ersättningsnivån varierar bl a med ATP-poängen. Studerande och hemmamakar, som inte förvärvsarbetar i någon större utsträckning, måste för att åtnjuta förmåner från allmänn försäkring ansluta sig till den frivilliga sjukförsäkringen, se lagen om allmän försäkring 21 kap. Denna torde utnyttjas i relativt blygsam utsträckning.

Den som i detta läge skadas så att han blir invalidiserad får enbart förtidspension (eller sjukbidrag) motsvarande som regel 96 procent av basbeloppet om året från 16 års ålder, lagen om allmän försäkring 7 kap 1 och 4 §§. Härtill kan komma handikappersättning om 65, 50 eller 34 procent av basbeloppet i den mån behov av särskild vård och tillsyn föreligger, lagen om allmän försäkring 9 kap 2–3 §§. En pensionär som skadas får inte ersättning i den mån han eller hon redan uppbär motsvarande ålderspension.

I övrigt gäller för denna kategori av skador inga särordningar. Att förlita sig till skadeståndsrätten ger litet. Det är sällan som någon ansvarig för skadan kan utpekas. När detta undantagsvis är möjligt tillhör skadevållaren ofta den försäkrade kretsen i den skadelidandes hem- och villaförsäkring. Detta innebär att ersättningen i varje fall inte kan utgå ur skadevållarens ansvarsförsäkring.

Anställda kan uppbära tilläggsförmåner till den allmänna försäkringen genom kollektivavtalade sjukförmåner av typ AGS. I övrigt får skadorna här täckas in genom sjuk- eller olycksfallsförsäkring som den skadelidande själv har tecknat. Olycksfallsförsäkringen gäller vid arbetsoförmåga på grund av plötsliga ofrivilliga händelser och sjukförsäkringen vid arbetsoförmåga av andra skäl. Sjuk- och olycksfallsförmåner brukar ingå i frivillig kollektiv försäkring för anställda resp fackföreningsmedlemmar. En viktig form är trygghetsförsäkring för fritid, TFF. Individuella sjuk- och olycksfallsförsäkringar förekommer också.

Vilka förmåner som utgår beror på skadans art och bestämmelserna i försäkringsvillkoren. Enligt olycksfallsförsäkringen är det i det akuta skedet dagpenning och senare ersättning för ekonomisk och/eller medicinsk invaliditet som utgår. Sveda och värk resp lyte och men ersätts bl a enligt TFF. Även vissa kostna-

der ersätts. Sjukförsäkringen är mera direkt kopplad till den allmänna försäkringens förutsättningar. Sjukersättning utgår under det akuta skedet. Vid förlust av hela arbetsförmågan betalas försäkringsbeloppet ut i sin helhet. Viktiga är bestämmelserna om karenstid samt regler för att förhindra överförsäkring.

Skolungdomar omfattas av de olycksfallsförsäkringar som tecknas av varje kommun. Dessa försäkringar kan växla i omfång och belopp mellan olika kommuner. Långt ifrån alla kommuner har försäkringar som täcker även utanför skoltid (Tryggare kan ingen vara, 1983 s 66–69).

Många föräldrar utnyttjar möjligheten att komplettera barnens skydd genom individuellt tecknade försäkringar för olycksfall och/eller sjukdom.

Några särskilda försäkringar för hemmamakar torde inte finnas, men en hemmamake kan vara medförsäkrad i en anställds frivilliga gruppsjuk- eller gruppolycksfallsförsäkring.

Kollektiva och individuella sjuk- och olycksfallsförsäkringar har i regel en åldersgräns, exv 70 år.

26.3. Som synes är ersättningsbilden vid fritidsskador och övriga skador ganska brokig. Ersättningsberäkningen belyses bäst med några exempel.

> En 15-årig pojke cyklar mot ett träd. Han får en allvarlig hjärnskada och blir arbetsoförmögen för resten av livet. Han får då förtidspension från 16 år med 96 procent av basbeloppet plus, låt oss säga 50 procent av basbeloppet som handikappersättning. Den frivilliga skolungdomsförsäkringen gäller även olyckor under fritid. 100 procent ekonomisk eller medicinsk invaliditet ger maximalt 20 basbelopp, dvs 555 000 kr (1989).

> En hemmafru faller ned från en köksstol och förstör ryggen så illa att hon i fortsättningen inte har mer än hälften av full arbetsförmåga. Vi förutsätter att hon saknar frivillig sjukförsäkring och att hon inte heller har någon individuell eller kollektiv olycksförsäkring, vare sig själv eller medförsäkrad. Denna bild är inte alls ovanlig, bl a eftersom sjuk- och

olycksfallsdelarna oftast utgör tillvalsdelar till den frivilliga grupplivförsäkringen. I sådant fall utgår endast halv förtidspension från den allmänna försäkringen, då beräknad med tanke på att makarna sammanbor = 50 procent × 78 procent av 27 900 kr, dvs 10 881 kr per år (1989).

En sjuttiotvåårig pensionär halkar omkull och bryter benet så illa att han måste åka rullstol under resten av sitt liv. Han uppbär ålderspension inkl ATP. Hans gruppolycksfallsförsäkring gick ut vid 70 års ålder. Vi förutsätter att det inte lönar sig att kräva skadestånd från väghållaren i rådande situation. Pensionären får under dessa förhållanden ingen ersättning, bl a därför att sjukpension inte utgår till den som redan har ålderspension.

Inom denna skadesektor bereder samordningsfrågorna sällan några speciella bekymmer. I den mån skadestånd inte förekommer blir det bara frågan att lägga samman vad som utgår från allmän försäkring med det som utfaller från en eventuell sjuk- eller olycksfallsförsäkring. Någon avräkning sker i sådana fall inte. Det är som exemplen visar sällan som beloppen här når upp till full ersättning på skadeståndsrättslig grund. Reduktion av ersättningsbeloppen kan i praktiken bara förekomma vid sjuk- och olycksfallsförsäkring. Bl a gäller att ersättning inte utgår vid självförvållade skador. Ibland finns det flera undantag i villkoren såsom berusning, deltagande i vissa farliga sporter etc. Försummelse när det gäller upplysningsplikten kan också tänkas.

26.4. Finansieringen vid allmän försäkring och kollektiv arbetsmarknadsförsäkring har jag tidigare berört. Den innebär att kostnaderna pulvriseras på företagen och de anställda. Olycksfallsförsäkringarna finansieras av försäkringstagarna genom premier. I gruppolycksfallsförsäkring gäller enhetspremier, medan i individuell olycksfallsförsäkring premierna kan variera med hänsyn till ålder, hälsotillstånd och andra riskfaktorer. Det nu sagda gäller också sjukförsäkring.

Viktigast inom sektorn är den allmänna försäkringen. Dess kostnader bärs främst av företagen som kan övervältra dem på

kunder eller leverantörer och dessutom på de anställda i form av lägre löner. Det som de enskilda själva bidrar med genom skatter kan sällan övervältras. Samma gäller de frivilliga sjuk- och olycksfallsförsäkringspremierna. De premier som betalas av enskilda försäkrade kan normalt inte övervältras vidare.

26.5. Preventiva moment av vikt saknas på detta splittrade område. I individuell olycksfalls- och sjukförsäkring ingår ibland begränsningar och föreskrifter som har till syfte att förebygga skador. Hit hör undantag för berusning och vissa farliga sysselsättningar. Däremot saknas i regel självrisk.

Några preventiva effekter genom kostnadsallokeringen kan man knappast vänta sig inom allmän och kollektivavtalad försäkring. De premieargument efter vilka premierna beräknas i sjuk- och olycksfallsförsäkringar är sällan sådana som kan medföra skadeförebyggande effekter.

26.5. Transaktionskostnaderna när det gäller fritidsskador och övriga skador är betydande.

Budskapet att den allmänna försäkringen i varje fall för icke anställda bör kompletteras med olycksfallsförsäkring kan vara svårt att få fram. Samma gäller behovet för anställda att teckna kollektiv eller individuell olycksfallsförsäkring som även täcker fritidsskador. Behovet av olycksfallsförsäkring för studerande är stort eftersom den allmänna försäkringen ger så begränsat skydd för icke anställda. Här är informationskostnaderna extra stora i och med att försäkringarna för skolelever varierar, bl a på det viset att somliga ger skydd på fritiden medan andra inte gör det.

Distributionskostnaderna kan negligeras när det gäller allmän försäkring och kollektivavtalad försäkring. Vid olycksfalls- och sjukförsäkring för anställda eller för föreningsmedlemmar underlättas distributionen genom anknytningen till stora kollektiv och genom kopplingen till annan försäkring, främst frivillig grupplivförsäkring. Men detta distributionsnät räcker inte alltid för att fånga upp hemmamakar, barn och studerande som på grund av bristen på ATP-poäng bäst behöver ett förstärkt olycksfallsskydd. Till en del underlättas information och distribution genom medverkan av olika inrättningar, såsom barnavårdscentraler, skolor, studentkårer, kvinnojourer m fl.

Skaderegleringskostnader och konfliktkostnader inom allmän försäkring och kollektivavtalad försäkring har jag behandlat ovan. Vad de på detta område så betydelsefulla olycksfallsförsäkringarna beträffar gäller samma som om annan privat försäkring. Skaderegleringskostnaderna hålls nere genom konkurrens mellan försäkringsbolagen och de kan delvis reduceras genom den enhetlighet och mängdhantering som finns i det kollektiva försäkringssystemet.

Konfliktkostnaderna är, såvitt avser olycksfallsförsäkringarna små. Det finns nämnder, bl a olycksfalls- och sjukförsäkringsnämnden, som avger rekommendationer i tvistiga fall. I sista hand står domstolsvägen öppen. Den försäkrade har möjlighet till rättshjälp och rättsskydd.

SAKSKADOR

27. Ersättningssystemet i översikt

27.1. Ersättningssystemet för sakskada skiljer sig på många ingripande sätt från ersättningssystemet för personskada. Den bakomliggande inställningen är att det ekonomiskt och socialt är angelägnare att kompensera personskador än att ersätta skador på egendom. Denna grundläggande värdepremiss tar sig uttryck i att personskadorna i högre grad följer tvingande regler. En bilägare måste t ex obligatoriskt teckna en trafikförsäkring som bl a täcker ersättning för personskada på grund av trafik med bilen. Däremot kan bilägaren om han så önskar låta bli att försäkra sig mot sakskador på den egna bilen. Detta innebär att manöverutrymmet vid risktäckning, möjligheterna till risk management, är avsevärt mycket större vid egendomsrisker än vid risker för personskada.

Varken staten eller arbetsmarknadens parter har byggt upp något obligatoriskt egendomsskydd. Det finns ingen egentlig motsvarighet till socialförsäkringen på egendomsskadesidan. Det har heller inte varit intressant för arbetsmarknadsparterna att gå in med kollektivavtal för att säkerställa kompensation om de anställdas egendom skadas. Vissa kollektivavtal innehåller dock bestämmelser om ersättning för skadade arbetskläder och arbetsredskap (Sakskador på arbetsplatser, 1985 s 49.) Fackförbunden verkar numera för att medlemmarna skall ansluta sig till kollektiva hemförsäkringar. Det nu sagda leder till att ersättningssystemet för sakskador består av färre nivåer och färre ersättningstyper och att färre samordningsproblem möter.

Numera brukar förbättringar och utbyggnader av det statliga skyddet för personskador genomföras i någorlunda politisk enighet. När det gäller sakskadeersättning kan man dock ibland se politiska skillnader. De partier som representerar förmögenhetsägare verkar för ökad egendomstrygghet, medan detta inte är någon viktig angelägenhet för partier som företräder mindre

kapitalstarka grupper. Frågan aktualiseras t ex vid diskussioner om sakskadeskyddet i brottsskadelagen (jfr exv SOU 1977:36 s 111).

27.2. Ersättningssystemet för sakskada är alltså långt mindre komplicerat än det för personskador. Man kan säga att huvudpelarna är två, ett egendomsförsäkringssystem och ett ansvarsförsäkringssystem.

Genom egendomsförsäkringen försäkrar sig ägaren mot att egendom skadas eller förstörs. Vanligen gäller försäkringen då ett bestämt antal uppräknade risker, såsom brand, stöld etc. Det finns också egendomsförsäkringar med ett vidare omfattningsområde, s k allriskförsäkring, där i princip alla skador på grund av plötsliga oförutsedda händelser täcks.

Ansvarssystemet anknyter till de skadeståndsrättsliga reglerna. Här vänder man sig mot den som ansvarar enligt skadeståndsreglerna och tar ut ersättningen ur hans ansvarsförsäkring. Förutsättningarna för ersättning på skadeståndsrättslig grund måste alltså vara uppfyllda. Dessutom får inte något av ansvarsförsäkringens många undantag vara tillämpligt.

Egendomsförsäkring och ansvarsförsäkring ingår såväl i standardförsäkringen för konsumenter, villa-hemförsäkringen som i företagsförsäkringen. Särskilt företagsförsäkringen erbjuder variationer i omfattningen både på egendoms- och ansvarssidan.

Två områden är speciella och faller inte in i det nämnda mönstret. Det gäller den obligatoriska trafikförsäkringen som delvis är frikopplad från ansvarsreglerna och där ett fullständigt egendomsskydd kräver komplettering med motorfordonsförsäkring. Vidare brottsskadelagen; regleringen där innebär att staten i undantagsfall träder in med ersättning vid sakskador på grund av brott om brottslingen inte har kunnat ersätta skadan.

28. Skadeståndsrätt

28.1. Skadeståndslagen är ett för personskada och sakskada gemensamt regelsystem. Den innehåller också regler om ren förmögenhetsskada. Här behandlas inte regler om ren förmögenhetsskada eller regler om statens ansvar vid myndighetsutövning.

Skadeståndslagen innehåller ett antal regler som lägger fast ansvaret och därefter en del regler som gäller ersättningens fastställande. Reglerna om ansvarsplacering är gemensamma för person- och sakskada medan ersättningsbestämmelserna delvis skiljer sig åt.

Samma mönster kommer igen i de mera speciella skadeståndslagarna: ansvarsprinciperna är enhetliga men ersättningsreglerna kan variera på olika sätt. Ansvarsreglerna beskrivs här relativt översiktligt i den mån de redan har diskuterats ingående i personskadedelen.

28.2. Den grundläggande ansvarsregeln är culparegeln, att ersättning utgår då någon uppsåtligt eller vårdslöst har vållat en sakskada. Följdskador till sakskador skall också ersättas, däremot normalt inte förmögenhetsskada, skadeståndslagen 1 kap 2 §.

Culparegeln ger huvudbestämmelsen om skadevållarens ansvar. Genom att lagen är dispositiv kan den, såsom påpekas i 1 kap 1 §, influeras av de regler som gäller i avtalsförhållanden. Detta kan t ex inträffa om skadan sker under förvaring, transport etc.

Tre kategorier av personer åtnjuter ett minskat ansvar; för dem kan ersättningen i många fall jämkas. Det gäller i första hand barn och psykiskt störda, se närmare nedan.

Vad beträffar kategorin arbetstagare har en annan lösning valts. Här kanaliseras ansvaret för de anställdas vållande i tjäns-

ten till arbetsgivaren. Arbetstagaren själv ansvarar för tjänstehandlingar endast om synnerliga skäl föreligger, skadeståndslagen 4 kap 1 §.

I speciella lagar statueras ansvar för handlingar på särskilt riskfyllda områden, t ex miljöskadelagen (1986:225), atomansvarighetslagen (1968:45), oljeskadelagen (1973:1198). Ansvaret omfattar i regel person- och sakskada, ibland även ren förmögenhetsskada. Ansvaret är ofta strikt, alltså oberoende av uppsåt eller vårdslöshet från skadegörarens sida.

Enligt miljöskadelagen 1 och 3 §§ omfattar ansvaret bl a sakskador som beror på en verksamhet som en fastighetsägare bedriver eller låter bedriva på fastigheten. Skadan skall ha orsakats av vattenförorening, ändring av grundvattennivån, luftförorening, markförorening, buller, skakningar eller andra likande störningar. Ansvaret är rent strikt förutsatt att toleranspunkten har överskridits. Det får inte röra sig om helt oväsentliga förändringar. Skadan skall gå utöver vad som är vanligt på orten eller vanligt i allmänhet. Jfr NJA 1975 s 155, sättningsskador på en villa genom skakningar från biltrafik ansågs överskrida toleranspunkten.

28.3. De grundläggande reglerna om beräkning av ersättning vid sakskada framgår av 5 kap 7 § skadeståndslagen. Avsikten med ersättningen är att återställa det som har blivit förstört, försämrat eller minskat till dess tidigare värde. Detta kan ske genom ersättning för sakens värde vid totalskada och genom ersättning för reparationskostnad och värdeminskning vid partiell skada. Vid beräkningen av värdeersättningen kan man använda sig av principen i 37 § försäkringsavtalslagen, enligt vilken bestämmelse ersättning skall utgöra återanskaffningsvärdet omedelbart före skadan minus egendomens värdeminskning genom ålder och bruk och andra omständigheter. Minusposterna motsvarar i princip de avskrivningar som bör ha gjorts. Flera andra sätt att värdera totalskada förekommer. Vid partiell skada kan man använda det till återanskaffningsvärdet minus avskrivningar beräknade värdet före skadan och göra samma beräkning på egendomens värde efter skada. I stället för en sådan s k differensbedömning kan man få ersatt dels kostnaden för reparation, dels egendomens nedgång i värde.

Ersättningen vid sakskada omfattar även följdskador, dvs annan kostnad till följd av skadan och inkomstförlust eller intrång i näringsveksamhet. Hit hör t ex stilleståndsersättning. Den som har fått ett fordon skadat kan få ersättning för den merkostnad som det innebär att inte ha tillgång till bilen ifråga. Även andra kostnader i samband med skadan ersätts som transporter, tidsspillan. Ofta lider ägaren inkomstförluster innan den skadade egendomen har återställts eller annan egendom har kunnat anskaffas. Används egendomen i en rörelse får man beräkna hur skadan påverkar det ekonomiska utfallet där.

I brist på bevisning om en sakskadas storlek kan domstol enligt rättegångsbalken 35:5 uppskatta skadan till ett skäligt belopp.

Reducerande moment finns även vid sakskada i form av jämkning vid den skadelidandes medvållande. Här sker dock jämkning enligt 6 kap 1 st, till skillnad från vid personskada, redan vid vanlig vårdslöshet. Det räcker alltså med vållande på den skadelidandes sida för att skadeståndet skall kunna jämkas efter vad som är skäligt med hänsyn till graden av vållande på ömse sidor och omständigheterna i övrigt. Vidare skall det erinras om den nedsättning av skadeståndet som kan ske med hänsyn till att skadegöraren är ett barn eller en psykiskt störd person, se skadeståndslagen 2 kap 2–3 §§.

Som komplettering till dessa regler finns ju även den allmänna jämkningsregeln i skadeståndslagen 6 kap 2 §. Där ges möjlighet att jämka skadestånd med hänsyn till den skadeståndsskyldiges ekonomiska förhållanden. Jämkningen skall ske efter skälighet. Även den skadelidandes behov av skadestånd och övriga omständigheter skall beaktas. Gemensamt för reglerna om barn och psykiskt störda samt den allmänna jämkningsregeln är att någon jämkning inte sker om ansvarsförsäkring finns. Jfr ovan betr personskador. Det är bara vid medvållande som reglerna om jämkning vid sakskada resp personskada skiljer sig åt.

Beträffande samordning av ersättningar när det gäller sakskador saknas det regler i skadeståndslagen. Den bakomliggande principen är att man inte får uppbära ersättning mer än en gång för samma förlust, jfr försäkringsavtalslagen 39 §. Den skadelidande får välja om han vill ha en viss förlust ersatt genom sin egendomsförsäkring eller genom skadestånd/ansvarsförsäkring.

Skulle skadeståndet uppgå till högre belopp än försäkringsersättningen får den skadelidande alltid kräva ut återstoden. Den som får ersättning ur skadevållarens ansvarsförsäkring måste acceptera ett avdrag för självrisk.

Självriskbeloppet kan krävas ut som skadestånd. Betalas ersättning ut ur en försäkring kan försäkringsgivaren utöva sin regressrätt mot skadegöraren enligt bestämmelserna i 25 § försäkringsavtalslagen. Enligt den regeln föreligger regressrätt mot den som har vållat en sakskada med uppsåt eller grov vårdslöshet eller är strikt ansvarig för skadan. Denna bestämmelse är dispositiv. Regressförfarandet är emellertid kostnadskrävande och besvärligt, varför regress mot privatpersoner vanligen endast sker där vederbörande har fällts för trafikbrott eller annat brott. Praxis ryms alltså inom ramen för den normalt dispositiva regeln (se Lideen, 1986). Vid skador i näringsverksamhet skall enligt 1989 års regressöverenskommelse regresskrav normalt väckas mot ansvarsförsäkrare om kravet överstiger ett halvt basbelopp, 13 950 kr (1989).

Reglerna om ersättningens beräkning, jämkning m m i skadeståndslagen tillämpas normalt också enligt miljöskadelagen och annan skadeståndsrättslig speciallagstiftning (beträffande miljöskadelagen se bl a SOU 1983:7 avsnitt 8 samt Jonsson, 1988 avsnitt 3.2 med hänvisn). Begränsning av ersättningsbeloppen gäller enligt järnvägstrafiklagen och atomansvarighetslagen.

28.4. Finansieringen av skadestånd vid sakskada erbjuder inga skillnader jämfört med situationen vid personskada. Det är frågan om en kostnadstäckning under osäkerhet och i efterskott från skadevållarnas sida. I praktiken får ansvarsförsäkringen ta över de flesta ersättningskraven. Problem uppkommer i de fall – t ex vid brottsliga handlingar – när ansvarsförsäkringen normalt inte täcker.

28.5. Den preventiva effekten av skadestånd är omdiskuterad. Här kan i stort hänvisas till vad som sagts om personskador. Den ekonomiska preventionen bör dock kunna få större genomslag vid sakskador än vid personskador. Det finns en mängd ideologiska faktorer som kan tänkas komma in när det gäller att undvika skador på människor. Vid sakskador torde däremot rent ekono-

miska överväganden om kostnader och risker spela större roll.

Medvållanderegeln, som vid sakskador träder in redan vid okvalificerad vårdslöshet från den skadelidandes sida kan tänkas ha en viss skadeförebyggande effekt. Den som vårdslöst utsätter sin egendom för skada kan ju enligt skadeståndslagen 6 kap 1 § 2 st gå miste om ersättning helt eller delvis.

Här kan också hänvisas till vad som ovan har sagts angående de preventiva effekternas eventuella genomslagskraft vid miljöskador.

28.6. Transaktionskostnaderna i ett renodlat skadeståndssystem är som nämnts ovan under personskador så betydande, att systemet i själva verket inte kan fungera utan att det finns en försäkring som motor i systemet. (Andra skäl för att ansvarsförsäkring behövs anges hos Skogh, 1989.) Sålunda är informationskostnaderna höga eftersom de närmare förutsättningarna för skadestånd och ersättningens storlek ofta är föga kända. Rättigheterna är distribuerade genom lagstiftarens försorg men förhandlingskontakter behövs för att rättigheter och skyldigheter skall materialiseras. Enskild skadereglering inom ramen för varje förhandling blir kostsam, särskilt med tanke på svårigheten för de inblandade att finna relevant information. I ett system utan ansvarsförsäkring skulle också belastningen på domstolarna bli stor. Avsevärda konfliktkostnader skulle uppkomma.

Nu kan kostnaderna i avsevärd utsträckning avlastas genom ansvarsförsäkringens mera smidiga konfliktlösningssystem. Rättshjälp och rättsskydd behöver inte tas i anspråk. Jfr också ovan under 13–14.

29. Ansvarsförsäkring

29.1. Skadeståndsansvaret har sin största betydelse på sakskadeområdet. På personskadesidan finns särskilda arrangemang för ersättning upp till skadeståndsnivå när det gäller arbetsskador, patientskador och läkemedelsskador. Dessutom ger socialförsäkringen och de kollektivavtalade förmånerna ett grundläggande skydd mot inkomstbortfall. Allt medverkar till en undanskymd roll för ansvarsförutsättningarna i den skadeståndsrättsliga lagstiftningen. Vid själva ersättningsberäkningen spelar emellertid skadeståndsreglerna en avgörande roll.

Ansvaret enligt skadeståndslagen förverkligas i huvudsak genom ansvarsförsäkringen. Därför har också ansvarsförsäkringen sin största betydelse på sakskadesidan. Undersökningar visar att antalet personskador i skaderegleringen är få både inom den privata ansvarsförsäkringen och inom företagsförsäkringen. Enligt Isberg, 1983, avsåg av 402 på ett försäkringsbolags Göteborgskontor under ett år reglerade skador inom privat ansvarsförsäkring endast 136 skada på person. Lindmark, 1988, fann i ett material av 207 produktskador endast 15 procent som var personskador.

Privat ansvarsförsäkring finns i de flesta hushåll och täcker 80–90 procent av alla svenskar. I företagsförsäkringen ingår alltid en ansvarsdel. Här utgår jag från den kombinerade företagsförsäkring som finns i de flesta småföretag.

29.2. Den privata ansvarsförsäkringen täcker sakskada som den försäkrade är ansvarig för enligt skadeståndsrättens regler.

Försäkrade är normalt hushållets medlemmar. Försäkringen gäller inte för skador som vållas inom den försäkrade kretsen. Om en försäkringstagare av vårdslöshet förstör sin hemmaboende sons stereoapparat faller skadan utanför försäkringen. Att skador inom den försäkrade kretsen undantas beror på risken för

kollusion. Man vill undvika att ersätta skador som kan vara arrangerade.

Försäkringen täcker inte avsiktliga straffbelagda handlingar. Mot bakgrund av reglerna i försäkringsavtalslagstiftningen att ersättning inte utgår vid avsiktligt framkallade försäkringsfall är detta helt naturligt. Se försäkringsavtalslagen 18 §, konsumentförsäkringslagen 32 §. Det följer vidare av sundhetsprincipen att en försäkring inte bör understödja brottslig verksamhet (jfr härtill prop 1984/85:77 s 49).

Undantaget för brottsliga handlingar är av stor betydelse eftersom det innebär att brottsoffer blir utan skadestånd vid sakskador även om brottslingen händelsevis skulle ha ansvarsförsäkring. Vi har här en stor grupp skador där brottsoffret kan bli utan ersättning. Brottsskadelagen täcker bara en obetydlig del av alla sakskador och rena förmögenhetsskador. Problemet skall dock inte överdrivas, då en hel del sakskador på grund av brott går att ersätta ur hem- och villaförsäkringens egendomsdel, t ex stöld och skadegörelse i angivna fall.

Andra undantag i ansvarsförsäkringen har att göra med att andra försäkringar täcker och att det är viktigt att kostnaderna för risktäckningen skall hamna på rätt kostnadsbärare.

Från försäkringen undantas slutligen egendom i närkontakt med den försäkrade. Anledningen till dessa undantag är dels en ambition att från försäkringen undanta typiskt kontraktuella inslag, dels att egendom som den försäkrade innehar på ungefär samma villkor som sin egen bör ersättas på egendomsförsäkringens betingelser. Under detta undantag nämns bl a hyrd eller leasad egendom, egendom som den försäkrade bearbetar eller reparerar samt egendom som han har tagit annan än tillfällig befattning med. Här finns ett ganska obestämt gränsområde som kompliceras genom att försäkringsbolaget ibland vid s k väntjänster kan åberopa att skadan har vållats av en "arbetstagare" utan att synnerliga skäl föreligger, skadeståndslagen 4 kap 1 §. Då är skadeståndsskyldighet utesluten och därmed också ersättning från ansvarsförsäkringen (jfr Roos i NFT, 1989 s 105 ff).

Några exempel på gränsfall (ur Larsson, 1988):

ARN 83/R6016. Då föräldrarna var bortresta på semester

bodde försäkringstagaren i lägenheten och skötte bl a blomvattningen. Han råkade vid ett tillfälle slå omkull en blomvas och vattnet rann ner på mattan som fuktskadades. Bolaget avböjde att lämna försäkringsskydd. Nämnden ansåg att försäkringstagaren hade vistats i lägenheten under sådana omständigheter att han måste anses ha tagit mer än helt tillfällig befattning med bohaget. Anmälan lämnades utan vidare åtgärd.

ARN 81/R5439. Försäkringstagaren skulle hjälpa en bekant med att transportera hem en nyinköpt TV-apparat. Redan vid inlastningen skadades bildrutan. Bolaget avböjde anspråket. Nämnden ansåg att försäkringstagarens befattning med TV:n var helt tillfällig eftersom den hade inskränkt sig till att hjälpa till med hemtransporten. Nämnden rekommenderade bolaget att reglera skadan.

ARN 84/R7938. Försäkringstagaren hjälpte en granne att fälla träd. Grannens uthus skadades. Bolaget avböjde anspråket. Nämnden hänvisade till uttalandena i Skadeståndslagens förarbeten och ansåg att försäkringstagaren skulle betraktas som arbetstagare. Nämnden lämnade anmälan utan vidare åtgärd eftersom synnerliga skäl för personligt ansvar saknades.

Företagsförsäkringens ansvarsdel har många beröringspunkter med den privata ansvarsförsäkringen. Först och främst utgångspunkten, att försäkringen avser skadeståndsskyldighet för (person- och) sakskada. Att förmögenhetsskada inte täcks har stor praktisk betydelse. I övrigt känner man igen undantagen för vad som täcks av andra försäkringar, såsom trafik med motordrivet fordon, luftfartyg, skepp, båtar och liknande. Undantaget för egendom i närkontakt motsvaras av ett undantag för omhändertagen egendom. Utöver detta finns ett speciellt undantag där kontraktsansvaret skrivs bort. Dock gäller försäkringen för skadestånd enligt vissa kontrakt av typ standardkontrakt inom verksamhetsområdet, kontrakt med SJ och strömleverantör etc.

Särskilda bestämmelser finns också för att skriva bort köplagsansvaret. Skada på en levererad produkt på grund av funktions-

brister eller fel hos produkten täcks inte. Däremot täcks skador på annan försäkrad egendom som beror på fel i levererade produkter. Här kommer produktansvaret in.

Till de övriga för företagsförsäkringen typiska begränsningarna hör dels moralklausulen, som är en skärpning av räddningsplikten och ansvaret för framkallande av försäkringsfall, dels ett undantag för lag och myndighets föreskrift. Moralklausulen innebär att ersättning inte utgår när företagaren eller hans arbetsledning uppenbart har insett att en skada med stor sannolikhet skulle inträffa men ändå inte har ingripit för att minska risken. Bestämmelsen om lag och myndighets föreskrift inskärper att skador som uppkommer genom överträdelse av lagar och förordningar inte ersätts. Ett exempel på tillämpning av moralklausulen (från Lagerström-Roos, 1988):

> SkVN 27/1974. Ett rörinstallationsarbete pågick under två månader. För slipning och kapning av rör användes en flyttbar arbetsbänk som hade placerats ca 3 m från glasrutor i byggnadens vägg. Allteftersom rörarbetena fortskred, flyttades arbetsbänken. Vid slipning och kapning av rör, uppstod ett gnistregn som träffade glasrutor som inte hade täckts under arbetet. Arbetsledaren såg att gnistorna träffade glaset, men tänkte inte på att de kunde bli skadade. Efter en månad visade det sig att 75 rutor hade blivit skadade. Nämnden ansåg att skadorna hade uppkommit under sådana omständigheter att det för försäkringstagarens arbetsledning borde ha stått klart att skada skulle komma att inträffa. På grund härav omfattades skadorna inte av försäkringen.

Slutligen undantas miljöskadeansvaret utom tillfälliga eller plötsligt och oförutsett uppkommande fel som vållar skador i miljön. Ett exempel (från Lagerström-Roos, 1988):

> SkVN 22/1981. Försäkringstagaren hade ett såg- och vattenkraftverk med tillhörande dammanläggning i en å. Ca 500 m nedströms dammanläggningen fanns en fiskodling, vilken behövde kontinuerlig tillförsel av friskt vatten. Vid ett tillfälle uppstod ett stopp i vattenflödet från damman-

läggningen, vilket resulterade i en omfattande fiskdöd. Orsak till avstängningen har inte kunnat klarläggas helt, men man har ansett att stoppet har berott på att ris, löv och annat skräp har fastnat och hindrat vattengenomströmningen. Nämnden ansåg att skadorna var en följd av inverkan på vattendrag, sjö eller annat vattenområde. Man utgick därvid från att det ålåg försäkringstagaren att tillse att vattnet kunde strömma obehindrat och att stoppet hade orsakats av försäkringstagarens underlåtenhet att tillse att så skedde. Nämnden fann att ett fel tillfälligt hade begåtts. Miljöundantaget var inte tillämpligt och ersättning skulle alltså utgå ur såg- och vattenkraftverkets ansvarsförsäkring. (Även anfört i kap 24 ovan.)

29.3. Reglerna för ersättningsberäkning i ansvarsförsäkringen följer skadeståndsrätten, eftersom försäkringen just avser att täcka skadeståndsskyldighet.

Ansvarsförsäkringen innehåller en beloppsbegränsning. Detta gäller både den privata ansvarsförsäkringen och företagsförsäkringens ansvarsdel. I den privata försäkringen anges i vissa villkor 5 milj kr som maximibelopp per skadetillfälle. I företagsförsäkringen växlar maximibeloppet. Det är främst i företagsförsäkringen med de större riskerna där som begränsningen har sin betydelse. Begränsningen betyder måhända mindre vid sakskador i privat försäkring där beloppen i regel inte blir så höga som vid personskador (hos Isberg, 1983, noteras ingen sakskada över 23 100 kr.)

Därjämte tillkommer naturligtvis självrisk. Den generella självrisken i en normal hem- eller villaförsäkring är idag (1989) mellan 600 och 1 000 kr. I företagsförsäkringen växlar självrisken oftare mellan olika skadetyper. Självriskerna fastställs ofta individuellt för varje företag.

De reduktionsgrunder som finns på skadeståndssidan i form av jämkning vid medvållande återkommer här. Blotta förekomsten av ansvarsförsäkring utesluter däremot jämkning när barn och psykiskt störda är skadevållare, liksom jämkning med hänsyn till skadevållarens ekonomi etc enligt skadeståndslagen 6 kap 2 §. Eftersom det är fråga om försäkring återkommer emellertid

de särskilda försäkringsrättsliga reduktionsgrunderna som kan innebära nedsättning eller utebliven ersättning om försäkringstagaren inte uppfyller sina lagliga biförpliktelser eller de tillhörande föreskrifterna i villkoren.

Inom privat ansvarsförsäkring märks här i praktiken främst framkallande av försäkringsfall, något som f ö delvis överlappas av undantaget i villkoren för uppsåtliga brottsliga handlingar.

Som har berörts ovan i personskadedelen finns det på företagssidan ytterligare omständigheter som kan medföra reducering av försäkringsersättningen. Förutom regeln om framkallande av försäkringsfall i försäkringsavtalslagen 18 § finns i villkoren moralklausulen, säkerhetsföreskrifter samt bestämmelsen om lag eller myndighets föreskrift. Även lagens och villkorens bestämmelser om upplysningsplikt kan ha praktisk betydelse inom företagsförsäkringen. Överträdelse av sådana regler kan, som har nämnts medföra att försäkringsersättningen bortfaller eller nedsätts.

Några särskilda samordningsbestämmelser som avser sakskador finns det inte, däremot regressbestämmelser. Enligt dessa övertar försäkringsbolaget den försäkrades rätt att kräva ersättning av den som är ansvarig för skadan. Som jag har nämnt krävs privatpersoner endast på ersättning när kraven i 25 § försäkringsavtalslagen är uppfyllda, dvs vid uppsåt eller grov vårdslöshet från skadegörarens sida eller om denne ansvarar strikt.

29.4. Ansvarsförsäkringen finansieras genom premier från de försäkrade. På den privata sidan differentieras premierna i hemförsäkringen efter faktorer som försäkringsbelopp, bostadsort etc. Någon faktor som särskilt gäller ansvarsförsäkringen finns det inte. Inte heller brukar bonussystem användas.

I företagsförsäkringen kan ansvarsförsäkringspremien lättare relateras till risk. Vid bestämmande av premien kan man beakta företagna säkerhetsåtgärder, produktslag, marknader, skadefrekvens etc (jfr Lindmark, 1988 s 65). Premiekostnaden kan av företagen övervältras på leverantörer eller kunder eller mindre sannolikt på deras anställda. Det fordras dock att marknaden medger en sådan övervältring.

29.5. Preventiva incitament av ekonomisk art torde förekomma i

företagsförsäkringen där risker, säkerhetsåtgärder och inträffade skador kan tillåtas påverka ansvarsförsäkringspremien. Inom den privata ansvarsförsäkringen bär konsumenterna själva kostnaderna. Men som premierna fastställs har försäkringstagarna ingen anledning att hålla skadorna nere av ekonomiska skäl. Vid alltför många skador finns dock en viss risk att försäkringen kan sägas upp enligt konsumentförsäkringslagens bestämmelser i 15 och 18 §§, jfr NJA 1987 s 383. En ekonomisk-preventiv faktor av betydelse är självrisken, som i varje fall inom företagsförsäkring kan vara ganska hög.

I skadeförebyggande riktning verkar en del bestämmelser i de allmänna villkoren, i försäkringsavtalsrätten och i villkoren i övrigt. Här kan nämnas reglerna om framkallande av försäkringsfall, moralklausulen, bestämmelserna om säkerhetsföreskrifter, villkoret om lag och myndighets föreskrift. Sådana bestämmelser torde – som jag nyss har framhållit – ha störst betydelse på företagsförsäkringssidan. Aktsamhetskrav och liknande inom konsumentförsäkring har föga med ansvarsförsäkringen att göra.

Det sägs ibland att ansvarsförsäkringen försvagar skadeståndsrättens preventiva effekter. I samband med hantering av egendom, där andra krafter än de ekonomiska kanske inte verkar så starkt, kan en sådan effekt tänkas. Det finns väl också, med hänsyn till att mänskliga värden åtnjuter större rättsligt skydd än sakvärden, mindre att invända mot en eventuell sådan tendens. Kanske är rentav en alltför stor försiktighet med egendom ett hinder för rationell och kostnadsbesparande hantering. Skadeståndet blir med detta betraktelsesätt en typ av driftskostnad, som genom ansvarsförsäkringspremierna slås ut på försäkringstagarkollektivet efter skillnader i risk.

29.6. Ovan under personskador har jag visat hur ansvarsförsäkringssystemet är ett svar på de alltför höga transaktionskostnaderna för skadestånd. Informationskostnaderna minskar genom att ärendena handläggs där informationen finns, nämligen på försäkringsbolagen. Informationsvägar byggs upp mellan försäkringsbolagen och deras kunder. Distributionskostnaderna hålls nere genom att de stora och gängse försäkringspaketen används. Skaderegleringskostnaderna minskar genom

att förhandling och beslut koncentreras till försäkringsbolagen. Konkurrensen mellan dem håller kostnaderna låga. Framför allt bortfaller de kostnader som beror på att skadevållaren är insolvent. Tungrodda tvistelösningar genom domstolar ersätts med ett system av rekommenderande nämnder och domstol behöver bara användas som yttersta resurs.

30. Brottsskadelagen

30.1. Som ovan har nämnts har det förekommit diskussioner i riksdagen kring det önskvärda i att egendomsskador på grund av brott ersätts av staten. Däremot har det varit full enighet om att staten skall garantera ersättning till alla som har lidit personskada på grund av brott.

Beträffande sakskadorna gällde länge att ersättning utgick ur det s k rymlingsanslaget vid skador som vållades av rymlingar från fångvårdsanstalter och liknande (jfr Berg, 1977). För en ökad statlig ersättningsskyldighet talar att brottslingar sällan eller aldrig kan betala de skadestånd som har fastställts på grund av deras brott. Som jag tidigare har framhållit kan sådana skadestånd inte heller utgå ur den brottsliges ansvarsförsäkring om en sådan nu skulle finnas. Resultatet skulle bli att brottsoffret i normalfallet fick bära skadan själv. Men då har man bortsett från att befintliga egendomsförsäkringar för företag, hem, villa, bil, båt etc täcker stöld och skadegörelse i de flesta praktiska fall. En statlig skadeståndsgaranti för de fall där sedvanliga försäkringar inte täckte sakskador skulle förmodligen inte bli särskilt betungande. Annorlunda skulle det förstås bli om även rena förmögenhetsskador skulle täckas.

30.2. Som brottsskadelagen nu har utformats är den något av en kompromiss mellan dem som önskar generös ersättning för sakskador och dem som har velat koncentrera de statliga insatserna till personskador.

Brottsskadeersättning utgår enligt lagens 3 § för sakskada i fall då brottet har begåtts av någon som har varit intagen i kriminalvårdsanstalt, i hem för vård av unga, i hem för vård av missbrukare eller då den som har begått brottet har varit häktad i Sverige eller har varit underkastad motsvarande frihetsberövande i något av de nordiska grannländerna. I denna del tillgodoses

ändamålen med det tidigare rymlingsanslaget.

Ersättning för sakskada – och för ren förmögenhetsskada – kan emellertid utgå i andra fall än rymlingsfall. Den skadelidandes möjligheter att försörja sig måste i sådant fall allvarligt ha äventyrats genom skadan. Alternativt måste ersättning annars framstå som särskilt angelägen. Sökandens ekonomiska situation är här av central betydelse liksom egendomens art. Ersättningsmöjligheterna har vidgats genom en lagändring 1988. Fortfarande är det dock relativt sällan som ersättning ges för hela förlusten (Conradi, 1989 s 32–37).

Som exempel på regeln tillämpning kan nämnas

> RFS 1982:23. En butik där det såldes hund-, katt- och hästartiklar utsattes för mordbrand. Innehavarinnan drabbades av en psykisk chock och fick stora ekonomiska svårigheter. Hon yrkade ersättning med 60 000 kr för bl a varulagret. Brottsskadenämnden fann att hon var berättigad till ersättning med ett belopp som var oundgängligen nödvändigt för att rörelsen skulle kunna fortsätta.

Som typfall där ersättning av annat än ekonomiska skäl kan vara särskilt angelägen nämndes i samband med lagändringen 1988 situationen att en kvinna i samband med en våldtäkt också har frånstulits ett smycke (prop 1987/88:92 s 8 f, jfr även fall anförda hos Larsson, 1986 s 25–26).

30.3. Ersättning skall vid sakskada beräknas enligt 5 kap 7 § skadeståndslagen. Några avvikelser från vanlig skadevärdering förekommer alltså inte.

Däremot finns liksom i försäkring ett maximibelopp. Detta är för sakskada och ren förmögenhetsskada lågt, nämligen högst 10 ggr basbeloppet, dvs 279 000 kr (1989). Därtill kommer enligt brottsskadelagen 10 § ett självriskbelopp som skall motsvara försäkringsbranschens och utgör f n (1989) 600 kr, jfr brottsskadeförordningen (1978:653) 3 §.

Brottsskadelagen innehåller också reduktionsregler. Skadeståndslagen 6 kap 1 § om jämkning vid medvållande skall tillämpas, dvs vid sakskada kan jämkning ske redan vid vårdslöshet från egendomsägarens sida. Vid sakskada (och ren förmö-

genhetsskada) skall ersättningen också sättas ned eller falla bort om den skadelidande har låtit bli att vidta sedvanliga försiktighetsåtgärder och därigenom avsiktligt eller vårdslöst har ökat skaderisken. Hänsyn skall här tas till aktsamhetskrav etc i egendomsförsäkringen (jfr Conradi, 1989 s 78, Bengtsson, Om jämkning, 1982 s 250 f). Det är väl frågan om detta inte ryms redan under den vanliga jämkningsregeln i skadeståndslagen.

Speciellt för brottsskadelagen är att den innehåller avräkningsregler även för sakskada, se 7 § 2 st. Syftet med detta är att säkerställa att den statliga ersättningen inte blir annat än en sista resurs då något annat inte finns att tillgå. Vad som skall avräknas är naturligtvis i första hand det skadestånd som har betalats eller bör kunna bli betalt till den skadelidande på grund av skadan. Därtill kommer annan ersättning, som den skadelidande har rätt till på grund av skadan. Här avses förmodligen ersättning ur den egna egendomsförsäkringen. Men avräkningsregeln går längre än så. Avräkning skall också ske för försäkring som den skadelidande enligt vedertaget bruk borde ha tecknat, se brottsskadelagen 8 §. Om t ex en ordinär företagsförsäkring saknas – en sådan täcker exv alltid brandskador – skall vid skada på grund av brand brottsskadeersättningen reduceras med hänsyn till vad som skulle ha utgått ur försäkringen. Om den skadelidande är självförsäkrare, dvs underlåter att försäkra på grund av riskspridningen i verksamheten etc skall en tänkt försäkringsersättning avräknas på motsvarande sätt. Det förefaller ganska långsökt att en självförsäkrare skulle kunna bli aktuell för ersättning vid sakskada enligt lagens 4 §; den regeln kan knappast gälla annat än rymlingsskador.

Staten har rätt att regressa mot skadevållaren för utgivet belopp, jfr 17 §. Brottsskadenämnden har endast i något enstaka fall utnyttjat den statliga regressrätten (Conradi, 1989 s 97).

Preskriptionstiden är två år efter det brottet begicks. Föreligger särskilda skäl kan dock en senare inkommande ansökan prövas, brottsskadelagen 14 §. Denna regel tillämpas mycket liberalt (Conradi, 1989 s 91).

30.4. Finansieringen av brottsskadeersättningen sker genom skattemedel. Det är alltså fråga om en effektiv pulvrisering och en solidarisk fördelning av kostnaderna på alla som kan bli

drabbade av brott. Bakom denna konstruktion ligger sociala hänsyn (SOU 1977:36 s 105 ff).

30.5. De preventiva och skadeförebyggande åtgärderna som riktas mot brottslingarna består i olika kriminalpolitiska åtgärder. Regler om medvållande inklusive kravet på normala säkerhetsåtgärder, verkar i brottsförebyggande riktning på den skadelidandes sida. Möjligen kan man säga att tvånget att försäkra på sedvanligt sätt bidrar till en riktig kostnadsallokering. I varje fall i företagsförsäkringen kan premierna differentieras på ett sätt som skapar intresse för skadeförebyggande åtgärder.

30.6. Det är svårt att nå ut med information om brottsskadelagen. Särskilt gäller detta sakskadedelen, som ju har ett mycket smalt tillämpningsområde. Förhoppningsvis ger polisen och försäkringsbolagen information men just när det gäller sakskada kan det kanske vara tveksamt om riktig information om gränsen mellan ersättningsbart och inte ersättningsbart finns till hands. Undersökningar visar att informationen om brottsskadelagen inte är jämnt spridd (Ersättning vid våld och vandalism, 1982).

Distributionen av rättigheterna enligt brottsskadelagen är kostnadsfri genom lagstiftarens försorg.

Skaderegleringskostnaderna bör vara höga. Sakskadefallen kräver vid avgörandet många och känsliga avvägningar. Jag tänker på avgränsningarna i 4 § men också på avräkningsreglerna, som fordrar nära och täta kontakter med försäkringsbolagen. Emellertid visar tillgängliga siffror att administrationskostnaderna ligger på en jämfört med försäkringsbolagen konkurrenskraftig nivå (jfr Roos, SvJT 1988 s 308 not 26 och Enskilda försäkringsföretag, 1987 tab 5).

Konfliktkostnaderna torde vara låga. Avgörandet sker hos Brottsskadenämnden vars beslut inte kan överklagas. Nämnden tillåter dock att ärenden omprövas. Detta har – i förening med den lättillgängliga informationen om nämndens praxis och kvaliteten på nämndens avgöranden – medverkat till att nämnden undgått kritik. Om syftet med Europakonventionens art 6 skall tillgodoses bör dock överklagande till allmän domstol kunna ske.

31. Trafikskadelagen

31.1. Sakskadorna i trafiken är liksom personskadorna mycket omfattande. Det största intresset har givetvis koncentrerats på personskadesidan. Men även fordonsskadorna har stor ekonomisk betydelse. De måste bäras av bilägaren eller av någon annan. Om bilarna måste skrotas eller repareras kommer detta att påverka det ekonomiska underlaget för landets bilverkstäder och skrotningsföretag. Försäkringsbranschen måste utöva en sträng kontroll över bilverkstäderna så att de inte utnyttjar sin position till att ta allt för mycket betalt av försäkringsbolagen. En särskild enhet inom branschen, Försäkringsbolagens bilreparationskommitté, ägnar sig åt dessa frågor. Frågan om försäkringsbolagen får lov att anvisa verkstäder till kunderna eller ha ett system med godkännande av verkstäder är föremål för näringsfrihetsombudsmannens uppmärksamhet (Sporrberg, 1989 s 55–61).

Avgörande är hur lagstiftare och försäkringsbolag fördelar skadekostnaderna mellan de inblandade. Medan man för personskador har valt ett no fault-system, ehuru med ett rudiment av skadeståndsrätt i botten, har man för sakskadornas del byggt på två huvudprinciper, culpaprincipen och principen att självförvållade skador inte kan övervältras. Mot dessa senare skador får ägaren försäkra sig genom en särskild motorfordonsförsäkring.

31.2. Bakgrunden till lagen är som känt, att en trafikförsäkring måste finnas för varje motordrivet fordon som är registrerat i bilregistret. Ägaren är skyldig att fullgöra försäkringsplikten; staten som självförsäkrare undantas dock. Uppfylls inte trafikförsäkringsplikten övertas försäkringsansvaret av Trafikförsäkringsföreningen som i detta läge har rätt att utkräva avgifter av försumliga ägare (se närmare ovan under 10) och dessutom kan

föreläggas att vid vite fullgöra sin försäkringsplikt.

Böter kan utdömas om försäkringsplikten inte fullgörs. Kontrollen sker genom bilregistret.

Trafikskadelagen gäller enligt 1 § skada i följd av trafik med motordrivet fordon. Dit räknas lastbilar, bilar, traktorer, motorcyklar och mopeder, men inte motorgräsklippare, jordfräsar etc. För fordon som används vid tävlingar gäller särskilda regler (Ericsson, 1988).

Vid sakskada på ett fordon kan trafikskadeersättning komma ifråga. Så är fallet vid kollisionsskador, där det andra fordonet är vållande till skadan. Ersättning skall då utgå ur det fordonets trafikförsäkring, trafikskadelagen 10 § 2 st. Skyddet gäller också egendom som befordras med det skadade fordonet.

Ersättning ur ett fordons trafikförsäkring utgår när fordonet skadar någon annans egendom.

Vållande eller bristfällighet på fordonet behöver inte föreligga för att ersättning skall betalas ut, jfr trafikskadelagen 11 §.

Ersättning för sakskada utgår inte till bilens ägare, brukare eller förare annat än vid olovligt brukande av bilen.

Förenklat gäller alltså att vid en kollision skador på den oskyldiga partens fordon ersätts ur den vållande sidans försäkring. Annars ersätts i stort sett inte andra sakskador än skador på utomståendes egendom och detta utan att något vållande krävs. Skador på den egna bilen som inte har vållats av motparten vid en kollision ersätts normalt inte utan får täckas genom en frivillig försäkring.

En sådan kasko- eller vagnskadeförsäkring ingår i den frivilliga motorfordonsförsäkringen. I priset för nya bilar brukar ingå en vagnskadegaranti som ger motsvarande skydd som exv vagnskadeförsäkring under de första åren.

31.3. Ersättning för bilskador skall beräknas enligt 5 kap skadeståndslagen, dvs ersättning för bilens värde eller för reparation jämte värdeminskning plus kompensation för eventuella följdskador inklusive inkomstförlust och intrång i näringsverksamhet. Trafikskadeersättningen är enligt 14 § i lagen begränsad till högst 100 milj kr för varje trafikolycka. Beloppet verkar betryggande vid skador som inte har särskild katastrofkaraktär.

Enligt 17 § skall avdrag för självrisk inte ske. Inga andra

försäkringsrättsliga reduktioner kan ske av ersättningsbeloppet än sådana som beror på omständigheter som har inträffat efter skadan, typ felaktiga uppgifter vid skaderegleringen.

Däremot kan reduktion av ersättningsbeloppet ske vid medvållande. Där gäller vid sakskador motsvarande regel som i skadeståndslagen. Jämkning kan ske i samband med vållande på den skadelidandes sida eller bristfällighet när det gäller fordonet. Jämkning skall ske efter en skälighetsbedömning med hänsyn till den medverkan som har förekommit på ömse sidor och omständigheterna i övrigt. Försäkringsvillkoren kan här innehålla särskilda regler.

Särskilt besvärliga problem uppkommer i jämkningshänseende när det gäller kollisioner mellan gående och bil och mellan bil och cykel, se det omdiskuterade fallet NJA 1985 s 309.

Någon särskild samordningsregel finns inte i lagen. Allmänna principer om förhållandet mellan försäkring och skadestånd bör därför gälla. Emellertid innehåller lagen särskilda bestämmelser om rätt att kräva skadestånd. Den som så önskar får kräva skadestånd i stället för trafikskadeersättning. Någon ekonomisk vinst finns sällan att hämta den vägen. Vidare skall den som utger skadestånd inträda i den skadelidandes rätt till trafikskadeersättning. En, kan man tycka, helt onödig rundgång (jfr Hellner, Skadeståndsrätt, 1985 s 235).

Trafikförsäkringsbolaget har möjlighet att regressa mot skadevållaren. Regeln är samma som vid personskada. Regressrätt föreligger mot den som har vållat en trafikskada uppsåtligen eller med grov vårdslöshet eller som har gjort sig skyldig till trafiknykterhetsbrott. I det sista fallet räcker det alltså med enkel vårdslöshet. Vidare kan trafikförsäkringsbolag som har gjort förbehåll i försäkringsvillkoren, ta ut den självrisk som försäkringstagaren har åtagit sig. (Ett sådant förbehåll brukar ingå i villkoren.) Den självrisk som kan tas ut av en fysisk person är begränsad till 1/10 av basbeloppet, 2 790 kr (1989). De bestämmelser som finns om den inbördes fördelningen av skadebeloppet i det fall att flera försäkringsbolag finns inblandade, trafikskadelagen 22 § etc, saknar intresse i detta sammanhang.

31.4. Finansieringen av trafikförsäkringen sker genom premier som tas ut av försäkringstagarna. Premierna differentieras efter

bilmärke, körsträcka, område och bonus. Den som har försummat att ta försäkring belastas i stället med en motsvarande avgift. Kostnaderna ligger alltså på de trafikanter som är upphov till den försäkrade risken. Privatpersoner torde inte kunna övervältra sina premier på någon annan men däremot kan företagen om marknaden tillåter övervältra premiekostnaderna för sina fordon på kunderna.

31.5. Sakskadorna i trafiken är ett område där man kan tänka sig inverkan av ekonomisk prevention. Kostnadsfördelningen är sådan att de som ger upphov till risken i regel också bär kostnaderna. Genom att välja mindre skadebelastade bilmärken och kortare körsträcka kan försäkringstagaren nedbringa sin kostnad och därmed också trafikriskerna. (Ang andra alternativ och "the cheapest cost avoider" se von Eyben, I, 1983 s 512 m hänv.) I viss mån kan han också anpassa sin körteknik så att han håller nere sina skador och därmed inte tappar bonus. Här torde dock främst andra faktorer inverka som körvana, förarens benägenhet att ta risker (riskaversion-riskneutralitet-riskpreferens) etc.

Ett preventivt element ligger också i självrisken. Den dras inte på den utbetalning som görs till den skadelidande, men den kan tas ut i efterhand av försäkringstagaren. Här rör det sig dock om ganska begränsade belopp. Frågan är om inte bonusförlusten kan ha större betydelse.

Ersättningssystemet vid trafikskada kan ha skadeförebyggande verkningar också i andra riktningar. Jämkning av ersättningsbeloppet till den skadelidande kräver inte mer än vårdslös medverkan från hans sida. Att ersättningen minskas vid medvållande kan eventuellt ha någon inverkan på trafikbeteendet även om faktorer som ålder, körvana, riskinställning etc kan spela en större roll.

I vissa fall kan som har nämnts trafikförsäkringsbolagen regressa mot skadevållaren. Det rör sig i regel om försäkringstagaren och ägaren till den bil ur vars försäkring ersättningsbeloppet skall utgå. Regress kan som sagt ske vid uppsåt, grov vårdslöshet och vid trafiknykterhetsbrott. En undersökning vid ett stort försäkringsbolag visar att regresserna vid trafikskador så gott som alltid avser trafiknykterhetsbrott (Lideen, 1986 s 27).

Regresstalan torde förmodligen komma som en överraskning

för de berörda. En sådan teknikalitet saknas det förmodligen information om i trafikantkretsar. Är detta riktigt kan regresserna knappast ha någon allmän skadeförebyggande effekt. Däremot torde en regresstalan innebära en kraftig individualpreventiv påverkan för den som drabbas. Skadevållaren får en kännbar sanktion, ofta i kombination med ett straff för trafikbrott.

Det bör dock tilläggas att indrivningen av regressbelopp är kostsam i förhållande till vad den inbringar (jfr Lideen, 1986 s 35 f). Frågan är om det är lönsamt för bolagen att bedriva omfattande regressverksamhet mot privatpersoner.

31.6. Informationskostnaderna för trafikförsäkring torde inte vara stora. Det rör sig om en väl känd lagstadgad trafikförsäkringsplikt, där bl a polis, bilhandlare och försäkringsbolag hjälper till att hålla kunskapen levande. Den som ändå underlåter försäkring får besvär med registrering av bilen och kan drabbas av avgift, vite eller böter, jfr ovan.

Distributionskostnaderna för trafikförsäkringen torde vara små. Bilhandlarna hjälper till att förmedla försäkring från önskat bolag vilket i sin tur är en förutsättning för att allt skall fungera med bilens registrering. Delvis förekommer andra distributionsformer: samarbete mellan bilhandlare och försäkringsbolag så att ett försäkringsbolag får ensamrätt att sälja försäkringar för ett visst bilmärke, distribution via bensinbolag etc. Volvo har sitt eget försäkringsbolag Volvia (Svensk Enskild försäkring, 1985, Enskilda försäkringsföretag, 1987 71°).

Skaderegleringskostnaderna är en tung post när det gäller sakskador i trafiken. Driftskostnaderna inom trafikförsäkring ligger på 41 procent av premieintäkten hos svenska riksbolag (Enskilda försäkringsföretag, 1987 tab 5). Kostnaderna hålls nere genom konkurrensen i branschen, genom kontakter med bilverkstäder och liknande. Det rör sig här om en masshantering där rationell skadehantering är möjlig.

Konfliktkostnaderna är förmodligen högre här än på många andra försäkringsområden. Detta kan bero på att det för många ligger en särskild prestige i ett perfekt körsätt och ett affektionsvärde i bilen, men kanske också på att många som drabbas av trafikskador saknar vana vid juridiska konflikter. Den förebyggande konflikthanteringen sker inom bolagen. Organisationen

för konfliktlösning avviker från branschen i övrigt eftersom vållandebedömningar anses böra ske i domstol och värderingsfrågor avgöras i skiljenämnd. En försäkringsnämnd för detta område skulle bli för tungrodd.

Konfliktkostnaderna blir emellertid stora för bolagen också om domstolsvägen väljs. Den tvistande har inte tillgång till rätthjälp, rättshjälpslagen 8 § 1 st 10. Däremot gäller rättsskyddsförsäkringen fullt ut.

32. Egendomsförsäkring

32.1. I förarbetena till skadeståndslagen 1972 framhålls som ett viktigt mål för ersättningssystemet att ersättning vid skada främst skall falla ut från försäkringar som täcker den skadade egendomen (prop 1972:5 s 97). Man skulle då slippa ansvarsutpekande och regresser och skadekostnaden skulle komma att stå i proportion till den risk som egendomen utgjorde. Tanken fullföljdes sedan i regressöverenskommelser mellan bolagen. Dessa har sedermera ändrats i mera regressvänlig riktning såvitt gäller företagsrisker (kommentar 1989).

Det är tveksamt om principen om egendomsförsäkring som primär kompensationskälla fortfarande har någon genomslagskraft. Som kommer att framgå bygger den på en förenklad syn på egendomsförsäkringen. Till skillnad från ansvarsförsäkringen som täcker allt som inte undantas omfattar en egendomsförsäkring bara det som särskilt anges. Normalt har egendomsförsäkringen stora luckor både vad avser omfattad egendom och omfattade risker. Försäkringen är styrd av marknaden på det sättet att den inte kan täcka mer än som kunderna är beredda att betala för. Ett heltäckande egendomsförsäkringssystem torde därför vara en utopisk tanke – ingen är beredd att betala för ett sådant system.

Egendomsförsäkringen fördelar sig på den privata sektorn och företagssektorn. Inom den privata sektorn kan man få egendomsskydd inom ramen för bl a hemförsäkring, villaförsäkring, reseförsäkring, motorfordonsförsäkring och båtförsäkring. Dessutom kan man få ersättning ur från konsumentförsäkringslagen undantagna försäkringar för särskilda objekt som husdjur, päls, ur och smycken (jfr Olsson, 1988).

Medan försäkringsobjekten är på förhand utpekade och bestämda i privatpersoners försäkringar och man normalt inte kan få försäkring för andra typer av egendom är man på företagssi-

dan mera flexibel i detta hänseende. Försäkringen omfattar den egendom som anges i försäkringsbrevet. I den kombinerade försäkringen finns angivna vissa objekttyper, nämligen arbetstagares egendom, byggnad, maskinerier, pengar och värdehandlingar, ritningar och arkivalier, datamedia samt varor.

32.2. Här skall kort göras en översikt över vad de olika egendomsförsäkringarna täcker. Jag vill understryka att utrymmet och mängden detaljer och variationerna mellan olika bolags villkor gör det i det närmaste omöjligt att ge en helt rättvisande bild. Här anges alltså endast huvuddragen. (Se i övrigt bl a Larsson, Hem- och Villaförsäkring, 1988, Lagerström-Roos, 1988, Olsson, 1988, Tiberg 1973.)

Hem- och villaförsäkringarna omfattar lösöret, villan och marken. Lösöret är all den lösa egendom som finns i och omkring bostaden. Särskilda regler gäller ibland för särskilda kategorier egendom som pengar och värdehandlingar samt stöldbegärlig egendom. Stöldbegärlig egendom är noga definierat i villkoren. Begreppet omfattar egendom av ädel metall, äkta pärlor och ädelstenar, antikviteter, konstverk, äkta mattor (jfr RFS B:1 1987:41), klockor, pälsar, kameror, musikinstrument, bandspelare, skivspelare, radio- och TV-apparater och liknande apparater med tillbehör, vapen, vin och sprit (se närmare villkoren och Larsson, Hem- och Villaförsäkring, 1988 s 39–41). En del av det som omfattas, t ex kasetter, skivor och klockor, har ibland, i varje fall i mindre mängder, ganska litet värde, medan annat t ex vissa modekläder, bokverk etc som inte klassas som stöldbegärligt stundom kan vara mera värdefullt. Uppräkningen grundar sig på erfarenheter i polisens verksamhet.

Hem- och villaförsäkringarna ger skydd mot stöld och skadegörelse främst i själva bostaden. Vissa aktsamhetskrav måste dock iakttas, ytterdörren vara låst, fönster etc stängda i bottenvåningen osv. Följs inte aktsamhetskraven kan nedsättning ske enligt särskilda riktlinjer. Vid underlåtenhet att låsa ytterdörren blir nedsättningen 25 procent. Stöld- och skadegörelseskydd finns också i lokaler som inte har förbindelse med bostaden. Ett sådant utrymme måste vara låst och svårt att ta sig in i utan att bruka våld. Om det rör sig om ett gemensamhetsutrymme som flera har nyckel till måste det göras sannolikt att inbrott har ägt

rum. I utrymmen utanför bostaden som förråd, vindskontor i hyreshus etc undantas stöldbegärlig egendom och pengar och värdehandlingar från skydd.

Försäkringen gäller vid stöld av cykel som är låst med godkända låsanordningar. Den gäller vid stöld av egendom på arbetsplatsen, men det brukar då ställas krav på inlåsning av egendomen. Pengar och värdehandlingar samt stöldbegärlig egendom untantas ibland från skydd.

Försäkringen skyddar även mot stöld av egendom som medförs utanför bostaden, t ex på en resa. Medförd egendom får man endast tillfälligt lämna kvar i en bil. Försäkringen täcker inte stöldbegärlig egendom och pengar och värdehandlingar annat än i vissa angivna situationer. Ett allmänt aktsamhetskrav gäller.

Förutom vid stöld och skadegörelse gäller försäkringen också vid vissa andra egendomsskador. Traditionellt gäller försäkringen vid brand, explosion, kortslutning och liknande elektriska fenomen, blixtar, hagel och översvämning. Dessutom ersätts skador vid nedsotning, skador genom frätande gas, skador genom storm – en vindhastighet (i stormbyarna) på minst 21 m/sek fordras.

En viktig del av försäkringen är den mot läckage och vattenskador. Skyddet gäller då oberäknad utströmning av vätska eller ånga har skett från ett ledningssystem för vatten, värme eller avlopp.

Försäkringen täcker också en del ovanligare skadehändelser av typ lavin, jordskalv, flygplan som störtar, skada genom vilda djur och genom snötryck. Viktigt är att skada på hushållsmaskiner ersätts, liksom skada på livsmedel i frys och tvätt i tvättmaskin på grund av fel på strömmen eller på maskinen.

Egendomsskyddet kan utvidgas med en oturs- eller allriskförsäkring. Detta innebär ett beloppsbegränsat skydd – exv 10 000 kr – mot andra skadehändelser än de som annars täcks av försäkringen. Det skall röra sig om plötsliga och oförutsedda händelser. Skyddet begränsas genom ett aktsamhetskrav som har lagts på en ganska beskedlig nivå. Reseförsäkringen innehåller ett egendomsskydd för resgods som anknyter nära till hem- och villaförsäkringen. Skyddet i hem- och villaförsäkringen fortsätter för övrigt att gälla under kortare resor.

Motorfordonsförsäkringen innehåller vagnskadeförsäkring

samt skydd mot brand och stöld. Särskild glasruteförsäkring och maskinskadeförsäkring kan ingå. Båtförsäkringen täcker i huvudsak skador på båt genom brand och stöld samt sjöskador och slip- och uppläggningsskador. De enskilda objektsförsäkringarna täcker stöld och andra skador på objektet, ibland t o m fall då objektet har tappats bort. Djurförsäkringarna innehåller moment av sjuk- och livförsäkring.

Företagsförsäkringens egendomsskydd överensstämmer till stora delar med den privata försäkringens. Försäkringen omfattar olika angivna objekttyper. Dessa är arbetstagares egendom, byggnad, maskinerier, pengar och värdehandlingar, ritningar och arkivalier samt datamedia och varor.

Liksom den privata försäkringen skyddar företagsförsäkringen vid brand, elfenomen, åskslag, explosion, storm, hagel, sotutströmning, frätande gas, jordskred och andra naturkatastrofer. Företagsförsäkringen innehåller också ett stöldskydd. Här täcks dock bara stölder som har skett genom inbrott eller genom brottsligt åtkommen nyckel. Skador genom rån och överfall ersätts här liksom i den privata försäkringen. Likaså finns ett skydd mot utströmning av vatten från ledningssystem och vatten från invändigt utrymme. Även utströmning av olja, vattenånga och kylmedel täcks.

Glasförsäkring och skadegörelseförsäkring ingår i företagsförsäkringen men täckningsområdet avviker från hem- och villaförsäkringarna. Transportförsäkring är en viktig beståndsdel av företagsförsäkringen. Den ersätter skador och förluster under transport.

Företagsförsäkringen innehåller redan i sin standardiserade form en mängd säkerhetsföreskrifter. Dessa gäller t ex besiktning av starkströmsanläggning, förefintligheten av brandredskap och larmanordningar, förvaring av nycklar och byte av lås, samt särskilda föreskrifter för datamedia.

32.3. Värderingsreglerna i den privata egendomsförsäkringen är enkla. Värdering sker – till skillnad mot vad som gäller enligt försäkringsavtalslagen 37 § – med utgångspunkt från prisläget vid skadeanmälan, dock senast två månader från skadedagen. Utgör det skadade föremålets värde 2/3 eller mer av det sålunda angivna nypriset skall ersättningen beräknas till detta under

förutsättning att återanskaffning sker inom sex månader. Är värdet lägre eller sker inte återanskaffning ersätts föremålet med nypriset minus avdrag för ålder, slitage, bristande modernitet etc.

Egendom som saknar marknadsvärde ersätts med kostnaden för råmaterialet, t ex fotografier, hemsydda kläder.

I försäkringsbrevet finns ett försäkringsbelopp motsvarande värdet av hela den försäkrade egendomen. Är detta försäkringsbelopp betydligt lägre än egendomens värde gäller reglerna för underförsäkring; enligt 35 § konsumentförsäkringslagen och villkoren skall en pro rata-nedsättning ske. Om skadestånd har erhållits för skadan måste ersättningen reduceras med skadeståndets belopp.

Bland övriga reduktionsgrunder kan nämnas dem som förekommer i konsumentförsäkringslagen, eventuellt också i villkoren. De avser nedsättning i olika situationer såsom vid bristande upplysningsplikt vid ingående av försäkringsavtalet eller i samband med skaderegleringen, bristande hörsamhet mot aktsamhets- och säkerhetsföreskrifter m m, framkallande av försäkringsfall och brott mot räddningsplikten.

Ett uppmärksammat fall av nedsättning vid brott mot aktsamhetskraven är Enqvist-fallet,

> NJA 1984 s 829. När hustrun som sista person lämnade hemmet på morgonen den 30 januari 1981, glömde hon att låsa ytterdörren. Dörren stod olåst i mer än nio timmar. Under dagen stals smycken, kontanter, silver, m m till ett värde av drygt 20 000 kr. Gärningsmannen hade berett sig tillträde genom den olåsta ytterdörren. Bolaget avböjde ersättningsanspråket med hänvisning till aktsamhetskraven i försäkringsvillkoren. ARN fann att nedsättning borde ske med 50 procent i enlighet med 31 § KFL. TR och HovR:n ogillade försäkringstagarens talan. En ledamot i HovR:n var dock skiljaktig och ansåg att försäkringstagarens talan skulle bifallas. HD beaktade bl a att stölden förmodligen inte skulle ha inträffat om säkerhetsgöreskrifterna följts men att det var fråga om lättförklarlig glömska som kunde drabba de flesta försäkringstagare. HD påpekade att nya riktlinjer antagits i branschen och att de

även skall tillämpas på ärenden som inte slutligt avgjorts före ikraftträdandet. Riktlinjerna anger att ersättningen bör reduceras med 25 procent i fall som det förevarande. I det här fallet borde nedsättningen enligt HD i vart fall inte överstiga 50 procent, vilket försäkringstagaren själv godtagit.

Värderingsreglerna är i sina grunddrag likartade i all konsumentförsäkring. En viktig princip är att försäkringsbolaget skall få välja vilken kompensation av typen reparation, ersättning etc som skall komma ifråga. Risken är annars att kunden här stannar för oekonomiska lösningar för honom och för försäkringstagarkollektivet.

I företags- och fastighetsförsäkring och i villaförsäkring finns regler om värdering av byggnad. Bestämmelserna innebär att byggnaden om den fortfarande har ett värde som uppgår till minst 50 procent av nyanskaffningsvärdet, skall återställas i samma skick men med rationella metoder genom nyuppförande eller reparation (fullvärdesförsäkring). Återställande måste ske senast inom två år från skadedagen.

Är byggnaden mindre värd än 50 procent av nyanskaffningsvärdet så skall skadan värderas till återställandekostnaden men inte högre än till byggnadens genom ålder, slitage och omodernitet minskade värde. Återuppförs inte byggnaden värderas skadan till skillnaden mellan byggnadens dagsvärde före resp efter skadan.

Motsvarande regler gäller för maskinerier, alltså nyanskaffning inom två år så länge värdet är minst 50 procent, annars ersättning med återställandekostnaden upp till nyanskaffningsvärdet minus avdrag för ålder, slitage och omodernitet. Maskinerier som inte återställs ersätts med skillnaden i dagsvärde före resp efter skadan, alltså enligt 37 § försäkringsavtalslagen.

För varor finns särskilda värderingsregler. De värderas till tillverkningskostnaderna för att utan dröjsmål återställa varorna. Är varorna anskaffade för försäljning värderas de till vad det kostar att utan dröjsmål ersätta dem med varor av samma slag. Varor som är sålda och färdiga för leverans värderas till det avtalade försäljningspriset minskat med inbesparade kostnader.

Intressant är värderingsföreskriften beträffande ritningar, ar-

kivalier och datamedia. Ersättningen sker med normala kostnader för att inom två år återställa informationsförlusten och eventuella originalritningar.

Arbetstagares egendom värderas enligt hemförsäkringsvillkoren. Föreligger ersättningsskyldighet enligt kollektivavtal värderas egendomen efter kollektivavtalets regler.

Vid den kombinerade företagsförsäkringen förekommer varierande självrisker. Det finns en ganska låg grundsjälvrisk, som alltid dras från de sammanlagda skade-, röjnings och räddningskostnaderna. Denna självrisk kan t ex vara 7 procent av basbeloppet, 1 953 kr (1989) men också högre. Vid särskilda skador tillkommer sedan en ytterligare självrisk, som t ex vid brand 10 procent dock lägst ett halvt basbelopp och högst fem basbelopp. Vid skada genom elfenomen och åskslag som företagaren kan göra mindre åt är självrisken lägre. Däremot är självrisken vid jordskred etc lika hög som vid brand.

På samma sätt finns högsta ersättningsbelopp fastställda vid vissa typer av skador.

Betydelsen av underförsäkring varierar med uppläggningen av försäkringen, om det är en helvärdesförsäkring, fullvärdesförsäkring eller förstariskförsäkring. I samtliga fall innebär underförsäkringen en reduktion i förhållande till vad som annars hade utgått.

Även här kan man naturligtvis tänka sig att övriga försäkringsrättsliga reduktionsgrunder blir tillämpliga. Villkoren om bristande upplysningsplikt och fareökning avviker endast obetydligt från försäkringsavtalslagen. I övrigt gäller alltså försäkringsavtalslagens regler. Numera brukar finnas en bestämmelse i villkoren om påföljd vid brott mot säkerhetsföreskrifter som i linje med konsumentförsäkringslagen innehåller en nedsättningsregel med schablonavdrag, i ett av de studerade villkoren på 20 procent för ersättningsbeloppet.

32.4. Finansieringen av egendomsförsäkringen sker genom premier från försäkringstagarna. I konsumentförsäkring torde premierna variera med hänsyn till, förutom egendomens värde, också dess riskegenskaper. Ett trähus är en större brandrisk än ett stenhus, en snabbare motorbåt en större risk än en långsammare. Andra premieargument är egendomens belägenhet. Stöld-

risken är större i vissa områden än andra. Någon gång kan det förekomma att extra säkerhetsåtgärder ger utslag i lägre premier. Normalt torde premiedifferentieringen ske efter schabloner som inte lämnar så stort utrymme för premiesänkande åtgärder från den enskilde konsumentens sida. Företagsförsäkringen är lagd på en mycket mera individuell basis. Här torde premierna kunna variera förutom med egendomens värde och art, med riskerna i verksamheten och med säkerhetsanordningarna. Framför allt finns här större möjligheter att anpassa premien efter skadeutfallet genom kontosystem och liknande (experience rating). Detta innebär att försäkringstagaren genom skadeförebyggande åtgärder kan påverka premiens höjd.

Inom konsumentförsäkringen, där ägaren själv förutsätts använda egendomen, finns ingen möjlighet att övervältra premien på någon utanför det försäkrade hushållet. I företagsförsäkring är sådan övervältring möjlig där marknaden medger det.

32.5. Som har framgått finns det en del ekonomiskt preventiva element i egendomsförsäkringen. Som jag tidigare har nämnt är det troligt att ekonomiska överväganden slår igenom i större utsträckning vid sakskador än vid personskador.

I konsumentförsäkringen, som ofta är rätt schablonmässigt utformad finns inte så stora möjligheter för försäkringstagaren att minska premien. I viss obetydlig mån kan kanske försäkringen verka styrande mot mera brandsäkra hus eller säkrare bilar eller båtar. Däremot är det sällan som försäkringstagaren genom egna åtgärder kan minska premiens höjd. Kostnadsallokeringen är alltså riktig men inslagen som kan verka skadeförebyggande är få. Det nu sagda gäller dock inte de försäkringar där bonussystem används. Detta gäller framför allt trafikförsäkring.

I företagsförsäkring är det ofta genom t ex kontosystem arrangerat så att skadeutfallet påverkar premierna. Samma kan gälla om säkerhetsåtgärder etc vidtas. Kontakten mellan försäkringsbolag och företag är ofta sådan att skadeförebyggande verksamhet och därav följande premiereduktion uppmuntras. Riskklassningar i förhållande till verksamhetens art etc torde också förekomma här i större utsträckning än inom konsumentförsäkringen.

Till de andra preventiva elementen i egendomsförsäkringen

hör självrisken. Denna kan, i varje fall i större företag, vara avsevärd.

I företagsförsäkringen finns variationer i självrisk mellan olika skadehändelser, något som kan användas systematiskt i preventivt syfte. I konsumentförsäkringen är självrisken normalt ganska liten och torde betyda mindre ur skadeförebyggande synpunkt. Undersökningar har visat att det finns en tendens hos konsumenter att välja en för låg självrisk jämfört med den ekonomiskt optimala (Roos-Skogh-Stuart, 1977).

Ytterligare skadeförebyggande incitament ligger i försäkringsavtalsrättens och villkorens reduktionsregler. Följs inte säkerhetsföreskrifter-aktsamhetskrav så sätts ersättningen ned, framkallas försäkringsfall avsiktligt eller grovt vårdslöst blir det ingen ersättning, nedsättning sker om risken ökas utan att försäkringsbolaget får reda på det etc.

32.6. Informationskostnaderna på egendomsförsäkringsområdet är små. De flesta berörda känner till försäkringsmöjligheterna (utom möjligen de mindre objektsförsäkringarna i konsumentförsäkringen) och marknadsföring sker kontinuerligt.

Distributionskostnaderna är avsevärda eftersom egendomsförsäkring, fastän den ofta är standardiserad, brukar tecknas på individuell basis. Nu har konsumentförsäkringsmarknaden alltmer börjat anpassas till kollektiv försäkring även utanför personförsäkringsområdet (Genombrottet för kollektiv hemförsäkring, 1987). Kollektiv hemförsäkring har genom fackförbundens medverkan blivit en betydelsefull faktor på marknaden. Även när det gäller företagsförsäkring finns det kollektiva arrangemang, ramavtal och liknande som underlättar distributionen.

Skaderegleringskostnaderna är lägst i företags- och fastighetsförsäkring, 29 procent, och högst i hem- och villaförsäkring, 36 procent av premieintäkten. Skillnaden torde bero på att det kostar mer att hantera de små skadorna i konsumentförsäkringen i förhållande till de små premierna än vad det kostar att hantera de större skadorna på företagssidan jämfört med de större premierna där. Eller, med andra ord, de stora talens lag slår igenom. Konkurrensen medverkar också till att hålla driftskostnaderna låga.

Konfliktkostnaderna är kraftigt nedbringade genom tillgång

till bolagsinterna nämnder samt Skadeförsäkringens villkorsnämnd och Allmänna reklamationsnämnden. Domstolsvägen tillgrips sällan men står öppen utom vid värderingstvister då skiljeförfarande gäller. Det senare kan vara tveksamt när det gäller konsumenter, jfr även vad som har sagts ovan om Europakonventionen och tillgång till allmän domstol. I RFS 1984:12 fann dock HD en skiljeklausul vid värderingstvister i en företagsförsäkring förenlig med 36 § avtalslagen.

33. Ersättningens beräkning vid sakskada

33.1. Grundläggande för ersättningsberäkningen är även på detta område skadeståndslagens regel om fullt skadestånd, i detta fall skadeståndslagen 5 kap 7 §. Regeln tar upp ersättningsposterna värdeersättning, reparation och ersättning för värdeminskning, följdkostnader, inkomstförlust och intrång i näringsverksamhet. Det är dessa normer som tillämpas i ansvarsförsäkringen.

I egendomsförsäkringen följer man delvis samma mönster som i skadeståndsrätten såvitt gäller värdeersättning och reparation och värdeminskning, men mönstret varieras på många sätt. Särskilt har nyvärdesprincipen fått stor utbredning. Däremot finns det inom egendomsförsäkringens ram i regel inte något utrymme för kostnadsersättningar till följd av en skada. Ersättning för inkomstförlust och intrång i näringsverksamhet förekommer i enlighet med 36 § försäkringsavtalslagen främst vid avbrottsförsäkring.

Eftersom de skadeståndsrättsliga och försäkringsrättsliga lösningarna ligger varandra nära skall de också presenteras gemensamt här. Vidare tar jag upp reglerna om försäkringsbelopp, högsta belopp och självrisk samt de regler som finns om samordning och regress på detta område. Möjligheterna till reduktion på grund av medvållande, brott mot biförpliktelser etc har jag redan berört mycket översiktligt. Jag går inte vidare in på dessa reduktionsregler här utan hänvisar till litteraturen, där de finns utförligt behandlade (exv Bengtsson, Om jämkning, 1982, Hellner, Försäkringsrätt, 1965, Nilsson-Strömbäck, 1984).

33.2. Skadeståndslagen ger ingen närmare vägledning hur man vid totalskada skall bestämma den skadade egendomens värde. Det ligger då nära till hands att se vad försäkringsavtalslagen stadgar i det hänseendet. Där finns i 37 § en dispositiv regel om

värdeersättning. Enligt den regeln skall skadad egendom värderas till återanskaffningsvärdet omedelbart före skadan. Från detta belopp skall sedan dras värdeminskning på grund av ålder och bruk, bristande modernitet eller användbarhet eller värdeminskning på grund av andra omständigheter. De avdrag som skall göras motsvarar i princip avskrivningarna i bokföringen. Åldersavdragen beräknas alltså efter hur stor del av egendomens livslängd som har förflutit. (Se bl a ang åldersavdrag på båtar RFS B:2 1987:17 samt på lättmetallfälgar RFS B:1 1987:44.) Bristande användbarhet och omodernitet har bl a att göra med att det kommer nya modeller av maskiner och nya tillverkningsmetoder etc (ang bristande användbarhet; telefon köpt i Hongkong, se RFS B:2 1987:14). Det nu beskrivna värdet kallas här dagsvärdet. (Särskilda problem uppkommer vid beräkning av värdet på djur som skjutits vid tjuvjakt, RFS 1984:41.)

Försäkringsvillkoren utgår ibland från dagsvärdet. Den tidpunkt som man utgår från kan dock växla. I ett hemförsäkringsvillkor är värderingstidpunkten angiven till 2 månader efter skadan. Från företagsförsäkring finns exempel på att marknadsvärdet vid skadetidpunkten läggs till grund.

I dagens försäkring är det i regel inte fråga om att ersätta till dagsvärde utan till nyvärde. Dvs försäkringstagaren erhåller ersättning som för ett nytt föremål. En betingelse för detta är alltid att återanskaffning sker resp vid byggnad att återuppförande sker inom viss tid.

Exempel på en nyvärdebestämmelse: "Är föremålets värde 2/3 eller högre än vad priset för ett nytt likvärdigt föremål är, kan Du få ersättning med nypriset. Återanskaffning måste ske inom 6 månader."

I de fall betingelserna för nyvärdesersättning (nypris) inte är uppfyllda eller då återanskaffning inte sker utgår ersättning med dagsvärdet (som det nu beräknas enligt resp villkor).

När en byggnad har skadats skall ersättningen motsvara nypriset när byggnaden har återställts. Om byggnaden har minskat i värde genom ålder, slitage och omodernitet med mer än halva nyanskaffningsvärdet vid skadetillfället utgår ersättning med dagsvärdet.

Särskilda ersättningsregler gäller för en del kategorier av egendom. När egendom saknar återanskaffningsvärde, t ex unika

konstföremål, får saluvärdet utgöra en utgångspunkt (Hellner, Försäkringsrätt, 1965, s 233). Annan egendom kan sakna värde på marknaden, som hemgjorda kläder, fotografier, teckningar och målningar m m. I så fall värderas den endast till råvarukostnaden.

För varor finns särskilda bestämmelser, som avviker kraftigt från reglerna om värdering av egendom i övrigt och från bestämmelsen om värdering av varor i försäkringsavtalslagen 38 §. Principen tycks vara att varor som skadas under tillverkning skall värderas till tillverkningskostnaderna, varor under försäljning skall ersättas med nyanskaffningskostnaden och varor som redan är sålda till avtalat försäljningspris minus inbesparade kostnader.

En viktig skillnad mellan försäkringsrätt och skadeståndsrätt är att man i försäkringsrätten i stor omfattning kan föreskriva de närmare betingelserna för ersättning, t ex hur valet mellan olika ersättningsformer skall ske, när återanskaffning skall ske, var återanskaffning skall ske etc, allt inom ramen för skälighetens krav enligt avtalslagen 36 §.

I skadeståndsrätten finns i brist på avtalsbindningar inga sådana regler. En skadelidande som lyfter ett skadeståndsbelopp är t ex – i olikhet mot vad som gäller vid nyvärdesförsäkring – inte tvungen att skaffa ny likvärdig egendom i stället för den skadade. Undersökningar visar för övrigt, att skadestånd i varje fall vid personskada brukar användas på ganska irrationella sätt (jfr von Eyben II, 1988 s 449).

Vid partiell skada förekommer två sätt att beräkna ersättning, i första hand i linje med 37 § försäkringsavtalslagen, dvs skillnaden mellan dagsvärdet omedelbart före skadan och samma värde omedelbart efter skadan (restvärde). Den andra metoden är att låta reparera skadan och beräkna ersättningen till reparationskostnad plus ersättning för värdeminskning. Restvärdesmetoden är ofta gynnsammast för den skadeståndsskyldige, medan ägaren brukar vinna på att få föremålet reparerat och behålla det. Emellertid är huvudprincipen i skadeståndsrätten att den skadeståndsskyldige skall få tillämpa den lösning som är ekonomiskt mest fördelaktig för honom, jfr NJA 1971 s 126.

Är det fråga om en egendomsförsäkring så är det försäkringsbolaget som väljer kompensationsform. Den försäkrade kan allt-

så få ett nytt föremål, ersättning eller reparation alltefter vad bolaget, som naturligtvis är angeläget att hålla nere kostnaderna, kan komma att bestämma.

Repareras den skadade egendomen skall enligt skadeståndslagen 5 kap 7 § också värdeminskningen ersättas. I försäkringsvillkoren förutsätts vanligen att återställande sker. Medför inte reparationen att värdet återställs bör kompensation för värdeminskning ske i linje med dagsvärdesprincipen. I ett villkor för maskinerier anges dock att hänsyn inte tas till värdeminskning.

Försäkringsbolagen förbehåller sig att bestämma inte bara när utan också var reparation skall ske. Det samarbete som bolagen bedriver på reparationssidan är föremål för de konkurrensvårdande myndigheternas uppmärksamhet (Sporrberg, 1989 s 55–57).

33.3. Enligt skadeståndsrätten ersätts olika slags följdskador. I egendomsförsäkringen utgår däremot enligt principen i 36 § försäkringsavtalslagen ersättning endast i den utsträckning som den försäkrade egendomen har förstörts eller minskats. Skall följdkostnader eller andra kostnader på grund av skadan ersättas krävs det ett särskilt åtagande, jfr RFS B:1 1986:11. (Särskilda bestämmelser gäller om räddningskostnad.)

Till de följdkostnader som ersätts på skadeståndsrättslig grund hör sådant som utlägg för resor och transporter i samband med skadan samt stilleståndsersättning när man i avsaknad av den skadade bilen, maskinen etc får ökade kostnader för transporter. Vid all kostnadsersättning gäller principen om den skadelidandes plikt att försöka minimera skadan i möjligaste mån. (Ang hanteringskostnad för att anskaffa fordon, RFS B:1 1987:17; om kostnaderna för av försäkringsbolaget tillhandahållen hyrbil, se RH 1987:11.)

Stilleståndsersättning beräknas efter inkomstförlusten när bilar används i näringsverksamhet. När det gäller privatbilar används schematiserade tabeller. Se RFS B:1 1986:11, B:1 1986:14.

Nära stilleståndsersättningen ligger ersättningen för inkomstförlust och intrång i näringsverksamhet. Inkomstförlusten får inte avse mer än den tid det tar innan skadan blir åtgärdad. Ofta kan ägaren under denna tid hyra eller på annat sätt skaffa sig motsvarande egendom och därmed minska sin förlust. Intrång i

näringsverksamhet omfattar sådant som inom företagsförsäkringen täcks av avbrottsförsäkring. Principen för beräkningen bör vara densamma, ersättning för förlorat täckningsbidrag under avbrottstiden (jfr Lagerström-Roos, 1988 kap 21).

En genomgående princip är att ersättning inte utgår för affektionsvärden, dvs för vad som motsvarar emotionella bindningar till egendomen som endast ägaren har. Är det fråga om skönhetsvärden kan ju sådana, om de uppskattas även av andra än ägaren, ge utslag i dagsvärde och marknadspris. Här återkommer vi till problemet kring vad som är full ersättning. En ägare får ju enligt Werin inte full ersättning om han inte får ersättning med reservationspriset, dvs det pris för vilket han själv frivilligt hade velat sälja egendomen och som då även omfattar affektionsvärde, bekvämlighetsintresse etc (se vidare Werin, 1982 s 349–355). I hemförsäkringsvillkoren för ett bolag anges särskilt att personliga känslor för föremålet inte skall tas med i beräkningen.

Alla poster under sakskadeersättning avses täcka ekonomiska förluster. Ideell ersättning utgår inte i den form som sker vid personskada. Ibland har man dock diskuterat möjligheten att ersätta t ex det obehag som följer av att en försäkringstagare utsätts för inbrott.

Ibland uppkommer frågan om en ersättningsbar skada verkligen föreligger. Hellner har ett exempel med en vagn som blir skadad i ett företags vagnpark. Det finns då flera reservvagnar att tillgå varför den skadade vagnen kan ersättas av en annan. Ersättning skall enligt min mening ändå utgå på grund av ett alternativkostnadsresonemang. Hade vagnen inte skadats hade företaget kunnat tjäna pengar på vagnen på något alternativt sätt. I praxis utgår också stilleståndsersättning i sådana fall (Hellner, Skadeståndsrätt, 1985 s 314).

Ett annat diskussionsproblem gäller stilleståndsersättningen för privatbilister. Det frågas då om en privatbilist som använder bilen endast för nöjes skull är berättigad till ersättning för stilleståndet. Enligt min mening är han här berättigad till ersättning även om han inte har några merkostnader på grund av att bilen är skadad. Man hade nämligen kunnat få intäkter av bilen genom någon form av alternativ användning av den. Denna form av alternativ användning av sin egendom är han berövad. Alltså är han berättigad till ersättning.

Ersättningen utgår i sådana fall efter schablon och det är väl fullt rimligt eftersom det skulle vara svårt att för varje privatbilist beräkna kostnader och alternativkostnader i detta läge. Genomsnittligt sett torde kostnaderna vara låga och det förefaller rimligt att de utgår med låga schabloniserade belopp. Annat är det naturligtvis med dem som verkligen lider inkomstförluster eller har stora kostnader då de använder bilen som hjälpmedel i arbetet (jfr Hellner, Skadeståndsrätt, 1985 s 314 f).

Allmänt gäller att när bevisning om inträffad skada inte eller enbart med svårighet kan föras, så kan domstol enligt rättegångsbalken 35:5 uppskatta skadan till ett skäligt belopp. Det verkar inte som om det lagrummet åberopades särskilt flitigt i domstolspraxis trots att det visst förekommer situationer då skälighetsuppskattningar sker. Betydelsen av lagrummet i praktiken kan möjligen diskuteras (se vidare Persson, 1953 kap 5).

34. Trafikskador

34.1. Sakskador på grund av trafik uppgår varje år till stora belopp. De sysselsätter ett stort antal personer i verkstäder, på skrotupplag etc. Dessutom finns det ett stort antal personer anställda på försäkringsbolagen för att fördela pengar till dem som reparerar eller skrotar bilar. Kostnaderna betalas av dem som lider skadorna antingen direkt till verkstäder etc eller via försäkringspremier. Detta innebär att försäkringsbranschen och reparationsverkstäderna har många gemensamma intressen, men också att det kan finnas en risk för att bilreparatörerna – eventuellt i samarbete med de skadelidande – tar ut mer av försäkringspengarna än som egentligen är befogat. Branschen tvingas till kontroller, urval av anlitade firmor etc. Detta föder ett nära samarbete som har varit föremål för näringsfrihetsombudsmannens intresse (Sporrberg, 1989).

34.2. Från trafikförsäkringen utgår ersättning till de skadelidande enligt trafikskadelagens bestämmelser. Detta innebär att skador på en bil A som vid en kollision vållas av en förare i en bil B eller av bristfälligheter i bil B skall ersättas ur bil B:s försäkring. Skador på annans egendom i följd av trafik ersätts oavsett vållande ur trafikförsäkringen på den aktuella bilen.

Alla skador täcks inte av trafikförsäkringen. Hit hör bilskador som inte har vållats av någon annan förare eller bil, exv skador vid singelolyckor, krockar som ingen förare är mer vållande till än den andre samt skador på egen egendom till följd av trafik med bilen.

Skada på en bil genom en trafikolycka eller en brand täcks av vagnskadegaranti de första fem åren (vagnskadegarantin är en typ av försäkring, se vidare SOU 1983:5) och därefter eventuellt av kaskoförsäkring. Ofta tas inte sådan försäkring på bilar som är litet äldre. Premierna som skall möjliggöra nyanskaffning eller

reparation plus ersättning för värdeminskning efter skada blir alltför höga. Det kan i det läget vara lönsamt att själv stå risken för eventuella skador.

Den egna egendomen i bilen skyddas bl a genom ett särskilt moment i hem- och villaförsäkringen. Försäkringen gäller för egendom som medförs utanför bostaden vid trafikolycka eller haveri med bil, båt, tåg, flygplan, cykel eller annat fordon.

När det gäller trafikskador har som tidigare nämnts den skadade alltid möjligheter att kräva ersättning i form av skadestånd och den vållande är alltså ersättningsskyldig enligt skadeståndslagens regler. Någon praktisk funktion har inte dessa regler på trafikområdet. För det första är det sällan eller aldrig som ett skadeståndskrav kan leda till snabbare och bättre resultat än ett krav på trafikskadeersättning. För det andra medför skadeståndskravet bara en onödig rundgång eftersom den som har betalat skadestånd därefter automatiskt inträder i den skadelidandes rätt till trafikskadeersättning, jfr ovan.

34.3. Reglerna om ersättningsberäkning enligt trafikskadelagen innebär att det vid total skada skall utgå värdeersättning och vid partiell skada restersättning eller kompensation för reparation plus ersättning för värdeminskning. Skadeståndsrättsliga principer om valet mellan olika ersättningsformer skall gälla enligt huvudprincipen att minimera den skadeståndsskyldiges prestation. Den skadelidande kan välja mellan att kräva skadestånd och att kräva trafikskadeersättning. Mer än den verkliga förlusten får inte tas ut. Självrisk kan tas ut av försäkringstagaren men skall inte dras från trafikskadeersättningen. Försäkringsbolaget kan regressa vid uppsåt, grov vårdslöshet och trafiknykterhetsbrott.

Som har nämnts kan också skadeståndsreglerna komma in i en trafikskadesituation. Detta innebär såvitt jag kan se ingen skillnad i förhållande till det ovan anförda eftersom skadeståndslagens värderingsregler skall tillämpas också vid trafikskadeersättning. Något tal om självrisk blir det naturligtvis inte vid tillämpning av skadeståndsreglerna. Den omständigheten att värderingsreglerna är lika vid trafikskadeersättning och vid skadestånd kan ses som ett skäl mot den nuvarande "parallella" uppläggningen av lagen, som ju har kritiserats både av Dufwa

(Vår komplicerade trafikskaderätt, 1979) och av Hellner (Skadeståndsrätt, 1985 s 235).

De andra beståndsdelarna i ersättningssystemet, kaskoförsäkringen och trafikolycksskyddet i hemförsäkringen, tillhör egendomsförsäkringssfären. Detta innebär att man inte är bunden av skadeståndsrätten resp av trafikskadelagens regelsystem. Vid ansvarsskador finns en förpliktelse att ta till vara den skadelidandes rätt till ersättning enligt skadeståndsrätten. En sådan förpliktelse saknas i egendomsförsäkringen. Här förekommer därför både vid vagnskadegaranti och vid vagnskadeförsäkring ersättningsbestämmelser som bygger på nyvärdesprincipen.

Även när det gäller följdskador är bilden olika i trafikförsäkringen resp i kaskoförsäkringen. Enligt den på skadeståndsrättens system byggda trafikförsäkringen ersätts följdskador, kostnader och inkomstförluster som har samband med skadan, bl a finns den ovan nämnda stilleståndsersättningen. Dessa förluster ersätts inte enligt egendomsförsäkringen annat än då det särskilt anges, jfr försäkringsavtalslagen 36 §.

Av särskilt intresse på egendomsförsäkringssidan är försäkringstäckningen vid vagnskada som inte täcks av någon annans trafikskadeförsäkring. Bilägaren kan här välja konstruktioner som passar till den egna bilens värde, hans egen riskinställning, hans beroende av bilen vid transporter etc. Vagnskadeförsäkringen kan varieras i omfattning så att den t ex inte täcker singelolyckor utan bara kollisionstillfällen, vidare kan självrisken varieras så att bilägaren i högre eller lägre grad får stå kostnaden för småskador själv. Vagnskadeförsäkringen innehåller bl a ett undantag för rattonykterhet, jfr NJA 1986 s 470.

34.4. Finansieringen av sakskadorna i trafiken vilar endast på bilägarna. Vissa delar av ersättningarna faller på den obligatoriska trafikförsäkringen, andra, främst då de "egna" skadorna finansieras via vagnskadegaranti eller vagnskadeförsäkring. När premiekostnaden blir hög på grund av de höga kostnaderna för att ersätta eller iståndsätta en äldre bil, kan bilägaren trappa ned försäkringsskyddet eller bära hela skaderisken själv.

För trafikförsäkring gäller en premiedifferentiering beroende på bilmärke, körsträcka, trafikzon och också på skadefria år genom bonus. Den eventuella premiedifferentieringen i vagnska-

degarantin är inte avläsbar eftersom ersättning för den är inkluderad i priset på bilen. Privatbilister kan inte övervältra sin premiekostnad på någon annan, vilket däremot näringsidkare som har bilen i sin rörelsen torde kunna göra i den mån marknaden tillåter. Vid transporter torde försäkring av fordonet vara något som man naturligt kan ta ut av kunden.

Skador genom trafikolycka på den försäkrades egendom är förmodligen en liten post när det gäller sakskador i trafiken. Möjligen kan här – förutom trafikskadeersättning från den skadevållande bilens försäkring – tänkas alternativa ersättningsvägar såsom objektsförsäkring. Ofta är värdena så låga att förlusten redan av den anledningen stannar på ägaren. Hemförsäkringspremien torde inte differentieras inom ramen för detta moment.

34.5. Om vi bortser från de skador på annan egendom som kan täckas av hemförsäkringens trafikolycksmoment är detta område finansierat på ett sätt som tillgodoser kraven på ekonomisk rationalitet. Kostnaderna bärs av dem som ger upphov till riskerna och som lider skadorna. Premierna är till stor del differentierade på ett sätt som medger skadeförebyggande genom val av säkrare bilmärken, kortare körsträckor och varsammare körsätt. Eftersom premierna är utformade efter skadeerfarenheten kan man i viss mån styra trafikanterna till säkrare transportalternativ med premiernas hjälp. En annan viktig sak är att valet mellan reparation eller skrotning av en skadad bil kan ske efter rationella kriterier. Försäkringssystemet får inte medverka till olönsamma reparationer. Uppenbarligen är vagnskadeförsäkringen och dess premiesättning upplagd för att undvika att man får in för gamla vagnar som är dyra att reparera. I den riktningen verkar säkert också att försäkringsbolaget i egendomsförsäkringen – i motsats till ansvars- och trafikförsäkringen – har rätt att bestämma mellan alternativen restvärde och reparation.

När det gäller personskador i trafiken är det ju en vanlig kritik att kostnaderna bärs av andra än dem som ger upphov till riskerna. Den största delen av personskadeersättningar bärs av socialförsäkring m m som inte bara finansieras av trafikanterna. I det perspektivet har man alltså lyckats bättre med sakskadefinansieringen. Det är väl endast när det gäller trafikolycksskyd-

det i hemförsäkringen som det kan tänkas att kostnad och risk inte riktigt harmonierar. Detta är ju antagligen en mycket obetydlig del av skadorna.

34.6. Det studerade området förefaller präglat av ekonomisk rationalitet. Detta torde också avspeglas i transaktionskostnaderna.

Informationskostnaderna är troligen måttliga. Man knyter an till den information som avser den obligatoriska trafikförsäkringen och där bilhandlarna och bilregistret är viktiga komponenter i kontaktnätet. Bl a är det lätt att via bilregistret nå olika kategorier av bilägare med försäkringsreklam.

Distributionskostnaderna nedbringas genom att man låter motorfordonsförsäkringen omfatta såväl den obligatoriska trafikförsäkringen som vagnskadeförsäkring etc efter kundens val. Man säljer alltså ofta försäkringarna i paket. Tidigare försök till kollektiv motorfordonsförsäkring har försäkringsinspektionen satt sig emot. Nu förekommer det att det säljs trafikförsäkring på ett och samma bilmärke (Nissan och Volvo). Volvos försäkringsbolag Volvia har dock inte den obligatoriska trafikförsäkringen i sitt sortiment. (Enskilda försäkringsföretag, 1987 s 70.)

Vad beträffar skaderegleringskostnander ligger bland riksbolagen driftskostnaden i trafikförsäkring på 41 procent av premien resp i motorfordonsförsäkringen 30 procent. Skillnaden kan måhända bero på att sakskadereglering – motorfordonsförsäkring omfattar ju endast sakskador – är billigare än personskadereglering. Förutsättningar för en billig skadereglering finns eftersom det rör sig om en masshantering. En viktig del är här Försäkringsbolagens bilreparationskommittés kontroll av att bilverkstäderna inte tar för mycket betalt, gör för omfattande reparationer etc.

Man kunde tycka att skaderegleringen och dess slutliga utfall borde orsaka ganska litet konflikter på det här området. Det rör sig om sakskador av vanligt slag. Av orsaker som jag har antytt, t ex prestigesynpunkter, ovana vid rättsliga procedurer etc blir det emellertid inte sällan tvister, särskilt i vållandefrågor. I sådana fall saknas det tillgång till rådgivande nämnder etc och frågorna får föras till domstol om de inte kan lösas förlikningsvägen. Inom egendomsförsäkringen torde konfliktbenägenheten vara

mera normal. Här står det försäkringstagaren öppet att gå till Allmänna reklamationsnämnden eller att försöka få fallet hänskjutet till Skadeförsäkringens villkorsnämnd. Det är ganska sällan som sådana fall kommer upp.

I värderingsfrågor – där tvister också är vanliga – anvisas värderingsman eller skiljeförfarande utan att detta hindrar kunden att i stället gå till domstol. Det är ibland oklart om domstolsvägen ändå står öppen.

Den som har rättsskydd i sin motorfordonsförsäkring kan utnyttja denna. Däremot är rättshjälp utesluten enligt rättshjälpslagen 8 § 1 st 10.

Svårigheten när det gäller att få ner konfliktkostnaderna ligger i hur de tvistiga vållandefrågorna skall kunna lösas snabbt och billigt. Möjligen kunde problemet lösas om bagatellartade krav av sakskadekaraktär inte stöddes av rättsskyddsförsäkring.

34.7. Man kan se ersättningssystemet vid sakskador i trafik som en faktor som påverkar reparationsindustrins omfattning, reparationsprisernas höjd, graden av skrotning resp återanvändning av skadade bilar etc. Det är uppenbart att försäkringspengarna tjänar som en motor i systemet, att de reparationspriser som försäkringsbolagen accepterar måste bli gällande, att normerna för valet mellan skrotning eller ej i sista hand bestäms av försäkringsbolagen samt att försäkringsbolagen i viss utsträckning kan bestämma över ett företags framgång och motgång i bilreparationsbranschen.

35. Skador på grund av brott

35.1. Detta avsnitt handlar om sakskador på grund av brott och hur de ersätts. Ersättningssystemet ingår här i ett större brottsförebyggande sammanhang. Polis, åklagare, advokater och kriminal- och socialvård samverkar att mot bakgrund av straff- och vårdlagstiftningens mönster behandla brotten och brottslingarna så att brotten och därmed brottsskadorna minskar.

Enligt den från böjan angivna avgränsningen går jag här inte in på sådana brott som medför ren förmögenhetsskada (jfr Conradi, 1986). De brott som det här i första hand gäller är stöld, skadegörelse och rån samt mordbrand och näraliggande varianter av dessa brott. Jag nöjer mig här med att studera ersättningsläget vid de nu nämnda brotten.

35.2. Skador på grund av stöld täcks av den privata hemförsäkringen om tjuven olovligen har berett sig tillträde till bostaden. I kringutrymmen till bostaden finns också ett skydd vid stöld, som dock inte täcker s k stöldbegärlig egendom. Säkerhetsföreskrifter eller aktsamhetskrav finns, som anger att dörrar och fönster under vissa omständigheter skall vara stängda, andra lokaler skyddade för intrång etc. Brott mot dessa föreskrifter medför nedsättning av försäkringsersättningen.

Ett stöldskydd föreligger när egendomen är medförd på arbetsplatsen etc. Även här gäller aktsamhetskrav och säkerhetsföreskrifter. Cykelstöld ersätts under förutsättning att cykeln var låst med godkända lås (aktsamhetskrav).

Under i huvudsak samma betingelser föreligger skydd mot skadegörelse. Enligt villaförsäkringen finns också ett skydd mot utvändig skadegörelse på villa och tomtmark.

Försäkringen skyddar om egendom stjäls eller skadas i samband med väskryckning, rån eller överfall.

I företagsförsäkringen finns ett skydd vid stöld eller skadegö-

relse i en försäkringslokal om gärningsmannen har tagit sig in genom inbrott eller olovligen åtkommen nyckel. Försäkringen täcker också vid stöld och skadegörelse i särskilt inbrottsskyddat förvaringsutrymme (värdeskåp etc). Säkerhetsföreskrifter om särskilda lås, låsbyte etc finns. Brott mot säkerhetsföreskrifterna ger enligt vissa villkor ett avdrag på 20 procent av försäkringsersättningen.

Skadegörelse på försäkrad egendom i övrigt (t ex byggnad) täcks genom skadegörelseförsäkring. Skada på egendom vid rån eller överfall täcks också.

I såväl konsument- som företagsförsäkring finns bestämmelser om att ersättning utgår vid brand.

Är den här genomgången riktig så skulle ersättning vid sakskada i samband med de inledningsvis angivna brotten ganska sällan utebli om man har "sedvanlig" försäkring. Företagsförsäkringen täcker dock inte alls stölder som inte är inbrottsstölder eller stöld av medförd företagets egendom som inte utgör rån eller överfall. I hemförsäkring – som inte omfattar otur-/allrisk – saknas skydd vid stöld av stöldbegärlig egendom i annan lokal samt vid stöld av egendom som har medförts men sedan lämnas utan tillsyn. Försäkringsbeloppet sätts ned i många situationer om inte aktsamhetskrav och säkerhetsföreskrifter har följts.

Ersättning kan alltid utkrävas av den brottslige enligt skadeståndslagens regler. Det är dock sällan som det går att få ut ett sådant skadeståndsbelopp av en brottsling.

Som nämnts gäller enligt brottsskadelagen 3–4 §§ ett supplementärt skydd vid sakskada på grund av brott. Skyddet gäller vid s k rymlingsskador samt i fall det med hänsyn till den skadelidandes försörjning eller annars framstår som särskilt angeläget. Ersättning skall bara utgå där kompensation inte redan har skett med skadestånd eller på grund av försäkring. Om den skadelidande är självförsäkrare eller enligt vanligt bruk borde ha haft försäkring skall ersättning utgå enligt en skälighetsbedömning, där hänsyn tas till den försäkringsersättning, som normalt borde ha utgått, brottsskadelagen 8 §.

Här måste stölder av bilar och andra fortskaffningsmedel vara av betydelse. Att hålla fordon försäkrade mot stöld är vanligt, men kanske ändå inte sedvanligt bruk t ex när det gäller mindre värdefulla fordon, fordon som är väl förvarade etc.

Helhetsbilden blir följande. Det är "sedvanligt" att teckna hem- och villaförsäkring resp företagsförsäkring om företaget har rörelse och egendom i någon omfattning. Det är mycket få sakskador på grund av brott som helt faller utanför ett sådant skydd. Stjäls fordon täcks stölderna i rymningsfallen. Annars är det förmodligen sällan som ersättning är "särskilt angelägen". Frågan om försäkring är bruklig eller inte saknar då betydelse.

De luckor som finns i de vanliga egendomsförsäkringarnas skydd torde sällan vara sådana att en stöld av egendomen i och för sig har betydelse för försörjningen eller att ersättningen är särskit angelägen. Bland det som ofta inte täcks av försäkring kan nämnas stöld av kontanter (se fall anförda hos Larsson Ersättning för egendomsskador vid brott, 1986, s 25, jfr Håkansson, 1988).

Utrymmet för ersättning enligt brottsskadelagen blir enligt denna schematiska analys ytterst smalt för sakskadornas del: ersättning torde främst bli aktuell när bilar stjäls av rymlingar.

Det kan däremot tänkas, att brottsskadelagens regler får större betydelse vid ren förmögenhetsssskada som ju är relativt sparsamt täckt av förekommande försäkringar.

Reglerna i brottsskadelagen är komplicerade. Är det ingen rymlingsskada måste omfattande undersökningar göras om ersättning har utgått och om inte, huruvida försörjningsbehov eller en hög angelägenhetsgrad föreligger och huruvida försäkring borde ha funnits och om den hade täckt den föreliggande situationen. Ser man bara till sakskador hade det kanske varit enklare att endera inte ersätta dem alls utanför rymlingsfallet eller ersätta dem alla – mot avräkning för utfallande försäkring – upp till ett visst belopp eller med en hög självrisk.

Som reglerna nu är formulerade rymmer de så många olika skälighetsavvägningar att de blir svåra att tillämpa och resultatet svårt att förutse.

35.3. Bland försäkringarna är det här egendomsförsäkringarna som främst är aktuella. Eventuella ansvarsförsäkringar på brottslingens sida täcker inte "brott" annat än om det gäller ungdomar upp till 12 år. Vi bortser från dessa fall här.

Enligt ersättningsreglerna för hemförsäkringen gäller i huvudsak en nyvärdesbestämmelse. Egendom som fortfarande har

minst 2/3 av värdet av nyinköpt egendom ersätts med nyvärdet, förutsatt att den försäkrade egendomen inte är uppenbart underförsäkrad.

Ersättningsreglerna i företagsförsäkringen är ganska komplicerade och varierar med olika slags egendom. Sålunda finns det beträffande maskinerier en regel om återställande till nyvärde så länge värdeminskningen i förhållande till detta värde inte uppgår till hälften. Supplementärt gäller, liksom i hemförsäkringen, dagsvärdet. Varor kan beroende av omständigheterna värderas till tillverkningskostnaderna för att återställa dem, försäljningspriset med avdrag för inbesparade kostnader eller nyvärdet. Underförsäkring kan få praktisk betydelse främst när det gäller byggnader, maskinerier och varor; vid fullvärdesförsäkring och förstariskförsäkring är andra regler aktuella.

I brottsskadelagen hänvisas till skadeståndslagens regler om sakskadevärdering. Här gäller alltså värdeersättning som princip vid totalskada. Detta innebär ett dagsvärde räknat på återanskaffningspriset minus avskrivningar.

Om det för den skadevållande – eller i detta fall för den utbetalande, brottsskadenämnden – är fördelaktigare skall ersättning ske med reparationskostnad plus värdeminskning. Till skillnad från enligt egendomsförsäkringen kan här ersättning utgå för inkomstförluster, intrång i näringsverksamhet och andra följdkostnader. Vissa sådana förluster täcks dock av företagsförsäkring i den mån den är kombinerad med en avbrottsförsäkring. (Det är tveksamt om avbrottsförsäkringen bör räknas som sedvanlig i brottsskadelagens mening.)

Självrisk finns enligt alla tre systemen, brottsskadelagens skall ungefär motsvara en normal självrisk i en hemförsäkring. Företagsförsäkringen har en grundsjälvrisk som kan varieras och därtill ibland olika självrisker på olika skadehändelser.

Även maximibelopp finns enligt alla tre systemen; observera att försäkringsbeloppet för de flesta egendomskategorier är maximibelopp i hem- och villaförsäkringen, att försäkringsbeloppet likaså normalt är maximibelopp i företagsförsäkringens egendomsdel samt att maximibeloppet för sakskada i brottsskadelagen är lågt, 279 000 kr (1989).

Reduktionsgrunderna är i brottsskadelagen liksom i skadeståndslagen uppsåtlig eller vårdslös medverkan av den skadeli-

dande. Enligt brottsskadelagen 9 § 2 st ingår även försummelse när det gäller att vidta sedvanliga försiktighetsåtgärder.

På försäkringssidan kan, förutom underförsäkring, som redan har nämnts, komma ifråga nedsättning genom brott mot aktsamhetskrav och säkerhetsföreskrifter enligt regler i försäkringsavtalslagarna, villkoren och särskilda riktlinjer.

Samordningsprinciperna är enkla. Den skadelidande får välja mellan egendomsförsäkring och skadestånd. Enligt brottsskadelagen avräknas från ersättningen all annan ersättning som den skadelidande har erhållit plus beräknad ersättning enligt sedvanlig försäkring, se 7–8 §§.

35.4. Finansieringen av egendomsförsäkringarna sker genom premier. I vissa hemförsäkringar, de kollektiva, finns enhetspremier. Annars differentieras premierna med hänsyn till försäkringsbelopp, bostadsområde etc, däremot sällan efter tidigare skadeerfarenheter. Inom företagsförsäkringen har premiedifferentieringen drivits betydligt längre. Här kan skadeerfarenheterna tas med i bilden. Dessutom kan premien för inbrottsdelen av försäkringen – liksom för övrigt i hem- eller villaförsäkringar med särskilt höga försäkringsbelopp – variera med hänsyn till företagna säkerhetsanordningar. I vissa områden ställs som krav för hem- eller villaförsäkring vissa typer av låsanordningar.

Brandförsäkring är en försäkringsgren där mycken erfarenhet finns samlad. Här sker en differentiering med hänsyn till byggnadernas ålder och konstruktion. Huruvida risken för mordbrand spelar in är inte bekant; troligen kan en sådan risk inte beaktas vid premiesättningen.

Premierna tas alltså ut av försäkringstagarkollektivet efter differentierade normer på det sättet att brottsligheten i området, byggnadernas brandfarlighet, företagna säkerhetsåtgärder och – när det gäller företagsförsäkring – tidigare skadeerfarenheter får spela in.

En viktig del av tillgreppsbrottsligheten avser tillgrepp av motorfordon. Mot dessa risker tar många fordonsägare, men inte alla, stöldförsäkring. Premierna kan differentieras med hänsyn till bilmärke, körsträcka, trafikzon och tidigare skadeerfarenheter.

Bland återstående ersättningsformer kan man i praktiken

bortse från skadestånd av brottslingen. Detta dels för att brottslingen sällan har något att betala skadestånd med, dels för att förekommande brottstyper nästan fullkomligt täcks in av egendomsskyddet. Det är då enklare att kräva försäkringsbolaget och eventuellt låta detta regressa mot gärningsmannen (jfr Lideen, 1986).

Slutligen återstår finansieringen av ersättningen enligt brottsskadelagen. Skall man följa lagen bokstavligt kan den bara komma in i liten omfattning när det gäller sakskador, främst när rymlingar stjäl oförsäkrade bilar. Ersättningen finansieras här med skattemedel, dvs bärs av oss alla i förhållande till vår skatteförmåga.

En del skador måste dock den skadelidande själv stå för, t ex vid oförsäkrade risker som när stöldbegärlig egendom stjäls på platser där den inte skyddas, vid interna tillgrepp i företag etc. De risker som på så sätt mer eller mindre kalkylerat bärs av de skadelidande är mycket större än dem som brottsskadelagen omfattar. Dock kan brottsskadenämnden i samtliga här nämnda fall med en välvillig tolkning av 4 § betala ut ersättning – om det framstår som särskilt angeläget.

I de fall där det saknas försäkring stannar alltså i regel kostnaderna på de skadelidande. Annars bärs de av försäkringstagarkollektivet. Övervältring torde vara möjlig i viss utsträckning för företag men knappast för privatpersoner.

35.5. För den skadelidande som här riskerar att bära skadekostnaden själv är detta naturligtvis ett starkt incitament att företa förbyggnade åtgärder och/eller teckna en lämplig egendomsförsäkring. I försäkringen är en del preventiva incitament kopplade till premiebetalningen. Säkerhetsåtgärder, väl konstruerade byggnader, i vissa fall också goda skadeerfarenheter, ger lägre premier. Däremot torde inte den omständigheten att premierna differentieras efter brottsligheten i området ha någon större preventiv verkan. Var man förlägger sin bostad eller placerar sitt företag styrs ju främst av andra hänsynstaganden. Även bilförsäkringspremierna är sådana att de återspeglar bilens stöldbegärlighet och stöldsäkerhet. En styrning mot ökad stöldsäkerhet i produktionsledet och i konsumentens val är här fullt möjlig.

De starka brottsförebyggande effekterna når man troligen inte

enbart genom premiedifferentiering utan genom de föreskrifter som finns kopplade till försäkringen och som ibland men inte alltid fungerar som premieargument.

Ett undantag i försäkringen verkar naturligtvis, om informationen är god, i den riktningen att försäkringstagaren strävar efter att undgå att undantaget tillämpas. Hemförsäkringen innehåller t ex undantag för stöld av stöldbegärlig egendom i vindskontor och liknande lokaler. Försäkringstagaren får då anledning att placera denna egendom någon annanstans där den är skyddad av försäkringen. Därmed nås ibland också en brottsförebyggande effekt. Genom att företagsförsäkringen endast täcker inbrott eller intrång med hjälp av olovligt åtkommen nyckel (eller olovligen kopierad nyckel) stimuleras företagaren att i säkerhetsarbetet i företaget förebygga situationer där t ex utomstående tar sig in på andra sätt.

Närliggande – och ibland svåra att skilja ifrån – sådana undantag är säkerhetsföreskrifter av olika slag (jfr exv RFS B:1 1986:13; om problemet finns en omfattande litteratur, se senast Wilhelmsson, Om styrning, 1977 m hänv). Enligt hemförsäkringsvillkoren skall i princip ytterdörren hållas låst och fönstren stängda när ingen vistas i lägenheten. I företagsförsäkringen stadgas t ex att låsbyte skall ske under vissa omständigheter, att lås och kassaskåp skall hålla viss standard etc. Brott mot föreskrifter av detta slag kan föranleda att ersättningen helt faller bort enligt försäkringsavtalslagen 51 § eller nedsätts enligt konsumentförsäkringslagen 31 §. Enligt villkoren i både företags- och konsumentförsäkring blir det här ofta fråga om nedsättning av ersättningsbeloppet med 20–25 procent. I och med denna sanktion stimuleras försäkringstagarna att leva upp till de säkerhetskrav, som är brottsförebyggande till sin karaktär.

I sammanhanget kan också nämnas att den som ofta drabbas av stölder kan råka ut för att försäkringen sägs upp. Detta är inte alltid så lätt genomfört i konsumentförsäkringen, jfr NJA 1987 s 383. Däremot kan det utan större hinder ske i företagsförsäkringen. Den omständigheten kan stimulera till brottsförebyggande insatser i företagen (småföretagen kan dock vara sårbara i detta sammanhang). Slutligen skall ifråga om skadeståndslagen och brottsskadelagen, som ju spelar mindre roll på detta område, nämnas att skadeståndslagens regel om jämkning gäller vid den

skadelidandes medvållande. I brottsskadelagen påpekas särskilt att jämkning skall kunna ske vid underlåtande av sedvanliga säkerhetsåtgärder. Häri ligger också ett incitament till brottsförebyggande verksamhet.

35.6. Informationskostnaderna för de här inblandade försäkringarna är små, eftersom de ingår i redan väl inarbetade försäkringspaket, nämligen hem- och villaförsäkring, företagsförsäkring och motorfordonsförsäkring. Täckningen vad gäller hemförsäkring etc är 80–90 procent. Vad beträffar företagsförsäkring och stöldmomentetet i motorfordonsförsäkringen kan täckningsgraden knappast vara avsevärt lägre än i hemförsäkringen.

Vad beträffar brottsskadelagen, vars täckning för sakskador är smal och relativt svårgripbar måste informationen vara svår att få fram. Emellertid kommer en del ansökningar in som rör sakskador. Ungefär hälften av dessa måste avslås (Larsson, Ersättning för egendomsskador vid brott, 1986 s 40).

Distributionskostnaderna är noll när det gäller de lagliga rättigheterna enligt brottsskadelagen. Vad de inblandade försäkringarna beträffar finns här upparbetade distributionsvägar och som ovan har sagts finns det en tendens till ökad kollektivisering både inom konsument- och företagsförsäkringen. Detta minskar successivt distributionskostnaderna. Bilförsäkringen distribueras med hjälp av bl a bilhandeln och bilregistret.

Hur stora skaderegleringskostnaderna är förefaller svårbedömt. Det rör sig här om delmängder inom större försäkringspaket där en specificerad stastistik inte finns tillgänglig. Konkurrensen inom branschen verkar på det sättet att administrationskostnaderna pressas ned. Ändringar i omfattningsvillkoren synes också alltid ske med beaktande av kostnadsaspekten. Som jag ovan har framhållit är reglerna om sakskador i brottsskadelagen, särskilt de för andra skador än rymlingsskador, knappast lämpade som grundval för en snabb och klar skadereglering. Det är flera skälighetsbedömningar som måste göras mot varandra. Brottsskadenämndens skaderegleringskostnader håller sig dock, som vi har funnit, på en godtagbar nivå.

Konfliktkostnaderna på detta område är förmodligen ganska stora. Det rör sig ofta om stora belopp och bedömningarna om

den försäkrade har levt upp till aktsamhetskrav och säkerhetsföreskrifter blir ofta föremål för prövning av Allmänna reklamationsnämnden eller Skadeförsäkringens villkorsnämnd. En del fall har på sistone prövats i domstolarna. De har ibland rört beviskravet för att ett försäkringsfall har inträffat, men även frågor om aktsamhetskrav och uppsägning i konsumentförsäkring har prövats. Någon invändning mot det nuvarande sättet för konfliktlösning inom egendomsförsäkring finns inte (jfr dock ovan betr skiljeklausuler etc vid värdering).

Inte heller finns något känt missnöje med Brottsskadenämndens beslutsformer. Besluten kan inte överklagas men omprövning tillåts utan större inskränkningar. Skall man leva upp till Europakonventionens standard behövs – som jag ovan har antytt – förmodligen en allmän domstol att överklaga till.

36. Miljöskador

36.1. Regelsystemet och de olika ersättningsarrangemangen vid miljöskador har genomgåtts ovan under 24. Det framgår, att i huvudsak två juridiska metoder har valts för att bemästra miljöskadorna, en offentligrättslig med koncessionstvång och en civilrättslig med skadestånds- och försäkringsmöjligheter. Därutöver finns också straffrättsliga bestämmelser och bestämmelser om miljöskyddsavgift.

36.2. Miljöskadeansvaret finns fastlagt i miljöskadelagen. Ansvaret är i huvudsak strikt, med en bevislättnad så att det räcker med övervägande sannolikt samband mellan störning och skada. Ansvarig enligt lagen är den som har verksamhet på en fastighet. Ansvar föreligger vid störningar som översvämning, vatten-, luft- och markföroreningar, buller, skakningar och annat liknande. Gränsen är vag. Ett omdiskuterat gränsfall är sprängningar. Den omständigheten att koncession har erhållits hindrar inte att rätt till skadestånd för sakskada föreligger.

Vid störningar som håller sig inom det orts- och allmänvanliga krävs uppsåt eller vårdslöshet. I detta avseende kan NJA 1975 s 155 fortfarande tjäna till ledning. Genom skakningar från biltrafik i ett villaområde fick husen sättningsskador. HD fann att de skador som hade drabbat ifrågavarande hus inte borde tålas vare sig om man såg till förhållandena på orten eller på annat håll.

Den ansvarsförsäkring som svarar mot miljöskadelagen är närmast fastighets- och företagsförsäkringen. Det visar sig att det från ansvarsförsäkringen har undantagits de störningar som uttryckligen nämns i miljöskadelagen och dessutom översvämning i samband med nederbörd samt kondens. Vanligen får alltså den skadelidande kräva fastighetsägaren på skadestånd enligt miljöskadelagen (Lagerström-Roos, 1988 under 23.7). Dock täcker försäkringen skador som beror på att tillfälliga fel har begåtts –

jfr RFS B:2 1987:33 – eller att ett fel plötsligt och oförutsett har uppkommit på byggnad, anläggning eller anordning. Det har således förekommit fall då bilar har stått parkerade vid en fabrik. Genom ett tillfälligt missgrepp har rök släppts ut som har innehållit för billackeringen skadliga ämnen. Bilägarna har då fått ersättning ur ansvarsförsäkringen. Här kan också bli aktuellt sådant som ett utsläpp i ett vattendrag, som på grund av ett tillfälligt fel i en reningsanläggning har kommit att innehålla miljöskadliga ämnen. Något som man ofta inte tänker på är att en del miljöskador kan täckas av den skadelidandes egendomsförsäkring. Skakningar etc kan vålla skador på ett ledningssystem, som i sin tur går sönder och orsakar ett vätskeutsläpp. Är detta oförutsett kan ersättning utgå. Även oförutsedd sotutströmning kan tänkas. Det är dock endast under ganska speciella omständigheter som skadan kan täckas på detta sätt.

För miljöskada finns en miljöansvarsförsäkring ungefär motsvarande vad som inte täcks i den vanliga fastighets- och företagsförsäkringen. Den försäkringen har dock inte blivit någon framgång på marknaden (jfr Ullman, Miljöansvaret, 1989). Skälen härtill är svåra att klarlägga. Som jag ovan har påpekat har det troligen med förhållandet mellan premien och den upplevda risken att behöva betala skadestånd att göra.

Ett särdrag med miljöskadorna är att de ofta visar sig först efter lång tid. Det kan då vara svårt att påvisa någon ansvarig eller att hitta någon tillgänglig försäkring. Skadan kan t o m vara preskriberad. För sådana fall samt fall där skadevållaren är insolvent gäller från den 1 juli 1989 en obligatorisk miljöskadeförsäkring för sakskador, jfr 65 § miljöskyddslagen (1969:387). Alla företag som har koncession för miljöfarlig verksamhet är anslutna till den försäkringen. Villkoren påminner om andra no fault-försäkringsplaner. Det är dock en förutsättning att det rör sig om skadestånd som en fysisk person har rätt till enligt miljöskadelagen.

36.3. Ersättningsreglerna i miljöskadelagen är desamma som i skadeståndslagen. Man får anta att det här i regel rör sig om fastigheter som har sjunkit i värde på grund av miljöstörningar. Enligt skadeståndslagen 5 kap 7 § skall man i sådana fall räkna dagsvärdet före skadan och jämföra med dagsvärdet efter. Ska-

deståndet utgår då som ett restvärde. De i miljösammanhang viktiga återställandekostnaderna (clean up-costs) torde ersättas som följdskada i enlighet med 5 kap 7 § skadeståndslagen. Ersättning kan även utgå för framtiden med löpande belopp som ersättning för stadigvarande olägenheter, miljöskadelagen 9 §.

I ansvars- och miljöansvarsförsäkringen följs dessa regler, medan man i den mån egendomsförsäkringen undantagsvis kan tillämpas kommer att använda nyvärdesprincipen.

I miljöskadelagen finns som har framgått en begränsning såtillvida att det strikta ansvaret inte omfattar orts- och allmänvanliga störningar.

Detta krav fungerar som en inbyggd självrisk för att sortera ut bagatellartade fall. Självrisken i en ansvars- och miljöansvarsförsäkring kan vara hög. Den skadelidande måste själv försöka få ut självriskbeloppet i form av skadestånd från den ansvarige fastighetsägaren. Reduktion vid medvållande, jfr skadeståndslagen 6 kap 1 § kan väl undantagsvis komma ifråga, t ex om miljöskadan möjliggörs genom otillräckliga säkerhetsåtgärder.

Reduktion av ansvarsförsäkringsbeloppen kan ibland ske enligt försäkringsrättsliga regler, t ex vid bristande upplysningar om tillverkningsprocessen eller vid fareökning eller vid brister i säkerhetsåtgärderna. Det noteras också att ersättning överhuvudtaget inte utgår ur ansvarsförsäkringen om lag eller myndighets föreskrift – t ex i samband med koncession enligt miljöskyddslagen – inte följs.

Enligt den obligatoriska miljöskadeförsäkringen gäller för sakskada miljöskadelagens och skadeståndslagens bestämmelser. Dock finns bestämmelser om självrisk, 1 000 kr vid skada på lös egendom och 5 000 kr vid skada på fast egendom.

Beloppsbegränsningen är 50 milj kr per skada och 200 milj kr för skador under ett och samma försäkringsår. Beloppsbegränsningen behöver övervägas eftersom även sakskadorna här kan ha katastrofkaraktär.

36.4. Systemet för ersättning för miljöskador av typ sakskada framträder som ett typiskt skadeståndssystem. De flesta och de vanligaste skadorna – de gradvis uppkommande – går direkt över miljöskadelagen. De blir alltså finansierade av skadegörarna i efterhand och under osäkerhet. Skadegörarna är dock ofta

företag som kan ta den ekonomiska belastningen av ett skadestånd. Emellertid kan sakskador aktualiseras vid större miljökatastrofer och där räcker skadeståndsskyldigheten sällan långt.

I företagens ansvarsförsäkringar täcks få skador som är miljörelaterade. Endast plötsliga och oförutsedda skador ersätts. Detta innebär, att miljöproblemen i ett företag troligen inte är något premieargument.

I den nya miljöförsäkringen, sista resursförsäkringen, tar man ut premier av anslutna, koncessionspliktiga företag i relation till verksamhetens miljöfarlighet och antalet anställda. I försäkringarna ligger kostnaderna riktigt placerade, premierna betalas av riskbärarna. Vi bortser då från egendomsförsäkring, som endast undantagsvis är aktuell här. Fastighetsägare och företagare som stör miljön kan dock ofta övervältra sina kostnader för skadestånd och försäkringspremier på sina respektive kunder.

36.5. Den preventiva effekten av miljöansvaret är omdebatterad. De gällande reglerna efterlevs knappast. Straff för miljöbrott har endast sällan utdömts, mycket beroende på svårigheten att finna sakkunniga åklagare. Vad beträffar miljöskyddsavgifterna saknas material för en bedömning. (Se dock Westerlund, Rätt och miljö, 1988.)

Såvitt gäller det skadeståndsrättsliga miljöansvaret kan man diskutera de preventiva effekterna. Informationen är bristfällig, risken för upptäckt låg, kostnaderna att driva igenom ett krav höga och en viss osäkerhet kan finnas om betalningsvillighet och betalningsförmåga. Dock är detta ett område där generellt sett ekonomiska aspekter kan verka styrande. En klart upplevd skadeståndsrisk borde kunna påverka beteendet. De aktuella premierna i ansvars- och egendomsförsäkring torde inte kunna påverkas genom mer eller mindre miljöskadligt beteende. Det är ju bara i marginella fall som försäkringarna gäller. Den nya obligatoriska miljöskadeförsäkringen innehåller däremot ekonomiska incitament till ett skonsammare beteende mot miljön på det sättet att premierna differentieras efter företagens miljöfarlighet.

Det kan tänkas att vissa bestämmelser i ansvarsförsäkringen kan ha skadeförebyggande verkan. Jag har tagit upp undantaget för lag och myndighets föreskrift, som ju innebär att ett företag som inte följer koncessionsbestämmelserna inte kan utnyttja

ansvarsförsäkringen för skador. Vidare kan det inte uteslutas att särskilda föreskrifter meddelas i försäkringsavtalet angående utsläpp etc. Sådana föreskrifter kan t ex ha både brandförebyggande och miljöskyddande syften; med tanke på försäkringens ringa täckning på miljösidan är det knappast troligt att sådana föreskrifter enbart har till ändamål att skydda miljön.

Det kan väl inte uteslutas att självrisken har viss effekt, såväl för den ansvariges handlande som för ägarens vid egendomsförsäkring. Särskilt i företagsförsäkringen där självriskerna kan vara mycket stora kan ansvaret för plötsliga fel som utlöser miljöskada bidra till extra vaksamhet.

Här skall slutligen nämnas den eventuella skadeförebyggande effekten av att den skadelidande enligt miljöskadelagen och skadeståndslagen kan få sin ersättning jämkad på grund av medvållande.

36.6. Jag uppehåller mig här till en början vid iakttagelsen att ersättningssystemet för miljöskador – i varje fall för sakskador – till största delen är ett skadeståndssystem, som lider av de transaktionskostnadsmässiga svagheter som ett sådant har att kämpa med. Informationen är sparsam till de enskilda berörda och i övrigt spridd och svår att samla. Med hänsyn härtill spelar det liten roll att lagstiftaren har distribuerat rättigheterna till alla. Det är kostsamt och irrationellt att förhandlingar sker mellan olika enskilda parter, som i varje särskilt fall saknar erfarenheter av denna speciella typ av skadereglering i någon större utsträckning. Härtill kommer svårigheten med att flera parter ofta är inblandade på ömse sidor, något som rättsordningen inte alltid kan erbjuda bra lösningar för (Lindblom, 1989). Slutligen är inte heller domstolssystemet dimensionerat för att ta emot mängder av miljöskademål. Till de återhållande faktorerna hör vidare att det för företagare kan innebära problem att täcka sina kostnader genom rättshjälp eller rättsskyddsförsäkring (se vidare SOU 1987:32). Som alltid vid skadestånd saknas garanti för att ersättningsbeloppet slutligen kommer att flyta in (på denna punkt träder dock den obligatoriska miljöskadeförsäkringen in.)

En fungerande ansvarsförsäkring över hela fältet skulle förenkla informationsutbytet, medföra fasta och billiga rutiner för förhandling och konfliktlösning, säkra indrivningskostnaderna

och garantera att skadeståndena flöt in. Ett ersättningssystem på skadeståndsrättslig grund kräver under normala förhållanden en ansvarsförsäkring för att fungera (jfr Ullman, Miljöansvaret, 1989).

Beträffande den del av företags- och fastighetsförsäkringen som ger ett mindre skydd mot plötsliga miljöstörningar finns ur kostnadssynpunkt inget annat att säga än som gäller för dessa försäkringar i stort. Den obligatoriska miljöskadeförsäkringen är intressant men ännu svårbedömd. Informationskostnaderna torde där bli ett problem med hänsyn till att endast vissa typer av skador täcks. Skaderegleringskostnaderna minimeras genom centralisering till en enhet. Liksom i TFA, patientförsäkring och läkemedelsförsäkring blir konflikter med försäkringsgivarna undandragna domstols kontroll, jfr kritiken ovan.

Konsumenten har rätt till rättsskydd enligt villaförsäkringens regler. Rättshjälp torde däremot vara utesluten enligt fastighetsundantaget i rättshjälpslagen 8 § 1 st 9 (se vidare kritiken i SOU 1987:32 s 500–507).

37. Produktskador

37.1. Bakgrunden till intresset för produktskador och deras juridiska behandling har kort skisserats ovan. Det framgår att intresset har fokuserats på produktansvar för personskador, något som i vårt land normalt ställer till få problem. Kvaliteten på den offentliga kontrollen är hög och det viktigaste området, läkemedelsområdet, omfattas redan av en väl fungerande försäkring. Trafikförsäkring och arbetsskadeersättning omfattar till stor del de personskadefall som i andra länder bedöms efter produktansvarsregler.

Lindmark har visat (1988) att tyngdpunkten i det praktiska arbetet med produktskador ligger på sakskadesidan och närmare bestämt på de industriella produktskadorna, alltså skador som uppkommer i ett företag genom inverkan från produkter i ett annat företag.

Några exempel:

> Ett företag levererar färg till ett annat företag. När färgen har torkat visar det sig att färgytan inte är godtagbar eftersom det har varit fel på färgen.
>
> Hö som har levererats är skadebringande för köparens djur, RFS 1984:33.
>
> Ogräsbekämpningsmedel fungerar inte, se NJA 1968 s 285 och RFS 1984:1.
>
> Ett företag levererar till ett annat en maskindel som är defekt. När detta upptäcks har redan en lång rad tillverkade produkter fått fel som gör att de måste kasseras.

Tidigare var huvudspörsmålet på området frågan om graden av

ansvar hos olika agenter i produktionskedjan samt vikten av kontraktuella bindningar olika inblandade emellan, (se t ex Dufwa, Produktansvar, 1983). Dessa frågor har fått minskad aktualitet genom förslaget till ny produktansvarslag. Dock finns det en del viktiga gränsdragningsfrågor som lagen inte har löst.

37.2. Produktansvarslagen innebär att säljare, tillverkare, importörer etc får ett strikt ansvar för sakskador som orsakas konsumenter av en defekt produkt. Det kan röra sig om tillverkningsfel, konstruktionsfel, instruktionsfel och t o m om utvecklingsfel, dvs defekten i produkten kunde inte förutses på forskningens dåvarande ståndpunkt. Lagen innehåller i övrigt en bevislättnadsregel, eftersom det i rättspraxis – särskilt Kontrast U-målet, NJA 1982 s 421, se ovan – har visat sig svårt att styrka orsakssamband i produktansvarsmål.

Frågor som f n framstår som olösta är bl a förhållandet till köprätten. I tidigare rättspraxis gällde vid produktskador i stället för köplagsansvaret en särskild regel, nämligen att ersättningsansvar fordrade culpa eller garanti från säljarens sida. Dock tillämpades fortsättningsvis köplagens bestämmelser i de s k ingrediensfallen. Det mest bekanta av dessa fall är det s k fårsmäckefallet, NJA 1960 s 441. I ett parti skorpmjöl hade det kommit in stenpartiklar vid malningen. Skorpmjölet blandades med lammfärs etc till gotländska köttbullar, s k fårsmäckor. Smeten fick kastas. Ansvaret för skorpmjölsleverantören följde reglerna för köplagsansvaret, strikt ansvar enligt 43 § köplagen. Huruvida dessa principer även fortsättningsvis skall gälla är i skrivande stund oklart. Då lagen endast avses omfatta skador som träffar konsumenter torde nu gällande principer vara att tillämpa företag emellan. Här torde alltså i princip ett vållandeansvar kvarstå.

Sakskadeansvaret i produktansvarslagen är väl inpassat i företagsförsäkringen. Ansvarsförsäkringen omfattar skadeståndsskyldighet för sakskada enligt allmänna skadeståndsrättsliga regler. Hit hör produktansvaret – även enligt den nya lagen. Från ansvaret undantas det köprättsliga ansvaret, skada på leverad produkt som är en följd av fel, brist eller defekt hos produkten samt kostnad i samband med återtagande av levererad produkt. (Här noteras att produktsäkerhetslagstiftningen utöver regler

om produktsäkerhet innehåller regler om återkallelse av produkt, jfr lagen (1988:1604). Från försäkringen undantas även skada som kan avhjälpas genom åtgärdande av fel, brist eller defekt hos produkten. Inte heller produktens kvalitet, dess verkningsförmåga, faller under försäkringen. Också detta är en fråga för köplagsansvaret.

Detta innebär att ansvaret för skador på annat än den defekta produkten täcks i enlighet med företagsförsäkringens regler. Dock undantas från ansvar situationer när den försäkrade har underlåtit att utföra sedvanliga undersökningar, provningar eller analyser och detta har medfört att man inte har upptäckt defekter i produkten. Vidare täcker försäkringen endast om produkterna har tillverkats i enlighet med "lag och myndighets föreskrift".

37.3. Ersättningsreglerna i produktansvarslagen, som alltså skall tillämpas även under företagsansvarsförsäkringen, motsvarar skadeståndslagens regler om värdeersättning, reparation och värdeminskning samt diverse följdskador. Motsvarande torde gälla utanför lagens tillämpningsområde, dvs företag emellan.

Företagsförsäkringen har i regel en hög självrisk. Den kan variera från företag till företag och mellan olika försäkringsmoment. Högsta gräns för ersättning är försäkringsbeloppet i den enskilda ansvarsförsäkringen. Bland reduktionsfaktorerna får man först räkna med medvållanderegeln i skadeståndslagen. Det kan ju tänkas att den som tog emot produkten t ex borde ha förstått att inte allt stod rätt till. Av större praktisk vikt är de ovan nämnda undantagen i försäkringen, dels för försummelse att göra sedvanliga analyser av produktens lämplighet för sitt ändamål, dels undantaget för fall där man inte har följt lag eller myndighets föreskrift.

Nedsättning eller bortfallande av försäkringsersättning kan i de här sammanhangen kanske mest bli aktuellt vid brott mot upplysningsplikten eller vid fareökning. Enligt de föreliggande villkoren och försäkringsavtalslagen blir det i sådana fall tal om nedsättning i förhållande till den premie som borde ha gällt (pro rata).

37.4. Finansieringen sker genom premierna för företagsförsäk-

ring som kan differentieras efter produktslag, marknader och årsomsättning. Undantagsvis, dvs om försäkring saknas eller skadan, exv på grund av bristande utprovning, faller utanför försäkringen, kan skadestånd bli aktuellt. Detta innebär, med de nackdelar som följer av det, finansiering i efterskott och under osäkerhet.

I den mån som marknaden tillåter kan övervältring av premie- och skadekostnader ske på företagens kunder.

37.5. Inom denna sektor finns en idealisk jordmån för preventiva incitament. Premierna vilar på riskbärarna (i den mån övervältring inte sker) och varierar med produkternas farlighet. Företagarna borde också genom skadeförebyggande arbete kunna få ned sina premier. Såsom premiedifferentieringen är ordnad tas dock inte hänsyn till det skadeförebyggande arbetet, vilket kritiseras av Lindmark (1988 s 178 f). Om kontosystem eller liknande förekommer kan dock skadeerfarenheterna beaktas vid premiesättningen.

Andra faktorer av betydelse är bestämmelsen om sedvanlig provning och analys. Sker inte någon sådan analys får företagaren stå för skadan själv. Samma typ av stimulans ger undantaget för fall när inte lag eller myndighets föreskrift har följts.

Till de preventiva momenten räknas traditionellt också självrisken, som ju inom företagsförsäkringen kan vara avsevärd.

37.6. I den mån de flesta sakskadorna – som jag här har antagit – kommer att handläggas inom försäkringsbolagen, minimeras troligen kostnaderna för administrationen. Information och distribution knyts till det kontaktnät som försäkringsbolagen redan har på företagssidan.

Handläggningserfarenheten samlas hos bolagen vilket minskar skaderegleringskostnaderna. Dessa hålls nere genom konkurrens. Konfliktkostnaderna torde bli små: en del fall avgörs av Skadeförsäkringens villkorsnämnd, ett fåtal går till domstol. Konsumenter som har fått egendom skadad kan få rättshjälp och rättsskydd. För företagare är det tveksamt om det går att få bidrag till konfliktkostnaderna.

AVSLUTANDE DEL

38. Avslutande kommentarer – personskada

38.1. Det svenska ersättningssystemet för personskador är komplicerat. Det finns många variabler och ifrågasätter man en så är det genast andra bitar i pusslet som inte längre stämmer. Jag skall här inte försöka mig på några större reformförslag eller presentera några visioner – även om det skulle vara nog så frestande. Vårt system vilar på en mängd institutioner med var och en sitt revir. Större omvälvningar skulle möta motstånd. I fortsättningen nöjer jag mig med några kommentarer och ett par uppslag till förbättringar. Möjligen är det så, att redan ett par förändringar inom den befintliga ramen skulle förbättra systemet så att man inte längre behövde besvära sig med en fullständig omkonstruktion av det lapptäcke som är svensk personskaderätt.

38.2. Det svenska ersättningssystemet för personskada har två stora svagheter, dels beträffande de personkategorier som täcks, dels beträffande vilka händelser som täcks. De personkategorier som är sämst tillgodosedda är barn och studerande, hemmafruar, pensionärer och handikappade. Detta har främst att göra med uppbyggnaden av ATP-systemet, att den som har tjänat in poäng genom arbete får bättre ersättning oavsett om han behöver det eller inte, medan de som har låga eller inga ATP-poäng får nöja sig med ganska låga ersättningsnivåer om olycksfallet inte sker i trafik, i sjukhusvård, genom brott etc då skadeståndsreglerna träder in. Skadeståndsreglerna bereder emellertid särskilda svårigheter när det gäller att beräkna inkomstförlusten för framtiden för de nämnda kategorierna.

Jag lämnar hemmamakarnas situation. Här finns möjlighet att bygga upp ett frivilligt skydd, hänga på som medförsäkrad i makens kollektiva försäkringar etc. Jag lämnar också pensionärerna vilkas ekonomi ändå inte förändras genomgripande genom

en skada om vi förutsätter att de har pension. Här kan dock utebliven ersättning för ideell skada kännas besvärande.

Barn och studerande har den mest utsatta ställningen. Utan ett omfattande skydd genom olycksfallsförsäkring blir de framtida försörjningsmöjligheterna otillräckliga efter en invalidiserande skada som inte kvalificerar till skadeståndsmässig ersättning. Det kommunala och det privata försäkringsskyddet kan slå nyckfullt. Barn drabbas genom sin rörlighet etc också ofta av skador. von Eyben har pekat på denna grupp som särskilt eftersatt (II, 1988 s 660 f).

Här finns inga starka organisationer som kan driva upp ersättningarna till samma höjder som för de anställda. Det finns i princip två lösningar, endera höja pensionerna på folkpensionsnivå i den allmänna försäkringen, vilket är kostsamt eller exv en obligatorisk statsgaranterad kollektiv olycksfallsförsäkring för barn och studerande mot vilken alla andra försäkringar som utfaller vid skadan kan avräknas. Det blir då en slags nivågaranti. Det senast anförda är i olika delar tillämpligt även på handikappade.

38.3. Den andra snedheten i systemet för personskadeersättning ligger i urvalet av skadehändelser. Detta har bl a von Eyben hävdat i olika sammanhang bl a i Compensation for personal injury, 1988 s 243–268, jfr även Udviklingen, 1988). Det finns enligt honom inte något godtagbart skäl för att exv den som blir skadad i badkaret skall få mindre ersättning än den som skadas vid en trafikolycka (the bath-tube argument).

Enligt min mening ligger det emellertid en viss följdriktighet i det svenska systemet. Våra "särordningar", där de skadade får skadeståndsmässig ersättning på no fault-basis, avser alla sådana områden där en skadad typiskt sett kan ha skadats av någon annan som ansvarar för skadan. Ofullkomligheter när det gäller att göra ersättningsreglerna effektiva har där lett till försäkringsarrangemang av no fault-karaktär.

Behovet av ersättning vid fritidsolyckor inklusive olyckor i hemmet (badkaret) är stort. Här saknas anknytningar till ett ansvarssystem. Det finns då principiellt sett inte någon anledning att ge ersättning på skadeståndsrättslig grund. Andra lösningar ligger närmare till hands; obligatorisk olycks- och sjukför-

säkring (jfr ovan under 26 om barn och studerande), utvidgning av den allmänna försäkringen eller rent av en jämn nivå för alla olycksdrabbade enligt nyzeeländskt mönster.

38.4. Ett så splittrat personskadeersättningssystem som det svenska drar stora kostnader just genom sin komplexitet. Här vill jag främst peka på två punkter, arbetsskadeförsäkringen och brottsskadelagen/överfallsskyddet.

Lagen om arbetsskadeförsäkring plus TFA medför väsentligt högre kompensation än förmånerna enligt den allmänna försäkringen. Denna högre kompensation inträder vid arbetsolycksfall, arbetssjukdomar och olycksfall vid färd till eller från arbetet. Kostnaderna för att fastställa om arbetssjukdom föreligger är höga. Den medicinska vetenskapen och domstolarna reviderar fortlöpande sina ståndpunkter i dessa frågor. Bevisregeln för arbetssjukdom är besvärlig att tillämpa för försäkringskassorna. Skälen för att arbetssjukdomar skall bedömas gynnsammare än andra sjukdomar är dunkla.

Mot denna bakgrund är det närliggande att föreslå att arbetsskadelagstiftningen tas bort och att resurserna används till en generell höjning av den allmänna försäkringen. Den åsikten har också framförts i debatten. Emellertid förlorar man då en viktig del av tanken bakom arbetsskadeförsäkringen, att just de som har riskfyllda arbeten och låg lön åtminstone skall få ordentlig kompensation om de skadar sig. Från början var det fråga om en social utjämningslagstiftning.

Detta sistnämnda syfte måste tillgodoses om den nuvarande arbetsskadelagstiftningen avskaffas. De som arbetar i riskfyllda yrken bör få högre kompensation vid skada och sjukdom än andra anställda. I gällande lag har man utan hänsyn till risksituationen och andra sociala faktorer utvidgat skadefältet till alla yrken samt infört regler som juridiskt-tekniskt och medicinskt har visat sig svåra att arbeta med.

Enligt min mening borde lagstiftningen i fortsättningen knyta den högre kompensationen till frekvensen av sjukskrivningar och sjukpensioneringar på arbetsplatsen eller inom branschen. Företag med särskilt hög sjukdomsfrekvens i förhållande till andra borde alltså klassas som riskföretag och få bidra med högre ersättning till sjuka och invalidiserade arbetstagare.

38.5. Ovan har jag ägnat ganska stort utrymme åt att visa att det är irrationellt att arbeta med överfallsskydd och brottsskadeskydd parallellt. Nuvarande regler innebär att de flesta fall fångas upp av överfallsskyddet men att man inom Brottsskadenämnden när försäkring saknas eller när vissa rekvisit saknas betalar ut ersättning enligt i stort sett samma regler. Givetvis skulle det bli mycket enklare om alla överfall bedömdes av en och samma instans och då lämpligen Brottsskadenämnden som möjligen har för få fall för att helt kunna utnyttja rationella rutiner i skadehandläggningen. Vidare skulle försäkringsbolagen i viss utsträckning kunna undgå det kostsamma samspelet med försäkringsbolagen liksom en del besvär med gränsdragningsfrågor. Tecken tyder på att även försäkringsbolagen skulle uppskatta en sådan lösning. Brottsskadenämndens ställning som rättskapande instans skulle därmed också förstärkas.

38.6. Två ytterligare förslag till förändringar avser trafikskador. Detta är ju ett mycket omdebatterat område och de förslag som jag vill framföra är långt ifrån nya. Som det nu är bär bilisterna själva inte särskilt stor del av kostnaderna för personskador i trafiken. Ersättningen för inkomstbortfall kommer från i huvudsak lagen om allmän försäkring och lagen om arbetsskadeförsäkring och kostnaden är väl pulvriserad på oss alla som skattebetalare, företag och konsumenter. Här borde man använda den möjlighet till skadeprevention som ligger i att låta verksamheten bära sina egna kostnader. I andra länder har man gjort försök till detta, i Danmark genom att lägga en avgift på trafikförsäkringspremien, i Finland genom att inte avräkna socialförsäkringsförmåner mot trafikskadeersättning. Någon av dessa två lösningar borde prövas även i Sverige.

En apart grupp av fall, som jag har diskuterat ovan, är olycksfall vid färd till eller från arbetet. Det är uppenbart att de risker som här är aktuella är trafikens risker och inte arbetets risker. Det synes därför ur olika praktiska synpunkter berättigat att föra dessa fall under trafikskadelagen. Man får då en riktig kostnadsfördelning och en logisk riskplacering. Dessutom torde man vinna en del i transaktionskostnader. (Nuvarande förhållanden kan eventuellt förklaras med mervärdesteorin, se Marx, Kapitalet).

39. Avslutande kommentarer – sakskador

39.1. Sakskadeområdet förefaller vid en första anblick långt mer rationellt organiserat än personskadesidan. Här har vi, eftersom det rör sig om egendom, lämnat stor frihet åt ägaren om han vill välja en ersättningsform som passar eller själv vill ta skaderisken.

Här råder alltså marknadens lag. Varken staten eller arbetsmarknadens parter har ingripit i någon större utsträckning. Resultatet har blivit en uppläggning som i stort sett verkar ändamålsenlig och kostnadsbesparande. Det är därför svårt att finna några punkter att slå ned på här.

39.2. Något att fundera över är reglerna om ersättningens beräkning. Skadeståndslagen har en värderingsregel där dagsvärde eller reparation och värdeförlust jämte följdskador täcks, medan egendomsförsäkringen har en annan reglering, som oftast bestämmer ersättningen till nyvärde eller reparation plus värdeminskning och inga följdskador. Dessa bägge värderingsmönster är på samma gång mycket lika och mycket olika. Olikheten bygger på tvånget att den skadeståndsskyldige skall ersätta hela förlusten, även följdkostnaderna, men det har försäkringsgivaren ingen anledning att göra om han inte har utlovat det.

Skulle inte ett närmande mellan dessa två system kunna medföra förenkling och kostnadsvinster? De ligger varandra ändå så pass nära. Och, som jag ovan har framhållit, principen om full ersättning vilar ändå på mycket lös grund. Det kommande förslaget till skadeförsäkringslag torde för övrigt komma att ändra principen i 36 § försäkringsavtalslagen på sätt som underlättar ett närmande mellan värderingssystemen.

39.3. Boken igenom har jag ägnat mig åt en primitiv form av transaktionskostnadsanalys, mest för att få fram viktiga hanteringsproblem. På en punkt har analysen givit klart utslag, näm-

ligen när det gäller varför skadestånd kräver ansvarsförsäkring för att fungera. Tillämpas dessa rön på den nya miljöskadelagen, där det ju saknas en utbredd motsvarande ansvarsförsäkring blir slutsatsen klar. Miljöskadelagen kan inte fungera effektivt. Fältundersökningar skulle förmodligen visa att det förhåller sig så. Det är därför att börja i fel ände när man försäkringsvägen ordnar ersättning för bl a skador med äldre eller osäker proveniens. Det första som behövs är att det om möjligt kommer till stånd en täckande ansvarsförsäkring för de vanliga och dagliga skadorna. Däremot har som framgått den nya produktskadelagen under förutsättning av oförändrade företagsförsäkringsvillkor större möjligheter att fungera.

40. Om konfliktlösning.

40.1. Den viktigaste synpunkten har jag sparat till sist. Den är gemensam för person- och sakskada och gäller hur konfliktlösningen har arrangerats i de olika ersättningssystemen.

En principiellt viktig grundsats är här att den som är missnöjd med sin ersättning bör kunna föra frågan till domstol. Ett stöd för detta är Europakonventionen art 6. Principen gäller visserligen efter ordalagen krav där staten är motpart men samma ändamålsöverväganden gör sig gällande vid krav mot statligt kontrollerade institutioner, särskilt om de har monopol inom sitt område.

Att inte kunna utnyttja allmänna och opartiska domstolar har i många fall upplevts som frusterande av de rättsökande och deras ombud. (Det rör sig ytterst om ett legitimt intresse av offentlighet och insyn, som aldrig i längden kan skada sund försäkringsverksamhet.) Internationellt sett torde det svenska systemet med specialnämnder som ersätter och utesluter domstolsprövning sakna motsvarighet. De områden som bör öppnas för domstolsprövning är TFA, patientförsäkring, läkemedelsförsäkring och miljöskadeförsäkring. Även om någon kritik inte har hörts mot Brottskadenämnden borde även här öppnas tillgång till allmän domstol. Det bör observeras att de försäkringsgivare som arbetar under konkurrens normalt lämnar kunden fri tillgång till domstolsprövning. Enda undantaget är konfliktlösning i värderingsfrågor. Även värderingsförfarandet borde ses över från de här aktualiserade utgångspunkterna.

Jag har tidigare framfört kritik och argument beträffande skiljeförfarande i vissa försäkringar (SvJT 1988 m hänv). I ett översiktsarbete som detta har jag inte kunnat gå längre än till att påpeka problemen. De är ju också i huvudsak av processrättslig natur.

Min förhoppning är, att de oegentligheter som jag här har

pekat på och som jag anser utgör ett diskutabelt inslag i ett i övrigt sunt ersättningssystem, blir föremål för en statlig utredning eller en mera djupgående vetenskaplig framställning (Heuman, 1981, behandlar inte närmare frågor om tillgång till domstolsprövning). Eller kanske redan min kritik här kan ge anledning till eftertanke och åtgärder?

Litteratur

Adlercreutz Axel	*Arbetstagarbegreppet,* Stockholm 1964
	Svensk arbetsrätt, Stockholm 1986
Agell Anders	*Samtycke och risktagande: studier i skadeståndsrätt,* Stockholm 1962
Albemark Christer	*Kundkreditförsäkring,* Stockholm 1984
Andenaes Johs.	Straff og almenprevensjon, *TfR* 1966 s. 1–21
Atiyah Patrick S	*Accidents compensation and the law,* 4 uppl., London 1987
Back Inga-Lill	*Hur begreppet "skada i följd av trafik" har bestämts i praxis: En rättsfallsöversikt,* Uppsala univ. 1985, examensarbete
Bau Anna Carolina & Roos Carl Martin	*Vad täcker hemförsäkringen?* Stockholm 1979
Bengtsson Bertil	*Om jämkning av skadestånd,* Stockholm 1982
	Skadestånd vid sport, lek och sällskapsliv, Stockholm 1962
	Svensk rättspraxis. Skadestånd utom kontraktsförhållanden 1976–1979, *SvJT* 1981 s.521

Bengtsson Bertil & Nordenson Ulf & Strömbäck Erland — *Skadestånd. Lagstiftning och praxis med kommentarer,* 3 omarb. uppl, Stockholm 1985

Berg Marie-Louise — *Ersättning av statsmedel för skador vid brott. En undersökning om användningen av det sk. rymlingsanslaget bugetåret 1970/71,* Stockholm 1977

Bergsåker Trygve m fl. — *Udviklingen af reglerne om erstatning for personskade,* Rapport afgivet til den nordiske embedsmandskomité for lovgivnings spörgsmål, Köpenhamn 1989 (stencil)

Bergström Svante — Kan den juridiska tekniken förbättras? *Festskrift till Per Olof Ekelöf,* Stockholm 1972 s. 113–127

Bratthall Kenneth & Stenberg Anna Märta — *Lagen om allmän försäkring Lagtext och kommentarer,* Stockholm 1984

——— — *Brårapport* 1977:4. Straffades skulder

Bull Hans Jacob — *Skadelidtes krav mot ansvarsassurandören,* Oslo 1982

Tredjemannsdekninger i forsikringsforhold, Oslo 1988

Calabresi Guido — *The costs of accidents,* New Hawen and London 1970

Christensen Anna — *Avstängning från arbetslöshetsersättning,* Stockholm 1980

Coase Richard — The problem of social cost, *The Journal of Law and Economics,* 1960 s. 1

Conradi Erland — *Brottsskadelagen*
Kommentar och rättsfall, Stockholm 1989

Dillén Björn — *Arbetsskadeansvar: om friskrivning från skadeståndsansvar för arbetsskada,* Stockholm 1982

Dufwa Bill — Anm. av Anders Eriksson: Rätten till skadestånd vid miljöskador, *SvJT* 1987 s. 46

Produktansvar, Stockholm 1983

Produktansvarets reformering, *Festskrift till Jan Hellner,* Stockholm 1984 s. 191–227

Vår komplicerade trafikskaderätt och framtiden, *SvJT* 1979 s. 401

Edlund Claes m fl. — Evaluation Research *Proceedings from the MURA Symposium,* Lund 1984

Ekelöf Per Olof — *Straffet, skadeståndet och vitet: en studie över de rättsliga sanktionernas verkningssätt,* Uppsala 1942

Är den juridiska doktrinen en teknik eller en vetenskap?, Lund 1951

Ekstedt Olle — *Ideellt skadestånd för personskada,* Lund 1977

——— — *Enskilda försäkringsföretag 1987,* Försäkringsinspektionen, Sveriges officiella statistik, Stockholm 1989

Ericsson Tomas — *Försäkringsskyddet vid motortävlingar. Är skyddet tillfredsställande?* Stockholms univ. 1988, examensarbete

Eriksson Anders — *Rätten till skadestånd vid miljöskador,* Stockholm 1986

——— — *Ersättning vid våld och vandalism,* Projektarbete i ersättningsrätt vid Lunds univ. 1982

von Eyben Bo	The Danish System in the Perspective of the Swedish Alternative. *Compensation for Personal Injury in Sweden and other Countries,* Stockholm 1988 s. 243–268
	Erstatningsudmåling, Personskade, Forsörgertab, Köpenhamn 1984
	Erstatning for skader ved deltagelse i biomedicinske foretag. Forskningssekretariatet (København) 1984
	Kompensation for personskade I, Köpenhamn 1983
	Kompensation for personskade II, Köpenhamn 1988
Fahy J.L.	*Accident Compensation Coverage, The administration of the Accident Compensation Act,* 8 uppl., Wellington 1984
Forsberg Joen	Om ersättning för skada av hund *Uppsatser i försäkringsrätt och skadeståndsrätt utgivna av Skandia,* s. 21–58, Stockholm 1959
------	*Företaget. En kontraktsekonomisk analys.* Bjuggren Per-Olof & Skogh Göran (red.). Studieförbundet Näringsliv och Samhälle. Stockholm 1989
------	*Försäkring och läkarintyg,* Stockholm 1988
Gomard Bernhard	Laegelig behandling og omsorg i ansvarsretlig belysning, *Festskrift till Lars Welamson,* Stockholm 1987 s. 173–206
Grönwall Lars & Hessmark Lars Göran	*Arbetsskadeförsäkring och statligt personskadeskydd,* 4 rev. uppl., Stockholm 1987

Hanseus Kjell — *Livförsäkringsrätt – en introduktion,* Stockholm 1986

Hedman Anders — *Ansvar och ersättning vid medicinsk verksamhet,* Stockholm 1984

Hellner Jan — *Försäkringsrätt,* 2 uppl., Stockholm 1965

Legislation and sociology: the law of torts, Law Drafting and Sociology Ministry of Justice. Law Drafting Department. *Publication Series* No 2/1985, Helsingfors 1985, (se även *Julskrift* 1985, Stockholm 1985)

Skadeståndsrätt, 4 uppl., Stockholm 1985

Skadeståndsrätt Supplement, Stockholm 1987

The Swedish Alternative in an International Perspective. *Compensation for Personal Injury in Sweden and other Countries,* Stockholm 1988 s. 17–39

Ersättningsrätt, Svensk rätt i omvandling. *Studier tillägnade Hilding Eek, Seve Ljungman och Folke Schmidt,* Stockholm 1976 s. 169–186

Värderingar i skadeståndsrätten, *Festskrift till Per Olof Ekelöf,* Stockholm 1972 s. 299–335

Hetzler Antoinette & Eriksson Kjell — *Arbetsskadeförsäkringens tillämpning. En rättssociologisk studie,* 2 uppl., Lund 1984

Heuman Lars — *Reklamationsnämnder och försäkringsnämnder,* Stockholm 1980

Håkansson Lena — *Ersättning vid stöld av medförda kontanter,* Stockholms univ. 1988, examensarbete

Höglund Mats — Konsumentförsäkring. Dålig lönsamhet, *Svensk Enskild Försäkring* 1986, Stockholm 1987 s. 24–28

Isberg Viveca — *Ansvarsförsäkringens tillämpning i praktiken,* Lunds univ. 1983, examensarbete

Jareborg Nils — *Handling och uppsåt*
Action and criminal intent: en undersökning rörande doluslärans underlag, Stockholm 1969

Brotten I, 2 uppl., Stockholm 1984

Jonsson Håkan — *Miljöskadelagens tillämpningsområde,* Lunds univ. 1988, examensarbete

Jonsson Peter & Lindmark Dan & Roos Carl Martin — *Rättsskyddsförsäkringen synad i fogarna,* Stockholm 1982

Jüring Rolf m fl. — *Genombrottet för kollektiv hemförsäkring* i Sverige, Stockholm 1987

Kjönstad Asbjörn — *Trygd og erstatning ved personskade. Utviklingslinjer, utbredelse og ulikheter,* 2 uppl., Oslo 1983

Kleineman Jan — *Ren förmögenhetsskada,* Stockholm 1984

Kouru Paula — *Skada i följd av trafik*
Den senaste utvecklingen i praxis, Stockholms univ. 1983, examensarbete

Käll Stefan — *Olycksfallsförsäkring – med eller utan handikappade och sjuka,* Stockholms univ. 1988, examensarbete

Lagerström Peter & Roos Carl Martin — *Företagsförsäkring En försäkringsrättslig introduktion,* Stockholm 1988

Larsson Marie-Louise — *Ersättning för egendomsskador vid brott,* Stockholms univ. 1986, examensarbete

Hem- och Villaförsäkring, tolkning och tillämpning, Stockholm 1988

Lech Halvar — *Skadeersättning för personskada.* Stockholm 1973.

Lideen Ann-Sofi — *Om försäkringsgivares regressrätt mot privatpersoner,* Uppsala univ. 1986, examensarbete

Lindblom Per Henrik — *Grupptalan. Det anglo-amerikanska class actioninstitutet ur svenskt perspektiv,* Stockholm 1989

Lindell-Frantz Eva & Roos Carl Martin — *Generös avtalstillämpning,* Lund 1985

Lindmark Dan — *Industrins produktansvar, del I. Bakgrund och företagsstudier,* Stockholm 1988

Lundstedt A.V. — *Grundlinjer i skadeståndsrätten 1944 – 1953,* Uppsala 1953

Malmström Åke — *Civilrätt,* 12 uppl., Stockholm 1987

Marx Karl — *Kapitalet. Första boken. Kritik av den politiska ekonomin.* Övers. Ivar Bohman. Lund 1969

Nerep Erik — Till frågan om skiljeavtalets särställning i svensk avtalsrätt, *Festskrift till Sveriges Advokatsamfund,* Stockholm 1987 s. 389–445

Nilsson Edvard & Strömbäck Erland — *Konsumentförsäkringslagen: kommentar, lagtext och försäkringspraxis,* Stockholm 1984

Nordenson Ulf	Ideell ersättning och kostnadsersättning vid personskada – några tillämpningsproblem, *Festskrift till Jan Hellner,* Stockholm 1984 s. 391–417
	Trafikskadeersättning Kommentar till trafikskadelagstiftningen, Stockholm 1977
Oldertz Carl	Security Insurance, Patient Insurance and Pharmaceutical Insurance in Sweden, *The American Journal of Comparative Law* 4/86
	The Swedish Patient Insurance System. 8 Years of Experience, *The Medico-Legal Journal* 1984 s. 43
Olsson Katarina	*Försäkringar för lyxobjekt och KFL,* Stockholms univ. 1988, examensarbete
Peczenik Alexander	*Causes and Damages,* Lund 1979.
Persson Ulf	*Skada och värde,* Lund 1953
Petterson Ola	Olägenheter i övrigt, *SvJT* 1983 s. 81
Roos Carl Martin	Analys och värdering av ersättningssystem, *TfR* 4/87 s. 816
	Ersättning för ideell skada – ett internationellt perspektiv, *SvJT* 1989 s. 356
	Ersättningsrätt – en forskningsinriktning? *Festskrift till Jan Hellner,* Stockholm 1984 s.501–513
	Ett strövtåg i den privata ansvarsförsäkringens gränsland, *NFT* 1989 s.105

	Grupplivskyddet, Stockholm 1974
	Lagstiftnings- och forskningsbehov på ersättningsrättens och kontraktsrättens område, *SvJT* 1988 s. 299
Roos Carl Martin & Skogh Göran & Stuart Charles	The Swedish Property and Liability Insurance Market. *Meddelande* : 1980, 72 Nationalekonomiska Inst., Lunds univ.
Ryberg Lotti	Arbetsgivarperiod hotar de sjuka arbetarna, *Fabriksarbetaren* nr 5 1989 s. 26
------	*Skador på arbetsplatser – sakskador,* projektarbete i ersättningsrätt vid Stockholms univ. 1985
Shavell Steven	*Economic analysis of accident law.* Cambridge, Mass. & London 1987
Skogh Göran	*Priser, skadestånd och straff,* Lund 1977
	The Transactions Cost Theory of Insurance. *Journal of Risk and Insurance* 1989
Schmidt Folke	*Allmänna och privata pensioner,* Stockholm 1974
	Löntagarrätt, rev. uppl. av Sigeman Tore m fl, Stockholm 1988
Sporrberg Maria	Konkurrensbegränsningar i den svenska försäkringsbranschen, *Skada och ersättning* 1:1989 s. 223, Stockholm 1989
Stefansdottir Sigridur	Trygghetsförsäkring vid arbetsskada

Tidskrift för Rättssociologi 1986 s. 229

Stjernquist Per — *Laws in the forests. A study of public direction of Swedish private forestry,* Lund 1973

Ström Bull Kirsti — Husmorens erstatningsrettslige stilling, *Kvinnerett II* s.158–172, Oslo 1985

Sund Lars-Göran — *Tillsyn över barn En studie i föräldrarätt, skadeståndsrätt och straffrätt,* Uppsala 1989

——— — *Svensk Enskild Försäkring 1986.* Svenska Försäkringsbolags Riksförbund, Stockholm 1987

Svedenius Marie — Ersättning till offer för sexualbrotten översikt av brottsskadenämndens praxis, *SvJT* 1988 s. 64–69

Szöllözy Paul — The Standard of Compensation for Personal Injury and Death in European Countries, *NFT* 1983 s. 128

Sørensen Ivan — *Ansvar for hunde. Saerlig for så vidt angår erstatning og forsikring,* Viborg 1985

Den private syge- og ulykkesforsikring – et forsikringsretligt studie, Köpenhamns univ. 1989 (stencil)

Tiberg Hugo — *Båtjuridik,* Stockholm 1973

——— — *Tryggare kan ingen vara,* projektarbete i ersättningsrätt vid Lunds univ. 1983

Ullman Harald — Miljöansvaret i Sverige – en exposé, 1989 *Skandia (stencil)*

Sakskada eller ren förmögenhets skada?, *NTF* 1989 hft 2

———	*Värdera miljön!* Red. Lars Bergman. Stockholm 1989
Wennberg Suzanne	Preventionen i ersättningsrätten – Inlägg i diskussionen med anledning av A. Vinding Kruses föreläsning, *SvJT* 1987 s. 411
Werin Lars	*Ekonomi och rättssystem,* 2 uppl., Stockholm 1982
Westerhäll-Gisselson Lotta	*Kvinnor och rätt. Översikt över de viktigaste sambanden mellan kvinnokön och rättsreglerna,* Stockholm 1979
	Sjukdom och arbetsoförmåga Om rätten till sjukpenning, Lund 1983
Westerlund Staffan	*Miljöfarlig verksamhet. Rättstekniska studier av de centrala tilllåtlighets reglerna i miljöskyddslagen på grundval av teori och praxis,* Stockholm 1975
	Rätt och miljö, Stockholm 1988
Wilhelmsen Trine-Lise	*Egenrisiko i skadeforsikring. En rettslig og økonomisk studie av bruk av ejenrisiko i skadeforsikring for næringslivet.* Oslo 1989
Wilhelmsson Thomas	*Om styrning av försäkringsvillkor: en rättsvetenskaplig studie angående avtalsfriheten vid frivillig skadeförsäkring,* Vammala 1977
	Social civilrätt, Helsingfors 1987
Williams Kirk Hawkins Richard	Perceptual Research on General Deterrence: A Critical Review, *Law & Society Review* 20, 1986, s. 545–572
Williamson O.E.	Transaction Cost Economics: The Governance of Contractual Rela-

tions, *Journal of Law and Economics* 1979 october

The Economics of Organization: The Transaction Cost Approach, *American Journal of Sociology* 1981 nr. 3

Offentligt material

Statens offentliga utredningar (SOU)

SOU 1969:58	Rättssociologisk undersökning av skadeståndsrätten. Förberedande studie av Jan Hellner.
SOU 1972:29	Konsumentupplysning om försäkringar. Betänkande avgivet av Statens konsumentråds försäkringsutredning.
SOU 1975:103	Skadestånd VI. Försäkringsgivares regressrätt mm. Betänkande av skadeståndskommittén.
SOU 1976:23	Produktansvar I. Ersättning för läkemedelsskada. Betänkande av produktansvarskommittén.
SOU 1977:36	Ersättning för brottsskador. Betänkande av brottsskadeutredningen.
SOU 1983:5	Koncession för försäkringsrörelse. Delbetänkande av försäkringsverksamhetskommittén.
SOU 1983:7	Ersättning för miljöskador. Betänkande av miljöskadeutredningen.
SOU 1984:66	Den allmänna rättshjälpen. Huvudbetänkande av rättshjälpskommittén.
SOU 1985:34	Gruppförsäkring. Delbetänkande av försäkringsverksamhetskommittén.
SOU 1985:54	Översyn av arbetsskadeförsäkringen. Betänkande av arbetsskadeutredningen.

SOU 1986:8	Soliditet och skälighet i försäkringsverksamheten. Delbetänkande av försäkringsverksamhetskommittén.
SOU 1986:15	Påföljd för brott, om straffskalor, påföljdsval, straffmätning och villkorlig frigivning mm. Huvudbetänkande av fängelsestraffkommittén.
SOU 1986:56	Personförsäkringslag. Delbetänkande av försäkringsrättskommittén.
SOU 1987:15	Miljöskadefond. Betänkande av miljöskadefondutredningen.
SOU 1987:32	För en bättre miljö. Betänkande av utredningen om miljövårdens organisation.
Propositioner	
Prop 1972:5	Skadeståndslag m m.
prop 1977/78:126	Om ersättning för brottsskador.
prop 1983/84:184	Om ändring i aktiebolagslagen och försäkringsrörelselagen.
prop 1984/85:77	Om koncession för försäkringsrörelse.
prop 1986/87:100 bil. G:6	Brottskadenämnden: Förvaltningskostnader.
prop 1987/88:92	Om ändring i brottsskadelagen.
Övrigt	
Dir 1988:76	Ersättning för ideell skada i samband med personskada m m.
	Arbetsskadeförsäkringen. Riksdagens revisorer. Rapport 1988/89: 5. Utredare: Gunnar Järnebeck och Ingrid Laxhed. 1989.
	Rättshjälpshandboken. Utg. av Domstolsverket. Lösbladssystem.

Citerade rättsfall och nämndfall

Nytt juridiskt arkiv NJA

		Kap.
NJA 1918	s. 156,	1
NJA 1951	s. 86,	19
NJA 1960	s. 441,	25, 37
NJA 1961	s. 94,	25
NJA 1961	s. 369,	19
NJA 1961	s. 572,	19
NJA 1964	s. 431,	19
NJA 1964	s. 491,	13
NJA 1966	s. 70,	13
NJA 1966	s. 286,	19
NJA 1967	s. 497,	19
NJA 1968	s. 23,	19
NJA 1968	s. 285,	37
NJA 1971	s. 78,	1
NJA 1971	s. 126,	33
NJA 1971	s. 235,	19
NJA 1972	s. 81,	19
NJA 1974	s. 573,	11
NJA 1975	s. 155,	28, 36
NJA 1976	s. 103,	19
NJA 1976	s. 196,	13
NJA 1977	s. 157,	19
NJA 1977	s. 247,	19
NJA 1977	s. 538,	25
NJA 1978	s. 281,	13
NJA 1979	s. 129,	13, 19
NJA 1979	s. 620,	1
NJA 1981	s. 622,	13
NJA 1982	s. 421,	12, 13, 25, 37

NJA 1982 s. 668, 19
NJA 1982 s. 793, 19
NJA 1983 s. 379, 13, 19
NJA 1983 s. 496, 19
NJA 1983 s. 510, 11
NJA 1984 s. 829, 32
NJA 1985 s. 309, 31
NJA 1985 s. 641, 25
NJA 1986 s. 319, 19
NJA 1986 s. 470, 34
NJA 1987 s. 383, 29, 35
NJA 1987 s. 417, 25

Rättsfall försäkring och skadestånd RFS

		Kap.
RFS	1982: 7,	13
RFS	1982:23,	29
RFS	1983: 1,	19
RFS	1983:39,	10
RFS	1984: 1,	37
RFS	1984:12,	32
RFS	1984:30,	19
RFS	1984:33,	37
RFS	1984:36,	19
RFS	1984:41,	33
RFS	1984:49,	12
RFS	1985: 7,	1
RFS	1985:23,	19
RFS	1985:29,	19
RFS	1985:59,	19
RFS	1985:62,	19
RFS A	1986:47,	19
RFS B:1	1986:11,	33
RFS B:1	1986:13,	35
RFS B:1	1986:14,	33
RFS B:2	1986:12,	10
RFS B:2	1986:15,	10
RFS B:2	1986:16,	10
RFS B:2	1986:37,	16

RFS B:2 1986:42, 10
RFS B:4 1986: 1, 19
RFS B:4 1986: 2, 17
RFS B:4 1986: 4, 17
RFS B:4 1986: 5, 17
RFS B:5 1986: 2, 19
RFS B:5 1986: 3, 19
RFS B:7 1986: 2, 1
RFS B:7 1986: 4, 15
RFS B:1 1987:17, 33
RFS B:1 1987:41, 32
RFS B:1 1987:44, 33
RFS B:2 1987: 1, 1
RFS B:2 1987:11, 10
RFS B:2 1987:14, 33
RFS B:2 1987:17, 33
RFS B:2 1987:23, 10
RFS B:2 1987:25, 10
RFS B:2 1987:33, 36
RFS B:2 1987:36, 10
RFS B:4 1987: 1, 17
RFS B:7 1987: 3, 1

Arbetsdomstolens domar AD
Kap.

AD nr 137/88, 20

Allmänna reklamationsnämndens avgöranden ARN
Kap.

ARN 81/R5439, 29
ARN 83/R6016, 29
ARN 84/R7938, 29

Försäkringsöverdomstolens domar FÖD
Kap.

FÖD 820223 mål nr. 842/81:5, 8
FÖD 1985:22, 8
FÖD 1985:56, 8

Försäkringsjuridiska föreningens rättsfallssamling FFR

	Kap.
FFR 1976: 5,	19
FFR 1976:25,	19
FFR 1977:49,	19
FFR 1981:26,	19
FFR 1981:28,	19

Skadeförsäkringens Villkorsnämnd SkVN

	Kap.
SkVN 14/1965,	1
SkVN 27/1974,	29
SkVN 22/1981,	24, 29
SkVN 72/1985,	1
SkVN 84/1986,	1

Rättsfall från hovrätterna

	Kap.
RH 43:82,	10
RH 75:82,	10
RH 168:83,	10
RH 1986:146,	13
RH 1987:11,	33
RH 1987:40,	19
Svea Hovrätt T 1252/85,	19

Lagtext

Sjölag (1891:35)

Lag (1902:71 s.1), innefattande vissa bestämmelser om elektriska anläggningar

Lag (1905:38 s.1) om köp och byte av lös egendom

Lag (1922:382) ang. ansvarighet för skada i följd av luftfart

Lag (1927:77) om försäkringsavtal

Lag (1943:459) om tillsyn över hundar och katter

Lag (1962:381) om allmän försäkring

Läkemedelsförordning (1962:701)

Lag (1967:663) om tillägg till vissa trafiklivräntor

Atomansvarighetslag (1968:45)

Miljöskyddslag (1969:387)

Väglag (1971:948)

Skadeståndslag (1972:207)

Rättshjälpslag (1972:429)

Vägtrafikkungörelse (1972:603)

Lag (1973:213) om ändring av skadeståndslivräntor

Lag (1973:214) om till vissa ansvarslivräntor

Lag (1973:1198) om ansvarighet för oljeskada till sjöss

Lag (1976:357) om motortävlingsförsäkring

Trafikförsäkringsförordning (1976:359)

Lag (1976:580) om medbestämmande i arbetslivet

Arbetsmiljölag (1977:1160)

Brottsskadelag (1978:413)

Brottsskadeförordning (1978:653)

Lag (1980:11) om tillsyn över hälso- och sjukvårdspersonalen m.fl.

Konsumentförsäkringslag (1980:38)

Lag (1981:691) om socialavgifter

Hälso- och sjukvårdslag (1982:763)

Järnvägstrafiklag (1985:192)

Miljöskadelag (1986:225)

Produktsäkerhetslag (1988:1604)

SFS 1989:360 (Lag om ändring i rättshjälpslagen 1972:429)

Förordning om miljöskadeförsäkring (1989:365)

Övrigt

Konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna Rom den 4 november 1950. (Europakonventionen)

Sakregister

ACA 64
acceptans av risk för skada 166
access to justice 53
adekvat orsakssamband 103 f
AFA 73
affektionsvärde 274
AGS 69, 73, 170
alkoholpåverkan 76, 128
allmän försäkring 31, 57, 173 ff
allmän försäkringskassa 22, 57
allriskförsäkring 236, 262
alternativkostnad 274
AMF 178, 185
AMF-försäkringar 43, 181
AMF-nämnden 178
annan liknande störning 213
anspänning i arbete 159 f
ansvarsförsäkring 114, 163, 170, 190, 241, 242
Ansvarsförsäkringsnämnden 160, 190, 225
ansvarsförsäkringspremie 247
ansvarsförsäkringssystem 236
ansvarslivränta 152
apotekspersonal 201
arbetarskyddsstyrelsen 176
Arbetsmarknadens Försäkringsaktiebolag 73
arbetsmarknadsförsäkring 73
arbetsmiljöbevakning 176
arbetsmiljölagen 176
arbetssjukdom 59, 178, 184
arbetsskada 176, 185, 220
arbetsskadeavgift 182
arbetsskadeförsäkring 57, 173, 175, 177, 305
arbetsskadelivränta 65
arbetstagarbegreppet 108, 164, 237, 243, 244
arkivalier 266
arvode till skiljenämnds ledamöter 202
atomansvarighetslagen 114, 119, 238
avbrottsförsäkring 285
avgift på trafikförsäkringspremie 306
avgångsbidragsförsäkring 74
avräkning av kostnad 199
avräkning 38, 67, 77, 138
avräkningsregeln 97, 113, 125, 129
avsikt 105
avsiktlig straffbelagd handling 243
avskrivning 238, 271
avtalsgruppsjukförsäkring 69, 73, 170
avtalslagen 167

avtalslagen 36 § 173

badkarsargumentet 179
bagatellfall 181
bagatellgräns 198
bagatellskada 198
barn 159, 237, 304
barnpension 137
basbeloppstak 67
Basic Protection Plan 188
bath-tube argument 28
begravningshjälp 137
begravningskostnad 138
behandlingsingrepp 91
belastningsskada 59, 91
beloppsbegränsning 246, 293
berusning i arbetet 181
berusning 77, 129, 167, 175, 206, 209, 231
bevislättnad 59, 291
bevislättnadsregel 29, 105, 213
bevisning 104
bilhandlare 258, 280
bilregistret 255, 280
biverkning av läkemedel 197
bonus pater familias 105
bonussystem 68, 79, 191, 267
borgerligt jevnmål 35, 64
bostad 261
brand 262, 283
bristande modernitet eller användbarhet 271
brott 165
Brottsförebyggande rådet 205
brottsförebyggande verksamhet 289
brottslig handling 243
brottslig verksamhet 206
brottsoffer 124
brottsskadelagen 171, 205, 214, 236, 243, 250, 305
Brottsskadenämnden 126, 207, 209, 210, 306
bruttolönesumma 216
buller 213
båt 244
båtförsäkring 260

captivebolag 40
civilrättsliga medel 211
Columbia Study 188
culparegeln 102, 109, 254
cykel 262
cykelstöld 282

dagpenning 228
dagsersättning 132
dagsvärde 265, 271, 285, 307
datamedia 266
defekt produkt 298
diagnos 91, 195
diagnostiskt ingrepp 91
differensbedömning 148
differensmetoden 34
differentiering av premie 69, 99
disciplinärt ansvar 90, 194
dispositiv lagstiftning 49
distributionskostnader 51
driftskostnad 248
dödsfall 136
dödsfallsbelopp 139

egenavgift 67
egendom som den försäkrade bearbetar eller reparerar 243

egendom som den försäkrade har tagit annan än tillfällig befattning med 243, 244
egendom, hyrd eller leasad 243
egendomsförsäkring 250, 252, 260
egendomsförsäkringssystem 236
ekonomisk invaliditetsbedömning 148
ekonomisk prevention 87, 257
engångsbelopp 138, 150, 153
Enqvist-fallet 264
entreprenadavtal 103
ersättning för sakens värde 238
experience rating 93, 99, 191, 199, 224, 267
explosion 262

fallolycka 227
farlig sysselsättning 231
farmakologisk expertis 202
farmakologiskt test 195
felaktig uppgift 168
felaktigt ingrepp 195
felexpediering 195
felordination 195
fondsystem 214
fordon som används vid tävling 255
framkallande av försäkringsfall 167, 247, 248
framtida inkomstbortfall för barn 151
framtida inkomstförlust 92, 111
franchise 40
frihetsberövande 250
fritidsskada 226
frivillig livförsäkring 172
frivillig sjuk- och olycksfallsförsäkring 171
frivillig sjukförsäkring 63, 228
frätande gas 262
full ersättning 33
fullt skadestånd 270
fullvärdesförsäkring 265
funktionellt system 21
fångvårdsanstalt 250
färdolycksfall 174, 178, 182, 183, 189
följdkostnad 273, 285
följdskada 273, 278, 299, 307
förarplatsförsäkring 83, 187
fördelning, differentierad 42
fördelning, solidarisk 42
Förenade Liv 73
företags ansvarsförsäkringar 222
företagsförsäkring 244
förlust av arm eller ben 157
förråd 262
försäkrade kretsen 120, 206
försäkring för särskilda objekt 260
Försäkringsbolagens bilreparationskommitté 254, 280
försäkringsinspektionen 52
försäkringsplikt 255
försäkringsrådgivare 80
förtidspension 59, 137, 228
förvaltningskostnad 193
förälder 137

garantiregel 74
gemensamhetsutrymme 261

generella jämkningsregeln 165
godkänt lås 262
gotländsk köttbulle – fårsmäcka 298
graviditet 16
grov vårdslöshet 76, 166, 167, 168, 175, 206
grupplivförsäkring 172
gruppolycksfallsförsäkring 131, 230
gruppsjukförsäkring 131

handikappad 304
handikappersättning 228
handlande i tjänsten 109
hem för vård av missbrukare 250
hem för vård av unga 250
hemförsäkring 260
hemhjälp från kommun 199
hemmamakar 63, 226, 229, 303
hemvård från kommun 199
horisontal samordning 171, 222
hushållsarbete i hemmet 146
hushållsmaskin 262
häktad 250
hälso- och sjukvårdslagen 194

i följd av trafik 83, 189
ideell ersättning 76, 174, 181, 199, 274
ideell skada 153
inbrott 283
individuell olycksfallsförsäkring 230
infektion 91, 195, 197
information 50
ingrepp i luftvägar 197
inkomstförlust 151, 169, 172, 181, 285
intensivvårdsavdelning 156
intrång i näringsverksamhet 146, 273, 285
invaliditet 64
invaliditet, ekonomisk 111, 228
invaliditet, medicinsk 76, 228
invaliditetsersättning 132
invaliditetsgrad 157, 160
ISA 177
ITP 170
ITP-plan 73

jordskalv 262
jämkning vid medvållande 115, 167, 246
jämkning 85, 92, 125, 166, 239, 251
jämkningsregel 76, 163

kanalisering 109, 117, 179
kapitaliseringstabell 149
karensdag 69, 132, 156
karenstid 37, 64, 132, 156, 229
kaskoförsäkring 255, 278
katastrofrisk 216, 220, 223
katastrofskada 224
kollision mellan bil och cykel 256
kollision mellan gående och bil 256
kollisionsskada 255
kollusion 243

kombinerad företagsförsäkring 119, 242
koncession 212, 214
koncessionspliktigt företag 294
konflikthantering 258
konfliktkostnad 53
kontosystem 267, 300
kontraktuella inslag 243
kontrollkostnad 52
kortslutning 262
kostnad vid försäkringsfall 132
kostnad 143, 173
kostnader för skadereglering 51
kostnadsbärare 41
kriminalvårdsanstalt 250
Krum 204
kulans 23
kumulationsförmån 172
kvalifikationstid 75
kvalitet 299
kvotdel 166
körkort 187

lag och myndighets föreskrift 245, 247, 248, 294, 299
landsting 194
lavin 262
Learned Hand 107
livränta byts ut mot engångsbelopp 150
livränta kapitaliserad 153
livränta 62, 111, 138, 150, 153
livränteunderlag 137
livsmedel i frys 262
lokal 261
luftfartyg 244
luftförorening 213
lydnadsplikt 108
lyte och men 92, 157
läkare 90, 184, 199, 201
läkarvård 63
läkemedel 143
läkemedelsansvar 96
läkemedelsföretag 199
läkemedelsförordningen 96, 194
läkemedelsförsäkring 96, 171, 197, 221
läkemedelsskada 30, 196
läkemedelsskadenämnd 100

malpractice 196
markförorening 213
marknad 224
maskineri 265
massmedia 204
maximalfall 157
maximibelopp 251, 285
maximiskadestånd 154
medförd egendom 262
medvållande 98 f, 206, 215, 239, 241, 251, 256, 295, 299
merkostnad 144
miljöansvarsförsäkring 214, 215, 217, 218, 292
miljökatastrof 212
miljöskada 291
miljöskadeförsäkring 214, 218, 292
miljöskadelagen 238
miljöskyddsavgift 294
miljöskyddslagen 212, 214
moralklausulen 120, 245, 247, 248

motordrivet fordon 83, 189, 255
motorfordonsförsäkring 236, 254, 260, 262
motortävling 132
motortävlingsförsäkring 189
moturval 132

narkotika 128
nedsotning 262
nedsättning 264
nedsättningsregel 163
no fault-försäkring 187
no fault-plan 30, 214
Norge 180
normavvägning 105
Nya Zeeland 64
nyanskaffningsvärde 265
nyvärde 271, 285, 307
nyvärdesersättning 271
nyvärdesprincipen 270, 293
nyzeeländska kompensationsplanen 62, 180
näringsfrihetsombudsmannen 254
närkontakt 243

objekttyp 261
obligatorisk ansvarsförsäkring 114
obligatorisk trafikförsäkring 192, 236
offentligrättslig restriktion 211
oljeskadeförsäkring 119
oljeskadelagen 114, 238
olovligt åtkommen nyckel 283
olycksfall i arbetet 59, 178
olycksfall vid färd 183, 189
olycksfallsförsäkring för studerande 231
olycksfallsförsäkring 131, 139, 227, 304
olycksfallsskydd, kommunalt 131
olycksrisk i hemmet 227
olägenheter i övrigt 36, 92, 144, 145, 158
olägenhetsersättning 97, 158, 174
omhändertagen egendom 244
omprövning 138, 155
omställningspension 136
omvänd ansvarsförsäkring 128
oriktiga eller vilseledande uppgifter 66
orsakssamband 222
orts- och allmänvanliga störningar 212, 293
oskäligt betungande 112
otursförsäkring 262

passivitet 103
patientavgift 143, 144
patientförsäkring 90, 171, 197
patientskada 30
patientskadenämnden 94
pensionering i företagets egen regi 78
pensionsförsäkring 78
pensionspoäng 65
pensionsålder 149
pensionär 159, 228, 303
personligt lidande 204
personskada 15, 16, 142
personskadeersättning 190
personskadeskydd 73

plikt att minimera skada 273
plötslig och oförutsedd händelse 213, 292
prejudikatinstans 71
premie 69
premiedifferentiering 68, 87, 121, 278, 286, 300
preskription 98, 113, 215, 252
prevention 45
principalansvar 42, 109, 114, 116
privat ansvarsförsäkring 242, 244
privattjänstemän 77
produktansvar 219, 245
produktskada 297
produktslag 224
professional liability 196
projekt Tunc 188
provocerande uppträdande 129
provokation 129, 206, 209
psykisk abnormitet 112
psykisk chock 16
psykisk immission 215
psykisk störning 16
psykiskt störd 164, 237
pulvrisering 42, 43

rattonykterhet 278
reduktionsgrund 163
reduktionsregler 181
regress 67, 175, 256
regresskrav 39
regressrätt 240, 252, 256
regressöverenskommelse, 1989 års 240
rehabilitering 133, 144, 149, 179
rehabiliteringskostnad 77
ren förmögenhetsskada 16, 17, 250
reparation 265, 273, 279, 299
reparationskostnad 238
reseförsäkring 260
reservationspris 33, 274
restvärde 272, 279
revisor 52
Riksförbundet mot narkotika 204
Riksförsäkringsverket 70
riskavvägning 105
riskbenägenhet 116
riskföretag 305
riskklass 79
ritningar 265
rymlingsanslag 124, 250
rymlingsskada 251, 283
räddningsplikt 168
rättsdogmatisk 23
rättsideologiska skolan 46
rättspolitisk 23
rättssäkerhetsgarantier 185

sakkunnig 196
sakskada 15, 17
saluvärde 272
samordning 169, 207, 215, 230, 286
samordningsregler 38, 77, 133
samordningstid 156
samtycke 108
schablon 275
schablonbedömning 156
schablonregel 198
sedvanlig undersökning, provning eller analys 223, 299

serieskada 196, 199
SGI 63
sjuk- och olycksfallsförsäkring 172, 228
sjukbidrag 59, 228
sjukersättning 229
sjukförsäkring 57, 131, 229
sjukgymnast 199
sjukhus utomlands 144
sjukhuspersonal 201
sjukhusvård 156
sjuklöneavtal 75
sjukpenning 57, 62
sjukpenninggrundande inkomst 62, 75
sjukpension 78
sjukskrivningstid 156
sjukvårdshuvudman 199
sjukvårdsinrättning 199
självförsäkrare 40, 252
självförvållad skada 166
självförvållat rustillstånd 164
självrisk 37, 40, 64, 125, 126, 129, 246, 248, 255, 256, 257, 266, 268, 285, 293, 299
självriskavdrag 85
självriskbelopp 121, 251
självriskklausul 97
sjävförsäkrare 283
skada genom levererad produkt 223
skada i sjukvård 194
skadade arbetskläder 235
skadade arbetsredskap 235
Skadeförsäkringens villkorsnämnd 225
skadegörelse 262
skadegörelseförsäkring 283
skadelidandes försörjning 283
skaderegleringskostnad 193
skadestånd i stället för trafikskadeersättning 256
skadeståndsförsäkring 128
skadeståndsgaranti 250
skadeståndslivränta 152
skadeståndsskyldigs ekonomiska förhållanden 239
skadeståndstalan 98
skadlig inverkan 59
skador på grund av brott 282
skador, oförutsägbara 198
skador, opåräkneliga 198
skakningar 213
skepp 244
skidåkning 132
skiljenämnd 202, 218
skola 204
skolbarn 226
skyddskommittéer 176
skyddsombud 176
skyldighet att teckna ansvarsförsäkring 164
skälig anledning 202
skälighet 52, 197
skälighetsprincipen 134
SMON 220
små barn 163
småskador 37, 154
smärttillstånd 157
social utjämningslagstiftning 305
social återanpassning 165
sociala avgifter 67
socialbidrag 169
socialförsäkringsnämnd 184
Socialstyrelsen 194
sociologiska skolan 47
sorg 16

standardkontrakt inom verksamhetsområdet 244
statens ansvar 16
stilleståndsersättning 239, 273
stora skador 154
storm 262
STP 73
studerande 63, 151, 226, 304
styrt system 21
stöld 262
stöldbegärlig egendom 261, 288
subvention på läkemedel 99
summaförsäkring 172
sundhetsprincipen 243
sveda och värk 76, 92, 155
synnerliga skäl 116, 238, 244
säkerhetsföreskrift 168, 247, 248, 283
särskild efterlevandepension 136
särskild tilläggspension 73
sättningsskada 191

tabell för sveda och värk 157
tandläkare 199
tandskada 220
tandvård 63
TFA 69, 73, 170, 177, 180, 305
TFA 73
TFF 131, 174, 228
TGL 73, 139
thalidomid 195, 220
tidsspillan 239
tillfällig befattning 244
tillfälligt eller plötsligt och oförutsett uppkommande fel 245 f
tilläggspension 65, 67, 137
tjänstegrupplivförsäkring 73, 139
tjänsteplikt 108
trafik med motordrivet fordon 244
trafikens olyckskostnader 191
trafikförsäkring 83, 170, 189, 193, 276
trafiknykterhetsbrott 86, 166, 175, 257
trafikolycka 277
trafikolycksskyddet i hemförsäkringen 278
trafikskada 190, 220, 276, 306
trafikskadeersättning 83, 190
trafikskadelagen 30, 254, 276
Trafikskadenämnden 35, 88, 160, 190, 193
Trafikskadenämndens tabeller 155
Trafiksäkerhetsverket 187
transaktionskostnader 49
transport 239
tredjemansskada 142
trygghetsförsäkring för fritid 131, 228
trygghetsförsäkring vid arbetsskada 30, 73
trygghetsförsäkring för yrkesskada 178
tull 204
tvätt i tvättmaskin 262
tävlingsflygning 132

underförsäkring 266
underhåll 169
underlåtenhet 103
upplysningsplikt 247

uppräkning av skadeståndslivränta 111
uppsåtligt brott 129
uppsåtlig skada 175
uppsägning 288
ursäktsgrund 106
uteblivet hemarbete 151
utvärderingsforskning 23

vagnskadeförsäkring 255, 278
vagnskadegaranti 255, 276, 278
vanställt utseende 157
varor 265
vattenförorening 213
vattenskada 262
vertikal samordning 171
villaförsäkring 260
vindskontor 262
vinstförbud 34
våldtäkt 251
vård i hemmet 144
vårdslöshet 105, 165, 196
vägrad läkarundersökning 66
vägtafiklagstiftning 187
Vägverket 187
väntjänst 243
värdeersättning 299
värdeminskning 238, 271, 285, 299
värdering av varor 272

yrkesetik 195
yrkesinspektionen 176
yrkeslegitimation 194
yrkesskadeförsäkring 177, 178
yrkesundantaget 120

åldersavdrag 271
ålderspension 78, 137
årsomsättning 224
åsidosättande av lag eller av myndighets föreskrift 223
återanskaffning 272
återanskaffningsvärde 238, 271
återbäring 69

ägandeskadegaranti 157
ändring av vattennivå 213
ärr 157

ögonskadegaranti 157
överfallsskydd 128, 170, 205
översvämning 262
överviktsprincipen 96
övervältring 43, 99, 114, 200, 216, 231, 247, 257, 267, 279

Ersättnings rätt och Ersättnings system

Boken handlar om ersättning för personskada och sakskada. Den avser svenska förhållanden men ger internationella utblickar. Ersättningsreglerna i socialförsäkring, kollektiv försäkring, privat försäkring och skadeståndsrätt beskrivs och analyseras. Uppmärksamheten riktas mot systemens omfattning, ersättningens beräkning, finansieringen, de skadeförebyggande effekterna och hanteringskostnaderna.

Särskilt intresse ägnas samspelet mellan olika ersättningssystem och fördelar och nackdelar med olika lösningar.

Boken kan komma till nytta i forskning och undervisning och vara en inspirationskälla för alla som sysslar med ersättningsfrågor.

Författaren är professor i försäkringsrätt vid Stockholms universitet.

NORSTEDTS

ISBN 91-1-907051-9